

ŽIVOTNA PRIČA KAO METOD BELEŽENJA RODNIH ASPEKATA ISTORIJE ŽENA: MAĐARICA SA TELEPA

ANKICA DRAGIN

Edicija doktorskih, master i magistarskih radova u oblasti ravnopravnosti polova
„Roza Luksemburg“

Izdavač: Zavod za ravnopravnost polova

Za izdavača: Vesna Šijački

Recenzije: dr Biljana Sikimić, Gleb Pilipenko, prof. dr Ljiljana Pešikan-Ljuštanović

Lektura i korektura: dr Milan Ajdžanović

Prelom i dizajn korica: mr Darko Vuković

Štampa: Magyar Szó, Novi Sad

Tiraž: 500 primeraka

Novi Sad, 2015.

Sredstva za objavljivanje knjige obezbeđena su u budžetu AP Vojvodine

**ZAVOD ZA
RAVNOPRAVNOST
POLOVA**

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

305-055.2(=511.141)(497.113)

323.1(=511.141)(497.113)

ДРАГИН, Анкица, 1974 -

Životna priča kao metod beleženja rodnih aspekata istorije žena : Mađarica sa Telepa /
Ankica Dragin. - Novi Sad : Zavod za ravnopravnost polova, 2015 (Novi Sad : Magyar Szó).
- 170 str. ; 24 cm

Tiraž 500. - Bibliografija. - Summary ; Összefoglalás.

ISBN 978-86-86259-24-0

a) Mađari - Rodna ravnopravnost - Žene - Novi Sad
COBISS.SR-ID 301259271

Ankica Dragin

**ŽIVOTNA PRIČA KAO METOD
BELEŽENJA RODNIH
ASPEKATA ISTORIJE ŽENA:
MAĐARICA SA TELEPA**

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	5
1. SAŽECI	7
1.1. Sažetak	7
1.2. Összefoglaló	8
1.3. Summary	9
2. UVOD.....	11
2.1. Ženski život u muškom svetu	11
2.2. Mađari i Mađarice u Vojvodini	13
2.3. Telep ukraj Novog Sada	16
3. METODOLOGIJA	19
3.1. Životna priča /oral history/: lično i pojedinačno nasuprot opštem	19
3.2. Feministički pristup: kritika patrijarhata u svetu društvenih promena	22
3.3. Etnografski metod: kulturološke osobenosti	24
3.4. Metod lingvističke antropologije: ženski idiolekt kroz prizmu društva i tradicije	26
4. PROBLEM, PREDMET, CILJEVI I POSTUPAK ISTRAŽIVANJA	28
5. ANALIZA EMPIRIJSKOG MATERIJALA.....	30
5.1. Verona (1937), Novi Sad.....	30
5.2. Životni lajtmotivi: „siročad“ nemaštine odrasla među ženama.....	32
5.3. Rad: dečji, neplaćeni, plaćeni i dobrotvorni	36
5.4. Školovanje i obrazovanje	41
5.5. Sopstvena porodica: brak, deca i donošenje odluka	43
5.6. Slobodno vreme: zabava, putovanja, drugarica i moda	49
5.7. „Zdravlje je najvažnije u životu“	55
5.8. Autoriteti: zajednica, crkva i stariji	60
5.9. Usmena istorija: „Ja kô žena nisam politizirala“	67
5.10. Susret kultura	75
5.11. Moderna vremena	82
6. JEZIČKE I PARALINGVISTIČKE ODLIKE VERONINOG GOVORA.....	86
7. REZULTATI ANALIZE	91
8. ZAKLJUČAK	100
9. PRILOZI.....	103
9.1. Verona (1937), Novi Sad.....	103
9.2. Protokol snimanja	170
9.3. Sažetak.....	172
9.4. Biogram	173
9.5. Primeri srpskih reči u razgovoru sa Veronom	174
9.6. Odlike Veronine dvojezičnosti	178
9.7. Primer iskazivanja pola, odnosno roda u mađarskom jeziku	179
10. BIBLIOGRAFIJA	181
10.1 U štampanom obliku	181
10.2 U elektronskom obliku	185

PREDGOVOR

Sa temom rodne ravnopravnosti i mogućnošću njenog proučavanja prvi put sam se susrela 2001. godine u Ženskim studijama i istraživanjima „Mileva Marić Ajnštajn” u Novom Sadu. Uz feminističku teologiju, temu kojom sam se najviše bavila, i tokom studija koje je nas nekoliko paralelno završilo i u okviru saradnje sa Evropskim ženskim koledžom (EWC) iz Ciriha, zaintrigirao me je i projekat životnih priča žena iz manjinskih zajednica u Vojvodini, kom sam se kasnije priključila u grupi istraživačica koje su beležile priče Mađarica.

Znanje koje sam tokom proteklih petnaestak godina stekla u oblasti rodne ravnopravnosti pokazalo se kao višestruko korisno u mom aktivističkom, profesionalnom i akademskom bavljenju ljudskim pravima. Komunicirajući sa osobama koje su iskusile njihovo kršenje, sa institucijama koje su (bile) dužne da to preduprede i spreče, kao i sa organizacijama civilnog društva i institucijama koje se bave unapređenjem stanja u oblasti ostvarivanja i zaštite ljudskih prava, sa fenomenom rodnosti, na njoj zasnovane raspodele društvene moći, kao i posledične, manje ili više očigledne diskriminacije – suočavala sam se na svakom koraku. Ta *svedočenja* o raznim iskustvima koju životna priča svake pojedinke i pojedinca, kao dela neke zajednice ili društvenog sistema, nosi u sebi, podstakla su me da i sama istražim ovu pojavu u odnosu na konkretnе društvene okolnosti, akterke i aktere, tj. da se upišem i na Rodne studije Asocijacije centara za interdisciplinarnе i multidisciplinarnе studije i istraživanja (ACIMSI) Univerziteta u Novom Sadu.

Publikacija pred nama nastala je na osnovu master rada u oblasti roda i etniciteta pod nazivom „Životna priča kao metod beleženja rodnih aspekata istorije žena: Mađarica sa Telepa” odbranjenog 2013. godine i predstavlja njegovu skraćenu verziju, prilagođenu široj čitalačkoj publici. Svoju životnu priču kazuje nam Verona Ubornji (1937) iz Novog Sada, koja je ceo svoj život provela na Telepu, u tzv. mađarskom delu grada. Kao neko ko potiče iz okruženja u kom se većinska mađarska zajednica doima izuzetno homogenom, susret sa telepskim Mađaricama i Mađarima doživela sam kao pravo otkrovenje, prvenstveno sa interkulturnog, etnografskog i jezičkog stanovišta. Nakon što sam svoj prvi posao dobila upravo na Telepu, tokom svog bezmalо dvoipodecenjskog života u Novom Sadu sa predstavnicomа i predstavnicima lokalne mađarske zajednice bila sam i ostala u stalnom, svakodnevnom kontaktu. Kako su mi se vremenom otkrivale razne specifičnosti života Telepcanki i Telepcana, tako sam spoznavala i to da o njihovom, meni izuzetno zanimljivom, načinu života, istoriji, kulturi i jeziku većina stanovništva Vojvodine, pa i Novosađanki i Novosadana, jedva da zna nešto više od uopštenog poimanja koje bi se moglo sublimirati jednim lokalnim, dakako neistinitim stereotipom: (svi) novosadski Mađari žive na Telepu. Osim što, između ostalog, ima prizvuk društvene izolovanosti ove zajednice, njegova implikacija je i ta da su sve stanovnici i stanovnici ovog naselja „isti” (šta god se pod tim podrazumevalo), kako u odnosu jedni na druge unutar telepske zajednice tako i u odnosu na vojvodanske Mađarice i Mađare u drugim mestima, što takođe nije tačno. Zbog toga sam se tokom studija odlučila za to da prikazom životne priče jedne Mađarice reformatske veroispovesti u svom master radu pokušam široj zajednici da dočaram život na Telepu.

Prva velika celina ovog izdanja (poglavlja 1–8) zasniva se na tekstu master rada. U ovom delu korišćeni su citati iz *srpskog prevoda neredigovanog transkripta razgovora sa Veronom*, koji je vođen na mađarskom jeziku. Drugu veliku celinu (poglavlje 9) čini sedam priloga, od kojih je najobimniji i svakako najznačajniji tekst životne priče na kojoj ceo rad počiva (tačka 9.1). Životnu priču u ovom izdanju čini *redigovani tekst srpskog prevoda transkripta razgovora sa njom*, zbog toga što je takav tekst lakši za čitanje. (Izvornom master radu na CD-u su priloženi i neredigovani mađarski transkript razgovora i njegov /neredigovani/ prevod na srpski, zajedno sa audio-snimcima osam razgovora i dodatnim fotografijama, što zajedno čini preko 300 stranica teksta.) Sledеća tri priloga čine dokumenti (protokol snimanja, sažetak i biogram) koji se prilikom arhiviranja materijala prilažu uz odštampani tekst životne priče pri čemu, u idealnom slučaju, sagovornica/sagovornik daje pisano saglasnost za njeno korišćenje i objavlјivanje. Poslednja tri priloga predstavljaju ilustracije, odnosno primere relevantne za pojedine delove analize u radu. Bibliografija je navedena u poslednjem poglavlju.

Izdanja koje je pred nama ne bi bilo da nije, kako kaže Epiktet, onih koji nas inspirišu i u nama pobuđuju ono najbolje. Ovog rada ne bi bilo bez Verone Ubornji, kojoj se, kao i njenoj porodici, posebno zahvaljujem na tome što mi je dodatno očudila telepsku mađarsku zajednicu i dočarala mi njene zanimljivosti podelivši sa mnom svoju životnu priču.

Za steчeno akademsko znanje i veštine potrebne za pisanje radova poput ovog, kao i za njihovu podršku u raznim fazama njegovog nastanka, zahvaljujem se koordinatorima Rodnih studija prof. emeriti dr Svenki Savić i prof. dr Veri Vasić, mentorki prof. dr Biljani Sikimić, prof. dr Dubravki Valić Nedeljković, prof. dr Vladislavi Gordić Petković, dr Ivani Milojević, prof. dr Biljani Šimunović Bešlin, doc. dr Dejanu Pralici, prof. dr Dušanki Mitrović i prof. dr Aleksandri Trogrić, prof. dr Korneliji Farago /dr Faragó Kornélia/, prof. dr Ljiljani Pešikan-Ljuštanović i Glebu Pilipenu.

Zahvalnost za mogućnost praktične primene veština usvojenih tokom ovih studija, pristup raznim izvorima informacija i stručne podrške dugujem i koleginicama i kolegama iz Pokrajinskog zaštitnika građana – ombudsmana, Ekumenskoj inicijativi žena, prof. dr Lauri Spariosu, Milošu Uroševiću, Ivani Indin i Ekumenskoj humanitarnoj organizaciji, Zlati Dragin, vel. mr Vladislavu Ivičiaku i Tiboru Podolskom /Podolszki Tibor/.

Porodici se zahvaljujem zbog toga što već bezmalo četiri decenije ima razumevanja i (najčešće) podržava moj hronični „epistemološki mazohizam” i njegove nuspojave: zanemarivanje kućnih i porodičnih obaveza, zatrpanjanje životnog prostora knjigama i papirima, napade euforije ili zlovolje u vreme pisanja radova i uopšte za sve ono ponašanje koje bi u akademski rad relativno neupućeni inače smatrali pomalo sumanutim.

Ovog rada ne bi bilo ni bez podrške Ane Bu /Bú Anna/, Piroške Mesaroš /Mészáros Piroska/, Nataše Dragin, Gordane Stojaković, Tijane Ružić, Đerđi Erdeš Kavečan /Erdős Kavečan Györgyi/, Predraga Novakova, Željka Janjića i Vesne Rehak, Tatjane Perić, Krištofa Tapernua /Christoph Tapernoux/, Elmedina Dumanjića, Tereze Fain Molnar, Daniele Popov Jovanović, Jelene Burgić, Karolja Bereša /Béres Károlly/, Marije Cvejanov Janče, Marije (Zmaj) Popović, Jadranke Luković, Ane Davidović, kao i Mirjane Petrović, Margite Gal /Gál Margit/, Teodore i Zorana Nagel, Nevene Slavujević, Gabriele Tot /Tóth Gabriella/, Marine Savić Hodžić i Marka Božića sa njihovim porodicama. Hvala vam što ste verovali da će redovi pred vama jednom ipak biti ispisani.

1. SAŽECI

1.1. Sažetak

Polazeći od toga da je životna priča svake pojedine osobe u nekoj zajednici zanimljiva i značajna sa sociokulturološkog i istorijskog stanovišta, ovim radom istražujem život Verone, Mađarice reformatske veroispovesti rođene na Telepu, u takozvanom mađarskom delu Novog Sada, administrativnog sedišta AP Vojvodine, gde su rođene i dve generacije njenih predaka, i gde danas žive i dve generacije njenih potomaka. O svom životu priča nam žena koja je kao pripadnica etničke i verske manjine živila u šest država. Pritom je svoje mesto boravka promenila samo utoliko što se nakon udaje preselila u kuću porodice svog supruga u istom gradskom naselju, a koja je od njene rodne kuće udaljena tek nekoliko ulica. Kombinujući metodu usmene životne priče (engl. *oral history*) sa etnološkim i metodom antropološke lingvistike i feminističkim pristupom, prikazala sam neke od ključnih rodnih aspekata u životu žene iz jedne od vojvođanskih etničkih zajednica rođene početkom XX veka: od odrastanja bez oca i među ženama, preko rada i obrazovanja, braka i sopstvene porodice, slobodnog vremena i zdravlja, autoriteta koji su uticali na nju, stavova prema politici i interkulturnom dijalogu, pa do poimanja modernog i ženskog idiolektka. Empirijski materijal predstavlja životna priča, odnosno intervju sa Veronom vođen na mađarskom jeziku (78 stranica teksta, zabeleženog i prevedenog u neredigovanom obliku). S obzirom na specifičnost etničke i verske zajednice iz koje Verona potiče, posebno poglavje rada bavi se i jezičkim odlikama njenog idiolektka u odnosu na fenomene u vezi sa rodnošću, kao i pitanjem prevođenja (neredigovanih) životnih priča kao doprinosa interkulturnoj komunikaciji. Osvrćući se na Veronino životno iskustvo i sa svojevrsnog autoetnografskog stanovišta, u zaključku rada bavim se time u kojoj meri metod životne priče daje kvalitativno drugačiji doprinos istraživanju i beleženju istorije iz ugla žena, naročito sa epistemološkog, kulturološkog i etičkog stanovišta. Analiza empirijskog materijala pokazala je da je metodom životne priče moguće identifikovati preko deset socio-kulturoloških fenomena značajnih za život žena iz jedne dvostruko manjinske zajednice, a koji mogu poslužiti kao polazišta za dalje dubinske analize sa stanovišta humanističkih, odnosno društvenih nauka (sociologije, psihologije, etnologije, antropologije, istorije, politologije, andragogije, prava) i lingvistike (sociolingvistike, antropološke, primenjene i kontrastivne lingvistike). Staviše, potencijal primene ovog metoda u interdisciplinarnim istraživanjima, naročito u vezi sa fenomenom rodnosti, a kako to ovaj rad i ilustruje, ograničen je jedino formalnim aspektima i propozicijama samog istraživačkog projekta i dostupnim resursima.

Ključne reči: *oral history*, životne priče žena, Mađari, Telep, Novi Sad, rod, etnicitet

1.2. Összefoglalás

Minden egyes közösség tagjainak élettörténete érdekes és fontos társadalmi, kulturális és történelmi szempontból, ezért ez a dolgozat Verona, egy református vallású, magyar nemzetiségi asszony élettörténetét elemzi. Verona □ éppen úgy mint felmenőinek és utódainak két-két nemzedéke is Vajdaság székvárosában Újvidéken, illetve magyarok lakta negyedében, a Telepen született. Az életét elmesélő asszony etnikai/nemzeti és vallási kisebbségekent hat államban élt. A lakóhelye időközben csak annyiban változott, hogy miután férjhez ment, a szülöházától csupán néhány utcával távolabba, a férje telepi családi házába költözött át. A dolgozat a XX. század első felében született asszony életét az elbeszélt élettörténet (*oral history*) módszerrel, néprajzi és antropológiai nyelvészeti módszerrel, valamint a feministika megközelítéssel néhány kulcsfontosságú, nem(ek)re vonatkozó szemponttal egybekötve mutatja be: az asszony apa nélküli felnövésétől kezdve, nők körében töltött életén, a munkán és az iskolán, a házasságán és a saját családján, szabadidején és egészségi állapotán, valamint a vallási befolyáson, a politikával és a kultúrák közötti párbeszéddel kapcsolatos álláspontjain keresztül, modern nézetéig és női idiolektusáig. Az empirikus, illetve a kutatási anyag egy élettörténetből, vagyis Veronával magyar nyelven folytatott interjúból (78 oldalnyi szöveg, eredeti másolatban és fordításban) áll össze. Nemzeti és vallási közössége sajátos jellemzőinek tekintetében a dolgozat egy külön fejezetben Verona idiolektusának nem(ek)hez fűződő nyelvi tulajdonságait, valamint az élettörténet (eredeti formában lemásolt) fordítását és ennek a kultúrák kapcsolattartásához való hozzájárulását is elemzi. Verona élettapasztalatára visszatekintve □ bizonyos, úgynevetlen önnéprajzi szemszögből is a dolgozat konklúziójában azt elemzem, hogy egy szóbeli élettörténet milyen mértékben tud hozzájárulni női szemszögből felfogott történetek, illetve történet kutatásához és dokumentálásához, különösen ismeretelméleti, kulturális és etikai szempontból. A kutatási anyag elemzése bebizonyította, hogy a szóbeli élettörténet módszer alkalmazásával több mint tíz szociokultúrális, kettős kisebbségi közösségekből származó nő életére vonatkozó jelenséget lehet feltárni, amelyek további elemzési kiindulópontként szolgálhatnak több humán és társadalomtudomány (szociológia, pszichológia, néprajz, antropológia, történelem, politológia, andragógia, jogtudomány) és a nyelvészeti (szociolingvisztika, antropológiai, alkalmazott és komparatív/összehasonlító nyelvészeti) szempontjából. Sőt potenciális, lehetséges alkalmazható módszer az interdiszciplináris kutatásokban is, különösen a nem(ek) jelenségére vonatkozóan, ahogyan ezt a dolgozat is bemutatja, amit azonban a kutatási projektumok formája, szabályai és az adat- anyagi, erő- és egyéb források hozzáférhetősége korlátoz.

Kulcsszavak: *oral history*, nők élettörténetei, magyarok, Telep, Újvidék, nem(ek), nemzet

1.3. Summary

Bearing in mind that each and every individual's story in a community is interesting and significant from a socio-cultural and historical standpoint, this paper researches the life of Verona, a Hungarian woman of Reformed Christian denomination. Verona was born in Telep, the so-called Hungarian part of the Town of Novi Sad, the capital of Vojvodina, where two generations of both her ancestors were born and where another two generations of her descendants still live today. The story is that of a woman, a member of both an ethnic and a religious minority, who has lived in six states though she has only moved once in her life: after she got married she moved to her husband's family house just a few streets away from the one she grew up in. Combining the oral history method with that of ethnology and linguistic anthropology, as well as the feminist approach, the paper discusses some of the key gender related aspects in the life of a woman from one of the ethnic communities in Vojvodina, born at the beginning of the 20th century. The paper deals with her growing up among women in a fatherless family, her education, work and employment, marriage and own family, leisure and health issues, influential authorities in her life, her attitudes regarding politics, intercultural dialogue and the notion of the modern or contemporary. The empirical material is the oral history, namely the interview with Verona in Hungarian (78 pages of unedited transcript, subsequently translated into Serbian). Considering the particularities of the ethnic and religious community Verona originates from, a special chapter deals with her idiolect as related to the gender (equality) phenomena, as well as the issue of translation of (unedited) oral histories as a way of contributing to intercultural communication. Reflecting on Verona's experience from an auto-ethnographic standpoint as well, the conclusion deals with the issue of the oral history method as contributing to recording and researching history from women's angle in a qualitatively different way, especially from an epistemological, cultural and ethical standpoint. Analysis of the empirical material indicated that the oral history method provides for identifying over ten socio-cultural phenomena affecting women from a double minority community. Phenomena identified in this particular way could provide a baseline for further in-depth analyses from various aspects in academic research studies in humanities (sociology, psychology, ethnology, anthropology, history, politology, andragogy, law) and linguistics (sociolinguistics, anthropological, applied and contrastive linguistics). Moreover, the potential of this method in interdisciplinary research and studies, especially as pertaining to gender related phenomena and as illustrated by this paper, is limited only by the propositions of a researcher's study program/project and resources available.

Key words: oral history, women's oral histories, Hungarians, Telep, Novi Sad, gender, ethnicity

2. UVOD

2.1. Ženski život u muškom svetu

„Istoričari znaju samo za istoriju muškaraca... Iskorišćavaju dvoznačnost činjenice da mnogi jezici istim, uopštenim imenom nazivaju sve jedinke ljudske vrste, kao da su sve muškog pola, te „istoriju ljudi”, pričajući je kao takvu, sužavaju na istoriju muževa, braće, sinova i očeva. Tiho prisustvo kćeri, žena, (starijih) sestara i majki nalik je onom slepih putnika; postoje samo kroz svoju sporednost. Ima među njima i onih koje su dobine svoje mesto u analima ljudskog roda, ali na njih se već sumnja da su izneverile svoju ženstvenost. Jovanku Orleanku su delimično i zbog toga spalili jer je odvažno nosila mušku odeću” (Grimal u Kéri ur. 1999: 11).

Beleženje istorije iz perspektive svakodnevice, odnosno ličnih priča (*personal history¹*) tzv. običnih ljudi doskora se smatralo istorijski važnim, ali i naučno relativno neutemeljenim svedočenjem o događajima, ličnostima i pojivama iz prošlosti. Istorija istraživanja pojedinačnih, ličnih životnih iskustava donedavno su u drugi plan stavljala iskustva iz života kako muškaraca tako i žena i dece najrazličitijih ličnih svojstava i životnih puteva zbog toga što su bila prvenstveno usmerena na rekonstruisanje pojava i događaja koji su imali presudni uticaj na živote mnogih. Stoga su do sredine XX veka pojedinke/pojedinci koji su se bavili beleženjem ličnih priča, odnosno porodičnom istorijom,² izuzetno retki, a njihov rad i entuzijazam gotovo je izjednačavan sa pomalo ekscentričnim hobijem ili dokoličarskom aktivnošću.

Glas žena i drugih marginalizovanih grupa se kroz istoriju još manje čuo jer se smatralo da one nemaju šta da kažu o „velikim stvarima”. Ako je svedočanstvo nekih od njih i zabeleženo, to su bile uglavnom vladarke ili žene koje su svoju društvenu moć uticaj prvenstveno stekle, takoreći nasledile, zbog svog sopstvenog ili porekla svojih supružnika. One su kao žene uglavnom pominjane samo u klasičnom hegemonom tzv. muškom kontekstu (ne)posedovanja veština upravljanja dodeljenom im društveno-političkom moći, koja je ipak prvenstveno namenjena mušarcima. Sagledan sa feminističkog aspekta, ovakav pristup ženama kroz istoriju očigledno ima jednu za žene „defamizirajuću” karakteristiku: njihov (ne)uspeh u javnom životu po pravilu se pripisuje spoljašnjim, tzv. objektivnim okolnostima, a ne njihovim ličnim, socijalno-obrazovnim, profesionalnim ili čak i emocionalnim (ne) sposobnostima, karakteristikama i trudu, dok su muškarci, sa jedne strane, *a priori* po prirodi sposobni, ili, sa druge strane, žrtve nekih drugih, sposobnijih muškaraca. Međutim, muškarci koji su kao pojedinci ostali zabeleženi u istoriji po pravilu su hrabri borci za svoj cilj, a činjenica da su (sve) druge aspekte života, uključujući i privatni i porodični, ostavljali po strani kako bi se bavili „javnim” pozivom tumači se kao njihovo odricanje u ime višeg cilja koje se samo po sebi podrazumeva te od velikana i očekuje.

1 Izvor: <http://www3.telus.net/public/judimlee/documents/Life%20Story.pdf>, posećeno 18. avgusta 2012.

2 Kao još jednom kolektivizacijom individualnog i ličnog proisteklom iz istorijskog, monodisciplinarnog pristupa, kom je svojstveno uopštavanje nasuprot traganju za drugačijim i specifičnim.

Nasuprot tome, životi žena koje su ipak uspele da postanu poznate u javnosti (vladarki, umetnica, dobrotvorki itd.) češće su – ponovo gotovo isključivo od strane muškaraca – opisani kao da su u javnosti postale poznate sticajem okolnosti, a ne zbog njihove lične želje, potrebe, motivacije, ličnih i stručnih kvaliteta, znanja, zalaganja, pa i životnog opredeljenja da doprinesu nekom „višem cilju”. Uz to, u njihovim biografijama se po pravilu češće i opširnije govori o tome da su bile nesrećne zbog toga što su zarad svog javnog angažmana „žrtvovale” deo svog privatnog života, odnosno da je njihov porodični i lični život trpeo zbog njihovog izbora. Lični izbor se u ovom slučaju ne tumači kao (hrabar) čin slobode izbora i iskoraka iz *svim* ženama patrijarhatom nametnute rodne uloge na osnovu njihovog pola, mehanizma istovetnog onome koji je i *svim* muškarcima nametao da zbog svog biološkog pola moraju da igraju ulogu muškarca po scenariju društva u kom žive. Poznate žene bez dece, kao i one koje se nikada nisu uda(va)le, odsustvom iskustva braka i/ili materinstva automatski su još manje percipirane kao žene, a kao uzrok toga se manje ili više eksplicitno po pravilu navodi upravo njihovo nastojanje da izadu iz sveta koji im je navodno „prirodno” namenjen, a zapravo društveno nametnut: onog u krugu kuće i porodice. Samim tim implicira se da su takve žene – uprkos njihovim postignućima, koja su najčešće ostvarena pod društveno-istorijskim okolnostima koje im kao ženama uopšte nisu išle naruku, te su samim tim na neki način još veća i revolucionarna nego što bi to u feminističkom smislu danas bila – na neki način „falične”: džabe im sve znanje, veštine i postignuća kad im nedostaju muž i/ili deca, a možda i još koji izdržavani član/članica porodice pride, kao i domaćinstvo, okućnica sa cvetnom baštom, povrtnjak, živina, sitna stoka i ručni rad, pa da budu *prave* žene (Božinović 1996, Stojaković 2001, Slapšak 2001, Savić *et al.* 2008, Zaharijević 2010, Milojević, Markov ur. 2011).

Polazeći sa stanovišta da je životna priča svake pojedine osobe u nekoj zajednici zanimljiva i značajna sa sociokulturološkog i istorijskog stanovišta, ovim radom istražujem život Verone, Mađarice reformatske veroispovesti rođene na Telepu, u takozvanom mađarskom delu Novog Sada, glavnog grada Vojvodine, gde su rođene i dve generacije njenih predaka, i gde danas žive i dve generacije njenih potomaka. O svom životu priča nam žena koja je kao pripadnica etničke i verske manjine živela u šest država.¹ Pritom je svoje mesto boravka promenila samo utoliko što se nakon udaje preselila u kuću porodice svog supruga u istom gradskom naselju, koja je od njene rodne kuće udaljena tek nekoliko ulica.

Veronu sam upoznala još 2001. godine kada sam se zaposlila u Ekumenskoj humanitarnoj organizaciji u Novom Sadu, u kojoj je ona zbog svog dugog volonterskog staža, velike požrtvovanosti i aktivnosti bila jedna od najpoznatijih i najuglednijih volonterki. Tokom svog rada i kasnijeg volontiranja u ovoj organizaciji, Veronu sam redovno sretala tokom dijakonijskih i ekumenskih aktivnosti organizacije, a neka od najupečatljivijih iskustava u vezi sa telepskom mađarskom i reformatskom zajednicom stekla sam učestvujući u aktivnostima čiji je neizostavni deo bila i Verona.

Razgovor sa Veronom vođen je na mađarskom jeziku. Razgovor sam potom transkribovala i transkript prevela na srpski jezik, ubacujući u prevod transkripta fusnote sa komentarima manje poznatih reči ili pojmove. Citati korišćeni u ovom radu preuzeti su iz neredigovanog srpskog prevoda transkripta razgovora. Zbog lakšeg čitanja Veronine životne priče kao celine, radu je za potrebe ovog izdanja priložen redigovani prevod transkripta razgovora na srpski jezik.

¹ U Kraljevini Jugoslaviji, FNRJ – Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji, SFRJ – Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, SRJ – Saveznoj Republici Jugoslaviji, SCG – Državnoj zajednici Srbije i Crne Gore i RS – Republici Srbiji.

Kombinujući metodu usmene životne priče (engl. *oral history*) sa etnološkim i metodom antropološke lingvistike i feminističkim pristupom, u radu prikazujem i analiziram neke od ključnih rodnih aspekata u životu žene iz jedne od vojvođanskih etničkih zajednica rođene početkom XX veka: od odrastanja bez oca i među ženama, preko rada i obrazovanja, braka i sopstvene porodice, slobodnog vremena i zdravlja, autoriteta koji su uticali na nju, stavova prema politici i interkulturnom dijalogu, pa do poimanja modernog i ženskog idiolektta.

Etnolingvistički doprinos ovog rada ogleda se u činjenici da su razgovori vođeni na maternjem jeziku sagovornice, a doslovni, neredigovani transkripti su zatim za potrebe izrade rada prevedeni na srpski jezik, odnosno na vojvođanski podijalekat šumadijsko-vojvodanskog dijalekta. Ovakav tekst pruža mnogo više prostora za istraživanje od redigovanih tekstova (npr. kada se supralingvistički elementi koriste da bi se prikrila nelagoda, izbegao odgovor itd).

Sa aspekta interkulturne komunikacije značajna je i činjenica da je ovaj rad o Mađarici reformatkinji sa Telepa napisan na srpskom jeziku, te će tako iskustva jedne žene iz ove zajednice biti dostupnija široj čitalačkoj publici, ne samo onoj u Vojvodini. Iako mađarska kultura i jezik imaju značajno mesto u vojvođanskom etnološkom i leksičkom korpusu, prevodenje teksta sa dijalekta jednog jezika na dijalekat drugog jezika pred istraživače/istraživačice postavlja brojne nedoumice i pitanja. Ovaj rad je ujedno i pokušaj da se daju odgovori na neka od tih pitanja, a da se pritom, sa jedne strane, zadrže i prikažu sve individualne i lokalne osobenosti i specifičnosti, kao i sveprožimajuće univerzalnosti životne realnosti ženskog iskustva u datom društveno-istorijskom vremenu i prostoru, ali i kulturološkim okvirima koje oni proizvode.

Osvrćući se na Veronino životno iskustvo i sa svojevrsnog autoetnografskog stanovišta, u zaključku rada bavim se time u kojoj meri metod životne priče daje kvalitativno drugačiji doprinos istraživanju i beleženju istorije iz ugla žena, naročito sa epistemološkog, kulturološkog i etičkog stanovišta.

2.2. Mađari i Mađarice u Vojvodini

Tri hiljade godina duga istorija Mađara² obično se deli u dve celine. Prvi je praistorija i protoistorija Mađara, koja datira od oko 1.000 godine p. n. e., odnosno prvog arheološkog traga koji se odnosi na njihovo postojanje, pa do 896. godine n.e., kada se naseljavaju na prostoru Panonske nizije, odnosno Karpatskog basena. Drugi period traje od njihovog naseljavanja u srednjoj Evropi do današnjih dana, i on se takođe deli na četiri potperioda (Rokai *et al.* 2002).³

Sa jednog šireg, geopolitičkog stanovišta, u vezi s Mađarima važno je osvrnuti se i na činjenicu da su oni dolaskom u Panonsku niziju, odnosno u Karpatski basen neminovno došli u dodir sa narodima i kulturama koje se nazivaju južnoevropskim, a još češće balkanskim.

² Pod pojmom „Mađari” se u daljem tekstu impliciraju i Mađarice kao žene mađarske nacionalne pripadnosti. Isto važi i za sve imenice koje se odnose na etničke kolektivitete (Srbi, Nemci itd).

³ I period: od doseljavanja u Evropu do Mohačke bitke (1526); II period: od 1526. do 1790. godine, tokom kog je Ugarska podjeljena u okviru dva carstva (Otomanskog i Habsburškog); III period: od 1790. do 1918. godine, tokom kog Ugarska ostvaruje svoju punu nezavisnost, ali i gubi vlast nad velikim delom svoje ranije državne teritorije i sunarodnicima; IV period: poslednje i najkraće doba mađarske istorije koje traje do današnjih dana (*ibid.*)

Balkanolozi se danas slažu u vezi sa tim da je Balkan⁴ deo šireg pojma jugoistočne Evrope, ali se definicije ova dva pojma najčešće razilaze u vezi sa položajem Mađarske. Iako je najčešće ne ubrajaju u balkanske zemlje, Mađarska se u njih smešta onda kada se pojmom Balkan i jugoistočna Evropa koriste kao sinonimi. Ova činjenica kod Mađara u matici, ali i u Vojvodini, Slavoniji i Transilvaniji, izaziva ogorčenje zbog pežorativne implikacije svega „balkanskog”, a koja se kao poseban kulturološki diskurs etablirala krajem XIX i početkom XX veka (Đerić 2009). Zbog toga su Mađari, bez obzira na to u kojoj državi su se u kom periodu obreli, a sociološki gledano i na individualnom nivou, svoj geokulturološki i etnički „centralni sistem vrednosti” (Shils u Todorova 2006:109) oduvek vezivali za centralnoevropski, habzburški deo Ugarske, koji su, nasuprot „orientalnom”, ni evropskom, ni azijskom Balkanu, od početka doživljavali kao nešto što zadovoljava njihovu „potrebu da budu u kontaktu sa simbolima nekog reda čije su dimenzije šire od njihovog tela i koji je od većeg značaja u konačnoj strukturi stvarnosti nego što je to njihov monotoni svakodnevni život” (*ibid.*).

Još od vremena naseljavanja Huna u srednjoj Evropi i delimično na Balkanu krajem IX veka, Mađari su u takozvanom Južnom kraju,⁵ tj. u Slavoniji, Baranji i Vojvodini, bili jedna od najbrojnijih nacionalnih zajedница. Dok su se državne granice u jugoistočnoj i srednjoj Evropi menjale, kao i narodi i njihove vođe na vlasti,

„Vojvodina je oduvek bila region koji se odlikovao velikim brojem nacionalnih zajedница i naroda koji su živeli skupa unutar ove teritorije. Danas, više od 26 nacionalnih manjina i etničkih grupa su registrovane u Vojvodini, što svakako predstavlja veliki broj ako se uzme u obzir relativno mala površina ove regije” (Krel 2009: 137).

Mađari su u Vojvodini u značajnijem broju ponovo naseljeni nakon sklapanja Karlovačkog mira 1699. godine. Budući da se za vreme turske invazije na ovim prostorima u periodu od 1526. do 1699. broj stanovnika u Vojvodini znatno smanjio, tadašnje austrijske vlasti u ove krajeve naseljavaju sa juga Srbe, sa zapada Nemce, a sa severa i istoka Mađare. Početkom Prvog svetskog rata stanovništvo Vojvodine sastoji se prevashodno od Mađara, koji čine blagu većinu, Nemaca i Srba. Zbog kasnijih, ratovima uzrokovanih seoba na Balkanu i raseljavanja ovdašnjeg stanovništva po Evropi i svetu, do kraja Drugog svetskog rata većinsko stanovništvo u Vojvodini činiće Srbi, dok Mađari i dalje ostaju njena druga najveća etnička zajednica.

Sljedeća velika migracija stanovništva iz Vojvodine, naročito mlađih iz svih etničkih zajednica, uključujući i većinsku, a koja je usledila tokom devedesetih godina prošlog veka zbog ratova na prostoru bivše SFR Jugoslavije, nije ugrozila status

4 Pod kojim se u geokulturološkom i političkom smislu najčešće podrazumevaju današnja Albanija, Bugarska, Grčka, Rumunija, Turska i sve države nastale od republika bivše SFRJ, uključujući i Sloveniju u političkom, ali ne i geografskom smislu (Todorova 2006).

5 Mad. *Délvidék* – Ovaj pojам se u srednjovekovnoj Madarskoj odnosi se na teritorije, odnosno na banovine južno od Drave, a severno od Dunava i Save, otprilike područje današnje Slavonije, Baranje i Vojvodine. Od potpisivanja Trijanonskog mirovnog sporazuma 1920. godine, ovaj pojam koristi se za deo tadašnje Mađarske koji je prisajedinjen tadašnjoj Kraljevini Jugoslaviji (čiji je naziv do 1929. bio Kraljevina SHS), a koji obuhvata današnju Vojvodinu i Baranju. U savremenoj upotrebi u geografskom i kulturološkom smislu dati pojma označava teritoriju na kojoj žive Mađari južno od administrativne granice današnje Republike Mađarske i čije granice nisu jasno odredene, ali obično obuhvata današnju Vojvodinu i istočnu Hrvatsku (naročito Baranju i zapadni Srem). U savremenom političkom diskursu pojma „Južni Mađari”, u značenju „Mađari iz Južnog kraja”, u užem smislu podrazumeva Mađare koji žive na teritoriji današnje Vojvodine, a u širem i one iz Republike Hrvatske, odnosno Slavonije (prilagođeno na osnovu Rokai *et al.* 2002).

mađarske zajednice kao druge najbrojnije u Vojvodini, iako su doseljavanjem izbeglica iz ratom zahvaćenih područja tokom poslednje decenije XX veka Srbi u Vojvodini postali absolutna većina.

Prema popisu iz 2011. godine danas u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini (APV) živi 251.136 Mađara, što ih čini najbrojnijom manjinskom nacionalnom zajednicom na njenoj teritoriji budući da predstavljaju 13% njenog stanovništva. Međutim, dok je, sudeći prema poslednjem popisu, ukupan broj stanovnika na nivou Republike Srbije u periodu od 2002. do 2011. godine opao za oko 10%, broj Mađara u Srbiji u ovom periodu je opao za više od 13%. Skoro 60% vojvođanskih Mađara živi u osam opština, odnosno gradova u APV u kojima čine apsolutnu ili relativnu većinu: u Kanjiži, Senti, Adi, Bačkoj Topoli, Malom Iđošu, Čoki, Bečeju i Subotici. U značajnom broju Mađari žive još i u Novom Kneževcu, Temerinu, Srbobranu, Žitištu, Novom Bečeju i Novoj Crnji. Mađarski jezik i pismo u službenoj su upotrebi u čak 31 jedinici lokalne samouprave na teritoriji APV.⁶

Mađarska kultura i tradicija su tokom proteklog stoljeća značajno doprinele izgradnji kulturološki i jezički višeslojnog identiteta stanovnika Vojvodine ma kojoj drugoj kulturi i tradiciji oni izvorno pripadali. Anketa Ženskih studija i istraživanja koja ispituje stavove mlađih stanovnica Novog Sada, pripadnica većinskog naroda, o ženama iz drugih vojvođanskih zajednica, sprovedena u okviru projekta „Životne priče žena iz manjinskih grupa”, pokazala je da je „bliskost sa Mađaricama najveća u odnosu na ostale nacionalne grupe” (Savić, Mitro ur. 2006: 251). Uprkos tome što je u vezi sa Mađaricama prisutno i dosta stereotipa, mnogo je više odgovora koji ih pozitivno određuju. Podatak da se Mađarice smatraju delom vojvođanskog geografskog prostora i stanovništa, za razliku od drugih nacionalnih grupa koje se asociiraju sa prostorom susednih zemalja (npr. Rumunka je žena iz Rumunije), izuzetno je značajan sa interkulturnalnog stanovišta (Savić, Mitro ur. 2006: 251).

Verski život Mađara u Vojvodini prevashodno se vezuje za tri hrišćanske denominacije: rimokatoličku i dve protestantske (hrišćansku reformatsku, tzv. kalvinističku i evangelističku crkvu augšburške veroispovesti, tzv. luteransku). Od ukupnog broja Mađara u Vojvodini koji se izjašnjavaju kao vernici, njih oko 90% se izjašnjavaju kao rimokatolici, a tek nešto manje od 1% kao protestanti (Gábrityné Molnár 1997). Pripadnika Hrišćanske reformatske crkve je krajem 1919. godine u Vojvodini bilo oko 60.000, uglavnom Mađara i Nemaca (Dragin 2003), dok je crkvena opština u Novom Sadu, kojoj pripada i Verona, polovinom XIX veka brojala oko 1.500 vernika/vernica (*ibid.*). Prema podacima iz 2002. godine, danas u Vojvodini, odnosno Srbiji ima oko 20.000 pripadnika ove crkve, od kojih je najveći broj, njih oko 2.300, u Feketiću (Radić u: Kuburić 2010: 110–111), koji je do aprila 2013. bio i sedište biskupije. Budući da je tada novi biskup izabran u Vojlovici kraj Pančeva, sedište biskupije je sada u tom mestu. Sudeći po stopi opadanja broja stanovnika/stanovnica na ovim prostorima tokom XX veka, sasvim je izvesno da je i broj pripadnika/pripadnica ove crkve opao bar za 10–15% u odnosu na 2002. godinu.⁷ Veliku većinu današnje pastve čine gotovo isključivo pripadnici/pripadnice mađarske nacionalne zajednice.

6 Od ukupno 45. (Izvor: <http://www.puma.vojvodina.gov.rs/mapa.php>, posećeno 20. februara 2013.)

7 Tačni podaci o broju vernika ove verske zajednice prema popisu iz 2011. godine nisu se mogli pronaći budući da ih objavljeni statistički prikaz u zvaničnoj 4. knjizi popisa stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji, koja se odnosi na veroispovest, maternji jezik i nacionalnu pripadnost (str. 38–39), svrstava u hrišćansku, odnosno protestantsku veroispovest. (Izvor: http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije /Popis2011/Knjiga4_Veroispovest.pdf, posećeno 30. marta 2013.)

S obziroma na to da je mađarskoj, kao i ostalim manjinskim etničkim zajednicama u Republici Srbiji, Ustavom, ratifikovanim međunarodnim dokumentima, zakonima Republike Srbije i odlukama AP Vojvodine – garantovano ostvarivanje, zaštita i unapređenje njihovih ljudskih i manjinskih prava u oblasti kulture, informisanja, obrazovanja i službene upotrebe jezika i pisma, ova zajednica danas u Srbiji i Vojvodini predstavlja i jednu od društveno-politički najuticajnijih manjinskih etničkih zajednica.⁸

Razmatranje elemenata vojvođanske multikulturalnosti u savremenoj literaturi uključuje i sledeće stavove:

„Vojvodina se često navodi kao etnički različit i tolerantan prostor na kom su mnogi tradicionalni elementi multikulturalizma bili ugroženi različitim projektima etničkog inženjerstva, posebno u 20. veku. Sled dešavanja je potvrdio da su multietnička društva više praksa feudalnog društva, dok god su politička prava rezervisana samo za određene delove društva“ (Bačić 2005: 190).

Osim opštedruštvenih fenomena karakterističnih za pojedine periode tokom XX veka, u kontekstu ljudskih i građanskih prava i sloboda jugoslovenskih, odnosno vojvođanskih Mađara od 1918. godine do danas, razdoblja koji Rokai *et al.* nazivaju četvrtim periodom mađarske istorije, najznačajniji događaji u Vojvodini koji su se odrazili i na Veroniu porodicu svakako jesu Drugi svetski rat i mobilizacija, odnos prema pripadnicima/pripadnicama pojedinih etničkih zajednica u Vojvodini tokom i neposredno posle rata, kao i ratovi na teritoriji bivše Jugoslavije tokom devedesetih godina prošlog veka.

2.3. Telep⁹ ukraj Novog Sada

Na teritoriji Grada Novog Sada živi 13.272 Mađara.¹⁰ Najveći broj njih živi u zapadnom delu grada u blizini Dunava, na Telepu, poznatom po porodičnim kućama, naselju koje danas ima oko 18.000 stanovnika.¹¹

Prvi tragovi naseobina na mestu gde se nalazi današnji Telep, poznat i kao Daranjićevo naselje /Darányi telep/, potiču još iz srednjeg veka.¹² Ipak, naselje za koje danas znamo nastaje zahvaljujući proždrljivosti tuđinske lisne vaši i preduzimljivosti ministra poljoprivrede ondašnjeg. Naime, nakon što je filoksera desetkovala ovdašnje vinograde, ministar poljoprivrede mađarske Kraljevske vlade, Ignac Daranji /Darányi Ignác/, 1891. godine Narodnoj skupštini predložio je da se građanima koji su voljni da se bave vinogradarstvom u zakup, odnosno na kredit daju placevi sa obradivom zemljom. Podela zemlje je u Novom Sadu na red došla 1892. godine. Grad je odredio zemljište i uslove pod kojima će se ono deliti: svaka porodica dobila je po jedno jutro zemlje na zakup, odnosno kredit od 30 godina kako bi zemlja posle

8 Demografskim, etničkim i identitetskim karakteristikama stanovništva u Vojvodini, uključujući i Madare, videti još i Đere 2004, Janjetović 2005, Bugarin, Marinić 2006, Ćurčić 2006, Golubović, Markanović-Krstić 2006, Lazar, Marinković 2006, Raduški 2006, Sarvak 2006, Penev 2006, Stojšin 2006, Petrović 2009 i Srbulović 2011.

9 Mađ. *telep* 'naselje'.

10 Prema popisu iz 2011. godine, ukupno je 7.509 žena i 5.763 muškaraca. Prosečna starost im je 49,45 godina, a najviše ih je u uzrastu od 65 do 84 godine (ukupno 3.431). (Izvor: http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Knjiga4_Veroispovest.pdf, posećeno 30. marta 2013).

11 Izvor: <http://en.wikipedia.org/wiki/Telep>, posećeno 20. februara 2013.

12 Od XII do XVI veka naselje koje se nalazilo na tom mestu zvalo se Sv. Martin (mađ. *Kőszentmárton*).

prešla u vlasništvo (glave) porodice, pod uslovom da se na njoj zasadи vinova loza koju im je obezbedio Aleksandar Adamović /Adamović Sándor/, trgovac na veliko vinom i rakijom.¹³ Kasnije je za vinograde i voćnjake izdavana i okolna zemlja, te se naselje proširilo. Naziv Telep, odnosno Daranjićevo naselje, za taj deo grada ustaljuje se od 1905. godine. Adamović je umro 1906, a obaveza otkupa zemlje od strane njenih korisnika istekla je 1907. godine. U to vreme je u naselju živilo oko 3.000 radnika/radnica sa svojim porodicama, te se procenjuje da je tada na Telepu živilo oko 9.000 ljudi, gotovo isključivo Mađara (Uri 2005).¹⁴

Telep je oduvek bio poznat kao deo Novog Sada u kom žive Mađari, ali koji u vreme svog nastanka nije smatrani integralnim delom grada. Stoga je za većinu Novosađana iz drugih delova grada Telep bio *terra incognita*,¹⁵ naročito pre nego što su se izgradili Limani, te dok 1958. godine (Uri 2005) do Telepa nije uveden redovni gradski prevoz. Iako sa Telepa, odnosno iz Novog Sada – koji je zbog svog administrativnog značaja kao glavni grad Vojvodine predstavlja svojevrsno stecište mađarske intelektualne elite – potiče značajan broj istaknutih Mađara i Mađarica iz Vojvodine, sa verskog aspekta bitno je napomenuti da su vojvođanski i novosadski Mađari većinom rimokatolici. Protestantni, među koje spadaju i pripadnici/e Hrišćanske reformatske crkve, a koji su gotovo isključivo Mađari, državljanstvo u Novom Sadu su po prvi put mogli dobiti tek krajem XVIII veka, a u organe vlasti počeli su biti birani tek tridesetih godina XIX veka (Bačić 2005).

Nekada vinogradarsko i radničko naselje, a danas jedan od prestižnijih delova grada kada su u pitanju kvalitet stanovanja i života, Telep je i dalje stecište novosadske mađarske zajednice, na čelu sa sedištem Mađarskog kulturno-umetničkog društva „Petefi Šandor”, telepskom katoličkom i reformatskom crkvom, kao i dvema osnovnim školama u kojima deca nastavu mogu da pohađaju i na mađarskom jeziku (Uri 2005).¹⁶

Značajna odlika vojvođanskih sredina poput telepske, krajem XX veka izraženija u mestima u kojima su uz većinsko stanovništvo u značajnijem broju stanovali i pripadnici i pripadnice manjinskih nacionalnih zajednica, jeste i njihova višejezičnost, odnosno prožimanje jezika koje se ogleda u njihovom „mešanju”.¹⁷ Kada sam početkom devedesetih godina prošlog veka došla na studije u Novi Sad i zaposlila se na Telepu, taj deo grada me je – na moje veliko iznenađenje – neodoljivo podsećao na rodno mesto: porodične kuće sa

13 Budući da je lisna vaš filoksera, koja je u ove krajeve iz Severne Amerike dospela šezdesetih godina XIX veka, do kraja tog veka u ovim krajevinama uništila vinograde i većinu voćnjaka, te da je Aleksandar-Sandor Adamović – po kome današnje novosadsko Adamovićevo naselje nosi ime – bio najveći proizvođač vina i rakije u Austrougarskoj monarhiji, ne čudi odluka gradskih vlasti da se u ovom kraju, kao i na Fruškoj gori i širom južne Bačke, obnove vinogradni.

14 Prema podacima iz 1923. godine, 90% stanovnika Telepa činili su Mađari.

15 Prema svedočenju Novosađanke B.S., koja je rođena i odrastala u centru Novog Sada tokom šezdesetih godina XX veka.

16 U pitanju su OŠ „Jožef Atila”, najstarija škola na Telepu, otvorena 1945. godine kao Druga osnovna škola, koja je svoje današnje ime dobila 1952, i OŠ „Nikola Tesla”, otvorena 1956.

17 Jedno od najdragocenijih iskustava u vezi sa izumiranjem vojvođanske višejezičnosti i višekulturalnosti doživelaa sam upravo u Veronkinom domu. Naime, 2003. godine sam jednom prilikom grupu stranaca odvela da vide Veronkinu dijakonijsku volontersku grupu na Telepu. Grupu su činile bake poput nje, uglavnom Mađarice, koje su u dobrotovorne svrhe pravile pužiće za supu. Mlada Švajcarkinja je tada jednu od najstarijih prisutnih baka na nemačkom upitala kako živi i kakva je situacija u Vojvodini i Srbiji. Baka se malo zamislila, dok joj se na licu videlo da joj prevod neće biti potreban. Nakon nekoliko trenutaka baka je u jednoj rečenici, *ali na četiri jezika*, sažela suštinu trenutnog stanja u Vojvodini, izgovorivši sledeću (poraznu) društveno-socijalnu analizu: „Az a baj što ovde nichts money.” / Nevolja je što ovde nema novaca./

bašticama i klupama na ulici na kojima sede bake i deke, koji se prolaznicima javljaju sa „*Jó napot kívánok!*”,¹⁸ a na iznenadene poglede prolaznika najčešće propraćeno i sa „Dobar dan želim!“ Međutim, stanovnici i stanovnice Telepa, naročito Mađari i Mađarice, čiji su preci, deca i unuci takođe tu rođeni, odnosno ostali da žive na Telepu, danas su već prava retkost. Uz iseljavanje stanovništva tokom devedesetih godina, sve ubrzanija urbanizacija ovog dela grada i izgradnja stambenih zgrada na mestu porodičnih kuća dovela je do toga da većinsko stanovništvo Telepa danas čine Srbi, od kojih se značajan broj u Novi Sad doselio tokom poslednje dve decenije.

3. METODOLOGIJA

3.1. Životna priča /oral history/: lično i pojedinačno nasuprot opštem

Najopštija definicija životne priče bila bi da ona predstavlja „sećanja neke osobe koja je prisustvovala ili učestvovala u događajima o kojima nam u svojoj priči svedoči” (Okihiro 1981: 34). Životnu priču je naučnim metodom učinio njen potencijal da „rekonstruiše istorijsku [a samim tim i ličnu, grupnu, pa i društvenu – prim. aut.] realnost” (*ibid*, Tompson 2012). Uvod u jedan američki priručnik o životnoj priči (engl. *oral history*) kao metodu dokumentovanja i istraživanja života ljudi u određenom vremenu i društvu o njemu, kaže sledeće:

„Životna priča je metod prikupljanja, čuvanja i tumačenja istorijskih informacija putem snimanja razgovora sa ljudima, zajednicama i učesnicima, odnosno vinovnicima događaja u prošlosti ili ljudima sa iskustvom određenog načina života. Za ovaj metod nije od presudnog značaja da sagovornici/e budu slavne ličnosti ili osobe koje su imale neku presudnu ulogu u društvenoj, političkoj ili kulturnoj istoriji svoje zajednice, nego je čak i poželjno da to budu sasvim obični ljudi koji govore o svojim iskustvima iz svakodnevnog života” (*Oral History: Methods for Documentation and Research* 2005: 2).

Najveći značaj ličnom pristupu prilikom beleženja ličnih (životnih¹⁹) priča pojedinaca/ki pridavan je u antropološkim, etnografskim, a delimično i sociološkim, psihološkim i pedagoškim istraživanjima, ali i među istoričarima/istoričarkama:

„Istorija je nešto što činimo za kolektvino sećanje naše civilizacije, baš kao što su memoari i autobiografije nešto što činimo za sebe. Istoričar/istoričarka obrađuje prošlost i pokušava da konačno ovlada njenim opakim snagama. Takvi činovi pretvaranja sećanja u istoriju su sami po sebi zanimljivi [...] prošlost svoj pravi domet pokazuje tek kada zađe u sadašnjost, tačno u onim trenucima kada ne možemo njome da upravljamo okamenjenim, ustaljenim postupcima koji čine neku od ’povesti’” (Jarrett 2010: 1²⁰).

Iako mnogo ranije suočeni sa feminističkom kritikom vrednosno neutralnog (Harding 2005), pozitivističkog pristupa interpretaciji naučnih saznanja kako u prirodnim tako i u društvenim naukama, o beleženju ličnih priča kao o značajnom istorijskom i naučno validnom metodu istoričari/ke počinju da razmišljaju tek sredinom XX veka.

19 Uz rizik da fraza „lična životna priča” zvuči kao pleonazam, budući da je svaka lična priča životna u smislu da govori o nekom životnom iskustvu govornika/ce, reč „životna/ih” ubaćena je zbog naziva metoda životne priče (engl. *oral history*), kao tipičnog za feministička istraživanja, za razliku od metoda lične priče (engl. *personal history*), koji naglasak stavlja na priče pojedinaca/inki sa aspekta njihovih porodica i koji je najčešće androcentričan.

20 Prema Owen, Stephen (1986). *Remembrances: The Experience of the Past in Classical Chinese Literature*. Harvard University Press. Cambridge, MA.

U pomenutom kontekstu životne priče žena još su manje (bile) vidljive u odnosu na one čiji su akteri ili autori (bili) muškarci. Iako stalno „umetane u istoriju” (Kristeva 1981: 20), bilo je i onih koje su, iako pritisnute sveprisutnim patrijarhalnim životnim obrascima, „odbijale [da se povinuju] subjektivnim ograničenjima istorijskog vremena” (*ibid.*). Međutim, ovakve žene su ostajale vrednosno i istorijski marginalizovane sve do druge polovine XX veka, kada u naučno-istraživačkim krugovima dolazi do svojevrsnog probaja feminističkog shvatanja naučnog pristupa. U svom tekstu o ženskom poimanju vremena i istorije, Marli Huije /Marli Huijer/ ističe da su do pojave Hane Arendt /Hannah Arendt/ i Elizabet Gros /Elizabeth Grosz/ „većina filozofa koji pišu o vremenu rođeni [...] u muškom telu, odgajani [...] na muški način i živeli [...] – ili još uvek žive – u svetu u kom su muškarci oblikovali prvenstveno jezik i poredak” (Huijer 2010: 72).

Jedna od najpoznatijih savremenih američkih istraživačica i feminističkih aktivistkinja koje su primenjivale metod životne, istoričarka Šerna Gluk /Sherna Gluck/, koja je 1977. godine u svom članku „Šta je to tako posebno u vezi sa ženama? Životne priče žena”, između ostalog je napisala i sledeće:

„Odbijajući da budu i dalje smatrane istorijski bezglasnima, žene sada stvaraju novu istoriju – koristeći sopstvene glasove i iskustva. Time izazivamo tradicionalno poimanje istorije, onoga što je ’od istorijske važnosti’, i tako potvrđujemo da naši svakodnevni životi jesu istorija. Koristeći se usmenom tradicijom, starom koliko i ljudsko sećanje, rekonstruišemo sopstvenu prošlost... Životne priče mogu biti jako značajne za proširivanje našeg znanja i obnavljanje naše istoriografije... Ovaj proces je značajno iskustvo ne samo za istraživačicu... nego i za pripovedačicu... Nedvojbeno je da se tako između njih dve potvrđuje vrednost žene koja priča... Ženska životna priča je potom i feministički susret, čak i kada sama pripovedačica nije feministkinja. Ona [priča – prim. aut.] je nova vrsta materijala o ženama u nastajanju; ona je potvrda ženskog iskustva, komunikacija među ženama iz različitih generacija, otkrivanje naših sopstvenih korena i razvijanje kontinuiteta koji nam je spočitavan u tradicionalnim istorijskim izvorima” (Adams 2011: 5).

Govoreći o svom višedecenijskom iskustvu istraživača koji se bavi metodom životne priče, odnosno, kako je on naziva, usmene istorije, Pol Tompson u svojoj knjizi „Glas prošlosti”, u kojoj razmatra primenu ovog metoda, ističe da je životna „stvarnost složena i višestruka, a osnovni kvalitet usmene istorije je da, u mnogo većoj meri od drugih izvora, omogućuje rekonstrukciju prvobitne višestrukosti stavova” (Tompson 2012: 20). Kada je reč o životnim pričama žena, kako kao društveno marginalizovane grupe tako i kao pojedinci u određenom istorijskom kontekstu, „društvena poruka obično je prisutna, ma koliko prikrivena” (*ibid.*).

„Sintagma životna priča ima konotaciju trivijalnosti, čak i frivilnosti. Međutim, između korica životnih priča smeštena je sirova životnost” (Čanak 2008: 14). Zagovarajući tezu da „životna priča nije samo metod, nego i teorija, u jednom slobodnijem smislu, ali i način konceptualizovanja istorije” (Okihiro 1981: 27), istoričar i šef Studija za proučavanje etničke istorije Univerziteta Santa Klara, Gari Okihiro /Gary Y. Okihiro/, smatra da je istorija mnogo više od pukog (sa)znanja o ljudskim bićima kroz vreme. On govori i o pojmu „humanističke istorije”, podržavajući stav Marka Bloha /Marc Bloch/ da bi beleženje i proučavanje istorije, čak i kada ona ne bi bila podložna političkim uticajima na muškarce i žene i kada ne bi bila u stanju da dovodi do društvenih promena, bilo opravdano jer je ona neophodna za puni razvoj ljudskih bića.

Životna priča predstavlja sećanja pojedinca/pojedinke²¹ koja je učestvovala ili doživela događaje o kojima u svojoj priči svedoči. Prenesena na nekog drugog, obično potomke, ovakva priča se naziva usmenom tradicijom, koja predstavlja tzv. vertikalno prenošenje (iskustvenog ili životnog) svedočenja. Ukoliko se ovakve priče prenose horizontalno, tj. većoj ali ipak relativno poznatoj grupi ljudi, one, u zavisnosti od socijalnog sloja/klase grupe na koju se odnose, predstavljaju deo folklora ili tzv. elitlora. Iako deo korpusa usmenih istorijskih metoda, razlike između životnih priča i drugih vrsta usmenih istorijskih dokaza moraju se uvek imati na umu.²²

Sama činjenica da se nečija životna priča *beleži* ukazuje na to da je u pitanju jedan postupak, odnosno *metod* koji nužno mora imati (bar) pet ključnih obeležja (Baum 1995):

- svrhu ili cilj primene,
- delove, odnosno osnovne činioce ili komponente postupka koji služe tom cilju,
- faze primene, odnosno logički redosled ili proces u kom se cilj realizuje putem primene određenog postupka,
- uzorak ili subjekt (nikako objekt) *sa kojim* se metod primenjuje,
- osobu/osobe koje ovaj metod primenjuju.

Za opis samog metoda značajno je navesti sledeća obeležja ovog postupka, odnosno njegovih komponenti:

- osmišljavanje programa/projekta u okviru kog će se životne priče (određene društvene grupe) beležiti, odnosno ovaj metod primenjivati,
- intervjuisanje, odnosno snimanje razgovora sa izabranim sagovornicama/ima,
- transkribovanje i uređivanje transkribovanog teksta,
- završna obrada, odnosno uređivanje teksta (i propratne dokumentacije i materijala),
- korišćenje priređenog teksta (u istraživačke svrhe),
- priređivanje „završnog proizvoda“ (štampane ili elektronske publikacije, pisanog i/ili audio-arhiva, prevoda itd.).

Literatura o metodu životne priče korišćena u ovom radu sasvim jasno i nedvosmisleno opisuje koje sve praktične korake i mere valja preduzeti i šta sve treba imati na umu kada se ovaj metod primenjuje (Okihiro 1981, Baum 1995, Dunaway, Baum ed. 1996, Savić, Mitro ur. 2006, Savić et al. ur. 2008, Jarrett 2010, Tompson 2012), a o čemu sam i lično imala prilike da se osvedočim tokom sopstvenog istraživačkog rada. Međutim, sa istorijskog i stanovišta opštег nasuprot pojedinačnom i ličnom mnogo je značajnije to što životne priče imaju svoj društveno-politički i socio-kulturni kontekst jer u osnovi kolektivnog sećanja i pamćenja uvek stoje ona individualna. Ako na individualnom nivou sećanje znači obnavljanje predstave o nečemu prošlom, a pamćenje znači proces usvajanja i zadržavanja novih sadržaja, na kolektivnom nivou se sećanje može shvatiti i kao „uspomene određene zajednice, dok kolektivno pamćenje označava i usmjeravajući rad na njima“ (Janković 2010: 270). Samim tim dekonstruiše se pojam kolektivnog pamćenja kao društvena konstrukcija, kao i pojam „kulturnog pamćenja,

21 Budući da se ovaj rad bavi životnim pričama žena, nastojaću da u daljem tekstu koristim ženski rod kada govorim o ovom metodu.

22 Npr. između „usmenih tradicije, folklora... legendi, epova, basni i mitova“ (Okihiro 1981: 34).

kao prijenosa kolektivnog pamćenja s generacije na generaciju u svrhu rekonstrukcije identiteta neke zajednice” (*ibid.*), čime su se bavili još starogrčki filozofi i istoričari.²³

3.2. Feministički pristup: kritika patrijarhata u svetu društvenih promena

Postmoderno shvatanje fenomena rodnosti „po kome je i pol, a ne samo rod, društveno konstruisana kategorija” (Milojević 2011: 465) i dalje je prisutno u društvenim naukama. Međutim, neki autori/autorke sa područja bivše Jugoslavije u takvom pristupu još uvek ne prepoznaju ili mu ne priznaju ono što je feministički doprinos ovakvom poimanju rodnosti i tvrde da „žene pripadaju različitim društvenim slojevima u kojima polne/rodne karakteristike deluju različito na njihov društveni položaj” (Košarac 2006: 367). Uprkos tome što kasnije navodi i stavove pojedinih domaćih feminističkih teoretičarki (npr. Andelke Milić, Žarane Papić) u vezi sa elementima društvene determinisanosti uloge i položaja žena i muškaraca na osnovu roda kao društvenog konstrukta, ova autorka dosledno insistira na tome da je isključivo *pol*, tj. činjenica da je neko biološki žensko ili muško, društveno determinisan, ali ne rod kao „socijalizovani pol”.

Poimanje istorije kao razvoja „*ljudskog društva*” (Vrcan u: Košarac 2006: 370, kurziv dodat) dovelo je do toga da se dugo smatralo da istoriju pišu (samo) pobednici, dakle muškarci kao oni koji imaju društvenu moć, a što zapravo govori i o tome da ni u horizontalnom smislu istoriji, a samim tim i položaju, razvoju, nasleđu, kulturi, nauci, epistemologiji pojedinih društvenih zajednica i/ili grupa, pa samim tim i žena, nije pridavana važnost u „zvaničnoj” nauci, pa samim tim ni istoriografiji (Harding 2005).

Tokom tzv. tri talasa feminizma, a naročito sa razvojem i tzv. rodnih i muških studija sredinom, odnosno u drugoj polovini XX veka, zahvaljujući brojnim teoretičarkama, istraživačicama i aktivistkinjama, savremeni pristupi pitanju rodnosti (Conell 2009, Milojević, Markov ur. 2011), pa i u istorijskom smislu (Anderson *et al.* 1987, Dijanić *et al.* ur. 2004), sve više su usmereni ka proučavanju toga kako je društvena konstrukcija rodnosti, kao društveno uslovljenog fenomena, uticala na određene društvene pojave i procese, pa i na rekonceptualizaciju same rodnosti, a ne isključivo na to kako su određene društvene okolnosti uticale na ljude u celini, pa i na muškarce i žene kao posebne grupe. Pri tome su muškarci i žene prvenstveno posmatrani kao odeljeni svojim biološkim polom, a ne kao jednaki, mada zbog svoje polom uslovljene društvene uloge i položaja ipak na drug(ačiji) način, „pogođeni” društvenim okolnostima u određenom vremenu. Feministički pristup tzv. „ženskoj” istoriji – ali i muškoj i istoriji svake specifične društvene grupe²⁴ – insistira upravo na iskustvima pomenutih „drugosti” i „različitosti” koje u određenom razdoblju potpadaju pod razne društveno-političke i socio-kulturne uticaje na makro (globalnom), mezo (državnom ili regionalnom) ili mikro (u lokalnoj zajednici ili porodici) društvenom nivou.

23 Tako je, na primer, Temistokle (oko 524–460. stare ere), atinski državnik, demokrata i vojskovođa tokom grčko-persijskih ratova, zbog sopstvenog životnog iskustva smatrao da je mnemotehnika (povezivanje slike i reči u cilju lakšeg pamćenja nekog sadržaja) jedna društveno nametnuta veština jer bi život ljudi bio lakši kada bi naučili ne kako da pamte nego kako da zaborave ono što žele, dok Niće u svom spisu „O koristi i štetnosti istorije za život” govori o „teretu prošloga” nastojeći da argumentuje svoju tezu da je nemoguće živeti bez zaboravljanja (Janković 2010: 271).

24 Naročito marginalizovane i/ili manjinske u smislu ograničenog pristupa društvenim resursima, strukturama moći i donošenja odluka.

Iskustvo žena se i metodom životne priče svakako stavlja u širi društveno-istorijski kontekst, ali je za njihovo iskustvo sa feminističkog aspekta relevantno ne samo što se dešavalo i što su *radile* nego i *zašto* su nešto radile, tj. kojim *načelima, vrednostima* su se rukovodile, kao i kako su se pritom *osećale*. Pristup ovakvom istraživanju je interdisciplinaran, sa elementima preuzetim iz nekoliko društvenih nauka, sa naglaskom na *ličnom tumačenju, različitosti*, te analizi pokazatelja društvenih promena i patrijarhalnih obrazaca (Reinhartz, Davidman. Ed. 1992). Na taj način se „praktično znanje žena iz njihovog svakodnevnog života povezuje sa dominantnom realnošću“ (Anderson *et al.* 1987: 106). Tako ovakva svedočenja o iskustvima u određenom vremenu i kulturi zaista dobijaju *ljudski lik*, bez obzira na to da li ih priča žena ili muškarac.

Kritike ovakvih metoda beleženja (ženske) istorije od strane pristalica „klasičnih“ istorijskih istraživačkih metoda upućene su upravo na njihov teorijski aspekt. Najčešće postavljano pitanje jeste: kakvi se teorijski zaključci značajni za naučna istraživanja mogu izvesti iz sasvim individualnih životnih iskustava u vrlo specifičnim socio-kulturnim sredinama? Odgovor je ponovo u induktivnom pristupu, kao i u činjenici da je metod životne priče tokom njenog beleženja „istorijski dokument [u nastajanju] tokom kog se žene mogu pitati što misle“ (*ibid.*: 112). U odgovorima sagovornica zasigurno će biti i njihovi stavovi i osećanja po pitanju preovlađujućih društvenih i kulturnih vrednosti, od toga gde je kome u društvu mesto, pa do toga kako one kao žene treba da se osećaju i vladaju. Iz njihovih priča videće se ne samo preovlađujući društveni stereotipi i mehanizmi njihovog delovanja nego i mehanizmi pomoću kojih su se žene protiv njih (iz)borile (*ibid.*: 116–117, Savić *et al.* 2008).

Značajan doprinos argumentaciji primenjivosti metoda životne priče kao načina beleženja sećanja žena i ženske istorije u feminističkim istraživanjima dali su interakcionisti,²⁵ koji su u svojim empirijskim istraživanjima pokazali da nauka nije bez interesa i da je važno povezivati „značenja ili [lične] ‘perspektive’ sa društvenim položajem. Dominantne perspektive nisu ‘istinitije’ u odnosu na realnost, nego predstavljaju stanovište nekih dominantnih (snažnijih, društveno prihvaćenijih) grupa“ (Wittner u Anderson *et al.* 1987: 123). Ovakav pristup nam pomaže da spoznamo izvore alternativnih ženskih stanovišta i da razumemo kako ih žene koriste u svom svakodnevnom životu (*ibid.*).

Govoreći o izdanjima koja beleže *sećanja* žena nastalim u okviru projekta „Životne priče žena u Vojvodini“ u periodu od 1997. do 2011. godine, u predgovoru knjizi, zbirci ženskih priča „A što ću ti ja jedna pričat“, koji započinje Andrićevim citatom „Sećanje, življe od života.“, Marijana Čanak, jedna od urednica izdanja, između ostalog kaže i „da bismo, dakle, u *sećanjima žena* sačuvali život, ne treba se pitati što ta sećanja jesu, nego što ona mogu da budu [...] Sećanja žena mogu biti enciklopedije ili leksikoni manje znamenitih a podjednako važnih života“ (Čanak 2008: 12, 14).

Ono što je za sećanje, a samim tim i istoriju žena karakterističnije nego za „mušku“ istoriju jeste svojevrsna „osećajnost“ koja iz nje provejava, za razliku od suštog „razuma“, kome u svom tumačenju teže klasični istoriografski metodi. Kritičari/kritičarke metoda životne priče pozivaju se i na to da on svojim pristupom, koji kaže da su individualne potrebe, osećanja, vrednosti i lična motivacija pojedinaca/pojedinki koja iz njih proizilazi jednako

25 Interakcionizam – teorijski pristup u sociologiji i srodnim društvenim naukama nastao u drugoj polovini XX veka, koji polazi sa stanovišta da svi društveni procesi i odnosi (poput saradnje, konflikta, formiranja identiteta itd.) proizilaze iz ljudske interakcije. Drugim rečima, interakcionisti proučavaju kako se pojedinci i pojedinke ponašaju u jednom društvu.

važni kao i njihovi postupci pod određenim društveno-istorijskim okolnostima, vrlo jasno dokumentuje ovu razliku. Drugim rečima: budući da su žene i danas, grubo rečeno, još uvek mnogo brojnije u privatnoj nego u javnoj sferi, zar se dokumentovanjem njihovog iskustva iz ove sfere implicitno možda ne dokumentuje i to da im je oduvek upravo tamo i bilo mesto jer se nisu ranije izborile za učešće u nekoj drugoj sferi?

Odgovor na ovu kritiku svakako je odrisan. Metod životne priče se kao sredstvo beleženja ženskog iskustva počeo koristiti kao izuzetno pogodan za dokumentovanje ličnih priča, odnosno sećanja koja su oduvek imale funkciju „humanizacije istorije“ (Čanak 2008: 14). To ujedno znači i da je ovaj metod pogodan za beleženje bilo koje „lične“ priče koju neka osoba ima potrebu i/ili želi da ispriča bez obzira na svoje lično poimanje pola i/ili roda. Životne priče imaju ime i prezime, mesto i godinu rođenja svakog aktera i akterke koja je govori, kao i sasvim osobeno, lično i duboko proživljeno, iskustvo koje nikako nije (moglo ostati potpuno) netaknuto (ličnim i kolektivnim) vremenom u kom je nastajalo.

3.3. Etnografski metod: kulturološke osobenosti

Etnografski pristup istraživanju je prvenstveno kvalitativni. Ovaj metod podrazumeva da istraživačica nije tek nezainteresovana, uzdržana, objektivna posmatračica, nego da podatke prikuplja i uvide stiče neposrednim kontaktom sa subjektima svog istraživanja ili izvorima informacija. Osim u izuzetnim slučajevima, etnografska istraživanja sprovode se neposrednom interakcijom sa drugim osobama koje su i same deo istraživanja. Ovakva vrsta interakcije ima mnogo vidova: od razgovora i intervju-a, pa sve do zajedničkog učestvovanja u obredima i iskustava emotivne razmene. Sa stanovišta etnografije jedini uverljivi i dosledni način proučavanja društvenih i kulturoloških fenomena jeste njihovo proučavanje dok su još u toku, odnosno dok se odvijaju/događaju.

Proučavanje fenomena patrijarhata i njegovog uticaja kako na život žena, dece i muškaraca tako i na društvo u celini, još uvek je u povoju sa istorijskog, linearno-hronološkog i etnografskog stanovišta. Prve korake ka uvođenju kritičke analize uticaja patrijarhata na savremena društva putem beleženja ličnih priča pojedinaca/pojedinki napravile su feminističke naučnice i istraživačice. Neke od njih još pre nekoliko decenija ukazuju na to da je i u tadašnjoj Jugoslaviji teško analizirati patrijarhat kao istorijski fenomen današnjice, da je zbog toga potrebno sprovoditi „meka, zapravo etnološka istraživanja kao što su biografije suvremenih žena (i muškaraca), odnosno *biografska kazivanja*,²⁶ istraživanja stvarnih odnosa moći i uloga u obitelji, stvaranje podjele poslova i suvremenih stavova o muškim i ženskim poslovima i ponašanjima“ (Rihtman-Auguštin 1988: 198), te da je uzrok ovakvog stanja i to što se takvim istraživanjima ne poklanja pažnja.

Radi lakšeg sagledavanja interakcije kolektivnog i individualnog u (među)etničkom kontekstu koji čini okosnicu svakog etnografskog istraživanja, „korisno je napraviti razliku između *etničkih kategorija i etničkih zajednica*“ (Smit 2010: 39). Etničke kategorije su grupe ljudi za koje oni koji im ne pripadaju smatraju da čine zasebnu kulturnu i istorijsku grupu. Ovakvo određenje etničke grupe je, uslovno rečeno, spoljašnje, a njeni pripadnici ne moraju nužno da smatraju da su deo takvog kolektiviteta, odnosno o tome mogu tek načelno ili

26 Tekst u frazi „biografska kazivanja“ podvučen od strane autorke ovog rada, dok je reč „meka“ na početku citata kao naglašena preuzeta iz izvornog teksta.

površno da imaju svest (*ibid.*: 40). Sa druge strane, etničke zajednice ili etnije od etničkih kategorija razlikuju se po tome što sami njihovi pripadnici smatraju, odnosno imaju svest ili veruju u zajednički mit o tome da imaju npr. zajedničko poreklo, zajednička istorijska sećanja, te osećanje solidarnosti ili povezanosti sa određenom (pra)domovinom. Prema Smitu (*ibid.*) postoji šest glavnih atributa etničke zajednice,²⁷ koji u različitim razdobljima, odnosno istorijskim okolnostima mogu u manjoj ili većoj meri doći do izražaja i/ili poslužiti kao osnova određenog načina izražavanja ili poimanja etničkog identiteta. Sa aspekta vojvođanskih Mađara, koji su tokom XX i početkom XXI veka živeli u sedam država,²⁸ važno je imati u vidu i da „ostaje činjenica da etnicitet – kao što je slučaj sa drugim društvenim pojavama kolektivnog identiteta, na primer klasom, *polom* i teritorijom – ispoljava i postojanost i nepostojanost naporedno, zavisno od ciljeva posmatrača i njegove udaljenosti od dotočne kolektivne pojave. Trajnost nekih etnija, uprkos menjanju njihovog demografskog sastava i jednog dela njihove kulturne osobenosti i društvenih granica, mora se protivstaviti izrazitije instrumentalističkim ili fenomenološkim prikazima, koji ne vode računa o značaju prethodnih kulturnih afiniteta, a ovi periodično ograničavaju redefinisanje etničkih identiteta” (Smit 2010: 46, kurziv dodat).

Predstava o kolektivnom kulturnom identitetu rekonstruiše se s istorijskog, subjektivnog i simboličkog stanovišta, tiče se kako individualnih tako i kolektivnih doživljaja, sećanja i predstava o kolektivnoj sudbini određene zajednice i njene kulture, a traumatična društveno-istorijska zbivanja su pokazatelj u kojoj meri je narušeno „tkivo kulturnih elemenata” (Smit 2010: 47) koje nekoj zajednici pruža osećanje kontinuiteta i zajedništva u odnosu na njenu kolektivnu sudbinu. Sa druge strane, „u nekim društvenim sistemima, etničke grupe mogu obitavati jedna pored druge, a da nijedna značajnija strukturalna crta ne bude zasnovana na međuetničkim odnosima. Takva društva obično se nazivaju društvima s manjinama... u većini slučajeva [su se] takve situacije javile kao posledica spoljašnjih istorijskih događaja; različiti kulturni elementi nisu rođeni iz lokalnog organizacionog konteksta; pre će biti da je jedan prethodno ustanovljen kulturni kontrast, spajajući se s prethodno ustanovljenim društvenim sistemom, na različite načine postao značajan za život u tom sistemu” (Putinja, Stref-Fenar 1997: 247).

Ovaj aspekt (među)etničnosti značajan je za razumevanje interakcije vojvođanskih Mađara sa drugim etničkim zajednicama, a naročito sa većinskom, posebno u tzv. „vreme (samoupravnog) socijalizma” nakon Drugog svetskog rata.

Feministički pristup naučnom istraživanju polazi od prepostavke da patrijarhat, jednako kao i etnički i kulturni identitet, nije vanistorijska kategorija (Rihtman-Auguštin 1988), te da on jednak je snažno, ali mehanizmom svog delovanja istovremeno i kvalitativno drugačije, utiče na sistem vrednosti, način i kvalitet života kako žena i dece tako i muškaraca. Usvajajući ovakav pristup, ovaj rad se bavi osvrtom na životnu priču pripadnice dvostrukog manjinske društvene grupe u Vojvodini, odnosno Srbiji i sa auto-etnografskog aspekta istraživačice koja je odrasla u etnički i verski mešovitom okruženju u kom je mađarska etnička zajednica,

27 Ti atributi su sledeći: kolektivno vlastito ime, mit o zajedničkim precima, zajednička istorijska sećanja, jedan ili više diferencijalnih elemenata zajedničke kulture, povezanost s određenom „domovinom” i osećanje solidarnosti kod značajnih delova populacije (Smit 2010: 40).

28 U Habzburškoj monarhiji, Kraljevini Jugoslaviji, FNRJ – Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji, SFRJ – Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, SRJ – Saveznoj Republici Jugoslaviji, SCG – Državnoj Zajednici Srbije i Crne Gore i RS – Republici Srbiji.

čija tradicija čini značajan sloj njenog ličnog identiteta, bila većinska, a srpska zajednica manjinska. Ovakav pristup koristila sam i prilikom beleženja životnih priča vojvođanskih Mađarica u okviru projekta „Životne priče žena u Vojvodini”.

3.4. Metod lingvističke antropologije: ženski idiolekt kroz prizmu društva i tradicije

Lingvistička antropologija, kao jedna od četiri tradicionalne grane antropologije,²⁹ bavi se proučavanjem jezika kao kulturnoškog sredstva (Duranti 1997, 2002). Jezik je sredstvo koje se svakodnevno koristi za razne kognitivne i društvene funkcije, uključujući i uspostavljanje i održavanje odnosa sa drugim članovima i članicama određene zajednice, a govorom se, između ostalog, pokušava i „razumeti život“ (Duranti 2002: 8899).

Prema Durantiju, metodologija lingvističke antropologije prevashodno uključuje tehnike koje pažljivo dokumentuju ono što govornici i govornice kao društveni akteri i akterke čine tokom raznih svakodnevnih aktivnosti u svojoj (društvenoj, odnosno kulturnoj) zajednici. Ovaj pristup se od etnografskog razlikuje u svom predmetu: u fokusu lingvističke antropologije je jezik kao (verbalno, neverbalno i simboličko) sredstvo komunikacije putem kog se stvaraju, oblikuju, menjaju i prenose kulturnoški uticaji i vrednosti određene zajednice. Ovakav pristup značajan je naročito u proučavanju jezika, odnosno dijalekata i narečja koja se iz raznih razloga inače ne beleže u pisanoj ili nekoj drugoj formi, te im stoga pod dejstvom različitih faktora (npr. izumiranja zajednice zbog njene izolacije, demografsko-kulturne asimilacije, lingvističke globalizacije itd) preti izumiranje. Pozivajući se na svoje prethodnike koji su se na razne načine bavili odnosom individualnog i kolektivnog i u kontekstu jezika kao sociokulturoškog fenomena,³⁰ Duranti smatra da se sa antropološkog stanovišta jeziku mora pristupiti pod prepostavkom da se heterogenost svake kulturne zajednice, čak i onih koje koriste samo jedan jezik, zasniva na „raznoredju“ (Baktin u: Duranti 1997: 75), odnosno heteroglosiji, koja odražava jezičku individualnost njenih članova i članica, a koja je podložna uticaju raznih individualnih i društvenih varijabli (npr. klase, uzrasta, *pola* itd.) koje na njih utiču u raznim istorijskim razdobljima. Za razliku od tradicionalnih pristupa analizi jezičkih sadržaja, koje u ime naučnosti i objektivnosti opšte i univerzalno prepostavljaju specifičnom i individualnom, ovakav pristup ima tri ključne odlike:

- (sa)govornice³¹ se posmatraju kao agenti jezičkog čina, tj. njegove stvarateljke,
- (sa)govornicama se, kao stvarateljkama jezičkog čina, priznaje i u njima prepoznaje i ceni njihova individualnost,
- priznaje se postojanje specifičnog konteksta u kom jezički čin nastaje: jezički čin je uvek upućen nekoj publici. Tako je on i konstrukt konteksta u kom nastaje, te stoga sadrži razne registre, žanrove, izraze, prozodijske i paralingvističke odlike.

Ovakav pristup komplementaran je sa metodom životne priče, feminističkim pristupom i etnografskim metodom pomenutim u tačkama 3.1–3.3.

29 Uz arheološku, biološku i sociokulturošku antropolologiju (Duranti 2002).

30 U pitanju su Boa, Sapir, Worf, Čomski, Del Hajms, Baktin i Vološinov (Bahtinov pseudonim).

31 U skladu sa načelima feminističkog pristupa, a s obzirom na činjenicu da se ovaj rad bavi ženskom životnom pričom, te da je istraživačica takođe žena, u radu nastojim da koristim ženski rod.

Jezik se u studijama roda takođe smatra bitnim aspektom ličnog i kolektivnog ispoljavanja rodnosti kao društenog konstrukta, odnosno stava prema njoj (Savić *et al.* ur. 2009), dok „biti izvorni govornik nekog jezika jeste osobina koja najmarkantnije obeležava ljudsko biće kao svojstveno sebi” (Savić 1993: 51). U slučaju ovog rada, a u skladu sa navodima u Savić 1993, Barot *et al.* 1999, činjenica da je sagovornici čija životna priča čini osnovni korpus, kao i sagovornicama iz Savić, Mitro 2008 kao delom „kontrolnog korpusa”, mađarski jezik maternji – ne znači da su one (manje ili više) svesne i društveno uslovljenih konstrukata koji se tim jezikom prenose (Eckert, McConnell-Ginet 2003, Žikić 2005). Osim činjenice da se gramatička kategorija roda kod živilih bića u mađarskom jeziku u potpunosti vezuje za njihov biološki pol, u kontekstu ovog rada fenomen rodnosti u specifičnom etno-religijskom kontekstu vojvođanskih Mađara, odnosno žene iz telepske mađarske zajednice, sa lingvističkog aspekta zanimljiv je, između ostalog, i zbog toga što je ova zajednica oduvek bila upućena na intenzivniju komunikaciju sa većinskom srpskom zajednicom (Kovács Rácz 2011, Savić, Mitro ur. 2006), te po tome što žene iz ove zajednice imaju međusobno slične obrasce (samo)predstavljanja svog sećanja na događaje i ljude tokom svog života (Laki 2011). Sa aspekta metodologije korišćene u ovom radu značajna je i sledeća konstatacija Boglarke Laki, koja se bavila analizom životnih priča iz njegovog „kontrolnog uzorka”³² sa kognitivnog i funkcionalnog stanovišta:

„Naratorka prvenstveno predstavlja sebe, predstavlja svoje ’ja’: iz životnih priča se iščitava odnos ’mene’ i ’drugih’, društveni položaj govornice, dok one [priče] – svakako ne na poslednjem mestu – imaju značajnu ulogu u određenju (i očuvanju) njihovog identiteta” (Laki 2011: 155).

4. PROBLEM, PREDMET, CILJEVI I POSTUPAK ISTRAŽIVANJA

Problem istraživanja je rodni aspekt životnih priča žena iz mađarske etničke zajednice u AP Vojvodini (zabeleženih metodom životne priče /engl. *oral history*/).

Predmet istraživanja je životna priča Verone (1937), Mađarice iz novosadskog naselja Telep, kao priča žene iz višestruko manjinske zajednice u AP Vojvodini, odnosno Republići Srbiji. Osim što je pripadnica mađarske nacionalne zajednice, Verona je rođena, odrasla i živi na Telepu, u mađarskoj zajednici koja je zbog svog kontakta sa većinskom i gradskom (novosadskom) sredinom specifična i u odnosu na druge vojvođanske mađarske zajednice. Verona je pritom pripadnica Hrišćanske reformatske crkve, manjinske verske zajednice kako u AP Vojvodini, odnosno Republići Srbiji, tako i u okviru same vojvođanske mađarske zajednice. Ona je i pripadnica treće od četiri generacije žena u svojoj porodici i koja je tokom svog života živela u šest država, a da se pri tome samo jednom selila: nakon udaje za čoveka iz iste zajednice preselila se u svoju sadašnju kuću, dve ulice dalje u istom naselju.

Opšti cilj istraživanja je da se sa aspekta studija roda analiziraju ključne odlike iskustva žene iz jedne specifične etničke i verske zajednice (Mađarice sa Telepa hrišćanske reformatske veroispovesti) zabeležene metodom životne priče na maternjem jeziku sagovornice, a u odnosu na fenomene rodnosti, odnosno patrijarhata.

Specifični ciljevi istraživanja jesu da se žensko životno iskustvo Verone analizira sa aspekta ličnog i/ili različitog u odnosu na opšteprisutne obrasce u njenom neposrednom socio-kulturološkom i širem društveno-političkom okruženju, takođe da se razmotri uticaj patrijarhalnih društvenih obrazaca na njen život i načini na koji se ona sa njima suočavala, kao i neki od vidova prenošenja, prevođenja, odnosno komuniciranja ovih specifičnosti u većinski kulturološko-jezički diskurs.

Radom se želi pokazati, odnosno utvrditi na koji način metod životne priče doprinosi istraživanju istorije žena, koja životna iskustva Verona (ne) deli sa vojvođanskim Mađaricama čije su životne priče ovom metodom (mada kasnije u redigovanim tekstovima i na književnom mađarskom jeziku) zabeležene u knjizi „Životne priče Mađarica u Vojvodini“ /Savić Svenka, Mitro Veronika. Ur. (2006). *Vajdasági magyar nők élettörténetei*. Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja. Novi Sad./, a koja je u ovom radu svojevrsni kontrolni, odnosno referentni uzorak. Radom se želi pokazati i to u kojim sferama života se Verona sretala ili suočavala sa pojavama koje su u neposrednoj vezi sa njenim sopstvenim polom/rodom, odnosno polom/rodom ljudi oko nje, na koji način ona poima fenomen pola/roda, odnosno patrijarhata i pojava u njenom životu koje se na njima zasnivaju, te kako se u životu sa njima nosila, kao i na koji način se specifičnosti i univerzalnosti njene ženske životne priče mogu preneti, odnosno komunicirati pripadnicima/pripadnicama većinskog kulturološkog i jezičkog diskursa.

Primena metoda životne priče korišćena u ovom radu u velikoj meri se zasniva na onoj primenjivanoj u okviru projekta „Životne priče žena u Vojvodini“ Ženskih studija i istraživanja u Novom Sadu, u kom je autorka i sama učestvovala, a koji je nastao iz međunarodnog projekta „Sećanja žena“, započetog u Pragu 1996. godine.

Istraživački uzorak, odnosno **jedinicu analize**, čini transkript **intervjua sa Veronom** na mađarskom jeziku (78 stranica teksta, zabeleženog i prevedenog na srpski jezik u neredigovanom obliku), a svojevrsni „kontrolni uzorak“ korišćen pri tumačenju rezultata čine i (redigovane, na književnom mađarskom jeziku) zabeležene priče u knjizi „Životne priče Mađarica u Vojvodini“ /Savić Svenka, Mitro Veronika. Ur. (2006). *Vajdasági magyar nők élettörténetei*. Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja. Novi Sad./.

Mesto istraživanja je novosadsko naselje Telep, tj. deo grada koji je gotovo do sredine XX veka bio posebno prigradsko naselje jugozapadno od Novog Sada, nastanjeno gotovo islučivo mađarskim življem. U kontekstu mađarske nacionalne zajednice, Novi Sad je na samom donjem obodu teritorije na kojoj u srednjoevropskom basenu žive Mađari, a telepski Mađari su jedna od najjužnijih mađarskih zajednica sa prepoznatljivim sopstvenim socio-etničkim karakteristikama.

Metodologija rada je *kvalitativna*, odnosno deskriptivna i zasniva se na metodu životne priče kombinovane sa feminističkim pristupom, etnografskim i metodom antropološke lingvistike. Za potrebe ovog rada korišćene su sledeće istraživačke tehnike i metode:

- pregled literature (detalji o vrsti literature navedeni su u nastavku),
- prikupljanje empirijskog materijala – putem intervjeta, odnosno na osnovu polustrukturisanih upitnika. Intervjeti su zabeleženi na audio-snימку, a od sagovornice su prikupljene i fotografije, koje su kasnije skenirane i priložene transkriptu, odnosno prevodu intervjeta.
- obrada i analiza empirijskog materijala – transkripcija, prevodenje i dokumentovanje/arhiviranje prikupljenog materijala, analiza i tumačenje empirijskog materijala (postupkom opisanim u nastavku).

Postupak analize obuhvatao je **pregled literature** o metodu životne priče i beleženju usmene istorije, etnografskom i antropoliškom istraživačkom metodu, istoriji Mađara (u Vojvodini) i feminističkim aspektima životnih priča žena (naročito Mađarica u Vojvodini). Potom su usledila tri polustrukturisana **intervjeta** sa Veronom na mađarskom jeziku, koji su kasnije za potrebe rada prevedeni na srpski jezik, odnosno na vojvodanski poddijalekat šumadijsko-vojvođanskog dijalekta. U skladu da formalnim zahtevima metoda životne priče, pre svakog razgovora pripremljen je okvirni spisak pitanja/upitnik, a intervjeti,³³ u ukupnom trajanju od 3 sata, 54 minuta i 44 sekunde, tonski su zabeleženi.

Obrada tonskog materijala podrazumevala je njegovu transkripciju na mađarskom jeziku (ukupno 78 stranica teksta), a zatim i prevodenje neredigovanog transkripta na srpski jezik (ukupno 80 stranica teksta), uz pojašnjavanje manje poznatih reči i izraza. Dokumentovanje materijala podrazumevalo je izradu protokola snimanja, kao i sažetka životne priče i Veroninog biograma koji se prilaže uz audio-snimeke, transkript i njegov prevod.

33 Pohranjeni u arhivi autorke.

5. ANALIZA EMPIRIJSKOG MATERIJALA

5.1. Verona, 1937, Novi Sad

Verona³⁴ je Mađarica rođena 1937. godine u Vojvodini, na jugu Bačke, u delu Novog Sada koji se zove Telep. Na Telepu, odnosno u Novom Sadu, živi i danas, a tu je provela i ceo svoj život. Kao drugo od dvoje ženske dece odrasla je u radničkoj porodici, koju je izdržavala njena majka budući da je njen otac, još dok je Verona bila mala, podlegao tuberkulozi. Osnovnu školu završila je u Novom Sadu. Oduvek je volela muziku, da se bavi ručnim radom i da čita. Reformatske je veroispovesti i veru smatra sastavnim delom svog života.

Fotografija br. 1 – Verona Ubornji /Ubornyi Verona/, rođ. Farkaš /Farkas/ (1937-)

Zbog lošeg materijalnog stanja u porodici, počinje da radi još tokom osnovne škole, kada za vreme raspusta pomaže Bugarima vrtlarima u susedstvu. Po završetku osnovne škole, sa šesnaest godina, zapošljava se u jednoj fabričkoj šrafovima gde dve godine, do udaje, radi neprijavljenja kao nekvalifikovana radnica, a nakon toga još dve godine, ali ovoga puta prijavljena. Pred kraj osnovne škole na pozorišnoj predstavi iigranci upoznaje svog budućeg supruga, za kog se kasnije udaje kada je imala nepunih osamnaest godina i sa kim je u braku do danas. Njen suprug je Mađar iz komšiluka, takođe reformatske veroispovesti. Po udaji žive sa njegovim roditeljima u istoj kući. U trećoj godini braka rađa kćerku jedinicu i napušta posao, ali je posle tri-četiri godine primorana da nađe posao zbog loše materijalne situacije u porodici. Sa 24 godine se zapošljava u jednoj štampariji koja se ubrzo zatvara, a potom prelazi u novosadski „Forum”, štampariju u kojoj ostaje da kao fotografkinja radi do penzije 1993.

34 Detalji o Veroninom životu navedeni su prilozima br. 9.3. i 9.4. U daljoj analizi empirijskog materijala i razmatranju rezultata analize nazivaču je Veronkom budući da je svi prijatelji, poznanici i porodica tako oslovljavaju. Imena ili nadimci koji se na mađarskom jeziku završavaju na '-ka' ili '-ke' jesu u deminutivu, koji se (i) u mađarskom koristi odmila, naročito prilikom obraćanja deci. Kod žena se češće zadržava i u odrastom dobu, a kod muškaraca se upotreba ovog oblika imena čak i u krugu porodice najčešće gubi kada odrastu jer se, jednako kao i u npr. srpskom, smatra komičnim, posprdnim i „nemuževnim”, odnosno da odraslim muškarcima ne priliči „tepanje”

godine i u kojoj stiče zvanje kvalifikovane radnice. Kćerka joj se udaje na kraju fakulteta u 23. godini. Veronka sa 45 godina po prvi put postaje baka, a drugi unuk se rodio tri godine kasnije.

Iste godine počinje da volontira u Ekumenskoj humaniratnoj organizaciji u Novom Sadu na dijakonijskim i humanitarnim projektima i postaje jedna od najaktivnijih i najuglednijih volonterki ove organizacije. Volontiranjem se intenzivno bavi do 2010. godine

Fotografija br. 2 – Veronka i članice Dijakonijske grupe „Telep I“ 2002. godine prave pužića u Veronkinoj letnjoj kuhinji

U slobodno vreme se bavi ručnim radom, naročito kukičanjem i pravljenjem pužića, testa za supu koje vojvođanski Mađari reformatske veroispovesti smatraju svojim nasleđem,³⁵ a koje često daruje i u dobrovorne svrhe. Životna želja joj je bila da se bavi muzikom i da nauči da svira klavir, ali za to nije imala mogućnosti. Iako o svojoj sudbini govori kao tužnoj budući da je imala teško detinjstvo, koje sa starijom sestrom proživljava kao siroče bez oca, uz baku koja ih vaspitava i uz majku, koja je po ceo dan bila odsutna zbog posla, kao najznačajnije u svom životu ističe to da je tokom svog tridesetogodišnjeg rada u štampariji imala prilike da putuje i da se druži sa ljudima, kao i da po odlasku u penziju pomaže onima oko sebe koji su bili u teškoj situaciji: siromašnima, starima, bolesnima.

Danas sa suprugom živi u porodičnoj kući u koju se i udala, koju su sa mužem proširili u trosobnu kuću sa kuhinjom, kupatilom, predsobljem i ostavom, a u čijoj blizini živi i njena čerka, zet i mlađi unuk. Posebno je ponosna na „svoju decu“: čerku i zeta, kao i na oba unuka.

Mlađim generacijama poručuje da je u životu najvažnije zdravlje, poštenje, rad i iskrenost.

5.2. Životni lajtmotivi: „siročad“ nemaštine odrasla među ženama

Porodicu u kojoj je Veronka odrasla presudno su obeležile tri okolnosti. Prva je rana smrt njihovog oca i odrastanje bez njega, koje dovodi do toga da nju i sestru okolina doživljava kao siročad, iako su živele sa svojom majkom:

„Pa, počela bi' s otim³⁶ da... da sam rođena 1937, na Telepu i da kuća u kojoj sam rođena još uvek стоји. Štaviše: она је ту, само пар улица onamo i... Pa, имам још и једну старију

35 O tome će više govoriti pod tačkom 5.10.

36 O jeziku kojim Veronka govori, kao i o prevodu transkripta, govoriću u poglavlju br. 6.

sestru i mamu. [...]³⁷ Iz sirote smo porodice. Mislim, ne mož' se čak kaz'ti ni da je prosečna jer... Tata mi je zdravo rano umro, imala sam četir' godine, a starija sestra... četir' godine je bila starija, tako da je za nas posle došlo jako, jako..."

Ovu temu Veronka spominje i kada je upitana o odnosu društva prema deci koja su bila siročad, a na pitanje da li ih je sredina gledala kao siročad više zbog toga što nisu imale oca ili zbog materijalnog stanja, odgovara:

Fotografija br. 3 – Veronkini roditelji na venčanju oko 1931. godine

„Pre jel nismo imale tatu. Da, pre zbog tog. Ovako... ovako, kažem, mama nam je sve, kažem... [...] Al' sa jedne strane... je to tako ispalо, al' teško... Mislim, teška je sADBINA tamo gde porodica nije cela, gde je porodica okrnjena. Bar ja tako osećam do dana današnjeg. [...] ja sam sve uradila da... da naša porodica opstane. Da moje... moje dete ima i oca. I fala Bogu, mislim, postigli smo to.”

„[...] Pa, tata mi je bio srpski vojnik. I to sam' sa slike znam da... da... Ima i sliku kao srpski vojnik, a sad [...] Što se on tam' razbol'o ja to nikad nisam... Moja mama nikad o tim nije pričala... [...] Sad je l' se on tamo pri vojsci razbol'o, je l' tam' dobio jektku il'... il'... ne znam. Sam' znam da... da je od tog umro, od jektkike.”

Iako tvrdi da je „pre bilo puno sirotišta, jel bilo je... puno je bilo siročadi”, Veronka ujedno ponavlja i koliko joj je to celog života teško padalo:

„Mi smo bile siročad. Nas su gledali kao... Polusiročad, al' ipak. [...] mislim i na ulici su nas tako... kad su išli... „No, evo ga malo siroče. Evo i', ona siročad.” Mislim, i inače je to imalo jedan jako loš... uticaj, ipak. Uticaj, il' beleg (*smeje se*), šta ja znam... [...] Džabe smo

37 [...] – Izostavljen deo iz iskaza.

imali samo mamu, al' to... [...] Ja uvek kažem da sam ja, jel, bila samo polusiroče, jel sam mamu imala, al'... [...] Pre je bilo jako puno ti' sirotišta u koja su tu... di je bilo puno dece i... [...] Samo meni.. meni je to uvek tako... tako strašno jel je većma onima koji su do nas bili, jel, deca svi, svuda je bila porodica. Mislim, tata, mama i deca. A kod nas tog nije bilo. A moj pradeda, on... džabe, on je samo.... samo deda. I on je radio, jako je puno putov'o jer je na železnici radio, malo je bio kod kuće i meni je to... [...] ... nije bilo muškarca, jel, u porodici. [...] I to što sam se ja tako rano udala ja to... to je tako jedna sudbina. Sudbina je tako donela, ne znam ni sama. Slučajno... (*smeje se*) Iako nisam... nisam morala, nije bilo obavezno, al' sudbina je tako donela, tako je moralo biti."

Fotografija br. 4 – Veronkina prva fotografija u životu

Druga okolnost je siromaštvo i nemaština, koji se ogledaju i u tome da su sa sestrom i majkom stanovali u zajednici prvo sa očevim, a posle sa majčinim roditeljima:

„I, tako je, jel, moj tata onda i umro i... Mi smo ostale tamo u tom stanu od jedne sobe i... Nažalost (uzdiše), to je tako bilo da... da... (Pokazuje na knjigu „Životne priče Mađarica u Vojvodini”/Vajdasági magyar nők életről/ magyarsági nők életének/), koja leži na stolu i u kojoj se nalazi životna priča njene tetke,³⁸ očeve mlađe sestre.) Tetka je već polako trebalo da se uda, je l', i... Onda su nam kaz'li da, jelda, par godina smo... Godinu-dve smo tamo živele i onda su nam kaz'li da jel (uzdiše)... Nek' mama gleda, jel, sebi stan... [...] I onda je mama, jel, sa dvoje dece, jel, onda već dvoje siročadi, jel, jel onda je to zato bilo strašno, jel, i... Kaže moja mama: „Šta éu?” Kaže: „Otiću.” Kod njene mame, a i ona tu stanuje na Telepu. I onda smo tamo očle, soba, kujna, sa predsobljem, bilo nas je pet: mágka,³⁹ deda i nas tri, tamo smo živeli.”

Zbog nemaštine je Veronka još kao dete morala da počne da privređuje i doprinosi porodičnom budžetu:

38 Priča na str. 62–75: Margit (1927), *Újvidék*.

39 Mad. *nagyanya*/öreganya – izraz koji u potpunosti odgovara starom vojvodanskom izrazu za baku „mágka”.

„No, al' kako prođe škola, dođe raspust i šta ja znam, to već malko kasnije, onda su tu bili ti... ti Bugari povrtari. Tu, tu su bili di je Kamenjar,⁴⁰ tuda, tamo do kraja, i na raspustu onda jedan dan kaže mi komšinica: „Je l' oćeš, Veronka, da ideš tamo?” Moja sestra, ona je inače bila malko bolešljiva kad je mlađa bila. [...] Ta di neću, ta novci su to. Pa, trebalo je novaca, jel, i onda sam na raspustu, k'o što sad idu, jel, studenti (*kikoće se*) [...] Pa tako su me zavoleli tamo da... da su me uvek tako zvali natrag. [...] Pa, s početka sam stvarno samo vodu nosila, i tako. Posle su mi već poverili i drugo štošta, da kažem tak'e, tak'e poslove da nosim papriku tamo, il' ovo-ono.”⁴¹

Fotografija br. 5 – Veronka i starija sestra kod kuće

Osim što se zbog loše loše materijalne situacije u porodici Veronka zapošljava u fabrici odmah po završetku osnovne škole, ona svoje detinjstvo pamti i po tome što je njena majka veći deo vremena bila odsutna jer je morala da radi i po nekoliko poslova:

„Ujutru bi očla i uveče se vraćala, tako da smo se mi jako malo sretale s našom mamom. Ona je uvek tako poštено radila da... da... da... bude svega, da ne... ne osetimo to što nemamo tatu. Pa, to, to je bilo jako tužno jel... jel, pa, moja mama je radila od jutra do sutra. Otišla je na jedno mesto, onda je otud išla na drugo, tako da je nas stvarno májka od'raniла. [...] ...dvades't osam godina je imala [Veronkina majka - op. aut.] kad je ostala udovica i to je njoj, jel, jako teško bilo i to je...”

Treća odlučujuća okolnost jeste ta da je Veronka u detinjstvu gotovo isključivo bila okružena ženama, što je imalo presudni uticaj na njeno poimanje porodičnih odnosa i životnih vrednosti i principa na koje se kasnije u životu poziva. U odsustvu majke, Veronku i njenu stariju sestru je vaspitavala i odgajala májka (baka po majčinoj liniji):

40 Vikend-naselje kraj Dunava u Novom Sadu koje je odmah pored Telepa. Ovaj deo grada, nekada isključivo vikend-naselje na obali Dunava sa velikim placevima, danas je poznat i po velikim, skupocenim vikendicama i kućama u zabačenim delovima ovog naselja sazidanim tokom prošle i preprošle decenije.

41 O dečjem radu kao značajnom faktoru u Veronkinom i životu njenih vršnjakinja biće reči u sledećem poglavljju.

„Ne moja mama, nego nas je mágka učila tako kojećim... [...] ...i da štedimo, i da... I kako da rasporedimo novce i... [...] Ona je bila ta koja je... koja nam je svašta i objašnjavala. [...] Moj deda je radio na železnici. I oni su tako radili da kad je došlo proleće onda... [...] ...već u maju se mor'o kupiti novi ugalj, ugalj za zimu. [...] Ondak se... na džakove se kupovalo brašno... [...] Ondak smo u jesen klali svinju [...] da bude, jel, cele zime šta da se jede, jel nije ondak još bilo 'ajmo da kupimo deset deka salame (smeje se) [...] ...ja i sad tako, kad mogu sad, ja i sad kupim jedan džak brašna od dvedeset i pet kila i onda...“

Fotografija br. 6 – Veronkina mágka, dva ujaka, majka Katica i deda

[...] Mágka joj je [Veronkinoj majci] uvek pomagala, davala joj novaca, al' i' joj je uvek morala vratiti. [...] S otim smo mi već naučile da imamo obavezu: kad nešto dobiješ, il' tražiš u zajam, to se mora vratiti. Tom nas je mágka učila.

[...] ...mágka nas je učila. Ja sam već... sa deset godina sam već tako kuvala... Sve sam znala da skuvam. [...] ...kod nje se uvek moralo ići da joj pomognem.

[...] Mi... mi smo reformati. Mislim... [...] ...i roditelji su mi tak'i bili, 'óeu reći i moja mágka, jel."

Čak i pesma koje se Veronka jedine jasno seća iz detinjstva ima veze sa činjenicom da je odrasla uz mágku: „Ovu devojčicu zapravo, zaista, nije majka podigla.”⁴² Nje [pesme] se jako dobro sećam.”

42 Prevedeno kako u izvornom tekstu/audio-zapisu stoji: *Ezt a kislányt igazán, csakugyan, nem az annya nevelte*. Pravi naziv joj je *Ihajla ezt a kislányt nem az annya nevelte* /Ej, ovu devojčicu nije majka podigla/. (Izvor: <http://www.youtube.com/watch?v=kBeSoBWoawk>, posećeno 12. avgusta 2011). Komentari na madarskom jeziku na sajtu na kom je dostupna ukazuju na to da se ova pesma poreklom iz Vojvodine u izvornom obliku retko čuje, odnosno da su je pevala bake i prabake, a danas se može čuti na tradicionalnoj godišnjoj manifestaciji mađarske zajednice „Kupusinska svadba” /*Kupuszinai lakodalom*/. Ova pesma se nekad pevala kada su svatovi dolazili po mладу, odnosno kada je ona odlazila iz roditeljske kuće. Danas se u savremenom aranžmanu povremeno peva u svatovima, a tekstovi stare i savremene verzije se razlikuju. U današnjoj verziji se, između ostalog, govori i o sledećem: da devojci pred udaju više ne treba majčina svilena dunja jer će je štititi opaklja /mađ. *suba*/ njenog dragog /mađ. *szereiő* – reč koja označava i ljubavnika/cu/, da će po udaji nositi okruglu pundu, u koju će mnogi gledati i zavideti joj (jer će znati da se udala), te da se može desiti da će je dragi ostaviti, uz konstataciju da su „danasy retki dragi/ljubavnici čista srca”. (Izvor: <http://www.youtube.com/watch?v=BtgahU6gpfE>, posećeno 12. avgusta 2011). Ove detalje navodim jer se neki od njih (rana udaja i ljubomora drugarica zbog toga) pojavljuju i u Veronkinoj priči.

Fotografija br. 7 – Veronka (13 god.) i njena starija sestra Boriška (17 god.)

O okruženošću ženama i odrastanju u svojevrsnom ženskom svetu, Veronka govori i kada pominje svoje drugarice i komšiluk, ali i odgoj sopstvene kćeri:

„Pa, bilo nas je devojčica, puno devojčica nas je bilo... Samo dva dečaka. Bilo nas je tako oko deset, ali samo dva dečaka. Tako da su ta dva dečaka tako [...] nekako bili k' o devojčice. I oni su se s nama igrali s lutkama, šili su tako haljine, i koješta, pa, k' o i sva deca onda.

[...] Bila je jedna šnajderka u našem komšiluku.

[...] I onda jedna starija žena, tu na čošku je stanovaла, u stvari tetka mog Šanjike (*muža*) i...

[...] Bilo je taki? ... starijih žena tu u komšiluku, jer ja sam se tu udala.”

Kao što će se kasnije u radu videti, okolnost da je odrastala u većinskom ženskom okruženju uticaće i na Veronkino poimanje uloge žene u vaspitanju dece, vođenju domaćinstva, porodici i zajednici.

5.3. Rad: dečji, neplaćeni, plaćeni i dobrotvorni

Usled teške materijalne situacije u kojoj je odrastala, Veronka i njene vršnjakinje i vršnjaci su još od najranijeg detinjstva vaspitani tako da marljivost i rad koji doprinosi kućnoj ekonomiji smatraju jednom od osnovnih životnih vrednosti, preduslovom sticanja porodične i sopstvene ekonomski nezavisnosti i osnovom za izgradnju ličnog integriteta i društvene afirmacije. Stoga ne čudi da su odrasli posebnu pažnju posvećivali izgradnji dečjih radnih navika i njih prepostavljali dečjoj igri, odnosno (ne)igranje svoje dece uslovljavali (ne) izvršavanjem njihovih „radnih zadataka” u porodici:

„Onda na Telepu kuće nisu bile tako česte k' o što su danaske. Tuda su sve bili vinogradi i ređe su bile kuće i puno... je zemlje bilo, tako parcele. A moja pramájka je tamo imala, kako

su bile parcele, tamo je bilo dva reda ribizli u bokorima. I... i karanfili, onaj što tako miriši, prolećni karanfil i onda smo to uvek brale, i ribizle, i onda smo doobile neš' malo novaca, jel, od mäjke... [...] I onda smo mi to morale da beremo nekad i od jutra do uveče jel... [...] I karanfil, i onda smo i' nosile na pijacu [...] i onda smo i', jel, prodavale. No, sad, u tim je bilo lepo to što [...] obećala je, jel, da kad to [...] poberete, onda mož'te ići da se sigrate.”

Osim što je već sa deset godina od mäjke naučila „sve da kuva”, Veronka je još u osnovnoj školi počela na raspustu da radi za nadnicu.⁴³ Svest o tome da se privređivanje kućnoj ekonomiji očekuje i od dece, koja su doživljavala da ih zbog toga odrasli naročito uvažavaju, bila je na toliko visokom nivou da su deca čak i svoje aktivnosti u slobodno vreme prilagođavala – danas bi se reklo: podređivala – ovoj činjenici, na granici toga da se igranje počne smatrati dokoličarenjem:

„[...] ...zato smo uvek uspele da namolimo da, eto, idemo malo da se kupamo jer se samo tamo smelo ići, a onda smo uvek nosile kući drva. Onako veće granje, za potpalu, iz šume. Onako otpale grane, i svašta, tako nam je to sADBINA donela da, da... I eto tako su nas, kak' bi' rekla, zbog toga falili što smo, eto... Pa, nismo džabe išle. Kupale smo se, ali smo zato i drva donele... donele kući.”

Po završetku osnovne škole, već sa šesnaest godina, po prvi put se zaposlila, što je bilo u skladu i sa ključnim odlikama društvenog i političkog života socijalističke Jugoslavije posle Drugog svetskog rata, odnosno u vreme kada je i rad AFŽ-a⁴⁴ bio u svom zenitu. Ono što u Veronkinoj priči baca senku na svedočenje o periodu koji ona ipak doživljava kao progresivan jeste svedočenje o tome da su ona i njene maloletne koleginice i kolege radili neprijavljeni:

„[...] Mislim, završila sam osnovnu školu i već sa šesnaest godina počela da radim u jednoj fabrici, di sam radila dok nisam [...] imala osamnaest godina. Dotad sam radila samo tako, da dobijamo novce, al' nismo bili prijavljeni.”

Ipak, žene na području bivše Jugoslavije su Ustavom FNRJ iz 1946. godine, čak šest godina pre nego što je Generalna skupština OUN⁴⁵ usvojila Konvenciju o političkim pravima žene, u svojim pravima formalno izjednačene sa muškarcima i u privatnom i u javnom životu. Ideološke i partijske odluke su žene tada videle kao akterke u kreiranju društveno-ekonomske sfere, te su one počele da ovlađavaju i profesijama kojima su se do tada bavili samo muškarci, a za njih su osmišljeni i posebni obrazovni i programi stručnog i radnog ospozobljavanja (Stojaković 2012), o čemu svedoči i Veronka:

„Bez posla se više nije moglo živeti i onda sam otišla u Forum. I tamo sam radila trideset godina... [...] No, tamo sam onda, onda stvarno kao kvalifikaciju... Jel, to već tako ide da smo posle posla dobili i kvalifikaciju. [...] [Kvalifikacija znači] ... to da sam dobila jednu potvrdu da sam ja kao... kao obučena radnica... Tako da sam s otim mogla i drugde raditi da sam 'tela, ili da je trebalo. Al' nisam...”

43 O pomaganju Bugarima vrtlarima dok je bila još devojčica već je bilo reči u tački 5.2.

44 AFŽ – Antifašistički front žena. Za detalje videti Stojaković 2012: 42–49.

45 OUN – Organizacija ujedinjenih nacija.

Fotografija br. 8 – Veronka na radnom mestu u „Forumu” 1989. godine

Međutim, „u okviru emancipatorskog talasa uloga žene kao majke (ne samo sopstvene dece već i dece koja nisu imala roditelje) kao i čitav arsenal uloga iz ekonomije nege i brige (briga o porodiljama, dojiljama, invalidima, učenicima u domovima, kolonistima) nikad nije zanemaren. Može se reći da su nove ženske uloge (radnica, udarnica, zadrugarka, politički aktivna žena...) dodate već tradicionalnim ženskim ulogama (supruga, majka, domaćica) što je dovelo do dvostrukе opterećenosti žena” (Stojaković 2012: 47).

Iz Veronkine priče stiče se utisak da bi ona, da je porodica bila imućnija, zaposlenje ipak podredila nezi i vaspitanju dece. Međutim, upitana da li je razmišljala o tome šta je za nju značila činjenica da je kao žena mogla i da se zaposli, da radi i da nije morala da bude samo domaćica, Veronka kaže sledeće:

„Ooo, ta dašta sam! [...] ...jako puno je značilo jer se iz jedne plate zato nije moglo napredovati i... A naša situacija nije bila tak'a, ni mužova, ni moja, da mi možemo iz porodičnog nasledstva, il' šta ja znam... [...] Mi smo morali sami da stvorimo ovu kuću i... [...] Tako da sam se radovala što sam počela da radim. [...] I što... sam moju čerku zato... [...] Ja sam onda odlučila da... čemo školovati... dete jer... jel škola je ipak... ipak to... to jako treba.”

Osim po pitanju obrazovanja i zapošljavanja, rad u kolektivu, odnosno u „Forumu”,⁴⁶ za Veronku je imao značajnog uticaja i sa psihološkog, kao i sa aspekta socijalizacije i kulturološke emancipacije.

46 Javno preduzeće za izdavačku delatnost čiji je osnivač Skupština AP Vojvodine, u kom su se oduvek izdavale novine, časopisi i knjige namenjene mađarskoj čitalačkoj publici i čiji su zaposleni/e u velikom broju bili Madari i Madarice. „Forum” je u Novom Sadu i danas svojevrsna mađarska kulturna institucija, baš kao što je to MKC „Petefi Šandor” na Telepu, Novosadsko (ili tzv. mađarsko) pozorište /Ujjvidéki szíhnádz/ ili svojevremeno kafana „Piroš čizma” (mad. crvena čizma) u ulici Lasla Gala na Grbavici. O „Forumu” i pomenutim drugim ustanovama kao stecištima lokalne mađarske zajednice svedoče i životne priče Madarica iz Novog Sada u Savić, Mitro ur. 2006.

Fotografija br. 9 – Veronka sa svojim koleginicama i kolegama u „Forumu”

Najviše su joj značila „kolektivna⁴⁷ putovanja” (o kojima će biti više reči u tačkama 5.6, 5.9 i 5.10), za razliku od npr. kuglanja za ženski tim firme. Osim toga, i brojne njene prijateljice i prijatelji sa Telepa takođe su tamo radili, baš kao i njen suprug. Rad u takvoj firmi se u njenom slučaju sa kulturološkog i socijalnog aspekta čak može nazvati i radom u zaštićenim okolnostima. Sve njene asocijacije na posao i firmu zapravo se odnose na kolektiv o kom uvek govorи sa velikim osmehom, kao i kada se prisećа kako je u firmi obeležavan osmi mart:

„Ooo! Pa, to je lepo bilo jel nekad smo se zdrav’ zajed... no držali mi tam’ unutri, jel, u... u štampariji. [...]...nas je bilo i po četrdeset. Veliki sto, sendvič... puno sendviča, to smo uvek pravili. I, jelda, eto, i muški, i svašta. [...] Muški su uvek bili zdrav’ pažljivi, uvek su nam kupovali poklone, mada... Ja sam nekako tak’ bila da neee [oteže] treba... Al’ zato je to lepa uspomena ostala.”

Svest o potrebi za dobrotvornim radom među novosadskim Mađaricama i njihov aktivizam o ovoj oblasti ima dugu tradiciju (Stojaković 2001, Savić, Mitro ur. 2006). U Veronkinom slučaju razlozi za ovakav angažman su višestruki i uslovљени raznim spoljnim, društveno uslovjenim i ličnim i psihološkim faktorima. U spoljne faktore spadaju verska tradicija koja zagovara da treba pomagati bližnjima, patrijarhat koji ženama, između ostalog, namenjuje i ulogu „negovateljica”, kao i posleratni ideoološki, društveni i političko-ekonomski faktori koji zagovaraju društveno korisni rad na način koji je blizak kako njenim verskim ubeđenjima tako i ličnim stavovima i iskustvima. Uz očiglednu potrebu da se prevaziđe psihološka kriza zbog odlaska u penziju, o svojoj ličnoj motivaciji za gotovo dvodecenjsko bavljenje dobrotvornim radom u svojim pedesetim i šezdesetim godinama, Veronka kaže sledeće:

„Od prvog dana sam u EHO-u besplatno radila, do dana današnjeg. [...] ...meni je to bilo tako dobro... za moju dušu da mogu... da mogu da idem i nekome da pomognem. Ja sam to... [...] ...radila, dijakonijski. Nikad neću zaboraviti kad je počelo. Počevši od prvog dana tamo u slovačkoj crkvi, tamo su imali kancelariju i... i Karči (naš zajednički poznanik, reformatski sveštenik, jedan od osnivača EHO i njen prvi direktor) je u crkvi objavio: ko hoće

47 Označeni tekst u kurzivu Veronka je izgovorila na srpskom. Osim ukoliko nije drugačije naznačeno, na isti način će u tekstovima citiranim iz prevoda transkripta u nastavku biti označene sve reči koje je ona izgovorila (većinom) na srpskom.

u nešto da se uključi da... [...] ... onda sam otišla u penziju i... [...] Bez razmišljanja sam se javila, štagod da treba raditi i otad sam strašno puno radila.

Fotografija br. 10 – Podela hrane u Besplatnoj kuhinji EHO u Novom Sadu sredinom devedesetih godina prošlog veka

[...] Pa, videli ste Vi već, je l' niste već videli pužiće? Dašta da ste videli, pa ja sam... u EHO-u sam ih ako ne i tri godine pravila svake nedelje.

[...] ...u EHO su dali da u crkvi oglasi... popa da ko 'oće da radi tako, na dijakonijskoj osnovi, da se prijavi. Pa, ja sam o'ma med' prvima, jel, se javila, ta o poslu je reč...[...] (*smeje se*) odma' med' prvima prijavila i... [...] I ondak sam ja tu u Reformatskoj crkvi, tu sam počela da delim ručak. Sedam godina sam preko EHO delila ručak i..."

Veronkin rad u besplatnoj kuhinji i u telepskoj dijakonijskoj grupi doprineo je tome da ova grupa postane jedna od najuglednijih među skoro 90 volonterskih grupa u EHO (fotografija br. 2). Njen rad je započeo tokom devedesetih godina, što je takođe bio jedan od važnih faktora zbog kojih se ona odlučila baš za ovu vrstu volontiranja, a o čemu će biti reči u tačkama 5.9 i 5.10.

Fotografija br. 11 – Proslava Evropske godine volontera u EHO 2011. godine: vel. mr Vladislav Ivičiak, direktor EHO, sa novosadskim volonterkama sa gotovo dvodecenijskim stažom u organizaciji. (Sleva) Eržebet Fraj /Frei Erzsébet/, Rozalija Parag /Parrag Rozália/, Verona Ubornji /Übornyi Verona/, Desanka Rašković, Margit Mića /Mitya Margit/ i Eta Ileš /Illés Eta/

5.4. Školovanje i obrazovanje

„Nikada nisam dozvoljavao da mi se školovanje meša u obrazovanje” (Mark Tven).

Na pitanje da li je išla u srednju školu, Veronka odgovara:

„Nisam... [...] Daklem, samo ono *redovno osnovno...* Onda, onda ono što je postalo osmoljetka, to ja imam. Nemam ništa više od škole, al' ovako, ovako, kažem, radili smo posle.”

Iako je imala želju da postane krojačica, po rođenju svoje čerke Veronka je rešila da ostane kod kuće kao domaćica, poput njenih pretkinja, smatrajući to svojom ženskom dužnošću, čak i sudbinom. Međutim, nakon četiri godine zbog teške materijalne situacije u porodici odlučila je da se vrati na posao u štampariji, na kom stiče i zvanje kvalifikovane radnice, o čemu je bilo reči u prethodnom poglavlju.

Osim toga, kada se za tim ukazala potreba i prilika, Veronka polaže i vozački ispit, koji joj kasnije omogućava da putuje sa porodicom i sebi i svojoj čerki omogući da iskusи stvari za koje ona u detinjstvu nije imala prilike, poput odlaska na more. Upitana zašto se ona a ne njen suprug odlučila da položi vozački ispit i kako su kupili automobil, Veronka kaže sledeće:

„Njega nij' interesovalo. [...] Pa, mene je opet zdrav' interesovalo jer, jelda, onda je počelo da je jedan naš kolega, pa drugi, društvo, jel, i ovaj je im'o fiću, i onaj je već im'o, jel, i tako... Pa ondak smo i na *kredit*, dašta... [...] ...mogli smo na *kredit* da kupimo jer kako smo jedan *kredit* isplatili, podigli smo drugi. Tako... tak' smo kupili i nameštaj, i sve. Tako je lakše bilo. [...] ...kratkoročni *krediti* su bili i ondak... [...] Iz prve sam položila vožnju. No, et' ondak mi je mama pomogla, i ondak smo kupili jednog fiću. Novog smo kupili, jer sam ja, jel, kaz'la da (*smeje se*) ne razume se moj muž mnogo tak' u tehniku... [...] Ni ja se nisam baš jako razumela u to, al' zat' na kraju sam već to savsim savladala. Nije bilo problema. Išli smo, kažem, nas četvoro na more. Išli smo mi s fićom sve po redu... (*smeje se*)”

Znanja, veštine, stavovi i lične vrednosti koje je usvojila u kući mogli bi se nazvati rezultatom neformalnog obrazovanja čak i u savremenom smislu. Osim što joj je pomoglo da se lakše snađe u sopstvenom životu, ovo neformalno znanje usvajano još od najranijeg detinjstva pomoglo joj je da se po odlasku u penziju dodatno afirmiše u mađarskoj reformatskoj zajednici na Telepu i kao volonterka u (verskoj) humanitarnoj organizaciji, o čemu je već bilo reči u tački 5.3.

Stavove o tome u kom pravcu žensko dete treba da se obrazuje, odnosno koje aktivnosti su poželjne za žene i muškarce, Veronka nosi kako iz kuće tako i iz škole:⁴⁸

„[...] ...dečake su tako tretirali da si ti... ti češ... bićeš... ti si muškarac i treba jednog dana da izdržavaš porodicu. I ti moraš... moraćeš... moraćeš da radiš i tako. Na primer, moj muž je isto rano počeo da ide novine da prodaje kao dete. [...] Jer mu je otac... kako bi kaz'la... bio vojnik, al'... [...] U zarobljeništvu, no, u zarobljeništvu je bio i... I onda je on... [...] ...im'o je petnaest godina... on... on je morao da izdržava mlađeg brata i majku. [...] Pa dečake su ipak

48 O „nastavi ručnog rada” (kombinaciji današnjeg tehničkog i domaćinstva) u telepskoj OŠ „Jožef Atila” zabeleženo je sledeće: „Na časovima ručnog rada dečaci su testerisali šperploče, a devojčice su kukičale, šile” (Uri 2005: 23).

tako učili da... Ti moraš kod kuće da cepaš ona drva, il' one muške poslove koje danas, jel, rade ljudi⁴⁹ (*smeje se*) ako i' rade i...

[Devojčice treba] da kuvaju, peku, ručni rad. [...] ...májka nas je učila. [...] ...sa deset godina sam već tako kuvala... Sve sam znala da skuvam. [...] Ah, i gomboce, i... i sve sama (*smeje se*) [...] ...jer je to ženski pos'o, kuvanje. [...] ...više danas muškarci kuvaju od žena. (*smeje se*) Pre nisu. Pa oni... on je za to bio da zaradi novaca. On je morao da ide da radi da zaradi, ne da kod kuće kuva i koješta."

Na njenu odluku da ne ide u srednju školu uticale su dve okolnosti: odrastanje u siromaštvu i nemaštini, kao i činjenica da za to nije imala podsticaja u porodici. Iako misli da joj porodica ne bi branila da nastavi školovanje, Veronka ga nije nastavila jer kako sama kaže

„Nisam imala volje da idem. [...] ...ono što se baš moralio, to sam išla, a posle više nisam imala volje da idem. [...] Sad već, jel, sa ovom pameti, drukčije bi' mislila, al' ondak... Meni se ondak tako činilo da, jao, pa mora se novaca zaraditi i to... to je... glavno je bilo da se novci zarade.

[...] No, i još, jel, kad nema ko... ko bi malko neš't i kaz'o da: „No, 'ajde, idi, i... i radi ovako, i radi onako...” Moja mama, sirota, radovala se da smo... u miru odrasle...”

Da je nastavila školovanje, Veronka bi iz istih razloga, odnosno po ugledu na žene koje su joj u detinjstvu bile primer, odabrala neku primenjenu struku ili zanat:

„[...] ...il' za frizerku, il' krojački, taki neki zanat... zanat bi' učila da sam išla, jel, dalje u školu.”

Krojački zanat se Veronki u detinjstvu činio kao posao koji donosi veliku zaradu i zbog toga što je na primeru svoje majke na najočigledniji način doživela kako funkcioniše sistem plaćanja usluga radom. Osim o ovome, u nastavku Veronka prvo govori i o tome kako je kao mala želela da bude krojačica:

„[...] ...velike planove nikad nisam imala. Htela sam da budem krojačica, al' to nekako nije tako ispalо, šta ja znam. Pre toga znam da je moja baka take male... bonove dobila... dobili smo, jel, jer smo bili siročad, i onda se s otim moglo ići da kupimo materijala za haljine, ili štogod, i onda je to krojačica sašila...

[...] Znam za te 'aljine... Bila je jedna šnajderka u našem komšiluku. [...] ...ta komšinica šila je po 'aljinu-dve, al' to tako da... da je onda moja mama išla da joj pere. Oprala joj je sve dok je ona nama sašila 'aljine da ne mora da joj se plati. [...] Sad je meni to jako tužno.

[...] ...išla sam na tečajeve: za krojačicu, a pre toga sam išla još na... na taj... *domaća radinost* je bila. I onda sam donosila kući tak'e šalove i onda sam i' pravila, još dok je devojčica... kod... kuće sam bila sa devojčicom, onda sam ja to... s otim sam se bavila. Onda

49 Mađ. *ember* ('čovek') ima u ovom kontekstu isto značenje kao i kada se u srpskom kontrastira „čovek” (kao muškarac, rodno obeležen, ne kao ljudsko biće) sa „žena”.

su izdavali tak' e... dali su mi iskrojene podgaće, onda sam ja to kod kuće šila. I onda sam to odnela nazad. Za to sam dobila koji dinar..."

Svesna toga da je sa većim stepenom obrazovanja verovatno mogla i više da zaradi, odnosno da bi imala bolje plaćeno radno mesto, odlučuje da savetuje svoju kćerku da se obrazuje. Njena kćerka je završila fakultet, ali je isto tako u jednom trenutku, kada je pred kraj fakulteta odlučila da se uda, morala da uskladi svoje studentske i porodične obaveze. Svoje iskustvo u vezi sa školovanjem i kasnjim dugoročnim uticajem sopstvenog izbora da se dalje ne školuje, Veronka je primenila kako bi kroz majčinski autoritet kćer navela da (ipak) završi fakultet, a o čemu će više govoriti u tački 5.8.

Iz nastavka priče je evidentno i da se, uz poslušnost roditeljima,⁵⁰ fakultetsko obrazovanje kao nešto što se očekuje od dece prenelo i na sledeću generaciju,⁵¹ odnosno na Veronkine unuke, koji su obojica završili fakultet.

Fotografija br. 12 (levo) – Stariji unuk, Atila Mokuš /Mókus Attila/, u operi „Figarova ženidba” kao student u Gracu 2011. godine.

Fotografija br. 13 (desno) – Mladi unuk, Gabor Mokuš /Mókus Gábor/, tokom odbrane master rada na Fakultetu tehničkih nauka u Novom Sadu 2011. godine.

5.5. Sopstvena porodica: brak, deca i donošenje odluka

U autobiografskom romanu Melinde Nađ Abonji „Golubije srce”, u kom autorka govori o istoriji jedne vojvodanske mađarske porodice čije su poslednje generacije emigrirale u Švajcarsku, glavna junakinja, Ildiko, koja i sama pripada ovom miljeu, priseća se i nekih stavova koje je u svojoj porodici čula u vezi sa porodičnom tradicijom i običajima vojvodanskih

50 O kojoj će takođe biti više reči u tački 5.8.

51 „[...] A i ona tako vaspitava svoju decu.” Videti i Gabrić Molnar 2006.

Mađara, a koji su joj se, kao ženi odrasloj u etnički znatno šarolikijem okruženju emigracije, činili neobičnim, čak na granici sa apsurdnim. Ildiko, na primer, još kao devojčica nalazi da je čudno to što joj tetka po povratku iz posete njenoj sestri, koja je „uskočila” protivno želji svoje porodice, tj. oca, kaže da „odvratiti pažnju muškarcima, to je zanat koji treba da se izuči” (Nad Abonji 2012: 111). O pretpostavljenom protivljenju njenog rođenog oca eventualnoj vezi sa mladićima koji su iz drugih etničkih grupa, junakinja romana kaže i sledeće:

„I mi smo se često šaljivo nagađali, kako da nađemo iglu u plastu sena, idealnog muža kojeg bi naši očevi poželeli za njihove čerke... Idealan muž je Mađar, a još bolje *vajdasági Magyar*, vojvođanski Mađar, kojem ne moraš da objašnjavaš istoriju, koji zna šta znači pripadati manjini... vojvođanski Mađar koji je uspešan... ima ozbiljnu profesiju, ništa sa pričanjem, slikanjem ili muzikom; osim toga on ima brkove i kratko je ošišan, uvek prvi neupadljivo poteže novčanik, ne dozvoljava da ga žensko izvodi, rado jede teška, muška jela... njegova odeća je korektna, pre svega njegove cipele, bio je u vojsci i sigurno nikada ne učestvuje na demonstracijama u demokratskoj zemlji, i to još za 1. maj!” (Nad Abonji 2012: 173).

Motiv poželjnosti supružnika iz sopstvene (etničke i verske) zajednice prisutan je i u Veronkinoj životnoj priči. O svojoj udaji, mužu, uslovima u kojima su u početku živeli i razlozima za udaju, Veronka na početku intervjuja kaže sledeće:

„Sa sedamnaest i po sam se udala. Rano, rano. Sa dvadeset mi se rodila moja devojčica i...

[...] Mislim, tako je dao Bog da sam se za reformatu i udala [...]. . .

[...] Muž mi je osam godina stariji od mene, al' on... i oni su jako siroti. I njina cela porodica je bila nekako jako problematična. I tamo je tata brzo umro... [...] Moja mama je morala da potpiše ti' mesec dana da... dok nisam napunila osamnaest, da se slaže da se udam. I, jel, onda sam radila, kažem, dok se devojčica nije rodila, posle više nisam išla da radim.

[...] I baš i nismo mogli iz jedne plate, iako je moj muž, jel, imao lepu platu jer je bio majstor, jel, koji... cinkograf, što danas više nema u štampariji. I... Al', i onda, bili smo mlađi... [...] ...nismo imali stan. Ovaj deo kuće tu što ima (*pokazuje unazad, prema dvorištu, gde se nalazi jedan dogradeni deo kuće*), to smo mi zidali kad smo se sastali.

[...] I to što sam se ja tako rano... [...] Slučajno... (*smeje se*) Iako nisam... nisam moralna, nije bilo obavezno, al' sudbina je tako donela, tako je moralno biti. Moja mama se nije baš mešala u to, jel se radovala, jelda... Mislim, jel, pre će početi život, onda će... Ne znam.” (*smeje se*)

Osim toga da o udaji nije puno razmišljala, osim što je „tela da kad ja [Veronka] budem imala dete da ono ima i tatu... Da se dete tako vaspita”, Veronka o svojim motivima i stavu prema udaji, kao i o preovlađujućim stavovima zajednice, kasnije u razgovoru kaže i sledeće:

„Bile su [njene drugarice] ljubomore na mene što se tako mlada [...] već udajem. [...] Pa, baš su mi zavidile... [...] ...što sam ja, eto, tako mlada, a već ēu se udati, a ona eto još se nije udala. [...] ...to je valjda bio... red. I moja sestra je starija od mene i udala se godinu dana posle mene.

[...] ...apsolutno nisam ozbiljno shvatala to da ēu se ja sad udati i da sad... da će se sad promeniti... svet. [...] Sam' da ispričam: [...] ...godin'-dve mlađe od mene devojčice su bile tu

Fotografija br. 14 – Verona i Šandor Ubornji na venčanju 1954. godine

još, jer sam ipak stvarno i ja još uvek... I „Ajmo, ’ajmo. ’Ajde da idemo tu kod Kraksnera...“ To... to je tu u ulici Heroja Ponkija, tu di je Užar, tamo je bio ringišpil. „’Ajmo!“ Otišle smo, zvala ja i muža. Neće, taman posla, on ne jede! On je, jel, ozbiljan, ta bio je već stariji...“

Nakon što u prvom razgovoru govori da je muža upoznala na jednoj pozorišnoj predstavi u Mađarskom kulturnom centru „Petefi Šandor“ na Telepu (Dragin 2011), period njihovog udvaranja i zabavljanja Veronka opisuje na sledeći način:

,,[...]...najpre kod moje mame... [...] je otiašao... Rekao joj je da je on ozbiljni’ nameru... i šta je mojoj mami, jel, nameru. Pa, moja mama je naravno kaz’la da, kaže: „Vidi, ona je još uvek mletačka“, kaže, „mož“ se reći još dete. Ima sedamnajst godina i...“ Pa, on ima ozbiljnu nameru. No, onda dobro. I bude onda veridba. I, jel, leti je bila veridba. Znam da sam još uveče išla na Dunavac da se kupam. [...] Njegovi roditelji su, jel, isto došli kod nas, večera, i onda... onda će zatražiti moju ruku. A ja se još pridveče u šest sati kupam na Dunavcu, sve u šesnajst! Ni na kraj pameti mi nije bilo da ču ja (*smeje se*) danas imati veridbu.“

Građansko venčanje se u to vreme, 1954. godine, moralo zakazati mesec dana unapred, a tek potom se moglo obaviti i crkveno venčanje, što su ona i suprug odmah i učinili. O samom venčanju i pripremama za njega kaže sledeće:

,Moja mama... je sređivala sve. [...] Šest meseci sam bila... [...] ...*kao* bila mlâda. Pa, onda smo išli u bioskop, i tako. Svaki dan u Petefi, jel, pa to nam je bilo zabavljanje. I radili smo. Znam da je venčanje, svatovi su tu bili u... [...]...stara kuća bila tu. Tu su bili svatovi i... [...] puno nas se skupilo, jel, kolege i kojeko, al’ i to je prošlo i...

[...] Bela, dugačka, bela haljina, jer sam bila mršava. [...] Pa, devojčica sam bila, no. (*smeje se*) Videlo se da sam mlada. [...]... moja mama je... sređivala *štafir* i dobila sam... [...]

...najnužnije: posteljinu, i tako to što... za početak treba, jel, eto. Zato sam radila da... da mi moja mama kupi štafir, i šta ja znam. Pa, to su pre tako kazali (*smeje se*): štafir.”

Bračni život je umnogome zavisio od rasporeda smena na poslu, a podela poslova bila je na „ženske” i „muške”:

„[...] ...u smenama sam radila. Moj muž je uvek... [...] ...u dve smene radio, al' ne na jednom mestu. [...] Ja sam znala da kuvam, i onda sam kuvala pre podne... [...] ...za kućom sam bila većma tako... [...]”

Na pitanje da li joj je suprug pomagao u kućnim poslovima, Veronka ne bez malo ponosa kaže: „Pa, nije veliko ni bilo s očim. Nije im'o šta da mi pomogne.” Međutim, kada su se uselili u sopstvenu kuću, odnosno zajedničko domaćinstvo sa suprugovim roditeljima:

„Onda jeste. Tamo di je sada Liman, jel, tamo... tamo su pre bili tak'i... zemlju su u najam davali tako... u *parcele*. [...] Tamo nam je radio krompir, povrće [...] ... Salata, sve. [...] ...samo godin'-dve, jer posle [...] su uzeli tu zemlju nazad jer [...] ...gradili su onda tamo Liman i ondak... Al' to smo radili, obadvoje smo išli tamo da radimo, i eto tako se moglo. Onda smo imali živine, onda smo već tu stanovali. Bilo je pataka, gusaka... kokošaka, šta ja znam, svega, pa... Pre... se moralо tako, nije bilo *frižidera*. [...] Navikli smo mi na to da ujutru rano ustanemo, al' u životu nijedno pile nisam zaklala, i ništa... nijednu životinju. [...] Pre je moj muž obično klapao kad treba, al' ja nisam.” (*smeje se*)

Suprug je sam postepeno zidao i njihovu današnju kuću, na šta je Veronka osobito ponosna:

„To je sve on sam napravio, celu tu kuću dole je on sam nazidao. [...] Spram tog... on je spram toga imao većma... većma... *talenta*, da kažem, prema zidanju. (*smeje se*) I ovo je on napravio (*pokazuje na unutrašnjost sadašnje kuće*), celu je on sazidao.”

Veronka u svojoj dvadesetoj godini rađa svoju kćer jedinicu, a tokom braka iz ekonomskih razloga odlučuje da neće više imati dece jer je želela da svom jedinom detetu pruži sve ono za šta su ona i suprug, kao deca iz siromašnih porodica, bili uskraćeni. O ostajanju u drugom stanju, planiranju porodice, odnosno o odluci da imaju samo jedno dete kaže sledeće:

„Nismo, nismo planirali. To je... [...] ...tako sam' došlo, jel... Moj muž je od mene stariji osam godina. Pa, on je, jelda, već bio u... tim godinama. Al' ja sam eto još bila mlađa, jel, i onda, pa ja... ja još i nisam zato baš mislila... da... da već imamo bebu, al' eto to je tako... tako ispalо. [...] Onda smo već bili u ovoj kući, i svekar mi je bio živ. I jedne... jedne subote posle podne, znam, izašla sam na... na dvorište [...] i onda dođe moj svekar i kaže: „Slušaj ti, 'čeri moja, očemo... očemo se mi... očemo se... razmnožavati?” (*obe se smejemo*) Jel ja nisam kaz'la... Mislim, ni svekrvi, ni svekru. To je nekako... Pa, nisam, šta ja znam. Ni ja nisam bila baš tak'... tak', baš sigurna u to, al' izgleda da su oni, eto, ipak primetili. A ja sam, jel, tak' sagla glavu i, jel, 'nak malko stidljivo: „Pa, da. Jeste”, kažem. I ostavi ja tamo svekra! (*smeje se*) Pa, kažem, što me nije svekrva pitala, al' nije. On je pit'o... (*smeje se*)

[...] Pa... Ima ono... jel, svakog meseca što čovek... žene, jel, imaju *menzis* i, jel... nisam dobila, jel, i kažem: „Pa, kanda sam ja trudna.” [...] Pa, zato dve i po godine, tri godine smo već bili zajedno i... i jel... No, dobro, on je bio stariji. On je zato ipak znao... i pazio je (*kikoće se*), i šta ja znam. [...] Mama me je odvela kod privatnog ginekologa.”

Po pitanju vaspitanja dece iz Veronkine priče evidentno je da je majka ta koja je zadužena za vaspitanje, ali i da je otac svojevrsni vrhunski, krajnji autoritet koga se valja (pomalj) i bojati, a što u velikoj meri odražava esencijalističko poimanje žena kao osećajnih i nežnih, te stoga i predodređenih za negovanje dece, odnosno muškaraca kao hladnih i distanciranih „čuvara” porodice:

Fotografija br. 15 – Sopstvena porodica: Edit, Šandor i Verona Ubornji oko 1960. godine

„Mislim, porodica se od tog sastoji da... da ima i tatu i mamu. Da se dete tako vaspita. [...] (uzdiše) Pa... Bilo je tako da... da sam ja... kaz'la da dete samo ja mogu istući. On ne. Moj muž ne sme. Ak' bude trebalo, ja éu mu kaz'ti. 'Tela sam ja da je vaspitam. Tako je i bilo. Nisam je tukla. Jedino jedared je nagrajsala kada se vraćala iz zabavišta jer se nije vratila onim putem kojim je naučila... [...] Onda je od mene dobila... dobrí' par po turu, al' inače nikad nije bila bivena, jer je nije ni trebalo tući... [...] Nek i on bude tata, i kad treba, kad je nužno, onda... onda nek i on kaže štogod, to éu ja kaz'ti... [...] (smeje se) Tog sam se držala. (smeje se) Al' moj muž nije ni bio tako neki grub, nikad nije bio grub. [...] Tako da se kod nas nije znalo za to da se deca tuku... nigdi u porodici. [...] Jako je voleo devojčicu, i dan-danas nam je naša zenica oka.” (smeje se)

Iako o donošenju odluka u braku Veronka kaže da su se suprugom o svemu sporazumevali, iz njene priče je evidentno da je odgovornost za odnose u porodici većinom bila prebačena na nju budući da je suprug kao muškarac imao mogućnost da izabere da u nečemu ne učestvuje:

„Sporazumeli smo se. Nije med' nama nikad bilo svađe... [...] On nije 'teo, dobro. Ti nećeš, ja idem i radim ovako. Il' se on složio s otim... [...] Nije nikad od tog bilo problema... sporazumeli smo se: dobro, ti nećeš, onda... Ja tako 'oću i tako smo radili, tako da nije zato bilo svađe i... i... Malo... malo mi je sam' smetalo što... što... Pa, pio je tako, al' jako... Doš'o je kući, leg'o, spav'o, i naspav'o se i onda je sve išlo dalje po starom, tako da...”

Iako nije imao tešku narav kad popije, Veronki je nedostajala podrška supruga prilikom odlučivanja o stvarima koje su njoj kao supruzi, majci i ženi bile važne:

„Sam’ je mene pogađalo to jer nisam znala... [...] ...što on pije i... [...] Sam’ ja nisam to znala... [...] (smjeje se) ... Nisam znala kako da s’vatom to da sad to eto... [...] On... sad već trides’ pet godina uopšte ne pije, ni ne puši, ni ne... pije. Ništa. [...] (smjeje se)

[...] Al’ ja sam tak’ zamislila, jel sam bez oca odrasla... [...] ...eto mi smo sad jedna porodica, onda daj da se o svemu dogovorimo. On je uvek sve meni prepustio. [...] On se nije... Kak’ da kažem? (osmehuje se) Nije se kačio da... da se protivi, da: „No, to sad ne mož’ tako!” [...] ...mislim da je... [...] ...trebalo mal’ više da... da se zajedno dogovorimo o stvarima. [...] Nisam mogla s otim da se pomirim, što sad mi ne možemo o tim da s’ dogovorimo? [...] Posle sam uvek ja moralu da odlučim, još i danas.” (smjeje se)

Kada je pokušala sa njim o tome da razgovara, čini se da suprug nije shvatao – ili nije želeo da se udubljuje – u razloge zbog kojih ona od njega traži mišljenje, odnosno podršku. Takvo njegovo ponašanje dovelo je do toga da počne da razmišlja i o razvodu. O tome da li je bilo trenutaka kada je pomicala na razvod, kao i o razlozima zašto je ostala u braku i sa kim se u vezi sa tim savetovala, Veronka kaže sledeće:

„Bilo je! [...] Moja devojčica je imala tak’ četir’-pet godina i... Pa, kažem, moja mama je zato zdrav’ puno dolazila uvek, i tak’ smo razgovarale, i šta ja znam. I ondak sam rekla: „Ja više ovo ne mogu ovako da izdržim, ja [...] éu ga ostaviti... [...] ...ne mož’ se sa njim dogovoriti i ja...” Onda je moja mama rekla: „Pa, draga moja devojčice... [...] Loše je sa lošim, al’ još je gore bez lošeg.” [...] Pa, tol’ko je pričala da: „Gledaj i dete, pa... zato, jel, pa ti si uvek za tim bila, jel, da imaš porodicu... [...] Opet ćeš bez oca podizati dete?” A ja sam protiv toga, al’ istina je da treba puno toga izdržati. Treba strpljenja. [...] ...da se porodica sačuva.

[U braku sam ostala]... da ipak moje dete ima oca. Da... da odraste u porodici... [...] Jeste, pa bez oca sam odrastala. I ondak sam ja uvek tak’ zamisljala da, jel, kako je dobro onima koji, jel, imaju i oca. A posle sam se stvarno ’nak’ zamislila, ta nije on bio tak’... tak’ loš da... da se trebalo razvoditi...

[...] Ja sam barem tako osećala da ja ne b’ mogla sama podići svoje dete. I ondak zato nisam... nisam posle više opet ni pomicala na razvod. Jer mi je moja mama tak’ objasnila... [...] ...moj otac da... kakav je bio. [...] Ta, ja éu sad ovo kaz’ti... „Trezan je lud bio”, tako je kaz’la. Da on nije pio, al’... al’ da je i trezan bio lud. Tak’ da on... [...] ...on je sasvim *kontra* od tog... kakav je moj muž. Da on nij’ sam’ tako puš’t o da moja mama nešt’ odluči, il’ da moja mama... Neg’ je on ’teo da *diriguje*, i ondak ni to nije dobro. Ni to ne valja...” (smjeje se)

Po Veronkinom mišljenju prve godine u braku su najteže, ali u njenom slučaju je to bilo iz ekonomskih razloga jer su ona i suprug živeli u zajedničkom domaćinstvu sa njegovom porodicom, u kojoj je, uz njihovu kćerku, bilo još dvoje izdržavanih lica. Veliku podršku u trenucima bračnih kriza pružala joj je drugarica,⁵² a o tome šta je u pedesetosmogodišnjem braku čini ponosnom, kaže sledeće:

„Pa, ova kuća što... što... što smo ovo nama stvorili. [...] ...i... naše dete koje... [...] ...sada mi je već možda i žao što i’ nije bilo više, al’... tako smo odlučili da čemo ostati na jednom detetu... [...] Sad bi’ se već možda odlučila za još dece, al’ sad već...”

Fotografija br. 16 – „Zlatna svadba” u Hrišćanskoj reformatskoj crkvi na Telepu 2004. godine. Sleva: kćerka Edit, mlađi unuk Gabor, suprug Šandor, stariji unuk Atila, Veronka i zet Tibor

Današnju Veronkinu porodicu čine suprug, kćerka, zet i dva unuka, od kojih jedan trenutno studira u inostranstvu. Svi oni stanuju na Telepu, tek nekoliko ulica udaljeni jedni od drugih, te ne iznenade – ali sa slušateljskog aspekta zbujuje – lajtmotiv Veronkine priče o porodici: činjenica da govoreći o njoj, uvek koristi zamenicu „mi”. U većini slučajeva moguće je iz konteksta shvatiti kada misli samo na sebe i supruga, a kada na celu porodicu, ali je to mnogo teže kada govori o „deci”. Iz priče je evidentno je da su svi članovi porodice izuzetno vezani jedni za druge, a Veronka se „jako radovala... što je postala mlada baka” u 45. godini života. Na pitanje koga podrazumeva pod decom, odnosno da li su to kćerka i zet, Veronka kaže sledeće:

„Ne! I moji unuci. Jeste, moja deca. Jeste! [...] ...ja i njima uvek kažem, još i sad: „Sine moj,”⁵³ i šta ja znam. [...] Kažem: „Dragi moj derane,”⁵⁴ dok su mama i... i tata živi, dotle ćeš ti uvek mal... biti malo dete. Meni ćeš uvek biti malo dete.” [...] Džabe, ja kažem: „Ljubim te, sine moj, zlatni dečače moj”⁵⁵...” „Dobro, u redu je to, sine moj.” Oni će za mene uvek ostati ’sine moj.’”

5.6. Slobodno vreme: zabava, putovanja, drugarica i moda

Slobodnog vremena u današnjem smislu Veronka u svom detinjstvu i mladosti nije imala previše, ili ga nije poimala kao takvo zbog toga što se od dece očekivalo da, kad god to mogu, doprinesu kućnoj ekonomiji, o čemu je već bilo reči u tački 5.3. Ako je slobodno vreme (odraslih) ono koje preostane nakon vremena provedenog na radnom mestu, obavljanja kućnih poslova i ispunjavanja drugih porodičnih i društvenih obaveza, iz Veronkine priče se može reći da ga ona u nekoj značajnijoj meri ima tek danas, odnosno od kada je prestala da se bavi volonterskim radom.

Međutim, Veronka ipak govori i o nekim aktivnostima koje se inače poimaju kao aktivnosti u slobodno vreme: sportu, ručnom radu, druženju sa (porodičnim) prijateljima i/ili drugaricom, odlasku u pozorište ili na neki kulturni događaj (obično na Telepu i/ili na takav

53 Mad. *kisfiam* – bukvalno: ‘mali moj dečače’ ili ‘moj mali sine’.

54 Mad. *édes kisfiam* – bukvalno: ‘slatki moj dečače/mali sine’.

55 Mad. *aranyos kisfiam* – bukvalno: ‘zlatni moj dečače/mali sine’.

koji ima veze sa mađarskom zajednicom, verskim životom ili članovima njene porodice), čitanju, gledanju televizije i putovanjima.

Sport je nije zanimalo, iako je u vreme samoupravnog socijalizma on bio izuzetno promovisan među omladinom i tzv. radničkom klasom:

„Pa, išli smo, jer moj muž je isto išao... *na kuglanje*, kako da kažem? Da se kugla. I ondak smo i mi, žene... sa ženskom ekipom sam i ja išla, al'... Pa, meni je to bilo tak'... tak' zamorno mi je to bilo. (*osmehuje se*) [...]...žao mi je bilo da ostavim... [...] ...moju devojčicu. Nisam po ceo dan kod kuće, onda još da idemo na trening, i svašta, ondak sam se ipak manula. [...] Nisam se baš nešt' sportom bavila.”

Osim što se bavila pravljenjem pužića,⁵⁶ Veronka je volela i šivenje i kukičanje, koje je u njenom životu imalo ulogu koja se pominje u poglavlju „Ručni rad” u Slapšak 2001: 246–250. O šivenju je već bilo reči u tački 5.3, dok o kukičanju Veronka kaže sledeće:

„Ja jako volim da radim ručni rad: hekleraj, a i ovako jako volim ručan rad. Bilo je da sam radila, u tri smene sam radila, a pre toga smo i u subotu radili, i onda dođem kući. Posle deset sati, kad stignem kući, i onda još jedno sat-dva heklam, tol'ko sam volela da heklam. Sad već ne radim tako nešto jer i oči i ruke sad već... sad već treba da i' čuvam.”

Fotografija br. 17 – Šandor i Verona Ubornji u izlasku

Dok je u detinjstvu i pre udaje bila okružena rođacima i svojim drugaricama sa Telepa, osim dva dečaka koji su, onako okruženi devojčicama, i sami bili „nekako bili k'o devojčice. I oni su se s nama igrali s lutkama, šili su tako haljine, i koješta”, nakon konfirmacije i kada se „zadevojčila”, Veronka je išla prvo na čajanke, a posle uglavnom na igranke, u plesnu školu, predavanja i predstave u „Petefi”:

„[momci i devojke koje su bile] ...ozbiljnije, jel, mogli [su] da idu negdi: u bioskop, puštali su ih na igranke. Bile su pre one čajanke po podne i onda... I uveče je bila igranka. Onda su tako ti devojčurci, jel, one su mogle već da idu po podne na čajanke. I tamo je bilo igranki. Nji' već uveče nisu puštali, samo od odredene dobi.

Fotografija br. 18 – Doček Nove godine sa prijateljima sedamdesetih godina prošlog veka.

[...] Većinom su tako počinjali [u uzrastu od oko petnaest godina], jel, devojke su se već onda družile, devojčile, i onda većma tako... (smeje se) [...] ...to je bila zabava. Pre nije bilo tako da televizor, i šta ja znam. [...] Momci su se kartali, kuglali... [...] ...tamo su i momci ipak... više su bili posebno od devojaka. Nije bilo tako... (smeje se) [...] ...kako vidim na televizoru. [...] ...ipak su zato posebno bile devojke, posebno momci, i onda je bilo kome se koja devojka sviđa, i onda, jel, on... počne...[...] ...da se udvara, i kako već, jel... Ta, ne znam..."

Nakon uđaje Veronka stiće novi, ali opet većinom odranije poznati krug porodičnih prijatelja, mahom supružnika koji poput nje i njenog supruga rade u „Forumu”. Sa prijateljima su uglavnom obeležavali značajne porodične datume i (državne) praznike, kada su išli i na izlete:

„Imali smo u Kamenjaru jednu... [...] ...malu vikendicu... [...] ...majski praznici su bili i naj... Išli smo na izlet i tamo napolje su nam uvek dolazili ti tak’i... tak’o društvo smo imali i dolazile su kolege, svašta, i...”

Međutim, ono o čemu Veronka najradije i najduže priča jesu putovanja u inostranstvo koje je organizovala firma, kao i letovanje na moru, na kom do sredine svojih dvadesetih godina nikada nije bila. O svom prvom odlasku na more kaže sledeće:

„Na more onda, kasnije, kad mi je čerka imala već neke četir’ godine, onda smo prvi put išli na more. I ja sam onda bila prvi put na moru... [...] Puno puta smo išli organizovano i... Skoro svake, svake godine smo išli. Bilo je i da, već kasnije, da smo kupili jednog fiću i onda smo s fićom dužom obišli celu obalu. Ja sam vozila jer moj muž nije... nije ’teo da nauči (smeje se) i onda sam ja... dužom, od Karlobaga do Ulcinja dužom smo išli na mo... [...] Eto, to je bilo ono naj... najlepše u našem životu što se, eto, tako potrefilo da možemo tako da putujemo.”

Putovanja u inostranstvo su uglavnom bila organizovana, sa kolektivom firme, osim nekoliko šoping tura u Trst početkom šezdesetih godina, a tokom sedamdesetih i u Rumuniju. Veronkine utiske sa putovanja razmatraću detaljnije u tačkama 5.9. i 5.10. Na pitanje zašto je važno putovati, Veronka odgovara:

„Pa, važno je putovati da čovek vidi drugu *kulturu*, druge... kako se ponašaju тамо... ljudi i... i da ji’ upozna... Jako volem da putujem. Volela sam, sad već ne. [...] ...i da je tako

’telo biti... tako prilike, onda bi’ tako očla, tako malko... [...] ...dalje, mislim. [...] Al’, nisam za to imala prilike. Tako da treba... treba putovati.”

Veronka sa žaljenjem konstatiše da ne veruje kako će ikada videti Brazil, koji je oduvek želeta da poseti zbog toga što su joj tamo živeli prijatelji koji su tamo emigrirali i sa kojima se do njihove smrti i dopisivala, i zaključuje:

„Al’ treba putovati! Mladi treba zdravo puno da putuju da vide kako... kako drugi ljudi žive, u kakvim... uslovima... [...] Ja sada moje unuke jako, jako... uvek ji’ podržavam u tim da idu. A i idu oni, bogami, već su svuda bili, priko crkve. [...] ...i tako onda bolje upoznamo i... (smeje se) sveta.”

Veronkina najbolja drugarica takođe je osoba iz najužeg, „starog” kruga prijatelja. Na pitanje o tome da li je imala neku dobru drugaricu i kako je izgledalo njihovo druženje, Veronka odgovara:

„[...] Trides’ godina smo zajedno radile i... [...] Još odranije smo se poznavale i... Pa, još i do današnjeg dana... se družimo (*osmehuje se*) da tak’ kažem, idemo jedna kod druge.

Fotografija br. 19 – Veronka i njena najbolja drugarica i koleginica iz firme Magdolna Patarica /Patarica Magdolna/

[Družile smo se] posle i s porodicom. [...] ...išli smo na izlete zajedno i... Pa, to je pre bio provod. I, eto, kažem sad je već njen muž umro... [i ona se u razbolela – op. aut.], ...al’ mi zato održavamo kontakt. [...] I ona je pre uvek dolazila, išle smo zajedno da se šetamo, i tako... tako da smo malo i samo nas dve sam’ tako išle da se šetamo, onda smo mogle tak’ na miru da razgovaramo i...” (*osmehuje se*)

Veronkin muž nije imao primedbi na njeno druženje sa tom drugaricom „jel je i on [...] i drugaricin muž tamo radio (smeje se) [...] na istom odeljenju”, a o temama o kojima je sa drugaricom razgovarala, kaže sledeće:

„Najvećma o porodici, kako, jelda, o deci, kako, jao, pa, šta bismo volele, il’ kako bismo volele, pa to jel, tako, o... da ćemo prepustiti to sudbini. [...] Ona je bila fotografkinja.

[...] ...i posle je prešla u Forum. [...] ...baš smo jako, jako bliske drugarice, i bile smo. [...] Ispričale smo šta bi koja volela od dece, i kako bi u školu... o školovanju, i jel... O kuvanju, pečenju. [...] Ona nij' baš bila naročito spretna u tim, al' posle se jako... izveštila, savladala je to dobro, tako da... Ak' joj štogod nije išlo, onda je sam'... Il' je dan ranije pitala, il' već kasnije, jelda, bilo je i telefona, telefonom: „Jao, kako ono treba to da napravim, il' šta...” [...] ...tako... smo se mi razgovarale.

Fotografija br. 20 – Kćerkino venčanje 1980. godine: Edit Mokuš (rod. Ubornji) i Tibor Mokuš

[...] ...sa njom sam stvarno mogla o svemu da razgovaram... Kada mi se čerka udala, onda je ona bila na jako puno mesta tako... tak' da slika mlâde, u stvari, jel, svatove, i ondak je ona o tim puno znala kaz'ti ti'... ti'... Da kažem ideja? Ideja... [...] Zamisli, da. [...] Ona je godin'-dve starija od mene, al' o' tog mi smo stvarno isk... iskrene drugarice bile. Ona bi izjadala svoj problem, s mužem. Muž joj je bio jako bolesljiv... Pa, moj muž... I on je imao neke manje... falinke koje... koje... (smeje se) koje se meni nisu baš sviđale, i ondak, jel, tako, i ja sam se njoj požalila, al'... [...] Dočekali smo [Veronka i suprug] pedes't i osam godina zajedno...” (osmehuje se)

Dnevnik nije vodila, niti je čitala štampu AFŽ-a ili neku drugu domaću „režimsku” štampu,⁵⁷ a iz odgovora na pitanje šta je, izuzev Biblije i verskog štiva, još rado čitala, evidentno je da se radi ili o dečjim časopisima koje je kupovala i čitala zbog kćerke ili o jednom tipičnom ženskom časopisu iz Mađarske koji po profilu odgovara (jugoslovenskoj „Praktičnoj ženi” ili „Bazaru”:

„Mi smo u štampariji radili. Ondak, jel, smo štampali i knjige, tak' svakak' e knjige što... [...] ...to sam čitala. Ja sam zdrav' volela da čitam, to je tačno, sam' sam slabo za to

⁵⁷ Npr. Pokrajinski odbor AFŽ-a Vojvodine je u periodu od 1946. do 1951. godine na mađarskom izdavao mesečnik „Zaposlena žena” (mad. *Dolgozó nő* – Stojaković 2012: 39). Štaviše, vrlo je verovatno da se ovaj časopis čak štampaо u „Forumu”, ali da ga Veronka verovatno nije čitala ili zbog toga što je bila isuviše mlada dok je on izlazio, ili ga je, kao žena koja se nerado bavi politikom (videti tačku 5.9. u nastavku) i koja je bliska crkvi, doživljavala kao previše „političan”.

imala vremena i... [...] Mislim... od dečji' novina, jel eto bio je „Jo pajtaš”,⁵⁸ i „Mezeškalač”,⁵⁹ sve smo i' detetu kupovali. Ondak sam i' i ja prvo sve pregledala, pa onda... ondak i' je i ona gledala. I bilo je ti' omladinski' listova, a sada i „Nek lapja”⁶⁰... Ne sada, neg' još i pre. Još dok smo mala deca bile sa mojom starijom sestrom i nama je naša mama donosila... To je kad god bio Deč... časopis „Dečji svet” je bio. [...] Jaaao, kako se i zvao? [...] ...na njega se naša mama pretplatila da, eto, i mi čitamo, jel, dečeje novine, šta ja znam.”

Sa aspekta slobodnog vremena Veronki se naročito dopada pronalazak televizije, bez koje je provela detinjstvo i koja je starijim generacijama bila prilično zbumujuća pojava. Iako kaže da se „[zdravo raduje televiziji jer] ...Tamo jako puno... puno vidimo, tak'e stvari koje nikad u životu... nismo ni mislili da ima tak'i stvari. Tako, to volem”, Veronka prema njoj ima kritički stav, a koji razmatram u tački 5.11.

Moda, odevanje i šminika, koje se još i danas smatraju dominantno ženskom sferom života, Veronki nisu bili od posebnog značaja. Ona za sebe kaže da nikada nije išla kod kozmetičara jer „za to nije dotešlo... [i treba samo] ...zagladiti... [...] ...spolja fasadu malo s crvenom”, a da je od kozmetike koristila samo domaće maske od krastavaca i listova, te da je tek odnedavno počela lice da maže „sas tim Nivea kremama”, onim „običnjim”. Kod frizera je redovno išla na „vodenu ondulaciju”, a jedno vreme je i farbala kosu jer je rano osedela.

Fotografija br. 21 – Opera „La Traviata” u Srpskom narodnom pozorištu u Novom Sadu 2009. godine u kojoj je pevao Veronkin stariji unuk (u sredini)

58 Mad. *Jó pajtás* – ‘dobar drugar’ – časopis za starije osnovce u Vojvodini u izdanju „Madarsoa”. Osnivač lista je Nacionalni savet madarske nacionalne manjine, a izlazi svakog četvrtka tokom školske godine još od 1947. godine. Od 1947. do 1958. je izlazio pod nazivom „Pionirske novine” (mad. Pionírújság). Obično ga čitaju deca od četvrtog do osmog razreda (uzrasta od 10 do 15 godina), a „Jo pajtaš” je još i danas jedini dečji nedeljničnik na mađarskom u celom svetu. (Izvor: <http://napocaska.hu/Jo-Pajtas-es-Mezeskalacs-Ujvidek>, posećeno 10. decembra 2012.)

59 Mad. *Mézeskalács* – ‘medenjak’ – list za najmlađe (decu uzrasta od 5 do 10 godina), u početku je izlazio kao deo „Jo pajtaša”. Od 1953. do 1954. izlazi kao njegov podlistak, a od 1954. do danas kao samostalni mesečnik. (Izvor: *op. cit.*, posećeno 10. decembra 2012.)

60 Mad. *Nők lapja* – ‘ženski list’ – nedeljničnik za žene na mađarskom, danas u privatnom vlasništvu. Od 2007. godine izdaje ga Sanoma Media iz Budimpešte kao drugi najprodavaniji nedeljničnik u Mađarskoj. Počeo je da izlazi 20. oktobra 1949. kao savremenija verzija časopisa „Asonjok” (mad. Asszonyok – ‘žene’), koji je pre Drugog svetskog rata izdavala Komunistička partija Mađarske i Demokratske savez žena Mađarske i koji je u to vreme bio izrazito politički profilisan. (Izvor: http://hu.wikipedia.org/wiki/Nők_Lapja, posećeno 10. decembra 2012.)

Po pitanju odeće i šminke Veronka takođe nije bila izbirljiva, niti sebe doživljjava kao osobu sa nekim posebnim stilom oblačenja. Iz njene priče vidi se da je modu pratila onoliko koliko je mogla ili smatrala da joj priliči:

„Al’ tako sa šminkom sam ja zdrav’... Malo ruža na usta, jako *solidno*, nisam... bila tak’ zdravo, šta ja znam. Već posle sam mogla, jel... da lakiram nokte, il’ šta... Tako, nekad, kad smo išli na tak’ neko *specijalno* mesto, jel, što... [...] U pozorište smo voleli da idemo i ondak... [...] Pa, novu haljinu, i šta ja znam, to sam, jel, volela. Al’ uvek sam imala šta sam ’tela.

[Volela sam i nosila]...onaj *solidan kostim*... Te... te Šanel... *kostime* i te tak’ e jednostavnije... jednostavnije ’aljine. Dobro, kad je mini bilo u modi, ondak sam... još sam mletačka bila, ondak sam i ja [...] tak’ u tom mini išla... [...] Većma sam volela te *solidne*, jednostavne ’aljine.”

Pantalone kao odevna novotarija su u njen život ušle tek kada se penzionisala, a iz njene priče se jasno vidi da su sa pantalonama izumrle neke od „ženskih ikona” u odevnoj sferi, poput midera i kombinezona, te da se u žensko donje rublje uvrstila i potkošulja, o čemu više govorim u poglavljiju 5.11. Veronka se takođe tek odnedavno, zbog povrede noge, odrekla cipela na štiklu, zbog čega jako žali:

„Nji’ sam jako volela da nosim i uvek sam i’ imala. Još kako! [...] Uvek sam u štiklama išla.”

5.7. „Zdravlje je najvažnije u životu”

Ovom izjavom o zdravlju Veronka zaključuje jedan od naših razgovora. Međutim, tokom svoje priče više puta i vrlo iscrpno pominje neke epizode koje se odnose na pitanje ženskog zdravlja. Veronka se seća da su u vezi sa kozmetikom i ličnom higijenom devojkama nekada govorili da je

„...domaćim sapunom... kosu trebalo prati zato da nemaš peruti, tako su kaz’li. [...] ...ako hoćeš da ti je lepo lice, onda ga samo s pavlakom treba mazati. I mle... s mlekom... [...]... tako manje-veće devojke jako... one su to stalno radile, bogami, da im... da im bude lepo lice, onda su ga mlekom umivale i s pavlakom mazale. Juuuuu, pa kad je to onda uskislo! (*smeje se*) [...] E, sad za puter su kaz’li da s otim (*pokazuje kao da maže ruke*) treba mazati ruke da ti bude mekana koža i... i noge, i pete da... od tog koža odmekne. Onda nije bilo drugi’ tako svakojaki’ kako se zovu, te domaće... [...] Kažem, domaći sapun za to... [...] ...za kosu, onda nećeš imati peruti...”

O lečenju dece uopšte takođe govori vrlo iscrpno tokom prvog razgovora (Dragin 2011), a posebno je zanimljivo da su se u velikoj meri cenili tradicionalni lekari:

„Ja sam bila tak’ a da sam jako puno tako... bila sam bolešljiva. [...] Triput sam imala upalu pluća. [...] ...i ipak su zvali doktora... Bio je nekada onaj... [...]...travar, već ni ne znam kako se zvao, ali on je bio i dečji lekar i onda je on... [...] kaz’o šta treba... šta ne treba... Inekcije nismo dobijali. [...] ...onda sam imala upalu pluća. I onda, kažem, menjali su nam obloge, i tako su tim kojekakvim bapskim... [...] Ne vračkama, nego... Ne sujeverjem, nego tim starinskim načinima...“

[...] Onda su nam i ruke alkoholnim... Ali pre nije bilo tako lako nabaviti alkohol, i onda su nas trljali krpama koje su umočili u alkohol (*rukama pokazuje kao da se pere po telu*), s tim su nas prali...”

Iz Veronkine priče evidentno je da su žene zadužene za zdravlje svojih ukućana, te da stoga imaju i znanja iz tradicionalne medicine. Na pitanje ko je još osim lekara znao kako se leče deca, Veronka odgovara:

„[...] ...te seoske... Bake. Starije komšinice. [...] ...eto tako one su jedna drugoj kazale, jao, sad... [...]...bokvicu su [bolesnom] stavljale na rane. I list kupusa kada te je bolela glava. [...] ...čaj od hajdučke trave. [...] To je bilo tako gorko, čudo jedno, ne znam od čega, al' ... al' to baš nismo voleli. Protiv kašlja je bio čaj od luka kad... tako... Nije loš taj čaj od luka, to sam još i ja davala mojoj deci i unucima kada su kašljali. (*smeje se*) [...] Za ušobolju je bila [...] kao čuvarkuće, ili kako bih to kaz'la. Svaka kuća, svaki krov je im'o. [...] ...bela luka je trebalo turiti u uvo kad nas je bolelo.”

Boginje i šarlah su nekada smatrani ozbiljnim bolestima zbog kojih su cela domaćinstva bila u karantinu:

„Ispisali su na vrata, to je bilo obavezno napisati na vrata da dete ima boginje, da ne b' kogod uš'o. Ni odrasle nisu puštali unutra da ne b' slučajno boginje preneli u drugu familiju. Pa, boginja ima više fela, jel. Ima one ovčije, one što se ne smeju češati, a i šarlah je jako... jako opasna bolest bio, jel.”

Savremene lekove Veronka doživjava kao pozitivnu tekovinu društvenog progresa:

„[...] ...to je jedna jako pametna stvar što... što... za šećeraše ima taj... tak'i lek. A sigurno da ima. [...] Sad su ovi lekovi za pritisak zdrav' dobri. Stvarno su dobri. Sam' treba potrefiti svakom pojedinačno šta kome valja.”

Sa apekta ženskog zdravlja u Veronkinoj prići značajno je istaći da ona pripada poslednjoj generaciji Novosađanki koje su se porađale kod kuće. Bitna je i činjenica da je – uprkos tome što kaže da je sa suprugom o tome zajednički odlučila – donela odluku da će roditi samo jedno (žensko) dete. O prenatalnoj i postnatalnoj nezi pred kraj pedesetih godinaprošlog veka Veronka kaže sledeće:

„Mama me je odvela kod privatnog ginekologa. Ivančevićka se zvala ta doktorka. Ona je tam' ... tam' joj je bila *ordinacija* di je sad... *Trg mal... mlađenaca*, tam' gore, baš tam' negdi, u nekoj zgradbi. [...]...znam da je bilo pridveče (*uzdiše*) i moja mama je išla sa mnom... [...] Zove ona i moju mami i kaže joj: „Pa... kako je...?” „Pa, ima muža...” [...] „Ma, nije istina”, kaže doktorka, da... [...] Nije verovala da... da sam udata... [...] Tražila je venčani list. I eto ponela sam ga, pa dobro. Kaže: „*Pa, ti si dete još*”, kaže, „*Šta će ti dete?*” Pa, sad imam dvaes' godina, ta bilo i' je koje... koje su pre još... još i ranije rodile dete, jel. I onda je moja mama rekla, kaže: „*Pa, ne...*”, kaže „*Ne...* ne želimo da od tog bude problema, jel, da skloni dete, ne. [...] ...očemo da ima dete.” Pa, dobro. Onda sam posle redovno išla na lekarske pregledе i sve...

[...] ...preko *socijalnog* me je uputila u... u... *Materinski dom* je to bio, dve nedelje sam tamo bila da... [...] Pa, dosta sam slaba bila, mršava sam bila i svašta (*smeje se*) i onda da sačuvamo bebu. [...] Kažem, ja sam bila poslednja *generacija* koja je kod kuće ro... mo... mogla još da se porodi. Al' sam se ja zdravo bojala u bolnici. Ja pre tog nisam zdrav' ni bila u bolnici i... i eto... Kod kuće je isto bila jedna privatno, Vidićka, a ona je opet tam' kod Franjevačke crkve, tam' je bila tak'a babica, i onda sam tamo išla već prid kraj... poslednjeg meseca i onda sam se s njom dogovorila i ondak je ona... Moj muž je otiš'o da joj javi da, eto, sad je već tu beba da... da će se roditi, onda je ona došla tu napolje, i onda je ona vodila porođaj.

[...] ...posle mislim da sam trired-četir puta bila tako, sad ne znam tačno u kom razmaku, al' tako da vadim krv, i eto na tak'im ispitivanjima. Al', kažem, bila sam dve nedelje u tom *Materinskom domu* da... [...] ...tamo da se sačuva trudnoća, da ne... dižem teško, i svašta. Jel baš u to vre... vreme, u sedmom mesecu je to bilo, kada je kritično. Al' nije bilo problema.

[Tokom trudnoće kontrole su bile] Jednom mesečno. [...] ...tak' da sam ja u ponedeljak očla kod lekarke i kaže mi ona: „*Pa, nisi još ti dete u devetom mesecu.*” Ta... baš tako je rekla. A ja sam u sredu... rodila se beba. [...] Nije se na meni videlo, mada sam bila mršava, il' štob' kaz'li...

[Prilikom pregleda doktorica je gledala] Kol'ko se otvorila materica, i šta ja znam. [...] Onda je moja mama bila tu, i onda je moj muž otiš'o da joj javi. Došla je i pregledala me, kaže: „*Pa, neće to još biti*”, kaže, „*pre podneva*.“ I baš se u frtalj do podne rodila beba.

[...] Mama je tu bila [prilikom porođaja]. No, to je već bio problem... [...] ...svekrva je 'tela da uđe, a onda sam ja odma'nula da: „*Ne, ne!*” i onda zbog tog moja svekrva nije 'tela da vidi... bebu. Kad se rodila, tri nedelje nije 'tela... ni da je vidi, jer, eto, ja nisam dala da uđe kad se beba rađala. [...] Mama mi je bila tamo, al' nisam 'tela (*smeje se*) da svekrva uđe.

[Posle porođaja] Dolazila je kući babica dve nedelje da kupa bebu. Svaki dan je dolazila. [...] Dašta da smo joj dali, jel, nešto novaca, al' ona nije tražila. Nije, to je njoj *kao* bila obaveza, al' dolazila je svaki... svaki dan da okupa bebu i da, jel, da savetuјe kako... treba dojiti prvi... prvih dana... [...] Teško je krenulo, naravno, mleko, i onda je eto pokazala kako treba... držati dete, i takvo neko s... *savetovalište*.“ (*smeje se*)

Materinski dom u Gajevoj ulici u blizini Futoške pijace bio je posebna vrsta državne zdravstvene ustanove „da se sačuva trudnoća”. Bio je smešten u jednoj privatnoj kući i izgledao je „tak'a [kuća] k'o bolnica. Jeste, bila je redovno sređena, kao bolnica. Tamo su bile tak'e rizične... koje su morale čuvati trudnoću... [...] Redovno⁶¹ smo mi tamo bile, nekad i po nas trideset.”

Svoj porođaj i period nakon njega Veronka doživljava kao pozitivno iskustvo, čemu je značajno doprinela podrška njene majke i babice, kao i činjenica da je bebu redovno nosila u savetovalište:

61 Implicitira: u okviru državnog zdravstvenog sistema.

„Pa, to je jedan jako dobar osećaj bio. Imala sam sreće jel... jel mi je majka, moja mama je bila tu... do kraja pored mene. Mesec dana je tu bila, tako da... No, dobro, dašta da je u to trebalo, jelda, trebalo se na to navići da je to, jel, jedna sićušna, živa beba koja... Dotad nisam nikad ni vid’la novorođenu... bebu, samo moju, pr... prvi put. I, jel, mogu kaz’ti da sam se baš i iznenadila... (*osmehuje se*) [...] Pa, mislila sam: „Jao, bože, ta oće l’ narasti ovo dete već jednom? Ta... ta tako je zdrav’ sićušna...” I onda babica... Onda, jel, tu je bila i babica, i... [...] Srpskinja je bila babica. Kaže: „*Imaće vremena, narašće na ovom... svetu*”, kaže. [...] Ja je stvarno nisam odma’ smela ni u ruke uzeti. [...] ...posle, jel, čoveku je to... to već normalno. [...] Stvarno je tak’ prirodno da sam eto ja... to... ide.” [...] Znam da je moja devojčica baš dosta plakala i... [...] Pa, čulo se (*pokazuje u pravcu komšijske kuće*) tu još nij’ bilo tako nazidano, i ka... kaže ona [komšinica] sutradan: „No, tako je zdrav’ plakala ova bebica, ta neće tā ostati u životu.” Juuuu... [...] Pa, iznenadila sam se, kak’ može jedna žena tako šta... tako... u lice da mi kaže. Ja sam ondak s otim... [...] ...jako sam se uvredila... [...] ...otkud njoj to da... [...] Sam’ zat’ što beba plače? Ta, i druga deca plaču, jel tako? Pa, bože moj! (*smeje se*)

[...] U savetovalište, jeste! I ondak, pa svakog meseca sam išla, i tam’ su onda izmerili bebu, onda bi kaz’li da šta... No... Ja sam nju godin’ dana dojila, al’ već posle šest meseci su mi rekli, preporučili da je hranim, i onda... Ondak nije bilo tol’ko... tol’ko te hrane za bebe, i koješta. Dašta da su stari govorili da treba upržiti brašno i sa malo razređenog mleka ga umu... naliti, i et’ sve tak’e stvari, jel, eto, čuje čovek, jel svako (*smeje se*) ‘oće dobar savet da dâ. I ondak sam je počela raniti. [...] ...svakog meseca je uvek napredovala. [...] ...dugo sam imala i onu *cedulju* na kojoj su oni vodili to kako... kako je ona. [...] (*osmehuje se*) [...] I, jelda, uvek sam je lepo oblačila. Nije ondak bilo tol’ko dečiji stvari k’o sada, taki veliki izbor, *ma kakvi!* [...] ...u najnovije[je], i šta ja znam, odenem, i baš sam je udešavala.”⁶² (*smeje se*)

Međutim, nakon tri godine provedene sa detetom, Veronki je teško palo što je veći deo dana morala da bude odvojena od crkve. Tešila se time da je dete u kući čuvala poznata osoba, tj. njena svekrva, te da ono nije moralno da prolazi kroz ono kroz šta je ona prolazila u svom najranijem detinjstvu zbog majčinog odsustva i rada (Dragin 2011):

„U početku je jako teško bilo što osam sati nisam bila kod kuće, jel. No, jelda, ona... bila je nekako baš dosta jaka, a onda je tu bila u kući i moja svekrva sa njo... [...] Njozzi to nije bila promena, samo meni. [...] ...dobro se osećala ona i bez mene jel, eto, tu je bilo poznati’... [...] Al’ meni je zato malo bilo teško u početku, jer eto ipak je osam sati dugo bilo, osam i po sati, devet sati dok čovek ode, i vrati se, i svašta.”

Veronka je svoje iskustvo u vezi sa pomaganjem porodiljama primenila i kada je njena kćerka dobila decu:

„[...] ...ona je imala dvades’t tri-četir’ godine kada se [prva] beba rodila, tako da... Ja sam se jako radovala što sam tako mlada postala baka. I jako... jako sam se s otim i falila, i ja sam... K’o da s’ moji bili, ja sam nji’ tako... tako vaspitala. Svaki dan sam bila tamo. [...] ...neg’

62 Mad. *babáztam* – bukvalno: ‘pravila sam lutku od nje’; hoće da kaže da je devojčicu oblačila da bude lepa kao lutka. Ovaj izraz ima i dodatno značenje koje implicira da se radi o izuzetno dragoj i/ili voljenoj osobi za koju osoba koja o njoj govori ima potrebu da učini sve što može, po mogućnosti na takav način da to bude (i drugima) očigledno.

sam tamo i ja bila ceo jedan mesec. Uzela sam godišnji i tam' sam bila ceo dan, jer eto... [...] Htela sam i ja nju da poštедим, 'nak' kako je i mene moja mama onomad poštедела, jer i ona je tu bila, jel. [...] I kuvala sam im, mada je tam' bila, jel, u kući i njena svekrrva, i svašta, al' [...] ...sam i ja 'tela njojzi da ugađam.'” (*smeje se*)

Međutim, iz jednog njenog iskaza o tome da joj se čerka poverava(la) i da joj je pričala kako je protekao njen porodaj naslućuje se da je njen i poverenje kasnijih generacija u državni sistem zdravstvene zaštite poljuljano:

„[...] ...pričala [mi je], kako jel, eto, je proš'o njen porođaj, i šta već ja znam. [...] Mi smo mislili da, jel, kako je već... običaj da odma', jao, tražimo poznate tamo da bude lakše. Pa, to nažalost nije išlo jer... Džabe smo imali poznati', nije vredelo.” (*smeje se*)

Svoje trenutno zdravstveno stanje, kao i činjenicu da se usled društvenog progresa i boljih materijalnih i životnih uslova ljudima vek produžava, Veronka opisuje na sledeći način:

„A to, eto, sad ljudima i vek produžava. Sad već zato duže žive... ljudi neg' pre. Pre je bilo da od pedes't... godina, od šezdes' godina, pa već izgleda k'o star... stari... stara žena i... i šta ja znam. Sad već ne. Sad se već ni ja ne osećam k'o da sam stara, a sedamdes't... (*smeje se*) preko sedamdes't imam.

[Mada] sad već ne vozim ni kola, sad već nema jel eto... Radije neću voziti neg' da nekom nešto nažao učinim, a i sebi, jel me jedno vreme zdrav' vatala nesvest, a ni *bicikli* više ne vozim.”

Zdravlje Veronka smatra najvažnijom stvari na svetu i stavlja ga u istu ravan sa srećom, odnosno ličnim zadovoljstvom. Upitana za neku posebnu želju u njenim trenutnim godinama, Veronka kaže sledeće:

„Zdravlje. Da svi budu zdravi. Kad... I koga znam, i koga ne znam, da ne bude bolesti. Zdravlje je najvažnije u životu. Bar ja sad tak' osećam. [...] ...jel strašno je puno bolesni'. I mladi' ima tak' zdrav' puno bolesni' da... da... da je to strašno. I... i za moju decu se sam za to molim da imaju zdravlja.”

Na pitanje o tome kakva je ona osoba koja je srećna, Veronka je prvo malo zbumjena i čini se da je niko nikada nije (tako direktno) pitao o tome:

„[...] Pa, sreća? Hm... Pa, ipak... ipak to kad čovek... čovek ima... ima ono naj... naj... nužnije što želi, i... i... Pa, dobar... dobar život? Pa... Sreća?”

Međutim, posle nekoliko trenutaka daje odgovor koji govori o njenom stavu prema sopstvenom i životu njene porodice, njenog životnog ostvarenja, ali i prema životu u poznim godinama:

„[...] Ne znam... Pa, ja sam srećna. I ja sam srećna. A... Srećna sam jer... jer... Kažem, deca su mi zdrava. Tol'ko ži... ži... života smo proživeli, odnosno ovol'ko godina imamo i... i... dobro je. Malko bolešljivi, al' to već ide s godinama. Al', eto, muž mi ima osamdeset i četir' godine i još uvek ipak... ipak smo tak' nekako. [...] To je sreća da smo još uvek nad dvoje jer...“

jer ipak... Mislim da bi samom ipak zdrav' teško bilo već u starom do... bu. I džabe imam ja decu, al' to... jedan tamo, drugi vamo. Oni nazovu... svaki dan nazovu. Ak' ne jedno, onda drugo, al'... al' stvarno dobru decu imam i meni je to sreća."

5.8. Autoriteti: zajednica, crkva i stariji

„Ako radiš nešto protiv očeve volje, onda je celi svet protiv tebe, kaže majka, moraš da se pomiriš sa njim, makar da stekne utisak da ne odlučuješ mimo njega. I sve što uradiš ostaje tvoje breme, razumeš li?” (Nađ Abonji 2012: 110)

Mušku, odnosno figuru oca kao ključnu u porodici, a koja je merilo stepena Veronkinog (ne)prihvatanja od strane zajednice i odraz vrednosnih sudova njenih članova i članica, razmatrala sam i u ranijim poglavljima. Iako ovakav stav zajednice eksplicitno ne naziva patrijarhalnim, Veronka ga prepoznaje kao diskriminišući i doživljava ga kao nešto je nepravedno, nefer u odnosu na nju, njenu majku i sestru, a o čemu je već bilo reči u tački 5.2. Pritom figura odsutnog, pomalo idealizovanog oca stalni je lajtmotiv u njenoj priči i o njenoj sopstvenoj porodici, ali ona zapravo, baš kao i u gore navedenom citatu, predstavlja svojevrsni kolektivni glas patrijarhalne lokalne zajednice.

Veronka se ne seća da je u njenoj izvornoj ili kasnije sopstvenoj porodici neko pravio pitanje u vezi sa tim da li su deca ženskog ili muškog pola, ali se seća da pol deteta nekim jestе bio važan:

„Kod nas lično nije bilo problema s otim da l' će biti devojčica il' dečak, al' valjda su muškarci više za tim: „No, rodio mi se sin”, jel, al' moj muž nije bio taki. On... on... (smeje se) Svejedno, samo da je živo i zdravo.”

Dečaci i devojčice su još kod kuće vaspitavani u skladu sa očekivanjima tadašnje zajednice u odnosu na društvenu (ne)prihvatljivost budućih njihovih rodnih uloga pripisanih im na osnovu pola, o čemu je već bilo reči u tačkama 5.3 i 5.4.

Običaj patrilinearnog nasleđivanja imena sa oca na sina u mađarskoj zajednici i davanje imena deci Veronka objašnjava na sledeći način:

„Uglavnom su se prenosila ona u porodici. Recimo, otac mog muža je bio Šandor, i on je Šandor. Sad... da sam ja imala sina, možda bi... i on bi možda bio Šandor. Al'... al' kod nas ne. Moja mama je bila Katica, ja sam Veronka... sestra mi je Boriška, tako da... [...] Prabaka mi je bila Marija, tako da toga kod nas nije bilo... [...] Al, na primer, kod mog muža jeste. [...] ...tamo je njegov mlađi brat Bandika jer je i stric bio Bandika, i onda...”

Članovi i članice porodice po muškoj liniji većinom imaju prednost u odnosu na one po ženskoj liniji i/ili ženskog pola:

„Tetka [očeva mlađa sestra] je već polako trebalo da se uda, je l', i... [...] Godinu-dve smo tamo živele i onda su nam kaz'li da jel (*uzdiše*)... Nek' mama gleda, jel, sebi stan jel njima, jelda, treba stan kad se tetka uda. I onda je mama, jel, sa dvoje dece, jel, onda već dvoje siročadi, jel, jel onda je to zato bilo strašno, jel, i... Kaže moja mama: „Šta éu?” Kaže:

„Otiću.” Kod njene mame, a i ona tu stanuje na Telepu. I onda smo tamo očle, soba, kujna, sa predsobljem, bilo nas je pet: mājka, deda i nas tri, tamo smo živeli.”⁶³

Crkveno učenje i verska praksa imaju presudnu ulogu u Veronkinom vaspitanju i životnim stavovima i predstavljaju jedan od dominantnih slojeva njenog ličnog identiteta:

„Mi... mi smo reformati. Mislim, tako je dao Bog da sam se za reformatu i udala, mislim, tako da... [...] ...kod nas su jako verni, i roditelji su mi tak’i bili, ’oču reći i moja mājka, jel. Svake nedelje smo išli u crkvu, a prva ’aljina, nova ’aljina, nove cipele, to se prvo u crkvu oblačilo.⁶⁴[...] I da, bilo je, morali smo da idemo u nedeljnu školu...”

Značajan uticaj na njena saznanja i stavove o životu i svetu imalo je i versko obrazovanje,⁶⁵ čijem uticaju je izložena još od najranijeg detinjstva. Prvi vrtić, zapravo jaslice u koje je Veronka išla bile su u katoličkom internatu i pohađala ih je iako je njena porodica reformatske veroispovesti, odnosno protestantske hrišćanske tradicije:

„Tamo [u vrtiću] su bile te iskušenice koje su ’tele da budu časne sestre koje su se zanimale s otom... s otom malom decom kao što sam i ja bila, na primer. [...] Ja sam po celi dan tamo bila. [...] I to je spadalo pod katoličku crkvu, taj internat, tako su ga zvali.

[...] Jelku su kitile o Božiću i onda je svako... Učili su nas da treba darivati. I onda smo na nju one orase, obične orase u onaj staniol... kao danas onaj papir, u taj smo i’ zamotali i onda smo to poklanjali. [...] Onda smo seckali one zvezdice i s otim ukrašavali jelku, sva deca. [...] Za Uskrs je bio jedan veliki... [...] ...park je bio tamo, divno drveće, žbunje, i onda su tamo sva... Kol’ko je dece bilo, tol’ko... tol’ko su gnezda napravili. To je tradicija, jel... [...] Zeki za poklon, jel. I onda je svako dete trebalo da nađe po jedno gnezdo. [...]...i onda je u tim gnezdima bilo po jedno... crveno jaje, ili šta ja znam, jedno...”

Iz njene priče jasno je i da je ovakva ustanova, osim obrazovne, imala i značajnu socijalnu funkciju za decu iz siromašnih porodica. Međutim, iako su se u jaslicama lepo brinuli o njoj, razlog zbog kog nije volela da ide tamo bio je potpuno lične prirode: osim što je morala rano da ustane i da ide peške, odlazak u vrtić značio je i celodnevno odvajanje od majke (Dragin 2011).

63 Ova epizoda zanimljiva je zbog toga što se za Mađare u Vojvodini veruje da se u njihovoj tradiciji muškarci „udaju” u kuću supruge, tj. da dolaze da žive u kuću njenih roditelja. Ovaj običaj je nastao jer se verovalo da će se kćи bolje starati o starim roditeljima nego snaha. Međutim, u Veronkinom slučaju materijalni faktor, kao i potreba za mlađim muškarcem u kući verovatno je prevagnuo u odnosu na faktor „nastavljanja porodične loze”. Na osnovu Veronkinog kasnijeg svedočenja o muškoj i ženskoj deci, te nasleđivanju porodičnog imena, ne bi iznenadila ni činjenica da su se njeni deka i baka odlučili da prednost daju tetki i njenom budućem suprugu tim pre i što su Veronka i njena sestra, kao deca njihovog pokojnog sina, bile devojčice (Dragin 2011).

64 Iz ličnog iskustva znam da je u Vojvodini praksa vaspitanja dece u ovom duhu bila prisutna i kod Mađara katolika i Srba pravoslavaca, naročito u krajevima gde su većinsko stanovništvo činili Mađari. Mene su i nađika (baka po majci, Mađarica katolikinja; od mad. *nagyi* – od milja: ’bakica’, skraćeno od mad. *nagymama* – ’baka’) i mājka (očeva majka, Srpskinja pravoslavne veroispovesti) tome učile. Naročito se sećam da me je jednom, nakon što sam se u nekoj svećanoj odeći isprljala u igri, mājka prekorela: „Utuvi već jedared u tu twoju glavu: svak’ mora da ima četiri’ odela i da zna da se ona nose. Imaš za svakidānom, ono za sigru. Pa, ondak, za školu, svećano i za crkvu. A za crkvu ono novo i najlepše.”

65 Većinom Hrišćanske reformatske crkve, ali sa elementima katoličkog uticaja, naročito u detinjstvu, budući da većina Mađara u Vojvodini koji se deklarišu kao vernici pripada Rimokatoličkoj crkvi.

Veronauka i aktivni verski život bili su bespogovorna obaveza tokom njenog detinjstva i školovanja. Sveštenike⁶⁶ su deca poimala kao slavne ličnosti, gotovo idole, a njihovo učenje kao vodeća moralna načela:

„Morali smo da idemo u nedeljnu školu [na veronauku], onda, jel, skupili su decu, jel. Onda je još bilo puno... više dece je bilo... tamo su nas učili. Veronauka je bila... obavezna je bila.

[...] Da, to je... to je... pesmarica. Pa su onda došli tu... tu kod nas u crkvu... tako ti popovi koji... koji su... evo su potpisi. Onda smo mi (*smeje se*) tražili da nam se potpišu ti biskupi, i šta ja znam, koji su tu dolazili.

[...] (*pokazuje na molitvenik koji leži na stolu*) Ja i dan-danas svaki dan pročitam po jedan... jedan... (*lista*) To je jedan reformatski... [...] ... jedan psalam, ili hvalospev,⁶⁷ ili nešto. Ima ti i za svaki dan, a i Bibliju, i nju uzmem i... i puno čitam, i mislim, jel... Ja sam tako... tako... mislila da učim i moje dete, al' onda nije bilo slobodno.”

Veronka sa žaljenjem govori o tome da ona svoju kćer nije imala prilike da još kao dete vaspita u istoj verskoj tradiciji:

„Već mojoj čerki nije jer onda se nije smelo. Jel su je u školi dirali ako... ako saznaju da dete ide u crkvu, onda... onda bude belaja. [...] Ja sam tako... tako... mislila da učim i moje dete, al' onda nije bilo slobodno. Tako da je ona išla na konfirmaciju, al' već kasnije. Već je radila. Da kažem, već je radila u EHO. [...] Onda ih je bilo trideset i nešto da su išli na konfirmaciju.”⁶⁸

Kumstvo koje se vezuje za krštenje deteta u mađarskoj reformatskoj tradiciji je slično onoj drugih tzv. tradicionalnih protestantskih crkava. Za razliku od nekih drugih, „mladih” protestantskih veroispovesti, kod reformata ne postoji posvećenje deteta posle rođenja, te kasnije krštenje, nego se deca obično krštavaju ubrzo po rođenju, a kasnije prolaze kroz konfirmaciju. Običaji u vezi sa kumstvom slični su npr. onim kod Slovaka luterana u Vojvodini, a za kumu ili kuma kod reformata se obično bira glava porodice. Veronka se priseća i običaja kumovskog obeda, a o svom iskustvu u vezi sa krštavanjem dece i kumstvom kaže sledeće:

„Posle dve nedelje je krštenje. Nema posvećenja, il' šta ja... Posle dve nedelje. To obično tako... tako bude... No, dobro, to je zavisilo i od toga kako je beba... kakva je bila. Kod nas je posle dve nedelje bilo... krštenje.

66 U vreme isključivo muškarce. Hrišćanska reformatska tradicija, budući protestantska, formalno omogućava i ženama da budu sveštenice i da se svešteničkim pozivom bave ravnopravno sa muškarcima. Međutim, iako je danas u odnosu na prošlost veći broj žena u svešteničkim krugovima (načelno u svim protestantskim crkvama u Vojvodini), učestala je praksa da se, npr. ukoliko su oboje supružnika sveštenici, prednost, tj. „parohija daje” suprugu/muškarcu zbog toga što supruga/žena ima obavezu u vezi sa decom i domaćinstvom. Od crkvenih obaveza najčešće im se (neretko uz njihovu saglasnost i podršku) namenjuje rad sa decom (veronauka) i ženama i drugi aspekti karitativnog i pastoralnog rada. (Izvor: □ vel. Karolj Bereš, razgovor voden u letu 2003).

67 Mađ. *dicséret* – bukvalno: ‘slavljenje, hvalospev’. To su tekstovi koji predstavljaju molitve ili razmišljanja u prozi ili stilu u slavu Gospoda, Isusa Hrista.

68 Detaljnije o stavovima tadašnjeg društva prema religiji govoriću u tački 5.9. Iz podataka u ovom radu o broju dece koja su u raznim periodima prolazila obred konfirmacije u reformatskoj mađarskoj zajednici na Telepu očigledno je da je tokom njenog života broj vernika u ovoj zajednici stalno opadao, odnosno da je u jednom trenutku pokušavano da se on poveća.

[...] ...uglavnom se izabere od rodbine neko... za kumu, ili kuma, šta ja znam. [...] ...prvi prekrivač, povoјnicu... povoјnicu i čebe, šta ja znam. [...] Bio je i takav običaj, da kažem, da se moja sestra od tetke kasnije... dve nedelje kasnije je rodila sina od mene. [...] I onda je ona meni jedan dan donela ručak dok sam još u krevetu ležala. Jedan dan je donela ručak porodici. Pa, sad, jel, nas je u porodici bilo samo dvoje-troje, jel. A onda kad se ona... onda... onda smo mi jednog dana nosili... ručak. To... pre je to tako... takva moda bila, taj... kumovski obed,⁶⁹ il' kako se već kaže. [...] ...tako se zvao. [...] ...to je ranije često bilo, skoro kod svakog... svakog deteta..."

Fotografija br. 22 – Veronka na konfirmaciji 1950. godine

Tradicija reformatske crkve zadirala je u dečju sferu u porodicama njenih vernika i pripremom dece za obred konfirmacije, koji je u dečoj trinaestoj godini formalno označavao njihov prelazak iz detinjstva u mladalaštvo. O ovom obredu i priremi za njega, kao i o značaju koji su mu deca iz reformatske zajednice i njihovi roditelji pridavali, Veronka kaže sledeće:

„Pre toga se mora ići u nedeljnu školu, na veronauku i tamo naučimo. [...] (*lista jednu knjigu koja joj je pri ruci na stolu*) [...] ...pesmice treba da nauče, mislim, ti što će na konfirmaciju, kol'ko...

[...] Pa, tako je bilo da... da smo tamo mi naučili tih dvanaest zapovedi... deset zapovedi. Dakle, dvanaest zapovedi, sad to već zavisi,⁷⁰ je l' i... I to je onda trebalo bubati kad... Ja kad sam išla na konfirmaciju bilo nas je tako, ne znam, tako trideset koji smo odjedared... ta generacija... Muževih je bilo sto dvadeset. On je od mene stariji osam godina i onda je njih sto dvadeset išlo na konfirmaciju.

[...] To je onda posebno bogosluženje. [...] Da, devojčice u beli 'aljina, jel. Kod nas nije bio u modi šlajer k'o kod katolika, al' u beloj 'aljini i... i onda, jel, u beli cipela' koje... koje

69 Mad. *komatál* – bukvalno: 'kumovljev tanjur za posluživanje ili porcija'.

70 Iako sve hrišćanske veroispovesti naglasak stavljuju na 10 božjih zapovesti, njihovo tumačenje zavisi od toga koja hrišćanska tradicija je u pitanju. Neke tradicije stihove iz 20. poglavlja „Izlaska“ (II Knjige Mojsijeve, tj. II poglavlja Starog zaveta) i 5. poglavlja „Ponovljenih zakona“ (V Knjige Mojsijeve, tj. V poglavlja Starog zaveta) tumače tako da u osnovnih deset uvrštavaju još od dve do četiri dodatne zapovesti značajne za njihovu tradiciju. (Izvor: vel. mr Vladislav Ivičiak, razgovor vođen 18. avgusta 2011). U ovom konkretnom slučaju postoji razlika u tumačenju i poimanju ovih zapovesti između rimokatoličke i reformatske verske tradicije, čijim je uticajima Veronka najviše bila izložena.

su morale biti nove za tu jednu priliku. [...] I posle tamo, u crkvi kad se završila konfirmacija, jel... Svako dete je popa posebno ispitiv'o i morao si na to znati odgovoriti. Onda je puna bila crkva, jel je to pre velika stvar bila da... da... da je dete prošlo konfirmaciju."

Na pitanje šta se u životu deteta menjalo kada bi prošlo kroz obred konfirmacije, Veronka iz svog iskustva odgovara:

„To je detetu valjda dalo neko... [...] ... samopouzdanje da: „Eto, sad sam i ja vernik, da i ja... ja...” Al’, eto, pre toga su zato svi... [...] ...svi smo morali da idemo u crkvu. Nije moglo to da sad... sad ja neću i ne idem. Mi... morali smo da idemo u crkvu.

[...] Kod reformata je to tako da se prva Večera Gospodnja⁷¹ prima kada... prođeš konfirmaciju. I onda, jelda, posle... [...] Za Božić, Duhove, Uskrs, onda je bila, jel, jer se kod nas šest puta godišnje deli Večera Gospodnja. Onda je to tako da cela, jel, svi koji su u crkvi i... Pa, ima ko ne primi Večeru Gospodnju jel... jer je onda tako bilo da se moralio uvek pre tog tri dana ići u crkvu, jel. Al’ kod katolika ima ispoved, pa blagoslov, šta ja znam, kod nas nema toga.”

Veronka o odnosu svoje porodice prema njoj nakon što je prošla konfirmaciju kaže:

„Onda su već kaz’li da: „Ti si sad, jel, prošla konfirmaciju, i ti sad možeš da... kažeš štogod tamo, da kažem, u crkvi...” Ako nam se nešto... nešto ne svida, onda smo već mogli kaz’ti, jel. „No, mi sad ovako ’oćemo, il’ tako želimo,” il’ šta ja znam, al’ inače...”

Rimokatolička i reformatska verska tradicija u telepskoj mađarskoj zajednici se stalno prepliću, a u slučaju potrebe da se odluči o tome koja će se preneti na sledeće generacije i tada se koriste već pominjani tradicionalni parametri patrilinearizma. Na pitanje o tome da li su njeni unuci pobožni i da li idu u crkvu, Veronka kaže:

Fotografija 23 – Veronkini unuci na prvoj pričesti u rimokatoličkoj crkvi

71 Pričest. U reformatskoj i nekim dugim protestantskim tradicijama deca se pričešćuju tek nakon što su prošla obred konfirmacije, odnosno, u tradicijama u kojima se deca kasnije krste, obred krštenja.

„Jeste, idu, da. Da, oni... oni [kćerka i zet] su se u crkvi i venčali... [...] I moj zet i oba unuka su [...] se pričestili. Mi smo reformati, mi imamo konfirmaciju. Oni su katolici, jel. Pa, dečaci su... S otim nije bilo problema, nije bilo reči o tim da... da ako bude dece, šta da budu. Jer moj zet je katolik. Pa, ja se u to nisam mešala. Odveli su ih da ih krste, nema problema. Dečaci su, nek' budu... nek' budu katolici. [...] ...na vreme su se pričestili, i... Ima posle i potvrda vere,⁷² i svašta. Ima i slika o tome...

[...] Moj tata je bio katolik. A ja... ja ne znam kako smo mi postale reformatkinje, jel mi je i mama bila reformatkinja.”

Princip 'starinstva', odnosno poštovanja autoriteta starijih (isključivo) zbog njihovih godina, u Veronkinom detinjstvu bio je jedan od najformalnijih i najstrože poštovanih obrazaca ponašanja. Od dece se očekivalo da, bez pogovora i iskazujući najveći stepen poštovanja, persiraju svim odraslima, počevši od svojih roditelja. Na pitanje kako su u njenom detinjstvu deca oslovljavala roditelje, Veronka bez razmišljanja odgovara:

„Sa Vi. Jedino. [...] Kod nas u to vreme sve redom. Još kako. Još kako, ja sam i mojoj mami govorila Vi. [...] Vi smo govorili. Svima, svuda, ne samo mi, nego cela moja generacija je roditeljima govorila Vi, i babi i dedi. Baba, baka il'... [...] Mislim, tako smo ih zvali, jel, al' samo na Vi. Ne, ni slučajno se nije smelo nikome kaz'ti 'ti'...”

O persiranju ostalim odraslim srodnicima, stričevima, ujacima i tetkama, sa kojima deca najčešće razvijaju neformalniji, bliži odnos, Veronka jednakо odlučno kaže sledeće:

„I njima svima se moralo na Vi. [...] Svakom ko... ko je... [...]...dobrih par godina bilo razlike međ' nama, tom su mlađi Vi govorili, šta ja znam. [...] ...to je bilo tako bez pogovora...[...]”

Pod takvim okolnostima su odrasli decu vrlo strogo vaspitavali, prvenstveno uključujući ih u kućne poslove, stvarajući im tako radne navike, naglašavajući iznad svega marljivost, odgovornost i štedljivost kao poželjne osobine, kao što je već razmatrano u tački 5.3. Zbog toga su sa decom komunicirali na sledeći način:

„Kao sa odraslima. Ne... Ne, kako bi' rekla, nisu nam tepali kao: „Jao, pa...” kao što se radi s bebama. Ne. Oni su uvek nas po imenu i nikad nisu kaz'li... nego uvek ozbiljno. Ja sam bila Veronka i uvek sam, štagod da je, nikad nisam bila Verica ili... ili... ili... šta ja znam. Uvek sam bila Veronka. Tako da su decu zvali po pravom imenu, ili kako bi' kaz'la... ne sad: „Jao, dušo moja”⁷³ ili „sunce moje”⁷⁴ i tu... [...] Nije to bila moda kod nas. [...] ...ni mi mäjkice nismo kaz'li, jao, sad... „mäjkice moja”, ili šta već...

[...] ...mi danas već drukčije radimo, ali je pre tako bilo, s nama je tako bilo da su s nama ozbiljno razgovarali, ne... A ozbiljno smo se i dogovarali: ako sad, danas kažu, recimo, da sutra ideš u dućan. Dvades' filera, to je tako jedan probušen... bio taj dvadesetoparac. Za to

72 Mad. *bérmálkozás* – 'potvrda vere'. Potvrda vere je kod rimokatolika jedna od sedam svetih tajni, a zajedno sa krštenjem i prvom pričestijem čini trojstvo svetih tajni koje označavaju tzv. uvođenje mladih ljudi u veru, tj. verski život u Hristu za koji vernicima snagu daje Sveti duh. (Izvor: □ vel. Karolj Bereš, razgovor vođen u letu 2003).

73 Mad. *babám* – bukvalno: 'bebo moja'.

74 Mad. *csillagom* – bukvalno: 'zvezdo moja'.

dobiješ... [...] ...jednu kesicu zizija. Ako ste nekad čuli za zizi, to je tako jedna fela *pahuljica*, tako... kao kokice, samo je bilo u boji, slatko, ofarbano i jel dvades' filera, pa to... [...] ...jedna tak'a pakla zizija, pa to... to smo cele nedelje imali... (*smeje se*) Mislim, jer smo šparali da nam traje.”

Na pitanje da li su deca za bake i deke imala imena od milja, Veronka odgovara sledeće:

„Ne, ne. Mákka – i gotovo. Ona se tako zvala, i (Vi) deda⁷⁵ i...”

Veronkina najuža porodica nije bila brojna, u njoj je uglavnom bilo jedno ili dvoje dece, a roditelji⁷⁶ su nastojali da svu svoju decu jednakotretiraju bez obzira na uzrast. Dok prabaku, pradedu i dedu spominje samo u jednom navratu, stariju sestru spominje više puta, najčešće kao svoj uzor i osobu od poverenja:

„Moja starija sestra je već išla u školu kad sam i ja trebala da krenem u školu, a ona je onda, jel, kao mama...“

[...] Trinaest godina, jel, kod devojčica je to najviše kad, jel, dolazi promena... (*smeje se*) [...] Ja sam znala o tim, da kažem, o menzisu pričam. Ja sam o tim znala jel sam imala stariju sestruru, al' ima di... di je stariji, jel... kad je došla, i di je bilo muški', onda tamo ipak... [...] ...ipak je još to bilo tabu. Nisu baš znali o tim da pričaju. [...] ...to je, jel, već to značilo da: „No, sad si stvarno velika devojka”, kad, jel, već to imaš...” (*smeje se*)

Iako se u zajednici od svih očekivalo poštovanje redosleda starinstva i normi ponašanja u određenom uzrastu, njihovo nepoštovanje moglo je biti i povod da neko bude pozitivno ili negativno obeležen u zajednici:

„Pa, mislim, to je valjda bio... red. I moja sestra je starija od mene i udala se godinu dana posle mene.

[Nakon udaje] ...tu di je *Užar*, tamo je bio *ringišpil*. „Ajmo!” Otišle smo [sa drugaricama], zvala ja i muža. Neće, taman posla, on ne jde! On je, jel, ozbiljan, ta bio je već stariji...”

U nastojanju da se deca jednakotretiraju u porodici, kao i da bi se ona što uspešnije uklopila u svoje okruženje, zrelost dece određivala se prevashodno na osnovu kriterijuma spoljnih autoriteta (konfirmacija, prva menstruacija). U nastojanju da što pre odrastu, devojčice su u pubertetu često znatno skraćivale i svoju dotada dugu kosu i „sekle kike” (Dragin 2011). Međutim, iz Veronkine priče stiče se utisak da je u porodici mađarske tradicije izuzetno važno ne praviti razliku među decom s obzirom na njihov uzrast i/ili pol:

„Poznajem par porodica, mislim di... di je stvarno... [...] ...puno dece. Tamo su sa svima jednakno. Svako je isto dobio. Puno puta priča i moja koleginica sa kojom sam radila trides' godina: nji' je bilo četrnaest. Četrnaest! I kod nji' je bilo tako da... da mama odseče... [...] ...jedno parče kobasicice i onda još četrnaest kobasicice i... (*prstima pokazuje dužinu od oko 10*

75 O stepenu formalnosti i rodnim aspektima ove forme obraćanja starijima govoriću u poglavlju 6.

76 Iz priče se opet vidi da su to uglavnom majke o kojima Veronka priča.

cm i kao da njima, jedan za drugim, u dužinu odmerava jednaku parčad) i svako je jednako dobio. Svako je znao da je to jedno parče njegova kobasicu i to je poeo. Gotovo. Nije moglo više jel nije više ni bilo. Ipak i' je bilo četrnaest. Onda su nosili odelo jedno od drugog, i jel... Al' inače se ne sećam da je bilo tako da... da su sad pravili razliku. [...] Ne. Ne. Svi su jednakou decu odranili.

[...] Meni je ostala jedna velika, duboka... duboka, kako se zove, u tome što... što nisam imala tatu. Porodica. Meni je to... [...] ...i kažem, probam tako i mojoj deci da pričam. Saslušaju oni mene, ali oni to ne umeju tako da dožive. [...] Sad već moj stariji unuk ima dvadeset i devet godina i... a mlađi dvadeset i pet-šest, ali... ali i njih je moja čerka tako vaspitala. Ne sme se svađati i... i sve isto dobiju... dobijali su i dobijaju."

Imajući u vidu uticaj autoriteta koji su prevashodno uticali na Veronkine životne vrednosti, stavove i postupke pobrojane u ovom poglavlju, od dece se u porodici očekuje i naročito ceni njihova poslušnost (roditeljima). Veronka je na decu – kćerku, zeta i unuke – ponosna jer „su jako poslušni i... i nisu tak' hiroviti kakv' danas dosta ima. [...] ...vole roditelje. [...] Oni se uvek jave, uvek... uvek se poslušno, mislim, ponašaju i... Ne treba i'... Plašimo se za nji', al'... oni su zdrav'... iskrena deca. Oni ispri... ispričaju: „Sad smo tu bili, tam' smo bili, tu idemo, ondak čemo doći kući.” [...] Na to sam jako ponosna da su mi deca stvarno tak' dobra deca...”

Veronkinu svest o moći roditeljskog autoriteta nad individualnim u svom i životu njene porodice ilustruje i sledeća priča o udaji njene kćeri koja je pretila da ugrozi završetak njenih studija:

„[...] ...kad se udala... [...] Ona je zdravo dobar, odličan đak bila sve do kraja. Od prvog do kraja, i dobra devojčica je bila. Ne mogu da se žalim da je tak'... imala ispade, il' šta ja znam, kako je poslušno... dete bila. I... Devojčica... (*smeje se*) [...] Još je imala jedan il' dva ispita... [...]...na fakultetu, da i' nije završila pre neg' što se udala, venčali su se, pa će kao posle. [...] Al' ja sam zapisala kad... kad treba da izade na ispit i, jelda, čekala sam taj dan da... da se javi. I pitam je: „Pa, dete moje kako... kako...” Očla sam kod nje. [...] ...ne stanuju daleko i očla sam. „Pa”, kaže, „nisam izašla na ispit jer... jer... Pa, biće... biće...” Odložila ga je. Kažem: „Slušaj, ja sam se puno toga... mi smo se puno toga odrekli da tebe iškolujemo i da... da na vreme završiš. No, obećavam da ti neću preko praga preći dok ne di... ne diplomiraš. Dok ne završiš sa ispitima i sa svim tim.” I onda mi je, jelda, čerka, kao poslušna devojčica, no onda je i ona obećala, i bome je jako... Sve ispite... Dva je, mislim, još imala. Položila je, diplomirala, sve po redu, tako da... No, onda sam se i ja (*osmehuje se*) smirila. Inače nije sa njom nikad bilo problema...”

5.9. Usmena istorija: „Ja k' o žena nisam politizirala”

Vojvođanski Mađari su, baš kao i Mađari u Transilvaniji i Slovačkoj, tokom proteklog veka, što je sa istorijskog stanovišta tek nedavno, od konstitutivnog naroda u jednoj politički i ekonomski uticajnoj evropskoj carevini postali nacionalna manjina (Rokai *et al.* 2002, Janjetović 2005). Za razliku od, na primer, (e)migranata koji svoje mesto boravka, zapravo državu, promene, odnosno koji se odseljavaju iz ekonomskih, političkih ili ličnih razloga, pripadnici nekog naroda koji se sticajem istorijskih okolnosti najednom „zateknut” van administrativnih granica dojučerašnje matične države u drugaćiju su situaciji. Sličnost sa emigrantima ogleda

se u tome što i jedni i drugi moraju da se prilagode novonastalim okonostima i da ovu promenu sociokulturološki i psihološki obrade i na ličnom nivou. Međutim, razlika među njima je u tome što politički i ekonomski emigranti u nekom trenutku ipak sami, na ličnom nivou odlučuju da će nekuda otići, dok pripadnike nekog naroda koji su na određenoj teritoriji dugo živeli kao konstitutivn narod i najednom postali manjina o toj promeni niko i ne pita. Drugim rečima: oni su se, baš kao i pripadnici većinskog naroda u novoformiranoj (administrativnoj) državi, „zatekli” u novoj situaciji, te na ličnom i kolektivnom nivou svoje etničke zajednice moraju da se suoče sa tim da „državna uređenja uvek dođu nama, kao da smo ih zvali” (Nad Abonji 2012: 214).

Konstatujući ovo kroz usta svog pokojnog dede, koji je podlegao bolesti koju je dobio u logoru od 1946. do 1952. godine, tokom perioda tzv. „čupanja brkova”,⁷⁷ a zbog toga što nije želeo da bude „ni jedno ni drugo ni nešto treće... [nego] prost paor”⁷⁸... [te ako me] ubijete, ubićete me kao čoveka, ne kao nešto drugo” (*ibid.*: 218), mlada Ildiko, junakinja ovog romana priseća se i bakinog svedočenja o tome da je deda posle Drugog svetskog rata rekao i da „samo znamo da naš suveren ima kratko ime... Ali ko je u stvari rekao da nam je potrebna politika, zar prost život nije dovoljan?” (*ibid.*: 214–215).

Čitajući Veronkinu priču, mislim da su upravo ove dve gore navedene okolnosti – što politika ljudima dođe nepozvana, pa je onda i običan život više nego dovoljan – razlozi zbog kojih je Veronka i u pauzama tokom naših razgovora u nekoliko navrata rekla da ne želi da priča o politici. Međutim, iz ova dva razloga njena priča vrvi od sećanja na razne društvene pojave i procese koji su obeležili (jugoslovensko i srpsko) društvo tokom XX veka, a čiji je značajan deo u Vojvodini činila i mađarska zajednica.

Njena i generacija njenog muža su zbog ratova, odnosno odlaska u vojsku po pravilu privremeno ili trajno ostajale bez muških članova porodice. Čini se da odlazak u vojsku u generaciji njenih roditelja i starijim generacijama nije bio upitan, odnosno da su se ovoj obavezi muškarci odazivali kao lojalni građani, ali su kao takvi potom dospevali i u zarobljeništvo. Teret izdržavanja porodice pod takvim okolnostima padao je na žene, odnosno supruge i majke ili pak muškarce iz sledeće generacije:

„Pa, tata mi je bio srpski vojnik. I to sam’ sa sliku znam da... [...] Ima i sliku kao srpski vojnik... [...] Što se on tam’ razbol’o ja to nikad nisam... Moja mama nikad o tim nije pričala, a tetku nikad nisam pitala o tim, al’... Sad je nedavno umrla, i... [...] Sad je l’ se on tamo pri vojsci razbol’o, je l’ tam’ dobio jektku il’... il’... ne znam. Sam’ znam da... da je od tog umro, od jektkie.”

[...] Jer mu je [mužu] otac... kako bi kaz’la... bio vojnik, al’... [...] U zarobljeništvu, no, u zarobljeništvu je bio i... I onda je on [Veronkin suprug] kao... kao u porodici [najstariji muškarac]... im’o je petnaest godina... on... on je morao da izdržava mlađeg brata i majku.”

⁷⁷ Iz svog detinjstva se sećam da je generacija rođena odmah posle Drugog svetskog rata o ljudima iz prethodne generacije koji su bili poznati po lojalnosti posleratnom režimu, onom koji je vrlo manifestno sankcionisao neistomišljenike, govorila, na primer, da im „nije verovati jer su onomad ljudima čupali brkove”, o čemu se govor i u pomenutom romanu.

⁷⁸ U srpskom prevodu romana stoji „zemljodelac”, ali u originalnom tekstu na nemačkom i u mađarskom prevodu koristi se izraz koji više odgovara vojvodanskom izrazu „paor”.

Iz njene priče evidentno je da su muškarci ti koji o vojsci (treba da) znaju najviše i da se o tome pitaju. Na pitanje ko je držao kasarnu kod mornarice, Veronka odgovara:

„Pa, ne znam. Ne znam. To bi možda moj muž znao, jer on... on se bolje... Pa, *kao*, i moj svekar je, jel, bio u zarobljeništvu, al' to je već jedna sasvim druga stvar, nije... ja to... ne znam. Al' on sigurno zna, no ja ne znam.” (*smeje se*)

Fotografija br. 24 – Veronkin otac u srpskoj vojsci oko 1939. godine

Međutim, mlađe generacije muškaraca u porodici ne žele da dožive sudbinu svojih muških predaka, te se odlučuju na iseljeništvo:

„Moj ujak, mamin mlađi brat, on... pa bio je jedno kratko vreme... [...] ...tu kod *marinera*⁷⁹ je bio onda taj... [...] ...bili su zatvoreni, a posle dosta vremena [...] su i' pustili, al' s otim da nisu smeli da izadu iz grada. Al' moj ujak je ipak... pobeg'o. (*smeje se*) [...] Sam' znam da se javio iz Amerike.”

Konstatujući da „nismo mi nikad bili tak' zdravo političari... [...] Možda zato mislim da ja to... u to se ne razumem... da odgovorim na pitanje jel... (*smeje se*)”, Veronka u više navrata za političke teme kaže da „bi možda [njen] muž znao” jer „moj muž, on je bio u tim... [...] ...u *Upravnom odboru*, i *Radničkom savetu*, i *Sindikatu*. On je u svemu tom, al' ja nisam. [...] Bio je i poslovođa i ondak je on... Al' ja nisam. Ja... sam' to što se zdrav' moralo, tam'...” (*osmehuje se*)

79 Mađ: *marinerekné* – bukvalno: ’kod marinera, mornara’. Reč je verovatno italijanskog porekla, a Veronka misli na Ribarsko ostrvo (uz Liman i Telep u Novom Sadu), na kom je nekada bilo brodogradilište i sedište rečne mornarice, a uz koje se i danas nalazi kasarna.

Iz njenih odgovora koji manje ili više direktno ipak govore o nekim događajima ili njenim iskustvima koji imaju dodira sa politikom, njenim efektima ili posledicama u određenom periodu – evidentno je da prema ovoj temi Veronka ima pomalo ironičan odnos. Zbog toga sam je u jednom trenutku, kada smo razgovarale o tome da li je dok je radila išla u političku školu, upitala i da li je politika muška stvar, na što je ona odgovorila:

„Pa, skoro da je tako da... da ja k' o žena, ja ni... ja nisam politizirala. [...] ...išla sam na tečajeve: za krojačicu, a pre toga sam išla još na... na taj... *domaća radinost* je bila.“

Rata i bombardovanja Veronka se seća kroz dečju prizmu kao traumatičnog događaja kada se sve treslo, kada su svi morali da se sklanaju u bunkere i da se drže starijih u slučaju opasnosti. Posebno taumatična za decu je bila sirena, baš kao i tokom bombardovanja 1999. godine, ali se Veronka seća i zajedništva, odnosno druženja sa drugom decom tokom boravka u bunkerima, odnosno sa unucima i porodicom tokom bombardovanja NATO-a (Dragin 2012a i 2012b).

O snalaženju i preživljavanju tokom rata i neposredno po oslobođenju, kaže sledeće:

„Namirnice smo sa sela... [...] Kako je moj deda radio na železnici i ima... májka je imala slobodnu kartu, 'oču reći dobijala je nešto tako da nije morala da plača. I rođake smo imali na selu, u Moravici i... tamo je moja májka uvek išla. I otud je donosila te... te... namirnice: brašna, masti... Nuz to još i duvana, što nije bilo slobodno, to su tako... tako jako, kako pazili da ne saznamo da duvan, jel, nosi májka, da s' ne bi dečja usta izrekla. (*smeje se*) [...] Pa bilo je i što se ovde moglo nabaviti: krompira, i ovog-onog. Al' brašna, kromp... ove... masti i, jel, ti' tako svinjarija, kobasica i ti'... Onda su nam rođaci toga slali, jel. Pa sad otkud su oni to... da l' je májka za to štogod plačala (*smeje se*) il' su to oni... To ne znam, al' najvećma otud...“

[...] Ja se toga sećam da... da je moja májka, ona je, jel, sa nama bila, dašta, i ona je... uvek išla i upisivala nas kao decu i jel, eto, kao... kao... sirote, jer, eto, i to su jako puno isticali, jel, da čiji... roditelji di rade, i svašta. I onda smo dobili tako te *bonove*, tak'e... tak'e male ta... *tačkice*, tako smo onda kaz'li, jel, i na nji' smo dobijali materijala za 'aljine, i materijala za posteljinu, i namirnica smo za nji' dobijali. Al', bome, rano je trebalo ustati, rano, tu preko puta Petefija, di je sad... [...] Onda je tu bila kasapnica i onda smo nosili sa sobom stol'čicu i tam' smo sedeli i čekali da se otvor... da mesar otvor i radnju i onda smo mu odneli te naše karte i tol'ko kol'ko smo na nji' dobili. [...] Te male tačkice su bile, tak'e male... sa *ceduljom* i na to smo dobijali meso, i... [...] I kažem posteljine, al' to onako poslednje... Al' to je tak'a bila da, jao Bože! (*smeje se*) Danas već stvarno... (*smeje se*) [...] ...za sve se u red stajalo jer se drukč'e nije... moglo doć' ni do čeg. Jel bilo je, jel, nečega kol'ko je bilo – gotovo! Dok zaliha traje, a posle da li se to prenosilo u sledeći mesec, ako nisi podigla sledovanje, tog se već ne sećam, al'... Sigurno da su se mogli iskoristiti ti *bonovi*, *tačkice*, ne znam kako su i' već zvali...“

Upitana za to da li je čula nešto o tome ko su bili okupatori, žrtve ili oslobodioci, kaže:

„[O Rusima] Sećam se toga da su Rusi... Rusi su ušli il' šta... [...] ...fabrika Kulpin da je tu nekako bila... [...] ...di je sad Liman. Tu je kadgod bio njin veliki magacin. I onda kad su Rusi došli... [...] ...koji su otvarali, načeli taj magacin. I onda je otud jako puno razvukao... narod. Znam, tak'e kutije... drvene kutije... u kutijama su bile... *marmalade*, i tak'e *konzerve*.“

[...] I onda su Rusi išli od kuće do kuće i tražili uvek da... pa, jel, šta ima. Razbacali su, bogami, tog se sećam, sve su razbacali i... I to znam da je umivaonik, ta onaj stare mode umivaonik je bio, jel, u njemu lavor, nije bilo vodovoda, tamo je bila neka mirišjava voda, kolonjska, šta ja znam. Jedan je to popio! Mi smo sam' gledali, sam' smo tak' gledali, al' dašta da nam je mama povezala glavu... i májka nam je glavu povezala da, jel, tako male... da tako kao male matorke (*smeje se*) izgledamo, šta ja znam... [...] Što se njima sviđalo, to su odneli! Nisu pitali. [...] Zako... zakopali su te... *marmalade* mäjkini, da i' ne nađu. Sad valjda zato što su se, jel, bojali da... da će i' pitati, no, otkud sad to, il' štogod, al' onda je svako otud nosio te neke *konzerve* i svašta.

[O Jevrejima] Od danas do sutra su Jevreji nestali odavde. [...] To znam i zato što moja mama onda... ondak, jel, više nije išla da radi i to se jednu noć... Oni su to izgleda već ranije znali, il' štogod, sam' tak' najedared... jako, jako puno Jevreja je očlo odavde. [...] tako da su oni tu ostavili... Dobile smo ondak od nji' lutaka, i tako šta su oni imali, a to nije vredilo da nose sa sobom, jel. Pre (*smeje se*) su nosili vrednije stvari, i sam' to znam da... da su Jevreji zdrav' najedared očli. Valjda, valjda i' nisu... nisu... i' deportovali, šta ja znam, jer... jer u vagone... svako je imao svoj vagon i u nji' su pakovali,⁸⁰ i jako puno... Išla je moja mama i da im pomogne, tako, da se spakuju... [...] Prid nama nisu o tim razgovarali. (*smeje se*) A moja mama... i májka i deda oni... oni... švapski, nemački... sad ne znam, pa švapski su razgovarali da mi ne razumemo sve...

[O Mađarima i Švabama] Ne sećam se, ne [da je neko terao Mađare ili Švabe]. Mi smo... [...] (*smeje se*) Stalno smo tu stanovali, i sve, nismo veliko... znali mi tako... [...] Ne sećam se. [...] Nas niko nikada nije terao. Mislim, mi smo tu rođeni, nama je tu... tu bilo... Ne sećam se da je tak' štogod bilo. Sad, možda je drugdi bilo, il' štogod, al' kod nas nije.”

Socijalna jednakost, bratstvo i jedinstvo bili su vrednosti koje su u periodu posle oslobođenja promovisane putem obrazovnog sistema:

„Bilo nas je i po četrdes't u razredu. Spojili su nas, i Srbe i Mađare. I onda je to bilo da su nas, jel, oslobodili i... [...] ...nisam nikad znala to baš da razumem da... [...] Tako, jedna učiteljica Srpskinja nas je učila. Egri Desanka, tak' joj se još i imena sećam (*smeje se*) i... Al' jako je dobra učiteljica bila, jako nas je vole... [...] Nije pravila izuzetke med'... med' decom, da sad je l' su Mađari il' Srbi, il' štogod. Sa svima jed... jednako, i uvek je s osmehom bila učiteljica. [...] ...u školi smo uvek morali... tam' smo dobijali užinu i svaki... svaki drugi dan, il' kak' je trebalo [...] riblje ulje.⁸¹ To smo dobijali. Sad što smo (*smeje se*) to dobijali, mi to... Da nam jačaju organizam, il' što... (*smeje se*)

[...] Al' užine je... uvek bilo, dobili smo, svi jednako. Znam i da smo u prvom razredu torbu... Nije onda bilo toliko fela, i 'vaka torba, onak'a torba... [...] ...i tablicu, pisaću tablu koju smo sa sunđerom brisali i... (*smeje se*) Nije... Pa, tog se sećam tako iz škole. Posle je već bilo malo redovnije.”

Na pitanje šta su učili u školi, Veronka kaže da su imali redovne predmete i knjige, ali da su „to su bile i tak'e političke priče... [...] ... o vojnicima.” Ona je u školu išla na

80 Tadašnja železnička stanica u Novom Sadu bila je u blizini Telepa.

81 Mađ. *csukamájolaj* – bukvalno: ‘ulje od jetre štuke’.

mađarskom, razredi su bili mešoviti i po polu, a na pitanje da li su priče o vojnicima bile o partizanima – kaže:

„[...] Jeste, partizani. Jao, partizani! To nikad nisam s'vatala što sad partizani i... [...] ...kak'i sve ne, više fela ti'... kako se zovu, ti' jedinica je bilo. Ja... ja to nisam baš zdrav' volela, te... te tak'e političke priče... [...] Zato što... ne znam. Devojčica sam bila (*smeje se*) il' što, mene to nikad veliko nije interesovalo.”

Škola je za decu organizovala i lokalne radne akcije, poput branja lekovitog bilja ili rada u povrtnjaku, što se posle koristilo u školskoj kuhinji, a o vrednostima kojima su ih u „vreme socijalizma” učili prvo kaže da „ne zna na to da odgovori”, a potom i sledeće:

„Jedinstvo... jedinstveni smo svi bili, barem tako su... tako su govorili, jel, ne... ne sme se praviti razlika ni med kim, nego smo svi jed... jednaki smo. [...] Ja tako šta nisam baš... nisam baš tako pazila... [...] ...to mene nj' baš naročito interesovalo tako... [...] ...jednaki [smo svi] i da svima isto sleduje. Mislim, kad neko nešto dobije, onda i onaj drugi treba da ima, i nisu... nisu nikada pravili razlike med' nama.”

Na pitanje šta je bilo dobro u takvom sistemu, Veronka odgovara da su se „valjda deca većma... [...] ...držala zajedno jer... jer... smo jednaki. Pa, sad ja to ne znam, ne znam kako bi' to sad svatila”. Na pitanje pak šta su ženama u takvom društvu savetovali, Veronka se priseća kako je kao mlada prvo neprijavljeni radila u fabrići kišobrana i dečijih igračaka. Osim što na jednom mestu, kada govorи o kupovini radija, pričа i o tome da su „slušali na Mađarskoj” o ratу 1956. godine, ali da oni kao porodica nisu politizirali, te prisećanje na ovaj period završava sledećom, blago podsmešljivom rečenicom: „Posle smo već svi bili jednaki.” (*smeje se*)

Nacionalizacija i oduzimanje imovine prema Veronkinom svedočenju nisu imali puno uticaja na njenu porodicu i telepske Mađare budуći da među njima u to vreme nije bilo imućnijih porodica, ali jesu na neke viđenje vovodanske veleposednike:

„[...] Pa, ti su il' bili zdrav' bogati, koji su bili, recimo Asurdžija⁸² i... šta ja znam, ti veći... veći... ljudi sa zemljom. Pa, sad ja sam sam' tako, više puta tako čula od... od... mäjkе, dede, šta ja znam, da... Taj-i-taj je zdrav' bogat. No, sad, oni su posle ne... nestali. Sad od... od nji' da l' su uzeli zemlju, il' nisu, to ja ne znam. Al' sigurno su im uzeli, puno su konfiskovali. [...] Mi nismo imali tol'ko da su od nas mogli štogod uzeti. Nismo nikad imali. [...] ...i bio je onaj u Bečeju... u Bečeju... [...] Dunderski,⁸³ jeste. No, njega su jako puno pominjali mäjkini i dedini...”

82 Misli na porodicu Asurdžić, koja je u svom posedu imala gotovo svu zemlju (uglavnom povrtnjake i voćnjake) uz Dunav na mestu gde se danas nalaze Kamenjar i Adice i na čijoj zemlji su radili i Bugari baštovani kojima je Veronika kao dete pomagala. Ovoj su porodici, baš kao i onoj Nikole Tanurdžića (1887–1969), trgovca i zadužbinara, između ostalog poznatog i po tzv. Tanurdžićevoj palati u centru Novog Sada, od 1946. do 1958. oduzeti gotovo svi posedi (videti sledeću fusnotu). Izvor: /za Asurdžiće/ Dragomir Sekulić iz N. Sada, suprug pokojne Julijane Dude Asurdžić, ēerke i jedne od naslednica pomenutog veleposednika Asurdžića (razgovor voden 23. septembra 2012); /za N. Tanurdžića/ http://sr.wikipedia.org/sr/Никола_Танурџић, posećeno 16. avgusta 2012.

83 Misli na veleposedničku porodicu Dunderski, koja je još u XVIII veku iz Hercegovine došla u Vojvodinu. Ova porodica je javnosti danas najpoznatija po dvorcu „Fantast” u Bečeju, kao i po velikom imetu koji im je oduzet od strane države posle 1945. godine, a nakon donošenja 27 zakona u periodu od 1946. do 1958. godine na osnovu kojih je ljudima tada oduzimana imovina. Deo imanja im je po prvi put oduzet još Agrarnom reformom 1918. godine. Izvor: <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/01/30/srpski/R01012904.shtml>, http://www.new.visitserbia.org/srpski/blog_sr/3283-dvorac_iz_snova.html, posećeno 16. avgusta 2012.

Uslovnu demokratičnost posleratnog vremena i perioda do uvođenja embarga, a kasnije i viznog režima devedesetih godina, po pitanju slobode kretanja u vidu mogućnosti da se putuje u razne zemlje sa famoznim „crvenim pasošem” – razmatraču u sledećem poglavljiju, u kom će se osvrnuti i na Veronkina iskustva i stavove prema drugim narodima i kulturama. Sa socioekonomskog aspekta najvažnija mogućnost u smislu slobode kretanja bila je mogućnost ekonomske emigracije (u zapadnoevropske i severnoameričke zemlje), o kojoj Veronka kaže sledeće:

„[...] Bilo je kolega koji su očli u Nemačku u početku. Posle su išli u Kanadu... [...] Imali su bolji život, tak' kako su oni pisali. [...] I tamo se zdravo, zdravo trebalo raditi ako si 'teo štograd da postigneš. Mi nismo ni računali da idemo napolje. Bilo je jedno vreme kada je jedan njegov (*glavom pokazuje u pravcu sobe u kojoj je suprug*) kolega izašao u Nemačku. Onda nas je on zdrav' zvao da, ajde, da idemo i mi, ajmo. Al' moj muž nije bio sklon tome da... da odemo tamo napolje jer su mu roditelji bili stari i... [...] Mlađi brat mu je bio puno mlađi od njega i on je... nama... mi smo morali da pomažemo... i... i njegovu porodicu. [...] Možda smo pogrešili onda, al' sada nam već nije žao. [...] Tu smo se rodili, mi... (*smeje se*) Nismo bili tak' i...“

Upitana da li bi ona otišla da se samo ona pitala i zašto, Veronka kao iz topa odgovara:

„[...] Ja bi očla. Ja bi očla. [...] Pa, meni je nekako kada smo već bili tamo napolju, jel, tamo, i videla sam da je sasvim drukčiji... Na Zapadu... život i... i šta ja znam. Već [...] Na primer, ti'... te *mašinerije* (*smeje se*) što ima, te... [...] ...to je tamo puno... mnogo komotniji je bio život. Ako tako uzmemo, jel, mislim. Ja bi očla napolje, al eto, moj muž, kažem, on... on nije 'teo.

„[...] Pa, sviđalo mi se to što tamo... [...] ...ima reda. Ovde zato nije bilo tako... [...] Mislim, ovde... tu je zato jako trebalo... gledati to ko šta... ko je šta radio i šta je činio. Tamo... [...] Bilo je većma plaćeno zato ono što... za šta si radio...“

Na pitanje o tome šta je ipak bilo dobro u tzv. Titovo vreme, kaže:

„[...] Nama je za vreme Tita bilo dobro. Mi smo mogli da napredujemo. Kol'ko smo mogli. Radili smo, al'... al' kol'ko smo mogli, tol'ko smo napredovali i nije... nije bilo problema. A posle... posle smo se bojali kakva će biti promena. [...] (*uzdiše*) Dok je bilo Tita, dотле je i bilo dobro.

[Bilo je dobro] jel smo mogli da kupimo... [...] ...tako *kredite* smo uzimali, jedan, pa drugi i to... to je nama tako... tako zdravo pomoglo da... I ondak, bilo je radnih mesta, više radnih mesta je bilo, svako je mog'o da radi ko je 'teo, svako je mog'o da radi onda. [...] Kad sam moju devojčicu rodila, nisam tri godine radila, a posle sam dobila posao. Onda je posle ta firma propala. Tri godine sam tamo radila, posle sam oma prešla drugdi. [...] Nije bilo problema da sad, ejjjj, firma propadne, pa ne radiš. [...] Osečali smo sigurnost [...] i dobijali smo platu.“

Prva joj je asocijacija na vreme posle Tita i ratove devedesetih godina – bombardovanje NATO-a, o kom kaže sledeće:

„Jako strašno, zdrav' strašno, i to onda kad... kad... su nas bombardovali, s otim nikako nisam... nisam bila pomirena. [...] ...jako me to boli još i danaske, ta što je trebalo tu kod nas...“

svaki most srušiti s bombama. Baš tu kod nas. [...] I to mi je jako... zdrav' teško palo da... da su nas tako (*uzdah*) izbombardovali. Nažalost.

[...] ...baš dvadeset i četvrtog marta... [...] ...su nas bombardovali. To... to zdravo pamtim taj datum, jer ondak je mom mlađem unuku imendan. Gabor. I znam da sam otišla tamo kod njih i... [...] ...kažem ja uveče posle sedam sati: „Jao, deco, idem ja kući jer, kakve smo sreće, nas će danas stvarno bombardovati.” [...] Oko pola osam kada je prva bomba pala na Majevicu, tu su bombardovali i... Pa, eto, zdravo sam se upla... uplašila i...

[...] Da, kasarne, i... mostove i... Kako su i kaz'li? Te *objekte*... [...] I onda su tako te... posle smo se tako i... navikli već, smirili smo se da, eto, valjda nas neće bombardovati, civilne kuće.

[...] Prvu noć, prvo veče sam se zdravo poplašila, bar ja sam se... [...] ...al' tak' e velike kao ovaj sto, takve pusle je moj unuk kupio i onda smo to slagali tu u sobici. [...] S otim smo bili zaba'ljeni, tako da nismo mislili na... na... na bombardovanje i... [...] Tri-četir' tak' e velike smo složili. I to leto... još i naleto, je l', dok... tri meseca, il' kol'ko su nas još bombardovali. Tri meseca.”

Do ratova u bivšoj Jugoslaviji tokom devedesetih godina prošlog veka drastično se pogoršao i životni standard lokalnog stanovništva, što nije zaobišlo ni Telep. Posebno ugroženu kategoriju stanovništva, između ostalih, čine i stari i penzioneri čija primanja su obezvredena usled inflacije i koji su, za razliku od radno sposobnog stanovništva, teže dolazili do dodatnih izvora prihoda. To je period kada sa radom počinje veliki broj humanitarnih i drugih nevladinih organizacija u Vojvodini i Srbiji:

„Sedam godina sam preko EHO delila ručak i... [...] No, a to je jako strašno bilo kad sam počela jer... Ja sam ti na Telepu... odrasla. Mene su i svi poznavali, i kad su došle po ručak tak' e stare žene i čike kojima je stvarno... stvarno su na to bili primorani, i ondak su me videli, i zdrav' su plakali što... što: „Pa, tu smo stigli...” Pa, sad šta da radimo, jel? Da i' tešim, il' šta? Pa, sad njih ona bila jedina. Bilo i' je puno. Počeli smo sa desetak ručkova, a posle je bilo tu i po trista. Dolazili su... [...] ...posle već izbeglice... koji su ovde izbegli, posle su oni dolazili, al' isprva, kad smo počeli, ondak su ovdašnji... dolazili. Prvo tak' preko crkve, koji su jako bili primorani, stariji... Naročito stariji! I oni sa puno... porodice s puno dece. Posle izbeglice. Pa, daklem, bilo je svega. Svega je bilo.”

Na pitanje kako se kao penzionerka osećala tokom tih godina, a nakon što je ipak doživela i posleratno vreme progresa, Veronika kaže:

[...] Mislila sam da će uvek tako biti. [...] ...pa, poplašili smo se da, no, šta će sad biti? Pa, ipak sad eto neće biti sig... sigurne penzije, neće biti ti... kako ćemo živeti. Pa, dobro, nije bilo... to tako dugačko nama jer... jer s otim smo... Al' ko... ko nije radio tak' k'o ja,⁸⁴ tima... je zato još uvek... osećali su to da ondak nije bilo.

[...] Jako teško jer... jer nekad ni penzija nije bila sigurna. I eto nama je to sreća bila da je zato uvek... bilo... Tak' samo kod kuće naučila da neka mala rezerva uvek bude. Nakupovali smo, jel. Kad je bilo, onda smo nakupov... [...] ...I nas je pomagao taj ručak. Jer mi smo tam' delile ručak, onda smo i mi doobile jednu... jednu *porciju* i jedan 'le... pola 'leba. Tak' da je i

84

Misli na volontiranje u besplatnoj kuhinji.

nama to pomoglo. Al' inače je zato bilo teško. Ne sam' nama, nego mnogima. Al' mož' biti... da... Ja i dan-danas kažem: blagi Bog zato... [...] ...ne da da se čovek izgubi. Hrabrio nas je. Ja sam stvarno vernica i... i mene ta vera osnažuje."

Upitana o mogućnostima da ispoveda svoju veru tokom perioda samoupravnog socijalizma, koji nije bio blagonaklon prema verskom životu, Veronka kaže sledeće:

„[...] ...nisu branili, al' nismo o tim ni pričali. Znali su, znali su da ja... ja... mi idemo u crkvu i... i da... [...] ...pomažemo crkvenu zajednicu... [...] ...al' nam od tog nikad nisu pravili problema. Mislim, to nikad nizašta nije bio razlog. Mene... su svuda voleli jer sam ja... [...] ...pos'o sam uvek jako ozbiljno s'vatala. (*osmeh*)

[...] Nije nikad bilo problema što... što smo mi... [...] ...vernici. To pitanje nam nikad niko nije postavio, a nisu nam ni branili, barem direktno nisu branili. E, sad, iza naši' leđa, ili kak' bi kaz'la, da l' je neko možda... Al' nisu. Dok sam još radila, meni niko nikad nije rek'o nešto zato što... što.. ne idi u crkvu ili štogod. To je moja privatna stvar.”

Uprkos tome što vrlo iscrpno svedoči o socijalnim aspektima konflikata na Balkanu tokom poslednje decenije XX veka, Veronka izbegava da detaljnije priča o nekim lokalnim konfliktima i neprijatnostima koje je telepska mađarska zajednica doživljavala tokom tih godina. Kada to i čini, ona ih pripisuje neznanju novoprdošlih mladih i o tome kaže sledeće:

„[...] Nisu nas dirali. Nikad nas nisu vređali. No, bilo je kad samo išli autobusom da su onda... Al' tak'... većma ta mlada deca⁸⁵ koja... koja kanda nisu ni znala šta govore. I kad su čuli da mađarski razgovaramo, onda je rekao: „Iди u Mađarsku! Tamo da živiš.”

[...] Pa, da bilo je tak'i slučajeva da... da su u busu tako ta... sasvim mlada deca kazala da... idemo tamo, u Mađarsku, di... di... odakle smo došli. Kažem: „Ta, ja sam tu rođena, di da idem? Ne mogu ja nigdi ići kad sam ja tu rođena.” [...] ...propustili smo [to] kraj ušiju, nismo 'teli od tog da pravimo problema u busu, mislim... Al' bilo je tak'i slučajeva. I još, kažem, tu po ulici su isto išli i... i govorili da... da: „*Idemo da bijemo Mađare!*” [...] Al' zato ja to opet tako gledam da valjda ni ne znaju šta... šta kažu ta mlada deca. I škrabaju svuda po zidovima, koješta i... i... Meni se to zdravo ne sviđa, al' šta sad da radimo?”

5.10. Susret kultura

Kao osoba koja potiče iz etnički i verski mešovite bačke sredine i iste takve porodice koja je odrasla u Jugoslaviji, kao naročito upečatljivu i na više nivoa poučnu pamtim epizodu kada su se porodični prijatelji, inače novosadski Mađari, krajem osamdesetih godina preselili u Segedin. U vreme kada još nije bilo mobilnih telefona, a budući da je u njihovoј zgradu bio interfon samo sa brojevima stanova, upitala sam jednog stanara kog smo sreli na ulazu na kom spratu stanuje ta-i-ta porodica. On se malo zamislio, a ja sam mu objasnila da su se oni nedavno doselili. Uprkos tome što naši prijatelji imaju tipično mađarsko prezime, on je na moje veliko iznenadenje rekao: „Aaa, mislite na Jugoviće?”⁸⁶ Tada, pre događanja na Balkanu devedesetih, bila sam iznenadena činjenicom da neko iz Mađarske, tj. matične države, vojvodanske Mađare

85 Mad. *suhanc gyerekek* podrazumeva mlade maloletnike, tinejdžere, po pravilu dečake.

86 Mad. „Aaaaa, a Jugókra tetszik gondolni?

smatra „strancima”, tim pre jer sam ih ja, kao i veliki broj ljudi u mojoj okolini, doživljavala kao „domaće”. Međutim, mnogo toga (već pomenutog na početku prethodnog poglavlja) bilo mi je jasnije kada sam kasnije o tome razgovarala kako sa pomenutim prijateljima tako i sa rođacima gastarbjaterima u Nemačkoj, među kojima je bilo i vojvođanskih Srba i Mađara.

Pitanjem toga šta je i gde je to „kod kuće” u slučaju pripadnika i pripadnica (dvostrukih) etničkih manjina bavi se i u ovom radu pominjani roman „Golubije srce”. Nakon što su se njeni roditelji vratili sa polaganja ispita za dobijanje švajcarskog državljanstva, junakinja ovog romana priseća se kako u nastupu gneva usled nemoći i razočaranja njen otac prvo kudi običaje zemlje u kojoj žive, a onda počinje da „izgovara hvalospeve sopstvenoj kulturi” (Nadj Abonji 2012: 127):

„...(otac koji u Vojvodini stalno naglašava da se u Švajcarskoj zna red, tu se zna gde prestaje ulica a počinje trotoar, i nema drveća koje raste uzduž i popreko)... naša pavlaka je pavlaka superlativa, zrnasta, aromatična, naše kobasicice sa paprikom su poznate širom sveta, čuje, čak i američke filmske zvezde jedu naš *kolbasz*, a mi vojvođanski Mađari, mnogo smo gostoljubiviji od Mađara iz Mađarske, naš jezik, koji je svim učenim ljudima i dalje zagonetka...” (*ibid.*: 127–128).

Mađarska reformatska zajednica u Vojvodini svoju osobenost u odnosu na većinsku zajednicu i druge etničke i verske grupe, ali i u odnosu na ostatak vojvođanske Mađarske zajednice, zasniva prvenstveno na svojoj veroispovesti. Sa kulturološkog aspekta, život pripadnika mađarske zajednice u Vojvodini koju čine aktivni vernici u sredinama u kojima ima i rimokatolika i reformata formalno se, a dobrim delom i suštinski, ne razlikuje, osim, dakako, u veroučenju i običajima u vezi sa njim i verskom praksom, o čemu je ranije već bilo reči, naročito u tački 5.8. Međutim, budući dvostruka manjina u Srbiji, pripadnici reformatske zajednice, pa tako i Veronka, sa ponosom ističu još neke kulturološke osobenosti koje oni sami, ali i ostatak vojvođanske mađarske zajednice, pa i stanovništvo iz drugih etničkih zajednica koje živi u sredinama u kojima ima značajan broj Mađara, poimaju kao odliku reformatske tradicije. Jedan od takvih primera koji se najčešće susreće jesu i u ovom radu više puta pominjani pužići:⁸⁷

Fotografija br. 25 – Pužići i alat za njihovo pravljenje

87 Mad. *csigatészta* – sitno testo za supu duguljastog oblika koje se savija u obliku puževe kućice i koje pripadnici drugih etničkih zajednica u Vojvodini povezuju sa mađarskom tradicijom, dok ga sami Mađari i u Mađarskoj i u rasejanju vezuju za tradiciju protestantskih mađarskih krajeva, a naročito za Mađare kalviniste, tj. reformate.

,,[...] Moja mјjka je... pa bila je jako dobra kuvarica jer, jelda, nije nigdi radila, i onda je ona uvek samo kuvala i pravila puno pužića. Jer nekad su pužići, jel, bili... oni su i danas stvarno ostali reformatska tradicija. Pužići, bilo gde. [...] ...pa ona je kada je doš'o neki veliki praznik onda... onda smo pravili pužiće. Učila nas je kako se prave i onda smo pužiće nizale u đerdane...“

[Pužići] ...se prave od jednog jajeta, a brašna kol'ko primi, pa se to razvije. Danas već ima i ti' mašina, ali pre... pre smo mi mesile tako i... i onda smo to na take male kocke, jedan puta jedan centi... [...] ...i onda se tu stavi i onda se ovako namota, tako. [...] ...ovo je važno: ranije ova sprava za pužiće nije bila od drveta, nego je u razboju bio tako neki... neki... neki rebrasti i na tim... na tim su žene pravile. [...] ...ja sam strašno puno pužića pravila jer i mi kod nas još uvek držimo tu tradiciju da kad dođe praznik, onda Božić ne može da prođe bez pužića.”

Budući da sam odrasla u sredini u kojoj su Mađari većinom bili rimokatolici, sa pužićima kao obeležjem (vojvođanske) mađarske tradicije, jednako kao i sa običajem kumovskog obeda pominjanog u tački 5.8, srela sam se tek kada sam upoznala refomate sa Telepa. Sećam se da mi je bilo fascinantno sa kolikim ponosom istišu ovaj detalj kao specifičan za svoju tradiciju, odnosno da se i na ovakav način iskazuje razlikovanje u odnosu na ostale pripadnike i pripadnice svoje etničke zajednice. Međutim, iako vojvođanski Mađari reformati tvrde da je pravljenje pužića, kojima se supa okuvava samo u jako svečanim prilikama, njihova tradicija, Slovaci luterani u zapadnoj Slovačkoj, koji su tamo takođe verska manjina, ovo testo prave na isti način i zovu ga *frkacule*.⁸⁸

Ono što Veronka u svojoj priči o reformatima ne pominje, verovatno zbog toga što je u razgovoru nisam direktno pitala, ali sasvim moguće i zbog toga što podrazumeva da mi je to poznato, jeste činjenica da Mađari reformati (i u matici i u dijaspori) imaju specifičnu versku simboliku. Najspecifičniji simbol vidljiv je već pri pogledu na njihove crkve, na čijem se vrhu umesto krsta nalazi zvezda. Ona predstavlja zvezdu na Istoku koja je po biblijskom predanju nad Vitlejemom obznanila Hristovo rođenje. Ova, tzv. reformatska zvezda najtipičniji je simbol Mađara reformata, dok je krst kao univerzalni simbol hrišćanstva u ovoj tradiciji pomalo upitan, gotovo kontroverzan. Razlozi za to su istorijske, a ne religijsko-dogmatske prirode i vezuju se za period od 1671. do 1673. godine, tokom kog su pred tzv. Velikim/časnim sudom u današnjoj Bratislavi redovno na najteže kazne osuđivani, a kasnije i proganjani reformati. Zato u mađarskoj reformatskoj tradiciji krst prvenstveno ima užu konotaciju kontrareformacije, odnosno rimokatoličanstva, pa teko onda univerzalnog simbola hrišćanstva.⁸⁹

Tokom svog života Veronka je imala prilike da se sretne sa pripadnicima raznih tradicija, kultura i veroispovesti, kako u zemlji tako i u inostranstvu. O svima njima pokušava da govori na objektivan način i iz svog ličnog iskustva, ali i bez eksplicitne osude onoga što ona smatra

88 Slov. *frkacule* – 'zavijuci, uvojci'. Izvor: vel. mr Vladislav Ivičiak, razgovor vođen 17. marta 2013.

89 Ostali mađarski reformatski simboli su: petao (koji se takođe pojavljuje na vrhu crkve i koji vernike/vernice podseća na varljivu ljudsku prirodu, poput Jude izdajnika, nevernog Tome i sumnjčavog Petra), srce u plamenu (čija simbolika govori o tome kako vernici svoje srce koje izgara /u veri/ predaju Gospodu), putir (kao simbol božje milosti koju vernici sami prizivaju i koju im niko ne može oduzeti), pelikan (najčešće na vrhu predikaonice, izabran je zbog toga što on mlade hrani sopstvenim mesom i krvlju, isto kao što se i vernici pričešćuju, odnosno „hrane“ Hristovim telom i krvlju), jagnje sa zastavom/barjakom (ima ključno mesto u grbu reformatske crkve i podseća vernike na Hristovu žrtvu; takođe se odnosi i na istorijsku povezanost mađarske reformacije i grada Debrecena, čiji je grb identičan), brod (koji je simbol ekumene i koji predstavlja Nojevu barku, jedinstvo raznolikosti, odnosno jedinstvo u upućenosti na Boga) i Biblija (kao olicenje načela *sola Scriptura* – lat. 'samo/isključivo Pismo', tj. da Božja reč izvire neposredno iz Svetog pisma). Izvor: http://www.egyhaziprotokoll.hu/html/protokoll_protokoll_14_4.htm, posećeno 1. aprila 2013.)

drugačijim od njenih ličnih stavova i vrednosti. Kod kuće, u Novom Sadu imala je manje ili više dodira sa Srbima, Jevrejima, (podunavskim) Švabama i Romima, dok se na putovanjima susretala i sa Nemcima, Rusima, Rumunima, Austrijancima i Italijanima. O Švabama Veronka govori samo u kontekstu toga da su njeni baka i deda u kući govorili „nemačkim il' švapskim jezikom” kada nisu želeli da deca razumeju njihov razgovor koji nije bio za dečje uši. Iz tog dela razgovora jasno je da ona ima svest o tome da je izraz „Švaba” nekada bio smatran pežorativnim, što ukazuje na to da je i prema ovoj zajednici u određenom periodu postojala izvesna socijalna distanca, ali nemam utisak da je Veronka lično ima, tim pre jer su mađarska i nemačka zajednica u Vojvodini oduvek bile relativno bliske (Krel 2009).

Veronkino sećanje na progon Jevreja iz Novog Sada prikazano je u prethodnom poglavlju, a njen lični utisak o ovoj zajednici je sledeći:

„[...] Jevreji su... jako veliki trgovci su bili. Oni su znali da male novce... bili su zadovoljni s malo novaca, al' su i radili. [...] ...tako se sećam da su govorili da... je... njin... mislim, njin *mentalitet* je taki, navodno, Jevrejima, da su trgovci. [...] I moja mama je radila kod Jevreja, to je tako posle posla išla tamo i... i... A ipak su oni pomagali... pomagali su tako sirot svet, jel, koji... koji... To bi moj muž, on... on je stariji, on bi bolje znao o tim divanitih... [...] Oni su svak' dan friško kupovali. Svak' dan friško, i onda Šanjika tako... moj muž (*smeje se*) tako, kao potrčko tako... tako im je to nosio na kuću. Onda je uvek dobio od nji' nešto... sitnii' novaca i... Oni su dobri... dobri kupci su bili jer... jer su, jel, oni imali novaca. Nisu svi imali novaca.”

Sa Romima se tokom života takođe više posredno sretala i o njima kaže sledeće:

„Pa, o Romima... Pa, ne mislim da su se oni otad baš puno promenili. Oni su uvek tak' i kak' i su... kak' i su i sad. Oni... oni kako su navikli da svoj život, oni su tako i onda živeli. Sećam se bilo je... [...] ...ne tako daleko od nas tako par romski' porodica, i džabe je tam' lepo bilo... Tak' a lepa kuća je bila, kao... Jeste da nije bila velika kuća, mala je bila, al' oni su zato uvek napolju... napolju ložili, napolju... Isto k'o i sad... sad što rade. Vidim ja da oni džabe dobijaju... stanove, al' oni zato oko nji' tam' napolju kuvaju, peku, il' šta ja znam šta rade.” (*smeje se*)

Rusiju, tj. SSSR i zemlje Istočnog bloka Veronka doživljjava kao zatvorene, nefleksibilne, sa bespotrebno strogim pravilima ponašanja i materijalno siromašne. Sa druge strane, Nemačku i načelno zemlje Zapadne Evrope doživljjava kao zemlje u kojima vlada red, rad i posledično blagostanje, o čemu je već bilo reči u tački 5.9. Rumunija i Italija pak bile su zemlje u koje se šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka zbog povoljnijih cena išlo u velike kupovine potrepština za porodicu. Utisak podvojenosti između Istoka i Zapada dodatno su pojačala iskustva sa kolektivnih putovanja sa firmom, o kojima, kao i o moru (pod kojim podrazumeva Jadran „od Karlobaga pa sve do Ulcinja”), u razgovorima najduže govorili bez prekida i sa puno detalja.

„[U SSSR-u, tj. Moskvu] je bilo dobro što smo bili Jugosloveni. [...] Nismo neš' naročito ni mogli tamo ni s kim razgovarati, da stanemo da... da nekoga oslovimo i da razgovaramo. Ne! Tamo smo mi imali tačno određen... određen pravac: tu moš' ići, tam' moš' ići, tamo te vode, tu te vode, ništa više. [...] Pa, svugdi je skoro bila jednaka roba. [...] Daklem, nije tam' bilo šta da se kupi. To je bilo tak' *mizerno*... to, kažem, na jednom spratu sam' cipele. I nije

tamo bilo da sad ja sad kupim broj tries'osam ili trides'sedam. Ne. Danas ima cipela broj četrdes', to kupi. Ako 'očeš kupiš, ako ne, onda... I ondak smo vid'li, baš smo vid'li da su njini ljudi kupili cipele, i ondak su se napolju na ulici menjali ko koji broj jer... Sad zašto je to tako bilo ja... ja ne znam. I brushalteri! Jedna rad... na jednom spratu samo... samo su brushalteri bili. Na drugom opet sam'... samo... sve jednake 'aljine.

[U Lenjingradu, koji opisuje kao ležerniji od Moskve] je opet, dašta, bio jedan [...] veliki kip⁹⁰... [...] ... i to bio Lenjinov kip, ni ne sećam se više, sam' da je tak' okolo bio s lancem, tak'... tak' zaštićen, a moj (*smeje se*) muž stavio kaput na taj... na taj lanac. Zato ga je... Tako se izvikao na njega onaj vojnik što je tamo bio *dežurni* da ni to ne sme tam' da se mete, ta uvrediće, šta ja znam... (*smeje se*) [...] Pa, dobro, u Lenjingradu je jako lepo. [...] I tamo su nas vodili... u bioskop i objasnili nam da ni slučajno niko... Kak' je ono kaz'o? Boljš... boljševik... il' Boljšov teatar... Boljšoj teatar, tako je. Da ni slučajno neko ne kaže da je to boljševik teatar jer to... to su, jel, dve stvari obaška. [...] Da, sve onak' po vojnički, sve su nam objasnili."

O putovanju na sajam knjiga u Dizeldorf kaže sledeće:

„Pa, kad smo u Nemačkoj bili, to je već sasvim drukčije bilo. I to je nekako u to vreme bilo, mož' bit malko kasnije. Nebo i zemlja. [...]...sajam knjiga je bio. Tam' su nas sasvim drukčije gledali. [...] Sve su nam objasnili, sve pokazali, i... I, dašta da nismo mi znali tako perfektno nemački da pričamo. [...] (*smeje se*) ...i to nam je bilo interesantno da su nas pitali šta 'oćemo za ručak. [...] A nama, jel, svejedno, *allezanc*⁹¹ šta će nam dati, svejedno. Don'o onaj *poooo*⁹² (*naglašava*) svinje, don'o nam tam' unutra da nam pokaže, mi doručujemo, pa da pita šta ćemo ručati. I od te svinje koji deo 'oćemo da jedemo. (*smeje se*) Nama je i to bilo tak' interesantno, da... da po... pokažemo koji deo 'oćemo. *Krmenadlu*, il'... il' od buta (*smeje se*) štagod 'oćemo. Pa, mislim, to je sasvim drugo... drukčije bilo. Tam' u Moskvi smo opet... [...] ...videli veliki *kamion* ide na ulici... Veliki, otvoren *kamion* i tako neku junetinu, velike parčade junetine, il' bi... bivolje polutke su nosili, i šta ja znam... Nit' su pokrivene, ništa. To su nosili tam' u hotel... I ribu, i svašta. Pa, mislim, to je nebo i zemlja. To... to... Nama je to bilo interesantno jer, jel, onda smo bili i na Zapadu, jel, i... u Rusiji. [...] Posle smo počeli da idemo na more.”

Veronka je sa većinskom, odnosno srpskom zajednicom više dodira imala kada su posle rata u školi spajali srpska i mađarska odjeljenja, o čemu je više reči bilo u tački 5.9. Ovaj proces je, kao što se iz Veronkine priče vidi, izazvao prilično iznenadenje u tadašnjoj telepskoj, većinski mađarskoj zajednici, a za decu u tom periodu je neminovno bio pomalo zbumujući. Dobra strana ove okolnosti jeste da Veronkina generacija, kao i gotovo svi pripadnici i pripadnice kasnijih generacija Mađara sa Telepa, dobro vladaju srpskim jezikom, uključujući čitanje i pisanje oba pisma. Iz razgovora i komunikacije sa telepskom mađarskom zajednicom stekla sam utisak da njeni pripadnici i pripadnice srpski jezik prvenstveno smatraju dominantnim jezikom komunikacije u svom širem (višenacionalnom) okruženju, te da ga pre

90 Mad. *szobor* – bukvalno: 'spomenik u obliku kipa, statue' (u ovom slučaju ona koja prikazuje celo ljudsko telo). S obzirom na to što prikazuje, bista bi, na primer, bila mellszobor (bukvalno: 'kip do grudi, grudni kip' od mell – 'grudi' i szobor – 'kip/statua').

91 Izmenjen izgovor nemačkog izraza *Alles (ist) eins* – bukvalno: 'sve (je) jedno'.

92 Pola svinje, polutku.

devedesetih godina prošlog veka nisu nužno izjednačavali sa Srbima kao etničkom grupom. Ovo je sasvim razumljivo s obzirom na to da je u najvećem delu SFRJ najzastupljeniji bio tzv. srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski jezik, ali i zbog društvenih, a naročito demografskih promena koje su se tokom poslednje decenije XX veka dešavale na Balkanu i u Vojvodini. O specifičnostima Veronkinog idiolekta govorici u sledećem poglavlju, dok će se u nastavku ukratko osvrnuti na kulturološke aspekte interakcije telepske (mađarske) zajednice sa srpskom zajednicom u Veronkinoj priči.

Iz Veronkine priče evidentno je da ona, uz mađarski (etnički) i reformatski (verski), ima i izražen jugoslovenski identitet (prvenstveno u smislu državljanstva), baš kao i gotovo sve vojvođanske Mađarice čije priče se nalaze u Savić, Mitro ur. 2006. Osim kada govori o školovanju, Veronka o Srbima kao drugoj etničkoj zajednici govori u dva navrata: kada se priseća kako su u vreme SFRJ Jugoslovene doživljavali u Nemačkoj i kada kreće razgovor o devedesetim godinama. O tome kako su ih kao Jugoslovene, državljane Titove zemlje, doživljavali u zapadnim zemljama, Veronka kaže sledeće:

„U Minhenu smo... imali smo poznanika. [...] Kad smo mi tamo bili, ondak su zidali onu podzemnu. [...] Idemo mi tamo, šetamo se i čujemo da... da se strašno... psuju se na srpskom (*smeje se*) i tak' pogledamo dole, pa zdrav' duboko, jel su podzemnu pravili. [...] (*uzdiše*) I onda su nam kaz'li da (*uzdiše*) da je bolje da ne kažemo da smo Srbi... da smo iz Srbije, oču kaz'ti odavde, iz Jugoslavije. Da im kažemo da smo došli iz Mađarske. E, sad, zašto tako, to ni dan-danas ne znam. Ne znam, jel mene to nije tol'ko... nije me interesovalo, al'... Bolje, kažu nam, da... da kažemo da smo Mađari, i da smo došli iz Mađarske. „Pa”, kažemo mi, „što? Pa, mi smo došli iz Jugoslavije.” Onda je bila Jugoslavija.”

Razgovor o događajima iz devedesetih godina, a naročito u vezi sa prilivom novog stanovništva u Vojvodinu u više navrata, u Veronkinu priču uvodi implicitno razlikovanje novoprdošlog i starosedelačkog (srpskog) stanovništva. Sa izbeglicama se sretala tokom svog volonterskog angažmana, a o tome kako su na nju i domaće stanovništvo reagovali novoprdošli korisnici i korisnice besplatne kuhinje, kaže sledeće:

„Tam' sam tak' svašta čula što... što me je tak' nekada i bolelo jer su govorili da... [...] Da prodamo kuću kad... kad nemamo novaca. Jer oni su se žalili da nemaju. Pa, ni mi nemamo. I ondak su nam rekli da mi prodamo kuću. To nisam ja izmislila, to... Ima tam', tri⁹³ nas je bilo što smo delile ručak. [...] „Pa”, kažem, „i ondak šta da radim? Ondak neću imati kuću nad glavom, ondak...” Kažem, tak'... To je istina. „Ondak da budem tak'a *izbeglica*”, kažem, „da... da nemam kuću nad glavom... krov?” [...] Posle smo završili tu temu. Nismo se... nismo 'teli mi tamo da politiziramo, sam' nekad je bilo tak' da... da su nam tak' svašta kaz'li da, kaže, šta... s jednim... jednim džakom novaca je došla ovamo, kaže. „Pa”, kažem ja, „a di su vam sad novci?” Nije odgovorila di su joj novci. Pa, sad je l' to istina bilo, nij' bilo istina, ja to ne znam...”

Upitana za to da li je ona ili njena porodica, budući da su Mađari, ikada imala problema zbog ove činjenice tokom devedesetih godina ili kasnije, Veronka kaže:

93 U besplatnoj kuhinji su ručak delile gotovo isključivo volonterke/žene (videti fotografiju br. 17), dok su logističke, fizički teže poslove (prevoz, donošenje hrane itd.) radili muškarci.

„[...] Nisu nas dirali. Nikad nas nisu vredali. [...] Tu u blizini nije, tu... tu pored nas, i ovaj je Srbin, pored nas, i taj je Srbin, nikad nije bilo problema. Nikad! [...] No, bilo je kad samo išli autobusom da su onda... Al' tak'... većma ta mlada deca koja... koja kanda nisu ni znala šta govore. I kad su čuli da mađarski razgovaramo, onda je rekao: „Idi u Mađarsku! Tamo da živiš.”

[...] U gradskom autobusu. Ćutali smo, nismo ništa kaz'li na to jer nismo 'teli da se upuštamo u tak' nešto. Bilo je tak'og vređanja, al'... To ćemo sad zaboraviti. Ne sme se o tim misliti. Bilo je toga. Bilo je toga. Kažem: „Ta, ja sam tu rođena, di da idem? Ne mogu ja nigdi ići kad sam ja tu rođena.” [...] ...nismo 'teli od tog da pravimo problema u busu, mislim... Al' bilo je tak'i slučajeva. I još, kažem, tu po ulici su isto išli i... i govorili da... da: „*Idemo da bijemo Mađare!*” [...] I škrabaju svuda po zidovima, koješta i... i... Meni se to zdravo ne sviđa, al' šta sad da radimo?”

Tokom ovog razgovora činilo mi se da Veronka izbegava detaljnije da priča o ovim događajima ili zbog svog stava da ne želi da priča o politici, ili zbog toga što je ovo tema koja je ipak dotiče dublje nego što se na prvi pogled čini. Direktno upitana tokom trećeg razgovora da kaže da li bi umela da izabere koji joj je od njena dva nivoa kulturološkog identiteta – mađarski ili reformatski – primarniji, odnosno da li se između ova dva uopšte može birati, Veronka vrlo ozbiljno i po prvi put primetno uzbudjena odgovara:

„Pa... Nema toga. Moj tata je bio katolik. A ja... ja ne znam kako smo mi postale reformatkinje, jel mi je i mama bila reformatkinja. Al' ja... [...] ...ne pravim razliku. Odem ja u crkvu, i u katoličku crkvu... [...] Recimo, kad su se deca pričeščivala i... [...] Kod katolika je to moda da... da tak' drže misu za mrtve, ondak eto odemo i mi, i svašta. Ne b'... ja od tog ne bi pravila problema, ja odem ovde i u novu srpsku crkvu. Kad tako osećam da... da je štograd... Moj prvi put, sad kak' mi je nogu slomljena bila, moj prvi put je bio da sam očla... Ta je najблиža i očla sam u crkvu. Srpska crkva – srpska crkva. Ja... Iz mog srca sam se ja na mađarskom molila, i mađarski... Al', ne poznajem zdravo srpske običaje, al'... al' zato... zato kad uđem tamo, ondak... Pa, još me nisu isterali, tako da... Ja verujem da ne činim greh time što odem u srpsku crkvu, il' u reformatsku, il' u katoličku. Al', iskreno, od sreća govoreći, ja moju veru ne b' menjala.⁹⁴ Ja sam reformatkinja, tako sam se rodila, tako su me krstili, i to će i ostati.”

Sa (inter)kulturološkog, antropološkog i epistemološkog stanovišta, a u smislu u kom Sandra Harding (Harding 2005) razmatra evropocentrično poimanje nauke i kulture, zanimljiv je i Veronkin komentar kada govori o tome zašto je važno putovati:

„Pa, važno je putovati da čovek vidi drugu *kulturu*, druge... kako se ponašaju тамо... ljudi i... i da ji' upozna... [...] ...al' jako volem te tak'e filmove, i ne bude... To ne propuštam da gledam [impl: na TV-u]. Na primer, mislim, te stare... pra... [...] ...ti koji nemaju tu *kulturu* i... [...] ...k'o što mi imamo.”

94 Mađ. Én nem térnék ki. – bukvalno: „Ja ne bih izašla”. U mađarskom jeziku postoji i idiom „*kitér a hittéböl*”(Fábián 2011: 97), što bukvalno znači 'promeniti veru ili veroispovest'. Ovaj izraz se u svakodnevnom životu inače koristi i kada se želi naglasiti da će neko jako burno ili drastično reagovati na neku situaciju koja joj mu se ne dopada, odnosno da će zbog tog potpuno promeniti način ponašanja. Odgovarajući idiom na srpskom bio „iskočiti iz kože”.

Na osnovu elemenata njene priče analiziranih u ovom poglavlju, evidentno je da je, govoreći sa kulturološkog aspekta, Veronkin primarni identitet verski (reformatski), ali on u Vojvodini automatski podrazumeva i etnički (mađarski). Međutim, u ovom poslednjem stavu čini se da Veronka izlazi iz okvira ova dva identiteta, te bi svakako valjalo podrobnije razmotriti na koga je tačno mislila pod „kultura” i „mi” u svom iskazu.

5.11. Moderna vremena

Slušajući i čitajući Veronkinu priču uvek iznova, nemoguće je ne primetiti neverovatnu fleksibilnost i sposobnost prilagođavanja koju su žene njene generacije morale imati kako bi u svojoj sredini pratile korak sa savremenim društvenim tokovima. Svesna toga da su „danas druga vremena”, Veronka često govori o raznim novotarijama. Od aparata za domaćinstvo tu su televizor, vodovod, bojler ili „topl a voda unutri”, naftarica, mašina za veš, frižider i sprava za pužiće:

„[...] Jako je dobra stvar to što su pronašli radio, televiziju... [...] *Frižider*, i veš-mašina, i... Pa, to je jako pametna stvar jer ja kad sam... kad je moja devojčica još bila mala nije bome bilo veš... veš-mašine. U zoru se moralo ustajati da operem pre neg' što odem da radim, pa i posle, tu posteljinu, i odela, to je, bome, teško bilo i... Pa, to... olakšava... ženama pos'o. Al' baš puno! [...] *Bojler*, i šta ja znam. Pa... Dobro, mi smo pre, jel, eto... sas drvima grejali, i svašta, posle s otom nafta... naftarice su stigle, ondak pećke na gas, ondak... [...] ...sve tak'a stvar da je jako korisna i... Barem... barem da je sada tako da je ipak lakše sam' uključiti gas i već je odma sve gotovo. (*smeje se*) Toplo bude unutri.

[...] Ta valjda smo s otim i mi neš' malo povlašćeni. Pre smo i mi... sve, jelda, šporet na loženje i... [...] Al' so... s otim je sam'... više posla bilo. [...] ...ovo danas je mnogo bolje. [...] Pa ja volim te *tehnike*, te što... što su korisne. (*smeje se*) Kuvala za čaj, i za kafu, još kako!

[...] ... ovo je važno: ranije ova sprava za pužiće nije bila od drveta, nego je u razboju bio tako neki... neki... neki rebrasti i na tim... na tim su žene pravile. [...] ...godine su prošle i onda su već izmisili i onda i' se moglo praviti tak'e jednake.”

Od hrane su tu salama, torta i hrana za bebe, a od prevoznih sredstava bicikl i automobil; od lekova tu su injekcije i oni za dijabetes i povišeni pritisak, a od odevnih predmeta hulahopke, majice (tj. potkošulje) i pantalone. O televizoru, o kom češće priča kao o nečemu čega u njenom detinjstvu nije bilo, kaže i sledeće:

„[...] ...imala je pet godina [kćerka], onda je bilo da smo mi kupili naš prvi televizor. Orion, jedan ogroman (*kroz smeh*) televizor i onda je to bilo jako... interesantno, je l', ovde je to onda ušlo u modu. Televizija je tek onda počela.

[...] ...tetka mog Šanjike (*muža*) i... i onda ona, pa onda je već bila starija, tako osamdeset i kusur godina, i onda je odjedared lepo otišla iza televizora. Kaže: „Jel on sad nas vidi?” Eto, to je tako interesantno bilo, je l', neverovatno kako... [kćerka] ...otkud da je sad bioskop došao u kuću, je l' [...]”

Međutim, Veronka je i te kako svesna i velikog, sa njenog stanovišta pomalo upitnog, uticaja televizije na današnju decu i omladinu:

„Nije bilo televizora. Danas je ipak sasvim drukčije... drukčije... (*smeje se*) Ne mož'te prevariti decu. Onda su nas... bili smo naivni, mogli su nas prevariti, tako da...“

[...] ... (*smeje se*) Mislim, sad ja... kako vidim sad... sad je sve to nekako, kako vidim na televizoru. Pre zato... ipak su zato posebno bile devojke, posebno momci.“

Iako je bila u prilici da prateći razvoj tehnologije ima svoj bicikl⁹⁵ i da nauči da vozi automobil, Veronka nije baš sigurna da je zamena rodnih uloga muškaraca i žena, baš kao ni uticaj medija, sasvim pozitivna pojava:

„To pre nije bilo, jel, da muškarci... [...] ...više danas muškarci kuvaju od žena. (*smeje se*) Pre nisu. Pa oni... on je za to bio da zaradi novaca. On je morao da ide da radi da zaradi, ne da kod kuće kuva i koješta.“

Budući da tada nije bilo frižidera, Veronka se seća da je u njenom detinjstvu

,,[...] ...svaka kuća imala životinje jer onda nije bilo frižidera, nije bilo. I to već znam, ustane mјajka ujutru, brzo zakolje kokošku, ili šta ja znam, da pristavi ručak, da bude gotov u podne. A ne kao što danas odem, kupim na pijaci i turim u frižider, ili štogod.“

Dok je pantalone svojevremeno smatrala potpuno neprimerenim odevnim predmetom za žensku decu, o hulahopkama⁹⁶ je imala sasvim drugačije mišljenje, verovatno iz dva razloga: jer su „mutirale“ iz čarapa, za koje je trebalo šiti i haltere, što je ženama bio dodatni posao, te zbog toga što su one zapravo sekundarni ženski odevni predmet koji ne ugrožava primat suknje ili haljine kao ženskog obeležja:

Fotografija br. 26 – Veronkina kćerka Edita (druga sleva) u pantalonama oko 1962. godine

95 „Daklem, pa teška je zato pre bila sudbina. Barem nama. Ja tako osećam da... da je sad sasvim drugo. Ja već... ja već moju čerku nisam tako... tako vaspitala. Ja sam već onda na biciklu, jel. Ja sam je onda već stavila napred na bicikli i onda smo s bicikлом isle svuda. A sad da i ne kažem, jel. Sad već auto, i ovo-ono...“

96 Čiji nastanak neke feministkinje smatraju revolucionarnim, otprilike u istoj meri u kojoj je svojevremeno grudnjak „*le bien-être*“ Francuskinje Hermin Kadol bio revolucionaran u odnosu na korset.

„[...]...kad je tri-četir' godine imala [kćerka] ...počele su hula... prvo čarape. Onda sam dala da joj sašiju take haltere, to smo joj sašili. Posle su bile hulahopke, tek onda su ušle u modu. I kako su one bile praktične...”

Međutim, Veronka je, poput njenih pretkinja, dugo smatrala da pantalone ne priliče ni devojčicama (u uzrastu kada je već očigledan njihov pol/rod), a kamoli ženama:

„[...] Kako sam ja imala samo čerku, jel, pa ja... ja sam uvek samo... kao devojčicu, baš 'aljinice... Pantalone! To nikad nisam... ne bi joj nikad obukla pantalone... [...] ...to je za dečake. Devojčicama drindl⁹⁷ i... i šta ja znam, jel. Pre... A dečaci su obavezno morali nositi pantalone. [...] ...nismo ih oblačili devojčicama, nikako. Ne samo ja, neg' ni inače niko nije. [...] ...to je bilo za dečake.”

Veronka je pantalone počela da nosi kad je već oko deset godina bila u penziji i o tome kaže sledeće:

„Kad sam počela? [...] Da kažemo jedno deset godina sam već bila u penziji. I tek posle sam počela da nosim pantalone. Dotle nisam nosila pantalone. [...] Nažalost, sad već... sad sam već tako s otim da uvek idem u pantalonama. (*smeje se*) Mislim da... da je to malko i 'nak' praktično u pantalonama ići, sad u starijem dobu još uvek. Uvek na to mislim: „Jao, bože, da čovek padne na ulici, il' štogod, pa ipak su pantalone – pantalone.” I... udobnije se sedne u busu ili digod drugde u pantalonama. Al' ... tek odskora nosim pantalone.

[...] Teško sam i' prihvatile, al'... al'... *Biciklom* je isto puno udobnije bilo u pantalonama. Sesti u kola, i svašta, i tako... [...] Mislim, nisam ja zato bila... Pre tog nikad ne bi obukla pantalone.”

Zbog odluke da nosi pantalone Veronka je, kao i mnoge žene tog vremena, morala da se oprosti i sa nekim drugim tipično ženskim odevnim predmetima. Mider je još ranije izašao iz mode. Iz Veronkine priče vidi se da je moda nošenja panatalona ukinula potrebu za kombinezonom, a u žensku garderobu uvela potkošulju:

„[...] Mogu da kažem da... da kombine ne nosim otkad... ne nosim uopšte, al' uopšte, otkad sam počela da nosim pantalone. Jer to... to nije išlo jedno s drugim. Ondak sam počela da nosim *majice*, jel. [...] Bilo je lepi' svileni' kombinezona, bilo je. Čipkani, i dole na porubu, i gore, i svuda, tako da... bilo je. Kupovala sam i' pre neg' što sam očla u penziju. [...] A moja

97 Mad. *dindli ruha* – bukvalno: 'zvonasta haljina'. Mala zvonasta haljina na tregere. Ime je onomatopeja nastala prema zvuku zvona, a samo ime haljine potiče od naziva za suknu u tirolskoj narodnoj nošnji. Prema objašnjenju Zlate Dragin (rod. u B. Palanci kao Aranka Podolski /*Podolski Aranka*/, 1952–) koja je takođe nosila ovu vrstu haljinice koju je njoj i starijoj sestri šila njihova majka „ova haljinica bila je isto što i špilhözne (kratke pantalone na tregere) za dečake i nosila se od najranijeg uzrasta, pa sve do pred pubertet”. Devojčice su obično prestajale da je nose kada su im grudi počele rasti. Razlika između ove haljine i špilhözni je i sledeća: osim gume u struku, koju su imali i haljinica i kratke pantalone, špilhözne su od napred između tregera, ispod grudi imale samo jednu širu traku, koja nije pokrivala stomak dečacima, te on od pojasa do te horizontalne trake nije bio pokriven. Ta traka je sprečavala da tregeri dečacima skliznu sa ramena. Drindl je u suštini bio kao sukna-pantalone na tregere koje su efekat suknje u obliku zvona dobijale tako što se u pojasa uvlačila guma koja ih je tu skupljala i nabirala, a dole širila. „Iznad pojasa sa gumom na haljinici je spreda bio i deo koji je pokrivaо stomak i grudi, obično sa tri slobodne strane ukrašen karnerićima. Na taj prednji deo su bili našiveni tregeri koji su se ukrštali preko leđa i tako zakopčavali opozadi. Na kraju tregera su bile rupe za zakopčavanje, a dugmad je je bila zašivena za pojasa opozadi. Ovaj deo haljinice služio je za pokrivanje grudi kod devojčica od najranijeg uzrasta, jer se smatralo da je sramota da se devojčicama (pro)vide bradavice.”

ćerka [...] je još ranije počela s pantalonama i... Mada ni ona nije baš bila nešto za pantalonama. Al' posle je već i ona prešla na pantalone. Posle kombinezon već više nije ni trebao."

Upitana o tome da li smatra da ima nečega što je želela sebi da priušti ili kupi tokom života, a da za to nije imala prilike, Veronka kaže sledeće:

„[...] Ne znam. Ja nisam tako... tako priroda da volem puno to... šta ja znam... zlato. Ja sam pre stavila nešt' bijuterije i s otim sam bila zadovoljna. [...] Ja ne kažem da to nije lepo, al' ja nikad nisam... nisam bila tak'a da mi je to... to falilo. Ni do dana današnjeg. Ja ću pre nešt' malo... malo neki' jednostavni' bisera staviti, il' štogod, ja nikad nisam nosila tak'e stvari. Tako nisam, al' smo inače kupovali sve redom, kako se već moglo: *bicikli*, i kola, i...”

Moderno se odražavalо i u najintimnijoj ženskoj sferi, onoj koja se tiče planiranja porodice i rađanja, a o čemu Veronka kaže i sledeće:

„Ja teško razumem žene danas. Džabe, to je sad... sad *moderno*,⁹⁸ il' šta ja znam, da... Kaže: „Neću se udavati, rodiću sebi jedno dete i gotovo.” Ja se sa tim ne... ne bi znala tako... tako, mislim. Ja to... to ne mogu da prihvatom jer ipak je porodica onda porodica kad ima i oca i mater. Možda ja tako mislim jer ja... ja... sam tako ostala da nemam tatu a... a mama mi je bila jedna zdravo lepa žena. Imala je prilika da se uda, al' se nikad nije ponovo udala. Kaz'la je da ona neće da... [...] ...taj za koga se uda da... da gleda koliko njena deca jedu, il' štogod, kaže. Ona se nije udala. Mada bi imala prilika da je 'tela.'”

Međutim, iako ne podržava njihov stav, Veronka ih i ne osuđuje (Dragin 2011) budući da je i sama imala prilike da tokom života donosi odluke koje drugi možda nisu odobravali, odnosno zbog kojih je kasnije zažalila. Jedna od njih je da, poput većine žena u njenom bližem okruženju, zbog nemaštine ima samo jedno (žensko) dete. Zbog svog i životnog iskustva svojih pretkinja ona poštuje pravo žena na izbor u ovoj sferi, a o izboru da ona i suprug imaju samo jedno (žensko) dete, kaže sledeće:

„[...] ...tako smo odlučili da ćemo ostati na jednom detetu, pa ondak... onda smo jedno i imali i... i to je to. Al' sad mi je već možda i žao što sam drukčije mislila. Sad bi' se već možda odlučila za još dece, al' sad već...”

6. JEZIČKE I PARALINGVISTIČKE ODLIKE VERONINOG GOVORA

Izvorni (mađarski) jezik kojim Veronka govori u potpunosti odgovara vojvođanskom poddijalektu šumadijsko-vojvođanskog dijalekta u srpskom jeziku, te je prevod nereditovanog transkripta na srpski⁹⁹ urađen u tom duhu. Zanimljivo je da kada se bolje koncentriše, ili kada govori o savremenijim stvarima za koje postoje naučene „fraze” (npr. radno mesto, kvalifikacija itd), ona manje zastajkuje ili zamuckuje i govori savremenijim jezikom. Međutim, kada govori o ličnjim stvarima (detinjstvu, porodicu i životu u kući), onda se prebací na „narodni” govor. Osim što govori mađarskim dijalektom tzv. Južnog kraja, Veronka govori njegovom varijantom koja se zbog upadljivog leksičkog i fonološkog upliva srpskog jezika među vojvođanskim Mađarima naziva još i „telepskim mađarskim”. Ovaj naziv je među Mađarima u Vojvodini najčešće posprdan, naročito među onima koji žive u dominantno mađarskim lokalnim zajednicama na severu, jer se smatra da se (naročito) jezik novosadskih Mađara „iskvario” pod uticajem srpskog kao većinskog jezika.

Dok govori o detinjstvu, kada je imala manje dodira sa srpskim jezikom, Veronka mnogo manje koristi i reči koje je iz njega usvojila. Međutim, kako odrasta i ima više dodira sa poslovnom i administrativnom sferom, ali i sa većinskom zajednicom, počinje češće da koristi reči na srpskom, dok se sa fonološkog aspekta uticaj srpskog jezika u njenom mađarskom izgovoru ne primećuje, tj. ne čuje. Štaviše: čak i kad se služi srpskim rečima u svom govoru, Veronka ih najčešće izgovara u potpunosti u skladu sa (morfo)fonološkim pravilima mađarskog jezika, kao npr. kada me tokom razgovora u jednom trenutku zbog buke spolja pita „Szmetál?“/Je l’ (Vam to) smeta?/, što je značenjem i delimično ortografski preuzeto iz srpskog jezika, ali je morfonoloski u potpunosti uklopljeno u mađarsku upitnu formu. Efektu asimilacije u mađarski jezik doprinosi i sufiks '-l', koji se sreće i u infinitivu pojedinih glagola koji se pre infinitivnog sufiksa završavaju na samoglasnik praćen glasom '-l', npr.

tanúlni /učiti/
énekelni /pevati/
beszélni /govoriti/
ülni /sedeti/
élni /živeti/

– *Tanúl?*/Je l’ (on/a) uči?/
– *Énekel?*/Je l’ (on/a) peva?/
– *Beszél?*/Je l’ (on/a) govor?/
– *Ül?*/Je l’ (on/a) sedi?/
– *Él* (még)?/Je l’ (on/a) još uvek živ/a?/

Primere reči koje Veronka u svom idiolektu nesumnjivo koristi pod uticajem srpskog jezika navela sam i po potrebi dodatno objasnila u prilogu br. 9.5, a o pitanju trećeg lica jednine kao značajnog za rodni aspekt mađarskog jezika u Veronkinom govoru biće još reči kasnije u ovom poglavlju.

Iz Veronkine priče evidentno je da je ona danas, baš kao i većina vojvođanskih Mađara, odnosno Mađarica čije su priče zabeležene u Savić, Mitro ur. 2006 i koje su odrasle

u vojvođanskim sredinama u kojima pripadnici i pripadnice ove etničke zajednice ne čine apsolutnu većinu, u potpunosti dvojezična osoba, u smislu da srpskim jezikom vlada na visokom komunikacijskom i funkcionalnom nivou. U svom psiholingvističkom istraživanju o dvojezičnosti vojvođanskih Mađara Lajoš Genc navodi nekoliko kriterijuma na osnovu kojih se opisuju odlike grupne/kolektivne i lične/individualne dvojezičnosti (Göncz 2004). Tabelarni prikaz odlika Veronkine dvojezičnosti na osnovu ovih kriterijuma nalazi se u prilogu br. 9.6. Na osnovu Veronkine priče, moglo bi se reći da su odlike njene dvojezičnosti sledeće: njena dvojezičnost je aditivna i delimično obostrana, baš kao i kod većine pripadnika njene zajednice koji su srpski usvojili i/ili počeli da uče kasnije u odnosu na prvi jezik. To znači da ona reči iz srpskog jezika dodaje u mađarski korpus, ali za sada izvorne reči na maternjem jeziku uglavnom ne zamjenjuje niti ih potiskuje iz upotrebe u potpunosti, izuzev kada se radi o arhaizmima ili lokalizmima. Osim što se odlikuje glotizmom (tj. kasnjim usvajanjem drugog jezika u odnosu na maternji/prvi), semantički sistemi Veronkine mađarsko-srpske dvojezičnosti su još uvek više naporedni nego integrirani, mada je u pojedinim oblastima (npr. zaposlenje, formalnosti i administrativne procedure, tehnološki razvoj) ona pojedine reči i izraze semantički, pa i morfonologički, u potpunosti integrisala u svoj maternji/prvi jezik.

Iz razgovora sa Veronkom čini se da ona ima i izvesno pasivno znanje nemačkog jezika budući da u nekoliko navrata u razgovoru ubacuje i reči koje su evidentno nemačkog porekla (npr. „Ja“ kao potvrdu u više navrata i u jednom slučaju izraz „alezanc“ u značenju ‘svejedno, sve (nam je) jedno’). Veronka se takođe seća da su i u kući stariji

„[...] ...švapski... [...] ...razgovarali da mi ne razumemo sve. [...] No, sad, nemački su pričali, pa ni nismo zna... nismo razumeli šta su kaz'li, al' posle smo mi već uklavirili, jel, da (smeje se) to ne smemo da čujemo i da zato govore tako nemački. Švapski, ta šta ja znam. Moja majka ga je... perfektno govorila. [...]“

„U mađarskom jeziku ne postoji gramatički rod“ (Tot 2010: 144), što je evidentno i iz gramatika ovog jezika (npr. Mikeš *et al.* 1972). Mađarski jezik u trećem licu jednine koristi rodno neobeleženu zamenicu *ő*, dok u množini koristi zamenicu *ők*. To znači da se biološki pol, odnosno gramatički rod živilih bića u mađarskom iskazuje prvenstveno semantičkim i morfosintaktičkim jezičkim sredstvima, dok se u slučaju stvari (tj. predmeta i pojmoveva, koji su neživi) najčešće koristi odgovarajuća pokazna zamenica. Primer za sve ovo navodim u prilogu br. 9.7, dok bih u nastavku razmotrila samo neke zanimljive delove Veronkinog jezika sa aspekta roda.

Prva odlika je da je zbog odsustva gramatičkog roda u mađarskom jeziku u Veronkinoj priči, naročito na početku razgovora, izuzetno teško odrediti kog su pola osobe o kojima govoriti, pogotovo kada je evidentno da govoriti o više njih, tj. u množini. Budući da je Veronka odrasla u većinski ženskom okruženju, prilikom prevođenja na srpski u skladu sa feminističkim pristupom ovog rada odlučila sam se da, izuzev tamo gde su očigledno u pitanju muškarci ili polno mešovite grupe, koristim ženski rod. Tako, na primer, upitana o tome ko su bila deca sa kojima se u detinjstvu igrala, Veronka kaže da su deca bila „Mađarska. Mađarska deca, uglavnom su Mađari bili na Telepu. Na Telepu je... je, je retko ko bio... a da nije bio Mađar. Mađarska, mađarska, ceo Telep je bio mađarski. [...]“ Množina *deca* (mađ. *gyerekek*) u mađarskom se izvodi od imenice *dete* (mađ. *gyerek*) i sufiksa za množinu *-ek*, što se od srpskog razlikuje samo po načinu tvorbe, ali ne i po značenju. Međutim, da bih razmotrila rodni aspekt njenog okruženja u detinjstvu, morala sam posebno da pitam da li je bilo više

devojčica ili dečaka. U istoj situaciji sam se našla i kada je govorila o svojoj „deci”, a o čemu će još govoriti u nastavku.

Sa rodnog i jezičkog aspekta značajno je napomenuti i da je značenje mađarske reči za čoveka u smislu ljudske vrste (*ember*) istovetno značenju reči „čovek” na srpskom jeziku u smislu da ona prvo asocira na, odnosno implicira muškarca. Stoga kad Veronka kaže npr. „Pa, važno je putovati da čovek vidi drugu *kulturu*, druge... [...]”, jasno je da misli na ljude, uključujući i žene i muškarce, ali se npr. iz iskaza „[...] Ima ono... jel, svakog meseca što čovek... žene, jel, imaju menzis i, jel... [...]” jasno vidi da se žena specifikuje kada se izdvaja svojom „ženskošću”. Međutim, iz iskaza u kom govoru u množini poput

„[...] Al' inače je zato bilo teško. Ne sam' nama, nego mnogima. Al' mož' biti... da... Ja i dan-danas kažem: blagi Bog zato... [...] ...ne da da se čovek izgubi. Hrabrio nas je. Ja sam stvarno vernica i... i mene ta vera osnažuje.”

evidentno je da misli na ljudska bića kao božju tvorevinu. Kada kaže „*én télleg hívő vagyok*” (ja sam stvarno vernica), reč za vernika/vernicu (*hívő*) u mađarskom je takođe rođno neobeležena, te se gramatički rod izvodi iz biološkog pola sagovornice, dok je u prevodu vidljiv zbog (mog) prevodilačkog pristupa koji zagovara upotrebu rođno osetljivog jezika.¹⁰⁰

Način na koji Veronka imenuje žene sa srpskim prezimenima takođe je zanimljiv sa jezičkog i kulturološkog aspekta. Budući da mađarski jezik nema ni kongruencijski, niti paradigmatski indikator za rod, odnosno gramatički rod imenica koje označavaju živa bića se podudara sa njihovim biološkim polom, sledeća rečenica je naročito zanimljiva:

Ivančevićkának hívták a nőgyógyászt.

Ginekolog se zvao Ivančevićka.

Ova rečenica je zanimljiva jer se iz reči *Ivančevićkának* (naročito iz naglašenog infiksa) vidi da je u pitanju lekarka (Ivančevićka, žena), dok se iz reči *nőgyógyász* (bukvalno „ženski lekar”, „lekar za žene”, „ona(j) koji leči žene”, od *nő* /žena/ i *gyógyász* /ona(j) koji leči, lekar(ka)/), pol lekara ne vidi. Imajući u vidu istorijski period na koji se priča odnosi, odnosno da se radi o struci kojom su u to vreme dominirali muškarci, bez ovog infiksa bi se automatski prepostavilo da je lekar, tj. ginekolog, bio muškarac. Isti je slučaj kada Veronka pominje i babicu Vidićku, mada je sasvim izvesno da bi se u slučaju babice implicirala žena.¹⁰¹ Iz oba ova primera se vidi da ona u mađarskom automatski koristi morfološku i gramatičku mogućnost za iskazivanje roda koju nudi srpski jezik, bez obzira na to što su ovakvi sufiksi u srpskom nekada služili da bi se obeležio bračni status žena.¹⁰² Iz ovih primera jasno je i to da je sfera koja se po tradiciji smatra(la) muškom, u ovom slučaju profesionalna, u mađarskom

100 Reč „vernica“ zabeležena je i u: Savić et al. ur. 2009, str. 122.

101 Od mađ. *bába* – bukvalno: báb – ’beba/krpena lutka’ (poput onih u lutkarskom pozorištu) i *asszonys* – ’žena’. Potonji je pomalo arhaičan izraz i odnosi se na konkretnu ženu u smislu npr. supruge, žene koja ima neku ulogu i kontrastira se sa *ember* – ’čovek’ (u smislu konkretnog muškarca), a još češće sa rođno eksplicitno nemarkiranim formama. Na primer, komšinica bi bila *szomszédasszonys* (komšija + žena), dok bi komšija bio samo *szomszéd* (bez potrebe da se dodaje *ember*, ili bi se ova reč dodala samo izuzetno i to ukoliko bi se radilo o nekom nepoznatom čoveku za kog se prepostavlja da živi u komšiluku). Savremenija reč za ženu je *nő*, koja označava ženu nasuprot muškarca i kontrastira se sa *férfi* – ’muškarac’.

102 Npr. Babićeva – (još neudavana/-ta) kćerka g. Babića; Babićka – (sadašnja ili bivša) supruga g. Babića.

jeziku, baš kao i u srpskom, neobeležena (*gyógyász* – lekar, *gyógyásznő* – lekarka; *tanár* – učitelj/nastavnik, *tanárnő* – učiteljica/nastavnica) uprkos tome što mađarski ima mogućnost da formalno obeleži ženski i muški rod živih bića.

Veronka u svojoj priči koristi arhaizme i lokalizme koji su ponekad predstavljali kulturološki i prevodilački izazov. O pužićima kao delu mađarske reformatske tradicije u Vojvodini bilo je već reči u tački 5.10, a o drindlu, tj. maloj zvonastoj haljinici, u tački 5.11. Uz njih, tu su još i „aljine”, izraz za jednu vrstu narukvice¹⁰³ koji se danas sve ređe čuje, štafir, poslastica zizi, jektika, stari izraz za grudvanje, pojedine vrste leptira i lekove, kumovski obed, hvalospev kao posebna vrsta crkvene pesme, kružok, slušanje emisija „na Mađarskoj”, marineri, zeleni (umesto mladi, tj. na mađarskom bukvalno novi) luk, a naročito zahtevni za prevodenje bili su, dakako, idiomi, izrazi i psmice za koje u srpskom ne postoji ekvivalent.

Sa rodnog aspekta najzanimljiviji arhaizam je onaj koji se odnosi na obraćanje starijima u porodici. Upitana za to kako su se deca nekada obraćala starijima, odnosno da li su sa njima deca bila na „ti”, da li su im tepala ili im se obraćala od milja, Veronka, između ostalog kaže i „[...] ...ne. Májka – i gotovo. Ona se tako zvala, i (Vi) deda i...” Ona u slučaju dede koristi reč *öregapja*, koja je bukvalno morfološki oblik reči koji bi formom više nego značenjem odgovarao srpskom genitivu, odnosno u mađarskom je to prisvojni oblik koji bi značio pripadanje (u smislu da je nešto dedino ili da je on nečiji deda). Nominativ i vokativ bi bili *öregapa*, dok bi za baku nominativ bio *öregmama*. Zanimljivo je da su za baku, tj. mäjku, deca umesto gentivnog pandana oslovljavanju deke koristila svojevrstan pleonazam (tj. *öregmama*, *odöreg* – ’stara’ i *mama* – ’baka’), a trebalo bi *öreganya* (bukvalno: ’staramajka’). Iz izraza u nominativu za baku se ne može zaključiti da (li) su joj deca persirala, ali se iz genitivne forme za deku odmah prepoznaće da jesu, što govori i o tome da su stariji muškarci u kući bili smatrani većim autoritetom u odnosu na mlađe muškarce, žene i decu.

Dok govori o tome kako je posle porođaja negovala svoju kćerku i kako ju je vodila na redovne kontrole kod lekara, Veronka kaže i to da je „uvek gledala da je... u najnovije, i šta ja znam, odenem, i baš sam je udešavala. Stvarno sam je udešavala!” Ona za udešavanje koristi izraz *babáztam*, što bi se bukvalno moglo prevesti „pravila sam lutku od nje” ili „oblačila sam je kao lutku”, što, dakako, priliči jednoj devojčici, koju odmalena treba učiti tome da treba da bude lepa i dopadljiva. Ovaj izraz ima i dodatno značenje koje implicira da se radi o izuzetno dragoj i/ili voljenoj osobi za koju osoba koja o njoj govori ima potrebu da učini sve što može, po mogućnosti na takav način da to bude (i drugima) očigledno.

Veronka u svojoj priči često govori u prvom licu množine, posebno kada govori o porodici. U zavisnosti od konteksta, „mi” se odnosi ili na nju i supruga, ili na celu porodicu, pod kojom uz sebe i surpuga podrazumeva i kćerkinu porodicu. Npr. u iskazima poput „nismo mi nikad bili tak’ zdravo političari”, „mi smo se puno toga odrekli da tebe iškolujemo”, „tako smo odlučili da ćemo ostati na jednom detetu” ili „išli smo, jer moj muž je isto...”, najčešće implicira sebe i muža, dok u iskazima poput „probam tako i mojoj deci da pričam” najčešće podrazumeva svoje unuke (tj. dva dečaka). Nakon što je u rekla: „Ja, fala Bogu, imam dvoje unučadi”, moralna sam kasnije da tražim pojašnjenje o tome kog su pola unučad. Na pitanje da

103 Mad. *karperec* – narukvica koja je u obliku karike, čvrsta, zatvorena ili sa jedne/donje strane otvorena da se može proširiti i prilagoditi širini ruke. Narukvice koje su „meke” ili se zakopčavaju oko zglobova zovu se *karkötő* – bukvalno: ’nešto što se vezuje na zglob/oko zgloba’.

li su „deca” njena kćerka i zet Veronka odgovara: „Ne! I moji unuci, Jeste, moja deca. Jeste!”, dok na drugom mestu kaže da se ona prema njima oduvek postavljala kao da ih je ona rodila.

Još jedan izraz zanimljiv sa aspekta roda jeste i *suhanc gyerekek*, koji podrazumeva mlađe maloletnike, tinejdžere, po pravilu dečake. Za ovaj izraz nema adekvatnog prevoda na srpski, ali je zanimljivo da ovu populaciju Veronka pominje u kontekstu (verbalne) agresije, po esencijalističkom poimanju rodnih odlika po pravilu pripisivane muškarcima, odnosno u kontekstu ispada međuetničke netrpeljivosti u Novom Sadu tokom devedesetih godina prošlog veka, a koja je i dan-danas u nekim od svojih najekstremnijih oblika tipična za mladiće u pojedinim etnički mešovitim sredinama u Vojvodini (Dragin 2012c).

Iz neredigovanog transkripta, odnosno njegovog prevoda, jasno se vide i razne paralingvističke odlike Veronkinog govora, poput ponavljanja, zastajkivanja i pauza, zamuckivanja, smeha, osmehivanja, kikota i uzdisanja. Ponavljanja iskaza, pa i celih rečenica, realtivno su česta i karakteristična za situacije u kojima želi što bolje ili preciznije da formuliše svoj iskaz ili da naglasi neku tvrdnju. Zastajkivanja u govoru su retka, a javljaju se kada Veronka nije baš najsigurnija da je razumela pitanje, dok se pauze javljaju kada razmišlja o tome kako da formuliše odgovor ili dok čekam da li će ga eventualno nastaviti. Veronka se najčešće osmehuje kada govori o dragim osobama, poput unuka, kćerke i drugarice, kao i kada se priseća iskustava koja su joj drage uspomene, ali koja su u vreme kada su se dešavala u njoj izazivala osećaj nesigurnosti (npr. kada priča kako se snalazila sa svojom novorođenom bebom po izlasku iz porodišta). Kikotom Veronka reaguje na delove priče koje doživljava kao komične, pomalo paradoksalne (npr. kada svoj dečji rad tokom leta kod Bugara povrtlara poredi sa radom preko leta današnjih studenata) ili „škakljive” (npr. kada govori o tome kako je utvrdila da je ostala u drugom stanju). Uzdasi, dakako, prate teme koje doživljava kao teške (npr. smrt oca, težak život porodice bez njega, odluka da ne nastavi školovanje, prve godine braka, prvi odlazak kod ginekologa sa majkom kada je ostala u drugom stanju, loši uslovi života i rada u SSSR-u, činjenica da je kćerka imala manjih poteškoća u srednjoj školi na srpskom, Titova smrt i društvene promene nakon toga, odnos Nemaca prema ljudima iz Jugoslavije, bombardovanje NATO-a 1999. godine itd.).

Smeh je najučestalija paralingvistička odlika Veronkine priče. Njime se služi u dve vrste situacija. Prva je kada neku epizodu u svojoj priči doživljava kao veselu, zabavnu ili komičnu (npr. kada je od prve nadnice kao dete majci i sestri kupila po češalj, kada se njena kćerka pita kad će ona već jednom u svom tada četvorogodišnjem životu ići na more, kada se priseća dečijih priča iz svog detinjstva, raznih narodnih verovanja i kako su kao deca deca išli da traže potpise od biskupa, kada govori o tome da deca više nisu tako naivna kao nekada i kako je starija komšinica mislila da su ljudi u televizoru živi itd.). Druga vrsta situacija je kada se nervozno smeje jer joj je neprijatno zbog toga što se radi o temi o kojoj joj je vrlo nelagodno da priča, o kojoj najradije ne bi ni pričala, odnosno iznosila svoje stvarno mišljenje (npr. kada po prvi put kaže da muž nije htio da polaže vozački ispit, kada se po prvi put priseća zašto se rano udala, kada po prvi put govori o podeli rodnih uloga i načinu obraćanja između dece i odraslih, kada priča o menstruaciji, kada „ne priča” o politici itd.).

7. REZULTATI ANALIZE

Odrastanje u siromašnoj porodici bez oca, odnosno „stalno prisutne” muške figure u vreme velikih ratova u (novosadskoj, odnosno telepskoj) mađarskoj zajednici kod Veronke utiče na formiranje stava da žena u životu mora prvenstveno da bude umešna i vredna kako bi (i njena porodica) materijalno opstala, čak i kada to podrazumeva velika odricanja na ličnom nivou i trpljenje diskriminacije od strane zajednice. Ovakav stav o ulozi žene u porodici i van nje u velikoj meri se podudara sa stavovima iznetim u pričama Mađarica u kontrolnom korpusu ovog rada (Savić, Mitro 2006). Porodica je u Veronkinom životu izvor lične i socijalne sigurnosti tokom celog života, a skladna sopstvena porodica apsolutni ideal kome ona kao žena teži i koji je tokom života i ostvarila (Dragin 2011).

Žena se po njenom mišljenju najviše može afirmisati u porodičnoj sferi i domaćinstvu, dok joj javna sfera, a naročito politika, (navodno) nije osobito zanimljiva jer je doživljava kao muški domen. Iskustvo odrastanja u dominantno ženskom okruženju utiče i na njen stav da su žene jedna drugoj najbolja podrška, naročito u privatnoj sferi, dok u javnoj i sferi van domaćinstva važe sasvim druga pravila. Iako Veronka ta pravila ne naziva patrijarhalnim ili „muškim”, prepoznaće ih kao nešto sa čim se valja suočiti i naći najbolji način da se ona usklade sa njoj – i većini drugih žena iz njene etničke i verske zajednice, a naročito generacija rođenih pre Drugog svetskog rata – primarnom sferom domaćinstva, supružništva, a kasnije i majčinstva. Ako ovakve pojave (npr. patrijarhat, ejdžizam, seksizam itd.) uopšte i pominje kao fenomen, prema njima se postavlja ili kao da su oni društvena datost na koju se iz lične sfere teško može uticati u većoj meri, ili kao da su deo uobičajenih praksi, pa čak i tradicije, njene (etničke i verske) zajednice, a prema kojima se ona, u zavisnosti od konkretnе situacije, postavlja na tri načina. U nekim slučajevima odlučuje se da ih zanemari, odnosno istripi u „višem” interesu očuvanja sopstvene porodice (tj. braka), što je njoj lično i najvažnije. Ima slučajeva kada se Veronka bespovorno i u potpunosti identifikuje sa ovim pojavama, poput esencijalistički određenih rodno obeleženih uloga žena i muškaraca u društvu, a koje su u feminističkom diskursu oličenje patrijarhata na delu. Čak i kada je iz njene priče evidentno da se sa njima u konkretnim situacijama lično uopšte ne slaže, ona ih suštinski ne dovodi u pitanje, ali i ne osuđuje one koje/i odluče da to učine, kao npr. u slučaju žena koje odlučuju da odgajaju decu bez muškarca, tj. oca. U slučajevima kada u interesu ostvarivanja ličnih ciljeva mora da se suoči sa „kršenjem” tradicionalih i/ili ustaljenih društvenih normi, ona pribegava svojevrsnoj „rodnoj mimikriji”. Baš kao i njene pretkinje, Veronka u interesu (očuvanja) porodice i njenog socioekonomskog i materijalnog napretka nalazi načine da se sa ovim pojavama izbori na jedan afirmatian i samopotvrđujući način (Dragin 2011). Zbog toga je Veronka danas u najvećoj meri zadovoljna svojim izborima u životu i za sebe kaže da je srećna.

U interesu opstanka njene sopstvene porodice, u koju se često ubrajaju u izdržavani članovi njene i suprugove izvorne porodice, a pod uticajem tekovina AFŽ-a i samoupravnog socijalizma koje su afirmativno delovale na žene po pitanju njihovog – doduše prilično

formalnog – uključivanja u javnu sferu putem zagovaranja obrazovanja, zapošljavanja i učešća žena u političkom životu (Stojaković 2012), i od žene u mađarskoj (telepskoj i/ili reformatskoj) zajednici u Novom Sadu se od sredine XX veka do danas očekuje da posao (u smislu zaposlenja kao izvora prihoda) uskladi sa svojim porodičnim i društvenim obavezama, pa čak i da im ga pretpostavi ukoliko je prihod koji on obezbeđuje od egzistencijalnog značaja. Ovakva žena od svojih pretkinja sa kojima živi u istom domaćinstvu usvaja razna znanja i veštine u vezi sa njegovim vođenjem, zdravljem, kozmetikom i negom dece, starih i bolesnih, ručnim radom i šivenjem, odgojem sitne živine i stoke, kao i radom u bašti, voćnjaku ili povrtnjaku, što bi sve spadalo u domen neformalnog obrazovanja, dok formalno obrazovanje i „kvalifikaciju” stiće u okviru državnog obrazovnog sistema. Dobijanje vozačke dozvole i vožnja automobilom vremenom je takođe postala jedna od obaveznih veština savremene žene koja služi „višem”, porodičnom cilju, ali je u vreme kada je Veronka polagala vozački ispit, žena sa vozačkom dozvolom čiji muž niti ima ovakvu dozvolu, niti je zainteresovan da vozi automobil, još uvek bila izuzetak.

Formalno obrazovanje žene na nekom višem nivou uglavnom je dobrodošlo ukoliko joj ga izvorna porodica može priuštiti, odnosno ukoliko je izvesno da će ono prvenstveno voditi nekoj kasnije materijalnoj dobiti u smislu obezbeđivanja (pristojne) egzistencije. Međutim, iz Veronkine priče, baš kao i iz priče žena u kontrolnom korpusu, evidentan je razvoj svesti o tome u kolikoj meri je viši stepen obrazovanja sredinom i do kraja osamdesetih godina XX veka u Jugoslaviji, odnosno Srbiji i Vojvodini, najčešće u direktnoj srazmeri sa mogućnošću zapošljavanja, dobijanja boljeg radnog mesta, a samim tim i veće plate, veće mogućnosti izbora i konkurentnosti na tržištu rada.

Politički aktivizam po merilima samoupravnog socijalizma povećavao je konkurentnost žena u javnoj sferi, ali se iz Veronkinog, kao i iz svedočenja zabeleženih u kontrolnom korpusu, vidi i da npr. nečiji aktivizam u verskoj zajednici¹⁰⁴ nije bio direktni povod za diskriminaciju u ličnoj sferi sve dok god je podrazumevao da neko nema ambiciju da se javno angažuje i/ili napreduje u društvenom i političkom životu. Sa druge strane, iz Veronkinog svedočenja o uskladivanju porodičnih i radnih obaveza, kao i njenih ličnih interesovanja, evidentno je da su žene koje su odlučile da se zaposle u tom periodu, jednakso kao ranije ili danas, mnogo više od muškaraca bile suočene sa raznim „teškim” izborima i odricanjem, ali i sa većim pritiskom u porodičnoj, pa i javnoj sferi usled potrebe da se angažuju na ovom polju. Sa jedne strane, čini se da je masovni posleratni ulazak žena na tržište rada, a delimično i u sferu obrazovanja (u smislu da im je ono postalo dostupnije, odnosno poželjnije u životu jedne žene) ujedno i znak njihove emancipovanosti, ali je iz Veronkine, kao i iz pojedinih priča u kontrolnom korpusu, evidentno da se ovaj proces ipak dešavao prvenstveno pod velikim uticajem tadašnjih (još uvek nepovoljnih) ekonomskih okolnosti, nakon što po uvođenju samoupravljanja 1950. godine „društvena briga o majkama i deci... postaje skup projekat” (Stojaković 2012: 46).

Osim kao primarni izvor prihoda i jedan od osnovnih činilaca materijalnog prosperiteta njene porodice, mogućnost da se zaposli i radi u kolektivu za Veronku je značajna i sa interkulturnog i aspekta socijalizacije. Iako su „Forumu”, kao svojevrsnom novosadskom

104 Mađ. *hitközössége* – bukvalno: ‘verska zajednica’. Ovo je posebno relevantan podatak sa aspekta verskih sloboda u vreme samoupravnog socijalizma zbog toga što, za razliku od npr. pravoslavne ili katoličke tradicije, u protestantskom kontekstu, koji naglasak stavlja na vernike koji nešto čine (u ime ili za) crkvu (u kojoj, odnosno oko čijeg učenja se okupljaju), ovaj izraz podrazumeva *zajednicu vernika* koji aktivno „praktikuju” svoju veru. Drugim rečima, u odnosu na neke druge verske zajednice, protestanti svoja verska načela, pa i praksu, u velikoj meri manifestno „integrišu” u svakodnevne aktivnosti, tj. redovno idu u crkvu, učestvuju u aktivnostima zajednice itd.

mađarskom stecištu, radili većinom pripadnici i pripadnice ove nacionalne zajednice (Savić, Mitro 2006), a samim tim i značajan broj Veronkinih priateljica i prijatelja, kolektivna putovanja su joj omogućila da se susrette i sa drugim narodima i njihovim načinom života budući da su (vremenski i razdaljinom) duža putovanja u inostranstvo za društvene slojeve sa niskim primanjima bila luksuz uprkos formalno velikoj slobodi kretanja jugoslovenskih državljana tokom sedme, osme i devete decenije XX veka. O stanovitom društvenom, porodičnom i ličnom napretku u Veronkinom životu govori i epizoda o prvom porodičnom odlasku na more novim fićom, koji je ona vozila jer suprug nije imao dozvolu, tj. nije želeo da polaže vozački. Mogućnost da se porodici priušti odlazak na more – koje po pravilu implicira Jadran – jeste svojevrsno opšte mesto i u pričama u kontrolnom korpusu koje ukazuje da su i u tzv. radničkoj klasi postojali različiti (pod)slojevi.

Detalji iz života ljudi u zemljama koje je posetila i koje pamti odnose se prvenstveno na društveno-ekonomsku i radnu sferu, ali i na neke aspekte interkulturne komunikacije koji su uticali na to da o nekom narodu usvoji stereotipno (pozitivno ili negativno) mišljenje, kao i da se povremeno zapita nad ulogom žena u društvu (npr. prilikom posete štampariji u Rusiji u kojoj su isključivo radile žene). Veronka je iz ovih, ali dakako i iz uvek primarno ekonomskih, razloga želela da emigrira na Zapad, ali je prevladala njeni lični privrženost porodici u kombinaciji sa njenim i (prvenstveno) suprugovim tradicionalnim stavovima prema porodičnim obavezama. Ekonomski razlozi, tj. kupovina prvenstveno dečijih i porodičnih potrepština po nižim cenama, uticali su i na to da poseti neke zemlje koje inače možda nikada ne bi videla (Italiju i Rumuniju). Utisci sa ovih putovanja doprineli su i formiranju njenih stavova o drugim narodima i kulturama, a o čemu će više govoriti u nastavku u delu o interkulturnosti.

Zbog odrastanja u nemaštini i suočenosti sa potrebom za radom i privređivanjem još od najranijih dana, Veronka i svoje željeno i eventualno buduće krojačko zanimanje vidi kao ono koje bi joj kao ženi omogućilo stabilan izvor prihoda. Međutim, budući ujedno i pod uticajem patrijarhalnih obrazaca kao obeležja formalnih autoriteta u lokalnoj zajednici, posebno starijih osoba u porodici i crkve, ona se rano udaje i posao kao izvor prihoda sada i odmah prepostavlja obrazovanju kao nečemu što bi se tek dugoročno isplatilo. Ipak, i u slobodno vreme ona preferira aktivnosti koje su više bile „radne“ nego „zabavne“ (Slapšak 2001), odnosno koje bi na neki način doprinisile kućnom budžetu, poput npr. pravljenja pužića ili ručnog rada. Marljinost, koja uz porodicu predstavlja za Veronku drugu ličnu vrednost, takođe je usvojena pod ovim uticajima, te je stoga njen volonterski angažman nakon odlaska u penziju bio prvenstveno motivisan ličnim razlozima (pomoći bližnjima u nevolji). Međutim, socio-politički aspekt okolnosti pod kojima je ona bila u situaciji da se bavi ovakvim radom (tj. ratovi na Balkanu tokom devedesetih i inflacija) govori i o tome da je ovakav „radni“ angažman za nju i u poznim godinama ostao realna, materijalna potreba, a ne samo „navika“, o čemu svedoče i pojedine priče iz Savić, Mitro 2006 (npr. Júlia, str. 119–137 ili Anna, str. 200–214).

Brak i porodični odnosi u Veronkinoj izvornoj i kasnije sopstvenoj porodici takođe su pod vidnim uticajem kulturnih obeležja mađarske zajednice, hrišćanske, uglavnom reformatske verske tradicije i patrijarhalnih obrazaca. Iz njene priče evidentno je da u porodici i domaćinstvu muškarci imaju „poslednju reč“, te da su porodice u kojima „nema“ muškaraca zbog toga obeležene, stigmatizovane od strane uže i šire lokalne zajednice. Primeri obraćanja starijima, a posebno dedi kao njenom najstarijem članu, kao i toga da muškarac, iako „nije

grub” i svojoj supruzi ništa „ne brani”, ima mogućnost izbora da nešto *ne* (želi da) *uradi*, a žena onda, ukoliko to ipak želi, mora da se snađe kako zna i ume u skladu sa tom njegovom odlukom – ukazuje na patrijarhalno ustrojstvo porodičnih odnosa. Na ovu okolnost ukazuje i način podele poslova i zaduženja u domaćinstvu između žena i muškaraca, prioritet članova porodice u ostvarivanju određenih prava, odnosno preuzimanju porodičnih obaveza (npr. izdržavanje mlađih i negovanje starijih članova porodice), kao i način vaspitanja ženske i muške dece kako u školi tako i na časovima veronauke i u kući. Veronkino iskustvo u ovoj sferi suštinski se ne razlikuje mnogo od iskustava većine Mađarica iz kontrolnog korpusa, a pitanje donošenja odluka žena u odnosu na muškarce u privatnoj sferi prisutno je i u značajnom delu literature korišćene za potrebe pisanja ovog rada (Kristeva 1981, Božinović 1996, Kéri 1999, Van der Zwaard 2003, Barot 2005, Savić, Mitro 2006, Connell 2009, Huijer 2010, Jarrett 2010, Zaharijević 2010, Milojević, Markov 2011, Stojaković 2012). Međutim, neke od ključnih odluka koje je Veronka u ovakvom sociokulturnom okruženju donela ipak se doimaju kao prvenstveno lične, poput one da se rano uda zbog odsustva muške figure u kući i potrebe da ima (sopstvenu) „celu” porodicu, da suprug bude osoba iz iste etničke i verske grupe i socijalnog miljea i da ima(ju) jedno (žensko) dete. Iako kaže „tako smo odlučili da ćemo ostati na jednom detetu” prvenstveno zbog ekonomskih i materijalnih razloga, Veronka kaže i da bi se sad „već možda odlučila za još dece”, što ukazuje na to da je tu odluku napisletku ipak ona (sama) donela. U kontekstu patrijarhalnosti odnosa u porodici i okruženju, a koji se u Veronkinoj priči, kao i u izvesnom broju priča u kontrolnom korpusu, povezuju sa tradicijom ili običajima (npr. Angéla, str. 31–42, Erzsébet, str. 43–52), iz ovog konkretnog Veronkinog iskaza ne mogu sa sigurnošću da tvrdim da li je u pogledu njene sopstvene telesne autonomije patrijarhalni uticaj znatno slabiji u odnosu na neku drugu oblast njenog života, ili je ona ipak ovu odluku donela imajući u vidu prvenstveno dobrobit porodice čiji je i ona deo, pa tek onda svoju ličnu dobrobit i individualne želje. Imajući u vidu deo priče o izdržavanim osobama u porodici, kao i to da je zaposlenim ženama već u vreme kada je ona imala dete bilo prilično teško da organizuju čuvanje sasvim male dece, zaključujem da je u pitanju ovo drugo: interes porodice se gotovo bespogovorno prepostavlja ličnim potrebama i željama.

Imajući u vidu Veronkine stavove prema radu, vidimo da je slobodno vreme za nju zapravo vreme koje provodi radeći ručni rad, čitajući (uglavnom versko štivo), družeći se sa porodičnim prijateljima, te napisletku i sa drugaricom, o čemu svedoče i priče iz kontrolnog korpusa. Iz Veronkine priče evidentno je da je i ova sfera prilagođena porodičnom životu po modelu tadašnje telepske lokalne zajednice. O ručnom radu je već bilo reči, ali se iz odgovora o čitanju vidi da je i ono delimično „funkcionalno”, a pod pretpostavkom da je čitanje verskog štiva Veronkina duboko lična potreba, kao i zbog toga što je dobar deo ostalog štiva namenjen vaspitanju kćerke. Porodični prijatelji su u velikom broju ujedno i prijatelji iz detinjstva i kolege sa posla, te ne iznenađuje činjenica da je i njena najbolja drugarica iz tog kruga, odnosno što Veronkin suprug nije imao ništa protiv njihovog druženja.

Sudeći po Veronkinoj priči, kozmetika i moda su u njenom iskustvu gotovo u rangu luksuza. Žene se od najranijeg uzrasta uče da budu uredne i lepe, ali ne i gizdave izgledom, odnosno napadne. Najbolji opis poželjne odeće i obuće jeste reč „solidno”, a koja je u mom ličnom iskustvu jedna od „najstrašnijih” reči, koju sam tokom odrastanja doživljavala kao potpuno sputavajuću po pitanju slobode izbora i izražavanja. „Solidan kostim” – tzv. klasični sako sa suknjom, dakako – u Veronkinoj, pa i u generacijama rođenim do sredine šezdesetih godina, ostao je pojam kvalitetnog ženskog odevnog predmeta uz koji su kao vrhunac ženstvenosti obavezno isle cipele na štitku. U ovom pogledu Veronka, odnosno žene

iz telepske mađarske (reformatske) zajednice, nije izuzetak u odnosu na ostale žene koje žive u urbanijim sredinama u Vojvodini, pri čemu se ni njen stav po pitanju nošenja pantalona ne razlikuje mnogo od stavova većine žena njene generacije. Sa rodnog aspekta u vezi sa modom, tj. odevanjem, zanimljivo je primetiti sledeće: Veronka kaže da su pantalone čak i generacije njene kćerke počele da nose samo zato jer su „praktične”, tj. u njima je kretanje lakše i slobodnije, ali da smatra da je za ženu sukњa ipak primerenija. Pantalone su u njihov život ušle ruku podruku sa potkošljom, a samim tim je prestala potreba za kombinezonom kao obaveznim delom ženske garderobe koji se nosio uz sukњu. Međutim, i Veronka, a sudeći po njenoj priči, i njena kćerka, pantalone su počele (češće) da nose (van kuće) kada su već ušle u uzrast u kom se, sa jedne strane, seksualna privlačnost više ne smatra jednom od najvažnijih karakteristika žene, a, sa druge strane, kada i same žene na ličnom nivou najčešće već imaju dovoljno životnog iskustva i samopouzdanja da nemaju potrebe da se na bilo kom polju afirmišu uz isticanje svoje seksualnosti (Slapšak 2001, Zaharijević 2010, Papić, Sklevicky 2003).

Kada je u pitanju (žensko) zdravlje, iz Veronkine priče evidentno je da se od žene očekuje da bude „kućni lekar” svog domaćinstva, kao i da neguje bolesne. Motiv autoriteta starijih, ali i patrijarhalne podele rodnih uloga prisutan je i u ovoj sferi: „starije žene” poznaju običnije, narodne lekove, ali se lekar (tj. muškarac, za kog se ispostavlja da je „travar” i koji ima znanje vrlo slično onome koje imaju i žene) poziva u ozbiljnim slučajevima kao stručnjak. Veronka pripada poslednjoj generaciji novosadskih žena koje su se porađale kod kuće. Uprkos tome, sudeći po njenoj priči, žene njene generacije nisu dobijale nikakvo formalno ili drugo „organizovano” obrazovanje ili iole relevantne, naučno zasnovane informacije o ženskom i/ili reproduktivnom zdravlju. One su se o svemu ovome informisale od majki i starijih žena, kao i od drugarica, što se jasno vidi i iz epizode sa trudnoćom i ginekologom. Iz ove epizode da se naslutiti i da su, po svemu sudeći, seksualni odnosi u ranom uzrastu i abortusi kao njihova posledica, tj. gotovo metod kontrole rađanja, bili uobičajena praksa, dok se iz epizode o planiranju porodice sa suprugom da naslutiti da je bilo očekivano, pa čak i poželjno, da muškarac bude stariji u vezi, odnosno braku, kao i da je on taj koji, samim tim što je stariji, ima i određenih iskustava u ovoj sferi. Osim što svedoči o tome da su krajem pedesetih godina prošlog veka u Novom Sadu, odnosno SFRJ, postojali i privatni lekari, Veronka pominje i Materinski dom, specifičnu zdravstvenu ustanovu koja danas više ne postoji, ili bar ne pod tim imenom, ali indirektno ukazuje i na stanje ondašnjeg i današnjeg državnog sistema zdravstvene zaštite. Iz njene priče čini se da je ondašnji sistem zdravstvene zaštite bio donekle transparentniji, u smislu da su korisnici i korisnice usluga bar znali koje vrse usluga mogu da očekuju od tog sistema, a koje moraju same da obezbede, te da su građani u hitnim i ozbiljnim slučajevima mogli da računaju na blagovremenu i za to vreme relativno kvalitetnu zdravstvenu zaštitu. S druge strane, iz epizode o kćerkinom porođaju vidi da je to iskustvo na više nivoa bilo neprijatno. Indirektno se da naslutiti da u tom slučaju verovatno implicira i korupciju u zdravstvenom sistemu, ali i da o tome ne želi dalje da priča.

Sa rodnog aspekta zanimljivo je i da se sva tri razgovora sa Veronkom odvijaju u kuhinji sa trpezarijom, dok njen (od nje osam godina stariji) suprug u dnevnoj sobi, koja je od kuhinje odvojena hodnikom, drema ili gleda televizor. Kada sam stigla na treći razgovor, Veronka mi se gotovo izvinila što ćemo „opet razgovarati u kujni, al’ [njoj] je tu najkomotnije”. Osim što vrlo često koristi množinu kada govori o porodici i braku da bi implicirala i supruga, iz njene reakcije na svaki zvuk iz susedne sobe evidentno je koliko su ona i suprug vezani jedno za drugo, što ona takođe pominje u razgovoru, kao i to da je usamljenost veliki „bauk” starosti.

Veronka blagonaklono gleda na razvoj medicine i savremenu farmakologiju i smatra da su oni doprineli prođenju ljudskog veka, ali i tome da se danas starije osobe ne osećaju starima u tolikoj meri. Kao primer navodi sebe, a kao ključni razlog za to činjenicu da ona sebe smatra srećnom osobom, što nije zanemarljivo u kontekstu (ženskog fizičkog i psihičkog) zdravlja kao rodнog pitanja (Milinković 2011).

Autoriteti u njenom životu su takođe izrazito rodno obeleženi. Manje ili više prisutni muškarci, pogotovo otac i suprug, ne samo da obeležavaju njen i život žena u njenoj porodici nego su i očigledno statusno merilo u lokalnoj zajednici. Nemati oca ili muža značilo je biti društveno obeležena. Pod jakim crkvenim uticajem ovakvo obeležavanje u zajednici je prvenstveno trebalo da izazove saosećanje i samlost, ali je takav stav zajednice na ličnom nivou doživljavanja kao sažaljenje, pa čak i stigmatizacija. Iz Veronkine priče stoga je evidentno da je dominantni „glas“ lokalne zajednice onaj muški, ted a on i u porodičnoj i ličnoj sferi ženama u velikoj meri određuje mogućnosti odlučivanja i sferu lične afirmacije (Zaharijević 2010). Verska sfera je takođe uporište patrijarhata, čak i u gradskim sredinama poput novosadske (Dragin 2002), na šta, između ostalog, u Veronkinoj priči ukazuje i to da se u telepskoj mađarskoj zajednici (hrišćanska) veroispovest najčešće prenosi sa oca na sinove, odnosno sa majke na kćeri. Osim toga, (katolička, a naročito reformatska) crkva u telepskoj mađarskoj zajednici, baš kao i u drugim manjinskim etničkim zajednicama u Vojvodini, jeste i svojevrsni jezički bastion (Kovács Rácz 2010, Székely András 1990, Savić, Mitro 2006) budući da se ne samo bogosluženja odvijaju na mađarskom jeziku već je i pripadnost određenoj veroispovesti jedno od ključnih merila stepena „istinske“ pripadnosti određenoj etničkoj zajednici. Treću vrsta autoriteta predstavlja onaj na osnovu uzrasta, a iz Veronkine priče evidentno je da najveći ugled u tom smislu imaju stariji muškarci, pa tek onda starije žene, naročito majke, koje su autoriteti i za mlađe muškarce. Međutim, dok god mladi ne stasaju, odnosno dok ih zajednica ne počne smatrati „muškarcima“ i „ženama“ (npr. nakon konfirmacije ili kada pristigne vreme za udaju ili ženidbu), deca se u porodici tretiraju ravnopravno. Jedna od najcenjenijih osobina kod dece i mladih, ali i odraslih, jeste poslušnost roditeljima, o čemu svedoči ne samo Veronkina priča nego i pojedine priče iz kontrolnog korpusa. Zbog ovakvog ustrojstva porodica njeni članovi se, sudeći po Veronkinoj priči, u velikoj meri oslanjaju jedni na druge. Lično sam sklona da mislim da se u mađarskom, pa i širem, vojvodanskom i regionalnom kontekstu pojam „poslušnosti (roditeljima)“ pod uticajem patrijarhata poistovećuje sa poštovanjem (ličnosti), odnosno da se iskazivanje individualnosti u odnosu na porodicu kao tzv. osnovnu ćeliju društva i uopšte autoritete u lokalnoj zajednici tumači kao nepoštovanje, pa i atak na tradicionalne vrednosti, za šta potvrda imamo i u pojedinim pričama u kontrolnom korpusu (npr. Gabriella, str. 172–190).

Jedina tema prema kojoj se u toku razgovora oseća izrazita odbojnost jeste politika, prema kojoj se Veronka čak odnosi sa ironijom. Ipak, ovo ne znači da o njoj ne govori implicitno ili da o pojedinim pitanjima i istorijskim događajima u vezi sa politikom nema svoj stav. Razlozi za insistiranje na tome da tokom razgovora o politici ne priča eksplicitno, odnosno odluka da se njome tokom života ne bavi u javnoj sferi prvenstveno su lični, pa tek potom određeni stavom da je politika „muška stvar“. Ona je oduvek želela svoju sopstvenu „celu“ porodicu u kojoj bi zaista postojao otac, za razliku od njene izvorne, u kojoj je otac podlegao bolesti koju je dobio kao vojnik. Baš kao i većina žena iz kontrolnog korpusa, Veronka smatra da politika, koju prvenstveno povezuje sa ratovima, krizama i netolerancijom u društvu, na ličnom nivou ne donosi puno dobrog, te se stoga okreće porodici i užoj lokalnoj zajednici. Kao i u odnosu na svaki drugi segment njene priče, Veronkin pogled na politiku je

izrazito obeležen i socijalnim aspektom njenog životnog iskustva, te stoga ne iznenađuje, npr. da „Titovo vreme”, uprkos nekim događajima i pojavama koje osuđuje (poput nemogućnosti da dete vaspitava u verskom duhu), doživljava kao dobro vreme napretka, dok periode pre i posle ovog vremena doživljava kao negativne zbog toga što ih karakteriše društvena kriza praćena ratovima, nemaštinom i netolerancijom.

Veronkina priča je sa etnografskog i kulturološkog stanovišta ponajviše obeležena njenom reformatskom veroispovešću i jezikom tipičnim za telepsku mađarsku zajednicu, pa tek onda etnicitetom. Iz njene priče evidentno da ona sebe doživljava kao Mađaricu iz Vojvodine. Ovaj njen stav, baš kao i stavovi većine žena u pričama iz kontrolnog korpusa, u velikoj meri se podudaraju sa rezultatima istraživanja o etničkom identitetu vojvođanskih Mađara po Volkanovoј teoriji društvenog i kolektivnog identiteta prikazanim u Mirnics, Nacsu 2011 u: Gábrity Molnár 2011. Sa ovih stanovišta zanimljivo je i to da se iz Veronkine i priča vojvođanskih Mađarica koje ne potiču iz većinski mađarskih sredina jasno vidi da u dominantne odlike njihovog kulturnog identiteta spada i to da su dvojezične, odnosno da se aktivno služe i mađarskim i srpskim jezikom. Uz to, primerenim za devojčice i devojke, naročito u gradskim sredinama, smatralo se čitanje knjiga u slobodno vreme, pohađanje muzičke škole, odlazak u pozorište, na čajanke i igranke. U vangradskim sredinama, u koje je praktično i Telep spadao do šezdesetih godina XX veka, devojke su se, usled objektivne ili socioekonomskim faktorima uslovljene nemogućnosti za to, umesto muzičkim obrazovanjem i odlaskom u pozorište, bavile ručnim radom.

Kao i za pripadnike/pripadnice svih „manjih” verski i etnički obeleženih grupa u okviru neke kulturološki slične veće grupe, i za pripadnike/pripadnice Veronkine zajednice tipično je isticanje njihovih osobenosti koje ih razlikuju od „neobeležene” većine (npr. putem opisivanja pojedinih običaja u vezi sa verskom tradicijom ili sasvim lokalnih pojmoveva i pojava). Sa aspekta većinskog etniciteta u današnjoj Vojvodini i Srbiji, kao i u kontekstu šire vojvođanske, odnosno novosadske mađarske zajednice, iz Veronkine, ali i priča u kontrolonom korpusu, izuzev po pitanju jezika (Kovács Rácz 2011), vrlo je teško jasno povući granicu između onoga što je tipično samo za telepsku (reformatsku) mađarsku zajednicu u odnosu na npr. vojvođansku, (telepsku) ili novosadsku katoličku ili verski neopredeljenu, ateističku mađarsku zajednicu. Drugim rečima: nekome ko nije bio u neposrednjem kontaktu sa ovom specifičnom zajednicom moglo bi se učiniti da je novosadska, odnosno telepska mađarska zajednica prilično homogena, odnosno vrlo slična ostalim mađarskim zajednicama u Vojvodini, što i nije netačno. Svakako da se ova zajednica, uprkos stalnom smanjivanju broja njenih članova, još uvek ne može nazvati „skrivenom manjinom” (Sikimić 2004), ali pitanje njene „etničke mimikrije” (Promicer u Sikimić ur. 2004: 8) u odnosu na širu sopstvenu, pa i većinsku zajednicu, ostaje aktuelno, naročito u jezičkoj i kulturološkoj sferi, čega su svesne i današnje (političke) elite kako mađarske, tako i drugih etničkih zajednica u Vojvodini, osnosno Srbiji, uključujući i većinsku.

Interkulturnalni aspekti Veronkinog životnog iskustva ukazuju na to da prema pripadnicama i pripadnicima etničkih grupa sa kojima je imala više kontakata, odnosno čije ponašanje i vrednosti su se podudarali sa njenim – ima pozitivne stereotipe, ali i da njene stavove po ovom pitanju odlikuje izraženi evropocentrizam, naročito po liniji podele Istok–Zapad (Harding 2005). Konakti sa većinskom etničkom zajednicom najviše su uticali na njen jezik, prvenstveno u poslovnoj i administrativnoj sferi, što se podudara kako sa iskustvima žena u kontrolnom korpusu tako i sa nalazima u vezi sa ovim pitanjem u Kovács Rácz 2011.

Kao i većina stanovništva u Vojvodini i Srbiji, Veronka danas prepoznaće geografsko poreklo pripadnika i pripadnica drugih, ali i većinskog naroda, u smislu da razlikuje starosedelačko i stanovništvo koje je u ove krajeve došlo tokom devedesetih godina prošlog veka. Sa stanovišta ličnog nivoa kulturološkog identiteta, takođe je evidentno da kod Veronke onaj verski preovladava u odnosu na etnički ili neki drugi identitet (žene, kćerke, unuke, supruge, majke, bake, zaposlene žene itd.), na što ukazuje to da je na pitanje o pretpostavljanju ličnih kulturoloških identiteta jedino na koje je odgovorila primetno uzbudena, odlučno i sa ponosom. Lične vrednosti koje Veronka ističe kao važne jesu: poštenje, iskrenost, marljivost i strpljivost, koja je često sinonimična sa poslušnošću i tolerantnim stavom ka drugima. Ove karakteristike takođe u velikoj meri odgovaraju nalazima u Mirnics, Nacsu 2011.

Veronkino mišljenje o novom i modernom, a prvenstveno o raznim kućnim aparatima, većinom je pozitivno, budući da ove „ženske ikone” (Slapšak 2001) sa kojima se susreće kada već sama zasniva porodicu, osim što predstavljaju praktična pomagala, u njenom životu označavaju značajan statusni korak napred u odnosu na njeno detinjstvo, prvenstveno u materijalnom smislu. Međutim, o njihovom uticaju na promenu rodnih uloga uzrokovanoj razvojem savremenog društva, Veronka nema sasvim pozitivno mišljenje budući da na najneposredniji način dovode u pitanje neka od njenih ličnih uverenja nastalih iz njenog životnog iskustva i u velikoj meri formiranih još tokom njenog detinjstva.

Odrastajući među ženama koje su se tokom svog života za sve što im je u životu bilo važno – gledano iz današnje perspektive – morale zaista mučiti i boriti, još kao dete obeležena kao siroče zbog odrastanja bez oca, te razmišljajući o iskustvima iz porodice koju je sama zasnovala, Veronka svojom tvrdnjom da ne razume savremene žene koje se odluče na to da rode dete i da ga podižu bez muškog partnera – poteže jedno od ključnih feminističkih pitanja: ono o reproduktivnim pravima žene zasnovanim na njenom ličnom integritetu i telesnoj autonomiji. Međutim, ona ih i ne osuđuje zbog toga što je u određenom trenutku i sama bila sa odlukom o tome da li će imati više od jednog (ženskog) deteta. Baš kao i većina žena u pričama iz kontrolnog korpusa, ona ovu odluku smatra duboko ličnom, ali govoreći o planiranju porodice i tretmanu dece u njoj, isto tako ukazuje i na to da su predratne porodice na Telepu imale i po više dece, te da su one zasnovane nekoliko decenija posle Drugog svetskog rata obično imale najmanje dvoje dece, dok su se bračni parovi koji su porodicu zasnovali u kasnijem poratnom periodu uglavnom odlučivali na to da imaju samo jedno dete.

Jezik kojim Veronka govori je tzv. južni mađarski, a osobenim ga čini to što je on uz to još i „telepski”. Ovaj epitet odnosi se na činjenicu da je jezik novosadskih Mađara pod jakim uticajem većinskog (srpskog) jezika, odnosno da su mađarske reči srpskim ustupile mesto naročito u radnoj i javno-administrativnoj sferi, ali i privatnoj sferi prilikom druženja ili odlaska na javna mesta budući da se tamo sreću i ljudi koji ne vladaju mađarskim jezikom, odnosno da je u takvim prilikama srpski jezik osnovni jezik komunikacije (Kovács Rácz 2010). Zbog specifične istorije i položaja, odnosno povezanosti Telepa kao naselja sa Novim Sadom tokom XX veka, ne iznenađuje činjenica da je Veronka, kao i većina njenih sunarodnika u ovom gradu, pa i Vojvodini, dvojezična, ali je njena dvojezičnost iz već navedenih razloga više situaciono-pragmatične nego tzv. integrativne prirode (Göncz 2004).

Uprkos tome što mađarski jezik nema gramatičku kategoriju roda, ova činjenica ne umanjuje utisak o sveprisutnosti rodno zasnovane podele društvenih uloga u telepskoj mađarskoj (i reformatskoj) zajednici.

Najveći izazov sa jezičkog, komunikativnog i intekulturološkog aspekta svakako je pitanje prevoda nereditovanog transkripta razgovora sa mađarskog na srpski jezik, odnosno toga u kojoj meri se u prevodu, između ostalih, jasno i nedvosmisleno oslikavaju i fenomeni u vezi sa rodnim aspektima Veronkine životne priče koji su na neki način zaodenuti nekim drugim sociokulturološkim ili jezičkim slojevima značenja. U nekim slučajevima, poput onoga kada govori o ginekološkinji i babici ili o lečenju dece – kada se pominju žene koje decu leče kod kuće, ali da se travar zove kada je nešto ozbiljno – rodna obeleženost epizoda o (ženskom) zdravlju je više nego očigledna. Međutim, u delu kada Veronka govori o obraćanju dece starijima, a naročito o u njenom detinjstvu većinom odsutnom dedi, rodno i uzrasno zasnovani odnos autoriteta u njenom iskazu bez pojašnjenja o kulturološkoj i rodnoj implikaciji ovog izraza i u prevodu bi vrlo lako mogao da se podvede pod puki jezički arhaizam. Veronkina priča se u ovom aspektu ne razlikuje od većine onih u kontrolnom korpusu, za koje je karakteristično da se „društvena omeđenost i socijalni položaj u istraživanom korpusu praktično bez izuzetka pojavljuje u svakoj priči, a o čemu se govori u svoje ime“ (Laki 2011: 164). Govorenje u svoje ime, jednakо као и govorenje u množini tipično за žene (*ibid.*, Tompson 2012), dakako, ne podrazumeva nužno i svest o pomenutoj društvenoj omeđenosti, ali smatram da najveća nedoumica u vezi sa postupkom metoda životne priče jeste mera, odnosno granica do koje je sa naučno-metodološkog i epistemološkog stanovišta smisleno, svršishodno, opravdano, te – naposletku – i umesno zalaziti u detalje nečije priče znajući da „putem životne priče predstavljamo sebe, često na implicitan način“ (Laki 2011: 167). Najveći izazov svakako ostaje tumačenje onoga što je rečeno, kako na izvornom jeziku tako i za potrebe prevoda budući da su pojedini verbalni sadržaji, jednakо као и neverbalni, neprevodivi u klasičnom smislu, odnosno na više nivoa teško razumljivi onima koji nisu upućeni u istorijski, društveni i kulturološki kontekst o kom sagovornice i sagovornici pričaju.

Naposletku, čak i nakon višesatnih razgovora sa Veronkom još uvek sam u nedoumici po pitanju toga šta u ovoj priči jeste ili je još eventualno moglo biti rečeno, tim pre jer ima stanovišta i da je čovek, kako to kaže Kami /Camus/, više čovek po stvarima koje prečuti nego po onima koje kaže. Prepostavljajući da se „čovek“ u ovom iskazu odnosi na (sva) ljudska bića, na osnovu analize jezičkih aspekata Veronkine priče, a u odnosu na ono što je ona manje ili više svesno odlučila da (ne) kaže, mislim da ono što je „prečutala“ govori ne samo o njenom ličnom stavu nego možda još i više o njenim osećanjima u vezi sa temom o kojoj je odlučila da „čuti“.

8. ZAKLJUČAK

„Napetost koju usmeni istoričar oseća jeste ona koja postoji u samoj osnovi: između istorije i stvarnog života” (Tompson 2012: 281).

Veronkina životna priča opisuje četiri generacije žena (i muškaraca) čija su iskustva, u periodu u kom se na geopolitičkoj sceni smenilo šest država, u svom kulturološkom i društvenom, a prevashodno geografskom mikrosvetu na razne načine protkana patrijarhalnom društveno uslovljenom podelom rodnih uloga. Analiza Veronkinog života nesumnjivo pokazuje da u mađarskoj, odnosno reformatskoj zajednici na novosadskom Telepu žene čine jedan od njenih temelja budući da imaju presudnu ulogu u vođenju domaćinstava i vaspitanju dece u duhu obeležja ove etničke, odnosno verske zajednice. Osim toga, one te uloge doživljavaju kao tradicionalne vrednosti kojima se ponose i koje su deo njihovog ličnog identiteta. Sa druge strane, „one žive rasute među muškarcima, vezane kućom, radom, ekonomskim interesima i društvenim položajem za izvesne muškarce – oca ili muža...” (De Bovoar u: Zaharijević, 2010: 9). Međutim, to ih ne spečava u tome da u interesu ostvarivanja ličnih ciljeva preispituju vrednosti svoje zajednice – kako šire društvene tako i uže etničke i/ili verske – koje na bilo koji način doživljavaju kao ograničavajuće, te da svoje odluke donose tek nakon promišljanja o njihovim ličnim, porodičnim i implikacijama po sopstvenu zajednicu. Činjenica da i Veronkina životna priča prikazuje i ovaj segment njenog života (tj. njihove dileme, izbore, razmišljanja i posledična saznanja, odnosno spoznaje, osećanja, vrednosti i načela kojima su se u svojim izborima rukovodile) potvrđuje to da metod životne priče daje kvalitativno drugačiji doprinos istraživanju i beleženju rodnih aspekata istorije žena.

Veronkina životna iskustva slična su iskustvima žena zabeleženim u knjizi „Životne priče Mađarica u Vojvodini” (Savić, Mitro 2006), posebno onim u pričama žena koje su rođene i/ili su veći deo života provele u Novom Sadu, odnosno na Telepu. Njena i priče ostalih vojvođanskih Mađarica nalikuju jedna drugoj naročito u segmentima koji se odnose na opšte društveno-političke i istorijske okolnosti o kojima u svojoj priči govori, pojedine lokalne kulturološko-institucionalne aspekte života novosadskih i/ili vojvođanskih Mađara (npr. crkva kao javno mesto na kom se govori maternjim jezikom, „Forum” i „Petefi” kao mađarsko intelektualno i kulturno stecište), pa čak i po pitanju pojedinih „prečutanih” događaja (npr. progon političkih neistomišljenika nakon Drugog svetskog rata), ali i u vezi sa fenomenima koji se tiču rodnosti i patrijarhata (npr. podela poslova u kući i van nje između žena i muškaraca, mogućnosti i načini odgoja dece, posebno u odnosu na sferu obrazovanja i zapošljavanja žena, ženskog zdravlja i njihovog slobodnog vremena). Veronkinu priču osobrenom čine prevashodno dve odlike: njen verski identitet i jezik karakterističan za novosadske, odnosno Mađare sa Telepa. Detalji koje Veronka u svojoj priči navodi u odnosu na svoju veroispovest, kao i način na koji to čini, naročito su zanimljivi sa etnografskog i antropološkog, odnosno kulturološkog i jezičkog aspekta budući da se radi o pripadnici „dvostruko manjinske” (verske i jezičke) zajednice. Primena metoda životne priče u Veronkinom slučaju ukazala je i na potrebu da se detaljnije prouči i svojevrsni etnolingvistički „diskurs nostalгије” (Petrović 2009: 100) koji

provejava iz njene, ali i pojedinih priča u kontrolnom korpusu, kao i dalji tokovi i pravci „zamene jezika“ (Winford u Petrović 2009:18) u vojvođanskoj mađarskoj zajednici, koja je karakteristična za manjinske (etničke, a samim tim i jezičke) zajednice, a na koje u svom radu ukazuje i Kovács Rácz 2010.

Veronka, njena mágka i majka nesumnjivo osećaju uticaj sveprisutnih rodno uslovljenih fenomena i patrijarhalnih obrazaca oko sebe. Neke od njih jasno prepoznaju (npr. stigmatizaciju siročadi, dominaciju muškarca u kući čak i kad je on očuh a ne otac). Druge smatraju zadatima, te stoga i neupitnima, podvodeći ih pod deo etničke ili verske tradicije (npr. patrilinerano nasleđivanje ličnog i porodičnog imena sa oca na sina, prava starijih da donose odluke u ime mlađih, prolazak kroz verski obred konfirmacije kao formalan, društveno poželjan čin i potreбно obeležje zrelosti deteta). Posebno zanimljivu grupu patrijarhalnih obrazaca čine oni koje Veronka doživljava kao (nesrećne) životne okolnosti, osećajući da u odnosu na nju, njenu majku ili mágku one nisu najpovoljnije, pa čak ni pravedne (npr. iseljavanje iz kuće očevih roditelja zbog tetkine predstojeće udaje, mogućnost da eventualni budući očuh prigovara njenoj majci koliko njena deca jedu), ali koje one, svaka na svoj način, uspevaju da prevaziđu, pa čak i da im se suprotstave. Međutim, uprkos tome što je iz Veronkine priče evidentno da patrijarhat smatra prirodnim ustrojstvom stvari, njena odluka da ima samo jedno (žensko) dete, da nauči da vozi automobil i da dugogodišnjem prijatelju, svešteniku odbije molbu za dodatnim dobrotvornim radom vođena svojim dubokim ličnim uverenjima, izlažući se potencijalnoj mogućnosti osude od strane šire zajednice, „predstavljaju izuzetne primere ženske samosvesti i assertivnosti“ (Dragin 2011). Time (i) Veronka, budući pripadnica i etničke i verske manjine, kroz svoju priču ukazuje i na „nesadržajnost mera za obezbeđivanje jednakih mogućnosti koje ignorisu značaj culture“ (Tompson 2012: 191). Njeno sećanje zabeleženo za potrebe ovog rada prikazuje svojevrsni subverzivni potencijal metoda životne priče koji deluje od pojedinačnog ka opštem, odnosno koji polazeći od nivoa ličnog i pojedinačnog, različitog i dinamičnog, dekonstruiše opšta društveno-politička „mesta“, odnosno događaje i pojave koje se sa istorijske distance najčešće poimaju kao neupitne i opšteprihvácene.

Životna iskustva koja Veronka u svojoj priči iznosi specifična su za vojvođansku, odnosno novosadsku telepsku mađarsku zajednicu i vernice i vernike Hrišćanske reformatske crkve. Govoreći sa kulturološkog i jezičkog stanovišta, smatram da je neke od pomenutih specifičnosti Veronkinog životnog iskustva iz nekoliko razloga bilo važno delom prikazati i u odnosu na većinsku i/ili neke druge kulture u okruženju. Prvi je zbog suštinske „nevidljivosti“, pa čak i profanizacije, različitih formi kulturološke raznolikosti i njihove interakcije u Vojvodini i Srbiji, odnosno njihove geografske, jezičke, pa i verske lokalizacije na tzv. male sredine, te upadljivo stereotipnog prikazivanja ovog fenomena u javnom diskursu. Rezultat ovakvog pristupa je u javnosti primetno odsustvo međukulturne interakcije kako između većinske kulture u okruženju i one manjinskih zajednica tako i interkulturne razmene među svim kulturnim zajednicama bez obzira na njihov većinski ili manjinski status u konkretnoj (lokalnoj) sredini (Pušić 2008).

Drugi razlog je to što i Veronkina priča ukazuje na činjenicu da patrijarhalni društveni obrasci, koji u suštini predstavljaju raspodelu društvene moći zasnovanu na polu, odnosno rodu, prevazilaze etnokulturološke okvire, te da ova pojava u jednakoj meri, ali na različite načine, utiče i na žene i na muškarce. Primera za to u njenoj priči ima nekoliko, a kao najočigledniji, naročito sa aspekta teoretičarki i teoretičara trećeg talasa feminizma i muških studija (Milojević, Markov 2011), nameće se epizoda sa obavezom njenog supruga da kao

stariji brat, odnosno muškarac, u kući izdržava, odnosno iškoluje svog mlađeg brata, što je obaveza koja se prenela i na Veronku kada se za njega udala. O sličnim situacijama svedočile su mi i neke poznanice i poznanici pripadnici/e većinske kulturne tradicije poreklom iz različitih delova bivše SFRJ.

Treći razlog je to što se mađarski jezik, budući iz ugro-finske porodice jezika, u većinskom slovenskom jezičkom okruženju doživljava kao izuzetno specifičan, te se stoga i mađarska kultura, odnosno život Mađara u takvom okruženju neupućenima doima kao izrazito različit, uprkos tome što je „bliskost sa Mađaricama najveća u odnosu na ostale nacionalne grupe” (Savić 2006: 251) i što se one smatraju „delom ovog [vojvodanskog – op. aut.] geografskog prostora i stanovništva” (*ibid.*). Pomenuta različitost samo delimično odgovara stvarnosti, a u Veronkinoj priči ona se očituje jedino u segmentima koji su izrazito etnokulturološki obeleženi (npr. u nazivima za pojedine običaje, pesmama i pesmicama, idiomima itd.). Međutim, uprkos tome što npr. mađarski jezik nema gramatičku kategoriju roda, rodnost kao fenomen je i u (vojvodanskoj) mađarskoj kulturi i jeziku jednako prisutna i uočljiva kao i u drugim kulturama i jezicima u okruženju (Laki 2011). Uz to, upućenost na, između ostalog, isti društveno-administrativni sistem uprave ovu etničku zajednicu u kulturološkoj sferi čini sličnjom ostalim zajednicama u okruženju nego što to na prvi pogled izgleda (Kovács Rácz 2010). Pomenute jezičke specifičnosti i univerzalnosti, odnosno sličnosti doprinele su tome da prevod potpunog, neredigovanog transkripta¹⁰⁵ Veronkine životne priče sa dijalekta mađarskog jezika na dijalekat srpskog bude jednako dinamičan kao i izvorni tekst, ali zbog dodatnih objašnjenja manje poznatih pojmoveva i znatno informativniji. Budući da mađarska kultura i jezik imaju značajno mesto u vojvodanskom etnološkom i leksičkom korpusu, prevod Veronkine priče na momente zaista „zvuči” kao izvorni tekst koji govori „jedna od nas”, a što je takođe odlika načina na koji žene govore o sopstvenom životu, za razliku od načina na koji to čine muškarci (Laki 2011, Tompson 2012).

Ako se ima u vidu mađarski uticaj na kulture i jezik(e) naroda u regionu vojvodanskog Potisja i Podunavlja, istočne Podravine i Posavine, a koji već bezmalo više od jednog veka koriste u osnovi isti dominantni administrativni jezik,¹⁰⁶ jasno se vidi da je u oblasti etnologije i lingvističke antropologije još uvek relativno malo naučnih radova posvećenih međusobnim uticajem mađarske kulture i jezika i onih većinskih u pomenutim regionima. Radovi i istraživanja u ovom pravcu uglavnom su iz oblasti književnosti, publicistike, komparativne lingvistike i prevodilaštva, istorije i arheologije, a nešto ređe i sociologije. Etnografska i antropološka literatura koja se bavi ženama i ili rodnošću kao društvenim fenomenom u kontekstu mađarske kulture kako u samoj Mađarskoj tako i u zemljama u kojima Mađari žive u dijaspori, takođe je još uvek relativno oskudna i teško dostupna van uskih stručnih krugova i na mađarskom jeziku, dok je na drugim jezicima praktično nedostupna, odnosno nepostojeća. Stoga priče zabeležene u kontrolnom korpusu ovog rada, jednako kao i Veronina priča, predstavljaju značajan doprinos beleženju životnih priča, odnosno istorije žena iz vojvodanske mađarske etničke zajednice. Sledeći značajan korak u kontekstu interkulturne komunikacije, kojoj je i ovaj rad imao za cilj da doprinese, mogao bi biti prevođenje knjige „Životne priča Mađarica u Vojvodini” na srpski jezik.

105 „Za potpun transkript nema, nažalost, zamene” (Tompson 2012: 269) sa aspekta istraživačica i istraživača koji koriste metod životne priče.

106 U vreme SFRJ: srpskohrvatski ili hrvatskosrpski, a danas bošnjački/hrvatski/srpski. U daljem tekstu će ga nazivati srpskim jezikom.

9. PRILOZI:

9.1. Verona, 1937, Novi Sad¹⁰⁷

U nastavku sledi *redigovani* prevod transkripta razgovora sa Veronom, sa većinom fusnota koje se kao pojašnjenja nalaze i u izvornom neredigovanom transkriptu, i u njegovom prevodu na srpski. Fusnote koje su korišćene u poglavljima 5–6 u ovom prilogu su izostavljene.

Prvi razgovor - 16. jula 2011.

AD: Dakle, sad bismo počele i budite ljubazni predstavite mi se: gde ste i kada rođeni i, je l', u kakvoj ste porodici odrasli.

VU: Pa, počela bi' s otim¹⁰⁸ da sam rođena 1937, na Telepu i da kuća u kojoj sam rođena još uvek stoji. Štaviše: ona je tu, samo par ulica onamo. Pa, imam još i jednu stariju sestru i mamu. Mi smo bile¹⁰⁹ iz sirote porodice. Mislim, ne mož' se čak kaz'ti ni da je prosečna. Tata mi je zdravo rano umro, imala sam četir' godine, a sestra je četir' godine bila starija, tako da je za nas posle došlo jako, jako teško vreme. Doš'o je i rat, al' kako je moj tata bio bolestan, bolestan od jekтике i bile smo sasvim male, malecke, pa dete od četir' godine je još jako malo, i mami su kazali da će nas, jel, odvesti jer nam je tata bolestan od jekтиke i jel deca ne mogu biti tu u jednom stanu od jedne sobe, jel. Mama je rekla da neme šanse, da ne da decu, nego da onda bolje, kad je već tako, onda neka nose muža u bolnicu i nek' onda on bude u bolnici. I onda, kako je onda stvarno jekтика bila zato baš česta i svašta, onda su njega odneli u Segedin. Tamo je dosta dugo lež'o, jako, jako dugo. Ja, ja se tog baš zdravo ni ne sećam, al' kol'ko se sećam par puta su ga pustili kući u posetu i to je nekako jako, mene k'o dete jako potreslo jer je mom ocu uvek bilo zima, tako, tako, pa, bolestan je bio.

(Ustaje da isključi frižider jer je počeo da zuji.)

Izvinite, ovo sam 'tela da isključim. I, tako je, jel, moj tata onda i umro i mi smo ostale tamo u tom stanu od jedne sobe. Nažalost (*uzdiše*), to je tako bilo da... (*Pokazuje na knjigu „Životne priče Mađarica u Vojvodini”/Vajdasági magyar nők élettörténetei/ koja leži na stolu i u kojoj se nalazi životna priča njene tetke, očeve mlađe sestre.*) Tetka je već polako trebala

107 Transkripte razgovora sa mađarskog prevela i srpski prevod redigovala Ankica Dragin.

108 Mađarski idiolekt VU većim delom korelira sa vojvodanskim govorima srpskog jezika, pa je prevod urađen u tom duhu. Zanimljivo je da kada se bolje koncentriše, ili kada govor o savremenijim stvarima za koje postoje naučene „fraze” (npr. radno mesto, kvalifikacija itd.), VU onda manje zamuckuje i koristi standardni mađarski jezik te govorí savremenijim jezikom. Međutim, kada je tema privatni život, tada prelazi na lokalni dijalekat.

109 Iz snimka na mađarskom, odnosno teksta u ovom i sličnim odeljcima gde Veronka priča o „deci”, nemoguće je odrediti rod. Tekst je, međutim, u većini delova u ženskom rodu budući da Veronka u nekoliko navrata naglašava da njihovu porodicu čine starija sestra, majka i baka, te da su većinu dece u društvu iz ulice činile devojčice. Na jednom mestu čak spominje da su u društvu bila samo dva dečaka.

da se uda, jel. Onda su nam kaz'li da, jelda, godinu-dve smo tamo živele i onda su nam kaz'li da jel (*uzdiše*)... Nek' mama gleda, jel, sebi stan jel njima, jelda, treba stan kad se tetka uda. I onda je mama, jel, sa dvoje dece, jel, onda već dvoje siročadi, jel onda je to zato bilo strašno. Kaže moja mama: „Šta ču?”, kaže „Otiću,” kod njene mame, a i ona tu stanuje na Telepu. I onda smo tamo očle, soba, kujna, sa predsobljem, bilo nas je pet: mājka,¹¹⁰ deda i nas tri, tamo smo živeli. Pa, to, to je bilo jako tužno. Moja mama je radila od jutra do sutra. Otišla je na jedno mesto, onda je otud išla na drugo, tako da je nas stvarno mājka od'ramila. Ona je bila s nama, jel, po celi dan i tako, a posle, kad sam ja već, jel, u školu... Moja starija sestra je već išla u školu kad sam i ja trebala da krenem u školu, a ona je onda, jel, kao mama. Pa, ona po celi dan nije bila kod kuće jer se od nečeg stvarno moralo živeti. Jako je mлада, dvades't osam godina je imala kad je ostala udovica i to je njoj, jel, jako teško bilo. Mājka joj je uvek pomagala, davala joj novaca, al' i' joj je uvek morala vratiti. Dala je u zajam, zapisala je, al' joj se uvek posle morallo vratiti. S otim smo mi već naučile da imamo obavezu: kad nešto dobiješ, il' tražiš u zajam, to se mora vratiti. Tom nas je mājka učila. I uvek je tako bilo. Mama je uvek vraćala. No, al' kako prođe škola, dođe raspust i šta ja znam, to već malko kasnije, onda su tu bili ti Bugari povrtari. Tu, tu su bili di je Kamenjar, tuda, tamo do kraja, i na raspustu onda jedan dan kaže mi komšinica 'Je l' očeš, Veronka, da ideš tamo?' Moja sestra, ona je inače bila malko bolešljiva kad je mlađa bila. 'Očeš da ideš tamo, vode da im nosiš, i šta ja znam, da im daš, onima što tamo rade, kopaju, i svašta, i onda ćeš tamo dobiti malko, malko džeparca.' Ta di neću, ta novci su to. Pa, trebalo je novaca, jel, i onda sam na raspustu, k'o što sad idu , jel, studenti (*kikoce se*) drugde da rade, pa tako sam i ja otišla u bugarske baštne. Pa tako su me zavoleli tamo da su me uvek tako zvali natrag. Uvek. 'Al' nek dođe ona devojčica', i tako. Pa, s početka sam stvarno samo vodu nosila, i tako. Posle su mi već poverili i drugo štošta, da kažem, tak' e poslove da nosim papriku tamo, il' ovo-ono. Pa, eto, to što je bilo u bašti da se radi. A ja, jel, na raspustu sam uvek to radila.

Od prve plate koju sam, jel, dobila, bila je jako minimalna i... Jel nisu svakim danom plaćali, al' krajem nedelje uvek koji dinar, nije to bilo Bog zna šta, a ja šta ču sad s otim, šta ču? Pa, tako sam se obradovala da sam i mami i sestri kupila po jedan češalj. (*smeje se*) Kupila sam im češalj na poklon, to je bilo od moje prve plate. I ovo se, naravno, posle, posle, tol'ko ustalilo, uigralo da sam i na godinu na raspustu išla tamo tako. Onda sam tam' počela da radim i ozbiljne poslove: malko sam kopala, i tako, puštala vodu, i šta ja znam.

I onda kad sam, mislim, završila sam osnovnu školu i već sa šesnaest godina počela da radim u jednoj fabrici, di sam radila dok nisam imala osamnaest godina. Dotad sam radila samo tako, da dobijamo novce, al' nismo bili prijavljeni. Pa, sad, to je bilo tako da je onda još moglo tako, jel. No, al' u međuvremenu, sa sedamnaest i po sam se udala. Rano, rano. Sa dvadeset mi se rodila moja devojčica. Pa, dašta, radila sam ja, a kad se mala rodila, onda nisam više mogla. Nisam mogla da radim. Radila sam četir' sata: tako posle šest nedelja, onda se već morallo ići nazad na posao, redovno. I ja sam to iskoristila, to da radim ta četir' sata, a posle, jel, nije bilo ko da čuva dete, morala sam da ostanem kod kuće. Muž mi je osam godina stariji od mene, al' i oni su jako siroti. I njina cela porodica je bila nekako jako problematična. I tamo je tata brzo umro, i šta ja znam. Moja mama je morala da potpiše ti' mesec dana dok nisam napunila osamnaest, da se slaže da se udam. I, jel, onda sam radila, kažem, dok se devojčica nije rodila, posle više nisam išla da radim.

¹¹⁰ „Nagyanya/öreganya” je izraz koji u potpunosti odgovara lokalnom/starom vojvodanskom terminu/izrazu za baku, „mājka”.

I baš i nismo mogli iz jedne plate, iako je moj muž, jel, imao lepu platu jer je bio majstor. Cinkograf, što danas više nema u štampariji. Al', i onda, bili smo mladi, trebalo nam je, nismo imali stan. Ovaj deo kuće tu što ima (*pokazuje unazad, prema dvorištu, gde se nalazi jedan dograđeni deo kuće*), to smo mi zidali kad smo se sastali. Sad ga više stvarno ne koristimo kao stan, ne kao onda. Sad tamo ima već svašta. I onda dve i po godine nisam radila, tri godine. Onda smo svekru nagovorili, jel ni ona nije nikad radila, i nisu nikad puno imali, brzo zatim mi je umro i svekar, i, pa onda se ona primila da čuva devojčicu, i onda sam ja počela da radim na drugom radnom mestu. To radno mesto je isto bilo u štampariji. Već di sam ranije radila smo bili tako priučeni metalci koji rade na strugu. Tako, bilo nas je više dece, vršnjaka, devojaka, momaka, i imali smo jedan tako mali strug na kojem smo mi na njim radili i pravili tako šrafove, svakojake, obične, bakarne, i tako svašta. Eto, to nam je bio pos'o. Tamo, jel, dašta da nisam mogla da se vratim. Otvorila se jedna nova štamparija i onda sam ja počela da radim u štampariji. Tamo sam radila tri godine, onda se štamparija raspala. I tamo sam bila kao priučeni radnik, kao fotograf. Al' ne takav fotograf kao danas, na ulici kao reporter, nego smo, da kažem, (*pokazuje na knjigu na stolu*) slikali tako te naslovne strane i svašta, to smo radili. I, eto, raspala se štamparija.

E, pa, sad nema. Bez posla se više nije moglo živeti i onda sam otišla u Forum. I tamo sam radila trideset godina, u Forumu. No, tamo sam onda, onda stvarno kao kvalifikaciju... Jel, to već tako ide da smo posle posla dobili i kvalifikaciju. Volela sam moj pos'o, a i dobro sam ga radila i tako. Tako da moju životnu... 'Oću kaz'ti da je moja sudbina jako tužna, al' bilo je u tim i nešto dobro što je tako ispalо, il' kako da kažem? Što je tako išlo, jer smo pre jako puno putovali. Tak'a putovanja nam je štamparija organizovala, eto na izložbu u Nemačkoj, onda u Mađarskoj, onda na još mesta, i onda smo s otim autobusom zajedno i onda smo mi na puno mesta dospeli. A to nam je tako dobro došlo, ta to nam je bilo da se malko isključimo.

Na more onda, kasnije, kad mi je čerka imala već neke četir' godine, onda smo prvi put išli na more. I ja sam onda bila prvi put na moru, a moja čerkica je onda rekla, i dan-danas joj to pričam, da je, kad smo rekli da idemo na more, rekla: „No, fala Bogu da će ona u svom životu doživeti da ode na more.” (*smeje se*) Sa četir' godine! Eto, kažem, a ja sam sa dvadeset i četir' prvi put išla na more. Eto to joj često puta ponavljam, o tim često pričamo. I onda smo i to sve obišli na tim grupnim putovanjima i šta ja znam. Puno puta smo išli organizovano. Skoro svake godine smo išli. Bilo je i da, već kasnije, da smo kupili jednog fiću i onda smo s fićom dužom obišli celu obalu. Ja sam vozila jer moj muž nije 'teo da nauči (*smeje se*) i onda sam ja dužom, od Karlobaga do Ulcinja, dužom smo išli. Svake godine smo nekud išli. Eto, to je bilo ono najlepše u našem životu što se, eto, tako potrefilo da možemo tako da putujemo.

AD: Je l' mogu da Vas pitam samo da dopunimo nešto? Čime se bavila Vaša mama?

VU: Moja mama, ona prvo... Pa, ona nije radila. Nego, kada je već ostala udovica, onda je morala da ide da radi i onda je našla pos'o kao spremaćica. Jel tamo je bilo... I onda je svaki dan još išla tako kod Jevreja da radi. Onda je bilo jako puno tih Jevreja ovde, i onda još posle... Jel, pa bila je udovica, dvoje dece, i onda su je svi zvali, a i trebalo joj je novaca.

AD: Je l' i kod Jevreja spremala, ili pomagala u kući?

VU: Tamo nije, tamo je drugo radila. Tamo je pravila dugmade, plekane dugmade. Nekada su bile one male prese, išla sam i ja da pomažem, a i prst sam jednom pripuštila s

presom (*smeje se*) tako, na raspstu. E, onda, onda... Ne znam... I kada je spremala, onda je posle, u tako nekom domu zdravlja je ona onda spremala. Tamo, u gradu, u Njegoševoj ulici, gde je sada gimnazija, a onda je otišla u bolnicu da bude kuvarica. E, to je bilo samo zato lakše jer smo onda dobine i ručak, tako da, mislim, onda je mogla kući da donese ručak, jel, porodici. To nam je velika pomoć bila.

AD: Molim Vas, kažite mi kad ste rekli da ste išli kod Bugara da radite, koliko ste otprilike godina imali kad ste prvi put otišli tamo?

VU: Pa, otprilike tako dvanaest-trinaest, tako nekako. Ne znam sad već tačno, al' to je bilo samo tako na raspstu.

AD: Jeste li išli u srednju školu?

VU: Nisam, ja sam daklem, samo ono *redovno osnovno^{III}*... Onda, onda ono što je postalo osmoljetka, to ja imam. Nemam ništa više od škole, al' ovako, ovako, kažem, radili smo posle.

AD: Rekli ste da ste posle stekli kvalifikaciju. Šta to znači?

VU: Pa, to da sam dobila jednu potvrdu da sam ja kao obučena radnica. Tako da sam s otim mogla i drugde raditi da sam 'tela ili da je trebalo. Al' nisam.

AD: Koliko ste godina imali kada ste se prvi put zaposlili u fabrici?

VU: Šesnaest. I do osamnaeste nismo bili prijavljeni. Samo tako...

AD: A posle, posle rođenja deteta, kad ste počeli da radite?

VU: Onda tri godine nisam radila. Pa, da kažem neki' dvadeset i četir' godine sam imala kad sam opet počela da radim.

AD: To bi bilo o porodici, o životu. Sada bih Vam postavila nekoliko pitanja koja se tiču detinjstva, ako se slažete.

VU: Da.

AD: Čega se sećate da Vam je u detinjstvu bilo lepo? Probajte da razmišljate onako dečjom glavom. Šta je to bilo lepo u Vašem detinjstvu? Kako je izgledao Telep u to vreme, ko je bio u komšiluku, a da ga se Vi sećate? Gde ste se igrali, sa kim? Da li je bilo nečega što ste u kući Vi radili, a posle su Vam rekli 'Dobro, kad to uradiš, onda možeš ići da se igraš', ili takvo nešto?

VU: Sa nama je bila naša májka i onda smo tamo, da kažem, k'o i ovde, imali tako jedan dugački... Onda na Telepu kuće nisu bile tako česte k'o što su danaske. Tuda su sve bili vinogradi i ređe su bile kuće i puno je zemlje bilo, tako parcele. A moja pramájka je tamo

¹¹¹ Ukoliko nije drugačije naznačeno, reči u kurzivu VU izgovara na srpskom jeziku. Većinu ovih reči izgovara čisto, kao da joj je srpski materinski. Neke reči izgovara sa blagim, a neke sa izrazitim mađarskim naglaskom.

imala, kako su bile parcele, tamo je bilo dva reda ribizli u bokorima. I karanfili, onaj što tako miriši, prolećni karanfil i onda smo to uvek brale, i ribizle, i onda smo doibile neš' malo novaca, jel, od mäjke. Al' onda te ribizle... Ja ni ne znam imal' danas na pijaci ribizli. Onda je to bilo u modi te...

AD: Crne il' crvene?

VU: Crvene, crvene. I onda smo mi to morale da beremo nekad i od jutra do uveče jel i' je zdravo puno bilo. I karanfil, i onda smo i' nosile na pijacu kao, jel, deca i onda smo i', jel, prodavale. No, sad, u tim je bilo lepo to što... Lepo je bilo kad... Obećala je, jel, da kad to poberete, onda možte ići da se sigrate. Ta bilo nas je dece, nije bila izbetonirana ulica i sva je bila prašnjava. Onda smo polivali po ulici, igrali se. Skupilo se nas deset, dvanaest tamo, u grupu, jel. Nas je bilo dve, onda je uglavnom po dvoje bilo dece u komšiluku, i šta ja znam. A najlepše je bilo uveče, kad smo polili, onda ko će bolje politi po ulici, i šta znam, da ne bude prašine, i onda smo se loptali, igrali. *Neka bije, neka bije*, i onda, šta znam, spopali smo loptu i onda smo je bacali, i onda je onaj drugi bio taj kome treba baciti loptu. I, jel, igrale smo se s lutkama, jel, ta još smo deca bili.

AD: A medu decom je l' bilo više devojčica ili dečaka?

VU: Pa, bilo nas je devojčica, puno devojčica nas je bilo. Samo dva dečaka. Bilo nas je tako oko deset, ali samo dva dečaka. Tako da su ta dva dečaka tako nekako bili k'o devojčice. I oni su se s nama igrali s lutkama, šili su tako haljine, i koješta, pa, k'o i sva deca onda. Dobro je bilo to što smo uvek uveče, da kažem, pa već kad se počelo smrkavati, onda je bilo najlepše napolju se sigrati. Onda smo svi utrčali, po veliki komad 'leba i masti (*pokazuje rukom kao da maže jedno ogromno parče hleba*), luka, paprike, i to nam je bila večera, nije bilo salame, nasečenog, koječega, ta otkud. Onda svima isto. No, onda se nečija mama setila: „No, danas ču ja svima namazati masti i 'leba.“ Onda je sutradan druga mazala, šta ja znam. Mislim, to je bilo interesantno u tim da smo tako taj 'lebac s mašćom, i onda smo seli i jeli. Veliki komad, ondak su još one cipovke bile, te cipovke, tako su ih pekli, i šta ja znam. Čak i kod kuće i' je mäjka pekla. I onda smo jedan tako veliki komad odsekli i onda smo seli i to jeli i pričali. Onda smo pričali priče, onda je bilo tako ko ima mašte, kome je, jel, mašta već malo radila, onda su izmišljali svakojake priče. Onda smo se takmičili: no, kakvu ti sad priču znaš da nam ispričaš? I, eto, tako, mislim, to ja tak'a stvar bila da... To se ne zaboravlja.

AD: Je l' se sećate možda neke priče? Kako je išla?

VU: Pa, to sad već... (*smeje se*) Pa...

AD: Ko su bili glavni junaci u prići: deca, ili odrasli, ili neki prinčevi, ili , je l'...?

VU: No, tak'i prinčevi, da! Jel onda su u knjigama čitali, jel, onda su već oni koji su stariji bili, jel, knjige sa pričama. I onda naročito su pričali kako, jel, princ, i veštica, i tako. (*smeje se*) Jedna je izmisnila da, ju-ju, kaže, ona ima crne tabane, ta je sigurno veštica, i tako koješta. To je sve mašta bila, ta nije bilo televizora, nije bilo. Dašta, nego kad smo se mi tamо preselile mod mäjkini', kažem onda sam imala tako pet-šest godina, onda ni struje nije bilo. Nije bilo. Samo petrolejka. Onda je došlo bombardovanje, rat, i uveče ni lampu nismo smeple da upalimo. Sve se moralо zamračiti, kad smo se skidale, onda je svaka svoje odelo morala na

isto mesto da stavi, jer ako noću bude sirena onda smo se morale odenuti i išle smo u bunker. Mislim, to je bilo tako nešto što mi je sad tako... Pa, da kažem tako strašno, il' kak' bi' kaz'la? Tako nekako. Jel u tom bunkeru, tamo smo morale da se spustimo pod zemlju i onda, dašta, nas decu nisu puštali gore. Moj ujak je uvek tamo prid bunkerom gled'o avione. Onda, ne znam del' se vi sećate, tu, novosadske stare stanice. Je l' se sećate? I tamo su onda bombardovali staru stanicu i čak taki komadi gelera su leteli, čak i u našu baštu. Tako da se onda nikako nije smelo napolju biti. I onda, mislim, to smo sve zaboravili posle jer je, jel, došlo da smo stariji bili. Nismo to nikad zaboravili, al' zato smo se trudili da ne mislimo na to, da se ne sećamo. Znam za te 'aljine. Bila je jedna šnajderka u našem komšiluku. Mama se uvek trudila da nas isto obuče sa sestrom i svake godine nam je, jel, ta komšinica šila po 'aljinu-dve, al' to tako da je onda moja mama išla da joj pere. Oprala joj je sve dok je ona nama sašila 'aljine da ne mora da joj se plati. I tako onda... Sad je meni to jako tužno. Kad se tog setim uvek mi je tako strašno jel je sad već sasvim drukčije. Posle tol'ko godina, jel... Sasvim je drukčiji život.

AD: To što ste pričali, igre, to se sve, ako sam dobro razumela, dešavalo leti. A kako su se zimi igrala deca? Čime su se zabavljala, kuda su išla?

VU: Zimi smo isto tako jednom na jedno mesto, drug' put na drugo. Onda su se uveče kuvali kukuruzi. I onda smo tamo svi jeli kuvani kukuruza, jel, il' semena od bundeve, i svašta, k'o deca. Stavili su to prid nas i onda je došla i nedelja. Onda je tako bilo da je jedne nedelje rodbina došla kod nas, onda smo druge nedelje mi išli kod rodbine. Nije bilo televizije, ničeg, tako da...

AD: Jeste danju izlazili napolje da se igrate, ili ste se igrali u kući?

VU: Pa, danju? Bacali smo sneg.¹¹² Jel, mislim, pa bilo je snega. Uvek se smejem kad kažu; „Kad sam ja dete bila tol'ki je bio sneg da nismo vid'li na drugu stranu.” (*smeje se*) Ta dašta da nismo, ta mali smo bili, onda nismo vid'li. Što jes'-jes': bilo je u zimu više snega ondak nego danaske. I onda je to tako bilo da moja májka... Ne moja mama, nego nas je májka učila tako koječim, više koječega, da kažem, i da štedimo. I kako da rasporedimo novce. Ona je bila ta koja nam je svašta i objašnjavala. Moj deda je radio na železnici. I oni su tako radili da kad je došlo proleće, onda već u maju se mor'o kupiti novi ugalj, ugalj za zimu. Već tada da ne bi... Ondak se na džakove kupovalo brašno jel, pa, nije bilo... Tu je bila jedna-dve radnje, jel, nisi išla da kupiš po kilu brašna, nego se na džakove kupovalo da bude cele zime. Ondak smo u jesen klali svinju, da bude, jel, cele zime šta da se jede, jel nije ondak još bilo 'ajmo da kupimo deset deka salame (*smeje se*) il' tako štogod. Mi smo već u aprilu, maju kad se prestane s grejanjem, mi već kupujemo drva. I sad sam tako uradila, tako da je ostalo to u meni da se mora spremiti. Ja i sad tako, kad mogu sad, ja i sad kupim jedan džak brašna od devedeset i pet kila i onda ne moram svaki dan da trčkam u radnju, i koješta. Valjda ima u tome i nešto dobro. Šta ja znam, ja sam tako navikla. Pa sad...

AD: A kaž'te mi kad se u porodici rodilo još jedno dete, kad je u kuću stizala beba, kako su to objašnjavali deci. Sećate l' se, otkud ta beba?

VU: Paaaaa...

¹¹² Lokalni izraz za 'grudvanje': *dobátuk a havat* - doslovno 'bacati sneg', za razliku od *hányni a havat* - 'bacati sneg' u smislu čistiti ga.

AD: Otkud mami ta beba?

VU: O tim mi nismo... Ne. Ne sećam se da smo pričali.

AD: A je l' se sećate, uopšte, kako su deci ovo objašnjavali? Da roda donela ili su je našli u bašti ili...?

VU: Pa, uglavnom je priča o rodi bila ta koja... Bilo je i pesmica koje su isle: „Rodo, rodo...” šta ja znam „donesi nam bebu”¹¹³ i šta ja znam. Pa, uglavnom je priča o rodi bila ta koja... Nije bilo televizora. Danas je ipak sasvim drukčije. (*smeje se*) Ne možte prevariti decu. Onda su nas... Bili smo naivni, mogli su nas prevariti. A nas to nije ni tako jako interesovalo. Šta ja znam, nekako su, jel, deca k'o deca nismo baš puno pričali o tim. Samo meni... (*upadam joj u reč*) Izvin'te.

AD: Kaž'te samo Vi.

VU: Samo meni je to uvek tako strašno jel je većma onima koji su do nas bili, jel, deca svi, svuda je bila porodica. Mislim, tata, mama i deca. A kod nas tog nije bilo. A moj pradeda, on... Džabe, on je samo deda. I on je radio, kako je puno putov'yo jer je na železnici radio, malo je bio kod kuće i meni je to jako... Kako da kažem? Nije bilo muškarca, jel, u porodici. U mojoj kako-se-zove... I to što sam se ja tako rano udala to je tako jedna sudbina. Sudbina je tako donela, ne znam ni sama. Slučajno... (*smeje se*) Iako nisam morala, nije bilo obavezno, al' sudbina je tako donela, tako je moralno biti. Moja mama se nije baš mešala u to, jel se radovala. Mislim, jel, pre će početi život, onda će... Ne znam. (*smeje se*)

AD: A, kaž'te, načelno, kakav stav su ljudi imali prema tome da li se rodila čerka ili sin? Da li su se više radovali devojčici ili dečaku u to vreme? Je l' bilo toga da su se drugačije odnosili prema tome što se rodila devojčica ili dečak?

VU: Mislite kad već... Mislite kad sam ja već...

AD: Kad ste Vi bili dete.

VU: Pa... Na primer, kod nas lično to nije bilo pitanje da l' će sad biti dečak il' devojčica, al' nažalost je u to doba svuda međ' mojim vršnjacima bilo većma jedno dete u porodici. Kad sam ja devojčica bila onda je skoro svuda bilo dvoje. Kad sam se ja udala onda je već bilo posle rata i skoro svaka moja koleginica, moje drugarice, sve su imale po jedno dete. Daklem, ondak nije bilo... Pa, ne znam. Kod nas lično nije bilo problema s otim da l' će biti devojčica il' dečak, al' valjda su muškarci više za tim 'No, radio mi se sin', jel, al' moj muž nije bio taki. On... (*smeje se*) Svejedno, samo da je živo i zdravo.

AD: A sećate l' se kada, na primer, kada ste bili trudni, da li je bilo nekih običaja, ili kada bi Vas ljudi pogledali da su rekli 'No, ti ćeš roditi devojčicu...'? Ili dečaka? Je l' biste mogli to da malo objasnite?

113 Najčešća dečja pesmica kada se prvi put u proleće ugleda roda. Deca je još od najranijeg uzrasta najčešće povezuju da rodom. Izvorni tekst glasi: *Gólya, gólya, vaslapát, / Hozzá nekiünk kisbabát*. U prevodu: 'Rodo, rodo, metalna lopato / Donesi nam bebu'.

VU: Bilo je, bilo. Pa, ja sam, jel, imala dvadeset godina kad sam, jel... U aprilu mi se rodila čerka i onda je to bilo u zimu, nije se jako videlo na meni. Jako je sićušna bila moja devojčica, tako da... (*smeje se*) Ne znam što, al' tako je sićušna bila. Ja sam se još kod kuće porodila. Ja sam bila poslednja generacija koju su pustili da se mama kod kuće porodi. Posle je bilo obavezno tamo u... Bilo je taki' starijih žena tu u komšiluku, jer ja sam se tu udala. Otad živim tu, pedeset i sedam godina. (*smeje se*) I kad su žene, jel, videle: „Da vidim ruke!“ I sad zavisi, da l' si ovako pokazala (*pruža ruke sa dlanovima nagore*) il' ovako... (*okreće dlanove nadole*) Ako si ovako pokazala (*dlanovima nagore*), biće devojčica. Svejedno. Onda nije još bilo to da unapred znadu što će biti. I onda, dobro. Kad me je druga videla kaže: „Ti ćeš imati devojčicu.“ „Ta otkud... otkud znate?“ „Pa, jel je sasvim drugačije čoveku lice.“ Izmeni se, šta ja znam, usta malko nabubre. I stvarno je ispala devojčica, tako da, mislim... (*smeje se*) Može biti da je to stvarno taki običaj al' bilo je toga. Ja, i još, jel, kad se već više videlo, jel, onda ako ti je okrug'o stomak, onda će biti devojčica, ako špicast onda dečak, i takve stvari. Pa bilo je pre taki... (*smeje se*) priča.

AD: A je l' bilo nekih, kako da kažem, razmišljanja o tome da nešto drugo utiče na to kakva će biti detetova sudbina ili, na primer, kada će se roditi, ili pod kakvim će se okolnostima roditi dete?

VU: Ne sećam se tog nikako. Mislim, tako k'o sad što horoskop il' što izračunaju kako da bude, to nikako nije bilo. Mada sam ja onda u moje vreme, jel, onda sam imala neki' dvadeset godina, nisu to ni neke godine, ni nešto... Al' nije, nije toga bilo.

AD: A da li su roditelji, kol'ko se Vi sećate, u Vašoj porodici ili možda, uopšte, da kažem, u društvu drugačije se odnosili, na primer, prema prvom u odnosu na drugo dete? Ili na drugo u odnosu na treće? Na primer, da je najvažnije bilo najstarije, ili tako nešto? Dakle, da su se različito ophodili prema deci različitog uzrasta?

VU: Ne. Poznajem par porodica, mislim di je stvarno bilo puno dece. Tamo su sa svima jednako. Svako je isto dobio. Puno puta priča i moja koleginica sa kojom sam radila trides' godina: nji' je bilo četrnaest. Četrnaest! I kod nji' je bilo tako da mama odseče jedno parče kobasicice i onda još četrnaest kobasicice i... (*prstima pokazuje dužinu od oko 10 cm i kao da njima, jedan za drugim, u dužinu odmerava jednaku parčad*) i svako je jednako dobio. Svako je znao da je to jedno parče njegova kobasicica i to je pojeo. Gotovo. Nije moglo više jel nije više ni bilo. Ipak i' je bilo četrnaest. Onda su nosili odelo jedno od drugog. Al' inače se ne sećam da je bilo tako da su sad pravili razliku. Šta ja znam... Ne. Ne. Svi su jednako decu odranili. Kod moje mame i' je bilo petoro, a i kod tate šestoro-sedmoro i' je bilo valjda, šta ja znam, dece, jel... No, od nji' nisam nikog poznавала, samo tu tetku, nju sam znala.

AD: A u to vreme, kol'ko se Vi sećate, kako su se u porodici odnosili prema devojčicama i dečacima? Jesu li ih posebno učili šta priliči dečaku, a šta devojčici? Je l' znate nešto o tome detaljnije, šta je priličilo dečacima, a šta devojčicama?

VU: Dečake su tako tretirali da bićeš muškarac i treba jednog dana da izdržavaš porodicu. I moraćeš da radiš i tako. Na primer, moj muž je isto rano počeo da ide novine da prodaje kao dete. Kao što sam i ja išla, iš'o je i on da prodaje novine i donosio je kući novaca da jel, porodica... Jer mu je otac, kak' bi kaz'la, bio vojnik, al'... No, kako se to kaže kad, kad...? Pa, nije bio kod kuće. Rob? U zarobljeništvu, no, u zarobljeništvu je bio! I onda je on

kao u porodici... Im' o je petnaest godina... On je morao da izdržava mlađeg brata i majku. Pa, valjda je i drugde tako bilo di i' je bilo više. Pa dečake su ipak tako učili da ti moraš kod kuće da cepaš ona drva, il' one muške poslove koje danas, jel, rade ljudi¹¹⁴ (*smeje se*) ako i' rade i...

AD: A devojčice? Šta su učili devojčice?

VU: Da kuvaju. Da kuvaju, peku, ručni rad. Stvarno, kažem, májka nas je učila. Ja sam već sa deset godina sam' već tako kuvala. Sve sam znala da skuvam. Jel me je májka... Kod nje se uvek moralо ići da joj pomognem. S otim sam, jel, naučila i da kuvam. Ah, i gomboce, i sve sama. (*smeje se*) Sama sam kuvala od desete godine, tako da... Pa, sad to možda, valjda, jel je to ženski pos'o, kuvanje. To pre nije bilo, jel, da muškarci... Više danas muškarci kuvaju od žena. (*smeje se*) Pre nisu. On je za to bio da zaradi novaca. On je morao da ide da radi da zaradi, ne da kod kuće kuva i koješta.

AD: A kako se sećate da su se ljudi ophodili prema deci koja su, da tako kažem, iz porodica koje nisu cele, na primer kada su vanbračno rođena, ili ako nije bilo jednog roditelja ili ako su, na primer, bila... kako se kaže siročad¹¹⁵?

VU: Da, siročad.

AD: Kad je neko ostao siroče?

VU: Mi smo bile siročad. Nas su gledali kao...

AD: Al' imali ste mamu?

VU: Da. Polusiročad, al' ipak. Jer su nas tako uvek, mislim i na ulici su nas tako, kad su išli: „No, evo ga malo siroče.” Evo i', ona siročad. Mislim, i inače je to imalo jedan jako loš uticaj, ipak. Uticaj, il' beleg (*smeje se*), šta ja znam... I zato ja tako... Možda sad tom tu nije mesto, il' ne treba tako, al' ja teško razumem žene danas. Džabe, to je sad moderno, il' šta ja znam, da kaže: „Neću se udavati, rodiću sebi jedno dete i gotovo.” Ja se sa tim ne... Ne bi znala tako, mislim. Ja to ne mogu da prihvatom jel ipak je porodica onda porodica kad ima i oca i mater. Možda ja tako mislim jel ja sam tako ostala da nemam tatu. A mama mi je bila jedna zdravo lepa žena. Imala je prilika da se uda, al' se nikad nije ponovo udala. Kaz'la je da ona neće da taj za koga se uda da gleda koliko njena deca jedu, il' štогод, kaže. Ona se nije udala. Mada bi imala priliku da je 'tela.

AD: A šta Vi lično mislite o tome: da li su vas smatrali siromasima zato što niste imale tatu ili...

VU: Da.

AD: ...ili ipak zato što porodica nije baš bila bogata? Ipak zato jer niste imale tatu?

¹¹⁴ Mad. *ember* ('čovek') ima u ovom kontekstu isto značenje kao i kada se u srpskom kontrastira „čovek“ (kao muškarac, rodno obeležen, ne kao ljudsko biće) sa „žena“.

¹¹⁵ Ovu reč sam izgovorila na srpskom.

VU: Pre jel nismo imale tatu. Da, pre zbog tog. Ovako, kažem, mama nam je sve, kažem... Ujutru bi očla i uveče se vraćala, tako da smo se mi jako malo sretale s našom mamom. Ona je uvek tako pošteno radila da bude svega, da ne osetimo to što nemamo tatu. Al' sa jedne strane je to tako ispalо, al' teško... Mislim, teška je sudbina tamo gde porodica nije cela, gde je porodica okrnjena. Bar ja tako osećam do dana današnjeg. I ja sam sve uradila da naša porodica opstane. Da moje dete ima i oca. I fala Bogu, mislim, postigli smo to. Pedeset i sedam godina smo zajedno. Pa to je dosta dugo vremena, nismo više ni mlađi. Zato moja čerka... Kad se udala, imala je dvadeset i šest godina. Imala je dvadeset i pet godina, tako nekako kad se udala i rekla je: „Mama, ja neću imati samo jedno dete. ’Oču bar... bar dvoje da imam.“ Jel je ona bila sama i ona je to tako osećala da bi joj bolje bilo da je imala sestruru ili brata. Al' tako je ispalо da mi smo ostali kod jednog deteta, al' eto ne znam zašto je to tako bilo. Nije zbog novaca, i nije... Ne znam. Moguće da sam mislila da ćešmo, eto, ovom jednom više moći da pružimo nego da i' je dvoje. Možda sam se prevarila, al'... Ja, fala Bogu, imam dvoje unučadi, tako da...

AD: A kaž'te mi kako su u to vreme deci birali imena? Kako su deci davali imena?

VU: Uglavnom su se prenosila ona u porodici. Recimo, otac mog muža je bio Šandor, i on je Šandor. Sad, da sam ja imala sina, možda bi i on bio Šandor. Al' kod nas ne. Moja mama je bila Katica, ja sam Veronka. Sestra mi je Boriška, tako da... Mislim, kod nas nije toga bilo. Na primer, moja kuma, kad sam se rodila, tako su mi to pričali, da je ona ondak kazala: „No, šta je Verka? Nisu znali da ti nadenu ni ime?“ I onda sam ostala Veronka. (smeje se) Inače nije bilo neke tradicije. Prabaka mi je bila Marija, tako da toga kod nas nije bilo. Kod nas u prodici nije bilo tradicije da, sad, nadevamo imena. Al, na primer, kod mog muža jeste. Tamo je njegov mlađi brat Bandika jer je i stric bio Bandika. Mislim, kod njih jeste, al' inače nije. I sad, šta ja znam...

AD: Sećate li se takvih običaja da se, kada se dete rodilo, da se to na neki poseban način obeležavalо? Na primer, da mu odseku malo kose i da je sačuvaju? Ili da sačuvaju prvi detetov Zub što mu ispadne, ili tako nešto da ostavlaju za uspomenu nešto detetovo?

VU: Razumem, razumem. Pa, ne sećam se tako nečeg, jel, kod nas toga nije bilo. Al' čula sam da je bilo toga. Čula sam kod oni' koji su, jel, valjda koji su malo više... Kako da kažem? Više užive, osećali malo više da: „Eto, nek mi to ostane za uspomenu.“ Ja sam jako dugo imala dugačku kosu. I onda, pa dašta, kad sam već bila tako devojčurak i svi su imali kratku kosu i ja sam htela kratku kosu. Mama mi nije dala. „Ne, ne!“ Imala sam tako dugačku pletenicu i sve. Al' ja hoću kratku. I onda sam otišla i ošišala se i to je onda moja mam jako, jako dugo čuvala. Upletena kika sa mašnom, šta ja znam, to je ona čuvala. Meni to nije ništa značilo. (smeje se)

AD: I kakvi su bili običaji u odnosu na veru? Jesu se deca krstila, ili su se možda samo posvećivala, il' kako je to izgledalo? Je l' bilo kume ili kuma? Kako su izgledali ovi običaji?

VU: Da. Mi smo reformati.¹¹⁶ Mislim, tako je dao Bog da sam se za reformatu i udala. Kod nas su jako verni, i roditelji su mi tak'i bili, 'oču reći i moja majka, jel. Svake nedelje

smo išli u crkvu, a prva 'aljina, nova 'aljina, nove cipele, to se prvo u crkvu oblačilo. I onda posle, jel, drugdi. Al' nove cipele samo u crkvu, il' novu 'aljinu, prvo smo u crkvu išli u njoj. I da, bilo je, morali smo da idemo u nedeljnu školu, onda, jel, skupili su decu, jel. Onda je još bilo puno više dece. Tamo su nas učili. Veronauka je bila obavezna. Već mojoj čerki nije jer onda se nije smelo. Jel su je u školi dirali ako saznavaju da dete ide u crkvu, onda bude belaja.

AD: Jeste l' Vi išli u crkvu?

VU: Ja idem. Ja i sad idem.

AD: A u detinjstvu?

VU: Išla sam, pa uz to još i u grad, u veliku reformatsku crkvu. Tamo smo išli nedeljom ujutru i to peške.¹¹⁷ Skupilo se društvo i uvek smo išli u grad u crkvu jel je tamo posle bila nedeljna škola. Prvo je bila crkva, bogosluženje, a onda smo išli u...

AD: Da li biste mi ispričali kako u reformatskoj tradiciji izgleda kada se rodi beba? Dakle, da li se ona odmah krsti ili prvo ide posvećenje, pa tek posle...

VU: Posle dve nedelje. Posle dve nedelje je krštenje. Nema posvećenja. Posle dve nedelje. No, dobro, to je zavisilo i od toga kako je beba, kakva je bila. Kod nas je posle dve nedelje bilo krštenje.

AD: I kakav je tu običaj, kako se bira kuma ili kum?

VU: Pa, od rodbine neko.

AD: Je l' donosi neki poklon? Kako to izgleda, priprema i sve to?

VU: Uglavnom se izabere od rodbine neko za kumu, ili kuma, šta ja znam. I onda, da kažem, taj prvi prekrivač, povojnicu i čebe, šta ja znam. Bio je i takav običaj, da kažem. Moja sestra od tetke dve nedelje kasnije je rodila sina od mene. I onda je ona meni jedan dan donela ručak dok sam još u krevetu ležala. Jedan dan je donela ručak porodici. Pa, sad, jel, nas je u porodici bilo samo dvoje-troje, jel. A onda kad se ona porodila, onda smo mi jednog dana nosili ručak. Pre je to takva moda bila, taj kumovski obed, il' kako se već kaže. Tako se zvao. I to je ranije često bilo, skoro kod svakog deteta.

AD: A posle kako u ovoj veri, da kažem, izgleda vaspitanje dece? Ima li posle nešto poput prve pričesti ili konfirmacije?

VU: Da, da. Kod nas sa trinaest godina bude konfirmacija.

AD: Kako to izgleda? Šta to znači da dete ide na konfirmaciju?

VU: (*pokazuje na molitvenik koji leži na stolu*) Ja i dan-danas svaki dan pročitam po jedan... (*lista*) To je jedan reformatski... Ja svaki dan pročitam jedan tako, šta ja znam, jedan

¹¹⁷ Odлазак пеšке у цркву недељом међу неким реформатским јединицама, нпр. онима у Холандији и Мађарској, такође се сматра „типичном/извормом/правом“ реформатском традицијом.

psalam, ili hvalospev, ili nešto. Ima tu i za svaki dan, a i Bibliju, i nju uzmem i puno čitam. Ja sam takomislila da učim i moje dete, al' onda nije bilo slobodno. Tako da je ona išla na konfirmaciju, al' već kasnije. Već je radila. Da kažem, već je radila u EHO (*u novosadskoj Ekumenskoj humanitarnoj organizaciji*). Onda Karči (*zajednički poznanik, reformatski sveštenik, jedan od osnivača EHO i njen prvi direktor*) to organizovao. Sad ne znam, Vi ćete to izbrisati... (*smeje se*) Organizovao je onda zajedničku generaciju koja nije išla na konfirmaciju. Je l' *smeta?*¹¹⁸ (*spolja se čuje buka*) Da zatvorim prozor? I onda su išli na konfirmaciju. Onda ih je bilo trideset i nešto da su išli na konfirmaciju.

AD: Al' kad kažete da su išli na konfirmaciju, kako to izgleda kada na vreme dete ide na konfirmaciju? Šta to znači?

VU: Pre toga se mora ići u nedeljnu školu, na veronauku i tamo naučimo. Tu ima... šta je... (*lista jednu knjigu koja joj je pri ruci na stolu*) Kakve pesmice treba da nauče, mislim, ti što će na konfirmaciju.

AD: Je l' to molitvenik?

VU: Da, to je pesmarica. Pa su onda došli tu kod nas u crkvu tako ti popovi koji... Evo su potpsi. (*otvara pesmaricu i pokazuje potpise*) Onda smo mi (*smeje se*) tražili da nam se potpišu ti biskupi, i šta ja znam, koji su tu dolazili. Pa, tako je bilo da smo tamo mi naučili tih dvanaest zapovedi. Deset zapovedi. Dakle, dvanaest zapovedi, sad to već zavisi, je l'. I to je onda trebalo bubati. Ja kad sam išla na konfirmaciju bilo nas je tako, ne znam, tako trideset koji smo odjedared... Ta generacija. Muževih je bilo sto dvadeset. On je od mene stariji osam godina i onda je njih sto dvadeset išlo na konfirmaciju.

AD: Je l' to onda neko posebno bogosluženje?

VU: Da, to je onda posebno bogosluženje. Nisam tražila slike, nisam ih izvadila. Da, devojčice u beli 'aljina, jel. Kod nas nije bio u modi šlajer k'o kod katolika, al' u beloj 'aljini. I onda, jel, u beli cipela' koje su morale biti nove za tu jednu priliku. I posle tamo, u crkvi kad se završila konfirmacija, svako dete je popa posebno ispitiv'o i morao si na to znati odgovoriti. Onda je puna bila crkva, jel je to pre velika stvar bila da je dete prošlo konfirmaciju.

AD: A šta se menjalo u životu deteta iz tog ugla da pre nije bilo na konfirmaciji, a sad je prošlo konfirmaciju? Šta je to značilo za dete?

VU: To je detetu valjda dalo neko samopouzdanje da: „Eto, sad sam i ja vernik.” Al', eto, pre toga su zato svi moji vršnjaci, svi smo morali da idemo u crkvu. Nije moglo to da sad ja neću i ne idem. Morali smo da idemo u crkvu.

AD: A deci u samoj zajednici, je l', i u društvu, da li im se menjao status? Na primer, ranije nisu mogla da primaju Večeru Gospodnju, da se pričešćuju, a sad mogu, ili...

118 Na madarskom pita: „*Szmétál?*”, što je direktno preuzeto iz srpskog i (veoma je) tipično za Madare na Telepu, koji neretko od strane Mađara iz drugih vojvodanskih mesta bivaju prozivani i osudivani zbog toga što vrlo često i lako u svom svakodnevnom govoru usvajaju i kao madarske koriste i srpske reči.

VU: Da primaju... Da, da. Kod reformata je to tako da se prva Večera Gospodnja prima kada prođeš konfirmaciju. I onda, jelda, posle uvek za Božić, Duhove, Uskrs, onda je bila, jel, jer se kod nas šest puta godišnje deli Večera Gospodnja. Onda je to tako da cela, jel, svi koji su u crkvi i... Pa, ima ko ne primi Večeru Gospodnju jel je onda tako bilo da se moralio uvek pre tog tri dana ići u crkvu, jel. Al' kod katolika ima ispoved, pa blagoslov, šta ja znam, kod nas nema toga. Mi sam' tako...

AD: Da l' se možda sećate, da l' su se u Vašoj porodici onda drugačije odnosili Vaša mágka i mama prema Vama? Da su rekле: „No, sad si prošla konfirmaciju. Sad si velika.” Iz ovog ugla da li imate iskustva?

VU: Da, da. Onda su već kaz'li da: „Ti si sad, jel, prošla konfirmaciju, i ti sad možeš da kažeš štograd tamo.” Da kažem u crkvi. Ako nam se nešto ne sviđa, onda smo već mogli kaz'ti, jel. „No, mi sad ovako 'oćemo, il' tako želimo”, il' šta ja znam, al' inače...

AD: A u porodici? U kući? Jeste osećali da imate drugi status posle konfirmacije?

VU: Pa, samo tol'ko da su mi onda već govorili: „Pa, sad si velika devojka jel si prošla konfirmaciju,” jel. Trinaest godina, jel, kod devojčica je to najviše kad, jel, dolazi promena... (*smeje se*) Kada dođe ona... Ono nešto što... Ima ko je znao o tim. Ja sam znala o tim, da kažem, o menzisu pričam. Ja sam o tim znala jel sam imala stariju sestruru, al' ima je bilo muški', onda tamo ipak je još to bilo tabu. Nisu baš znali o tim da pričaju. Pa, ja sam znala jel sam imala stariju sestruru, i onda je ona meni objasnila i sve redom. Al' to je, jel, već značilo da: „No, sad si stvarno velika devojka,” kad, jel, već to imaš... (*smeje se*) Tako da...

AD: A kako se sećate, kada ste bili dete, da li je bilo nekih uzrasta kada su rekli da: „No, ti sad više nisi beba”, nego, šta ja znam, devojčica ili dečak? Ili sad više nisi devojčica ili dečak, nego devojka ili momak, velika devojka? Dakle, sećate li se tako nečega, kada su uglavnom bili ti uzrasti, i kako se to videlo da sad neko više nije devojčica nego već devojka?

VU: Pa, ja sad mogu samo za sebe da kažem. Moja sestra je neke četir' godine starija od mene. I onda ona je već onda, jel, ona je već ranije sve... Ona je već, jel, mogla da ide, sa drugaricama, malo tu, pa, tu u Petefi. (*sedište mađarskog KUD-a u Novom Sadu*) To je tamo odavno, jel, odavno već postoji Petefi. Ta znate, ovde, Petefi, kulturno društvo? I, eto, tamo smo isle na igranke, i u plesnu školu, i na tako štograd, jel, tamo je to bilo. I onda sam ja... Moja mama joj je uvek kaz'la da: „Možeš ići”, mojoj sestri, „Možeš ići, al' da vodiš i mlađu sestruru.” (*smeje se*) I onda, dašta, ja sam zato već drukčije sam se ponašala. Na primer, sa mužem sam se ja tu upoznala, mada su oni živeli ovde, a mi jedva dve ulice onamo. I on je bio u vojsci, pa bio je stariji, nije gled'o tak' e male balavice ko što sam ja onda bila. I on je bio vojnik, tri godine. Pre je tri, onda je to jako dugo bilo, i doš'o je kući, razdužio se, a ja sam baš i onda išla sa mojom sestrom. Bila je neka predstava. I moja mama je išla onda jel su i pozorišne predstave pravili, tako, amaterski. Pa, sedim ja tako pored mame. Kako je moja sestra bila starija, moj muž je nju poznavao, moju sestruru, al' mene nije, jel, ta, on nije bio kod kuće. I (*smeje se*) kaže on mojoj mami: „No, teta-Farkaška, Vi se ni ne žalite da imate još jednu čerku.” I tako smo se mi tamo upoznali (*smeje se*) u Petefiju. Moja mama se iznenadila: (*smeje se*) „Pa, pa, pa... Što bi se žalila? Imam”, kaže. Pa, dobro, bila sam mlađa. Stvarno ne znam kako je do tog došlo i godin' dana pre sam se udala od moje starije sestre. A, eto, mislim, ona je bila starija od mene.

AD: Al' kad su počeli da govore, na primer, da: „No, ti sad nisi devojčica, nego devojka”? Ili po čemu su znali da: „Nisi više dečak, nego momak”? Dakle, po čemu su to razlikovali? Je l' bilo, ne znam, da su se drugačije oblačila deca, na neki poseban način, ili su im branili da se igraju nečega, ne znam, to se sad ne sмеš?

VU: Ne, pa to je tako automatski došlo.

AD: A po čemu su znali i videli? To nam je zanimljivo...

VU: Kako su videli? Pa, valjda tako što stvarno... Jel su onda već ozbiljnije, jel, mogli da idu negdi: u bioskop, puštali su ih na igranke. Bile su pre one čajanke po podne. I uveče je bila igranka. Onda su tako ti devojčurci, jel, one su mogle već da idu po podne na čajanke. I tamo je bilo igranki. Nji' već uveče nisu puštali, samo od određene dobi.

AD: Kada otprilike?

VU: Moja starija sestra je mogla da ide. Ja još nisam mogla uveče na igranke jel sam ja ipak bila mlađa.

AD: Koliko godina je trebalo da ima momak ili devojka da može uveče da ide na igranke? Četrnaest, petnaest, šesnaest?

VU: Pa, tako, tako. Većinom su tako počinjali, jel, devojke su se već onda družile, devojčile, i onda većma tako... (*smeje se*) No, sad, to je bila zabava. Pre nije bilo tako da televizor, i šta ja znam. Pa, to je bila zabava da smo išli tako na igranke i da se zaba'ljam, Momci su se kartali, kuglali, bila je tu i kuglana. Al' tamo su i momci ipak više bili posebno od devojaka. Nije bilo tako kao... (*smeje se*) Mislim, kako vidim sad je sve to nekako, kako vidim na televizoru. Pre su ipak zato posebno bile devojke, posebno momci, i onda je bilo kome se koja devojka svida, i onda, jel, on počne, jel, da se udvara, i kako već, jel... Ta, ne znam...

AD: A što se tiče sasvim malih beba: je l'se sećate, kad ste Vi bili mali, pa onda kad ste Vi imali dete, kako su se odnosili prema bebama? Da li su na drugačiji način oblačili bebe devojčice i bebe dečake?

VU: Ta, dašta. Dašta, drukčije.

AD: 'Oćete mi ispričati kako je to izgledalo?

VU: Pa, na primer, kako sam ja imala samo čerku, jel, pa ja sam uvek samo kao devojčicu, baš 'aljinice. Pantalone! To nikad nisam. Ne bi joj nikad obukla pantalone, mojoj devojčici, jel, to je za dečake. Devojčicama drindl i šta ja znam, jel. A dečaci su obavezno morali nositi pantalone. To znam kad je tri-četir' godine imala moja čerka počele su hula... Prvo čarape. Onda sam dala da joj sašiju take haltere, to smo joj sašili. Posle su bile hulahopke, tek onda su ušle u modu. I kako su one bile praktične, al' pantalone ne, nismo ih oblačili devojčicama, nikako. Ne samo ja, neg' ni inače niko nije. To je bilo za dečake. Sad, da l' je to...

AD: A kad ste Vi bili devojčica, sećate li se u to vreme da li su sasvim malu decu oblačili u one haljinice? Dečake il' devojčice, da su bile onako male, bele kao haljinice dok deca nisu bila još, šta ja znam, od godinu dana?

VU: Da, da. Nama... Da.

AD: Dok se na bebi nije moglo reći da l' je devojčica il' dečak, onda su ih nekad jednako oblačili. Je l' bilo toga kad ste Vi bili mali?

VU: Ne sećam se tako nečeg. Ne sećam se da kako je to bilo. Znam samo da jako, jako daleko sam morala da idem u zabavište. Uvek me je mama vukla za sobom čak tamo di je radila i di je danas muzička škola.

AD: U centar?

VU: U centar, u Njegoševu. I tamo sam onda išla u internat u zabavište. Zato jel je moja mama tamo preko radila, jel, tamo je onaj dispanzer, gde je sada gimnazija, tamo je bio. Tamo me je svaki dan vodila. Peške smo išle, jel, čak odavde sa Telepa jel nije ondak bilo autobusa, ni tramvaja, šta ja znam. Tramvaj je bio čak tamo...

AD: Il' bicikla...

VU: Nije bilo bicikla. Znam, imala sam jednu tako malu bundu zimi. Tog se zdravo dobro sećam: 'nako bela bunda sa tak'im velikim... (*na sebi pokazuje prstom kako je ogromna bila dugmad na bundi*) Velikim tim dugmadima. Tak'i dugmadi su bili. I onda, jel, ujutru u šest sati. Gre'ota od Boga je bilo buditi jedno dete u ta doba, a mama je morala, jel, eto, morala me je nositi. Ja sam po celi dan tamo bila. Tamo su nas čuvale one časne sestre. I to je spadalo pod katoličku crkvu, taj internat, tako su ga zvali. Tamo su bile tako iskušenice koje su 'tele da budu časne sestre.

AD: Kao neki samostan?

VU: Da. Tamo su bile te iskušenice koje su 'tele da budu časne sestre koje su se zanimale s otom malom decom kao što sam i ja bila, na primer. I znam da me je mama jednom vukla, jel ja sam plakala. I onda sam pala, sva bunda mi se tako ukaljala, i svašta, i onda smo stigle tamo i dok... Ta, bila je zima, jel. Dok je moja mama uveče došla po mene, one su očistile tu bundicu, i sve tako, jel sam plakala. Daklem, pa teška je zato pre bila sudbina. Barem nama. Ja tako osećam da je sad sasvim drugo. Ja već moju čerku nisam tako vaspitala. Ja sam već onda na biciklu, jel. Ja sam je onda već stavila napred na bicikli i onda smo s biciklom išle svuda. A sad da i ne kažem, jel. Sad već auto, i ovo-ono... (*smeje se*)

AD: A kaž'te mi je l' se sećate kako su odrasli zabavljali decu? Kako su se sa njima zanimali, na primer, kada su bila jako mala? Šta su se igrali a njima?

VU: Mice, karte... Mice, znate onu...

AD: Da, kako da ne.

VU: Kartali smo se, učili su nas da se kartamo, one prostije, jel, tablića i magaraca, i tak' e stvari. Kartali smo se, i mice smo se sigrali. Devojčice su ipak radile ručni rad, a dečaci, jel, pa, oni su fudbal, krpenjače su bile i onda su, jel, igrali fudbal.

AD: A sasvim mala decu, kad su ih, na primer, uspavljivali ili sa sasvim malom bebom šta su radili roditelji? Kako su znali da zaigraju te malecke?

VU: Pa, bila je kolevka i onda nju sam ljudjala. (*pokazuje kao da rukom mesi testo na stolu, a nogom kao da ljudja kolevku*) Tamo je, opet, mesila testo i sekla ga majka, ili mama, šta ja znam, ko je već, jel.. Kažem, ja, nažalost, moje se mame baš i ne sećam da se ovako zanimala s nama, samo majke. Kako god, mama nas je jako, jako volela, sve je uradila, al' nažalost ona je moralna, pa onda nije mogla.

AD: A, kaž'te mi, u to vreme je l' bilo u modi da se slikaju deca za uspomenu? Kad su decu nosili da se slikaju? Kako je to izgledalo?

VU: Da, da. Nažalost, kod moje sestre ima jedna prva slika. Onda već nisam imala tatu i mama je onda očla i mene je držala. Jednako nas je obukla, i mene je držala, a sestru za ruku i to nam je bila prva slika. Ne da mi je sestra, mada sam već kaz'la unuku (*smeje se*) da mi napravi jednu. Sad se već može napraviti, da mi napravi od te i meni jednu. Bilo je, bilo je da smo se slikali. Nama je mama puno slika pravila jel valjda je mislila da će to, eto, da nam bude interesantno da imamo slike kad odrastemo, jel, da vidimo kako smo izgledale. I znam da sam se ja uvek puno durila. Tako jako sam se durila. Nisam ni u zabavište 'tela da idem. Ma kak'i, neg' sam ujutru još i povraćala ako moram da idem u zabavište. Nisam 'tela da idem, al' sad zašto, to ne znam da objasnim. (*smeje se*) Prosto nisam 'tela, meni je bolje bilo kod kuće. Mada su se u zabavištu tako bavili s nama, i tamo je ipak bila jedna... Celi dan sam bila u zabavištu, dobijali smo redovno da jedemo, i svašta. Mada je onda i kod kuće bilo, jel, majka je zato, al' ja nisam... To nisam volela, da idem u zabavište.

AD: Čime su se zabavljali u vrtiću? Je l' biste mi znali kaz'ti čega ste se igrali, šta su vas učili u zabavištu? Je l' grupa bila mešovita?

VU: Mešovita, mešovita. Ivica, Marica, tak' e priče su nam pričali, čitali su nam. Onda je bila ona, da kažem, jelka. Veliko drvo. Jelku su kitili o Božiću i onda je svako... Učili su nas da treba darivati. I onda smo na nju one orase, obične orase u onaj staniol, kao danas onaj papir, u taj smo i' zamotali i onda smo to poklanjali. Meni je to, il' sam ja štogod drugo pravila, šta ja znam, nešto. Onda smo seckali one zvezdice i s otim ukrašavali jelku, sva deca. I mala deca, svi su na nju nešto vešali. Za Uskrs je bio jedan veliki... Moje zabavište još stoji tu... Kako se zove, di sam išla, još uvek tamo kuvaju deci ručak, tamo di sam ja išla u zabavište. Samo, dašta, danas se već smanji... Veliki, veliki park je bio tamo, divno drveće, žbunje, i onda su tamo sva... Kol'ko je dece bilo, tol'ko su gnezda napravili. To je tradicija, jel...

AD: Zekinih gnezda?

VU: Zeki za poklon, jel. I onda je svako dete trebalo da nađe po jedno gnezdo. I onda na razna mesta su i' sakrili i onda je u tim gnezdima bilo po jedno crveno jaje, ili šta ja znam, jedno... Nešto je bilo, jel, svi smo to uzeli i onda smo stajali tu kod gnezda sve dok vaspitačica ne... I dada! Pa onda je dada bila sve i svja, jel. Dada je kuvala, jel, i deci davala užinu, i sve.

Voleli smo dadu jel je ona, jel, sređivala decu. Bilo je tamo ko je, jel, eto, bio tako mali, i svašta, kao ja što sam bila, da, eto... Pa, izvodila ih je na ve-ce, učili su ih, jelda, kako treba. Daklem, tako je bilo.

AD: Nije bilo starije ili mlađe grupe, ili tako nešto?

VU: Ne, svi smo bili zajedno, zajedno. I dečaci, i devojčice, svi su bili zajedno. I to nam je onda bilo interesantno. Pa, učili su nas tako da deklamujemo, učili su nas par reči, šta ja znam...

AD: Spremali ste priredbe za roditelje?

VU: Da, da, da. Bilo je to tako da smo jednu malu pesmicu naučili, dva reda, il' štogod, i onda smo to, jel, ko je to znao da odrecituje, ta taj je srećan bio, jel je on (*smeje se*) to učio u zabavištu. Mislim...

AD: Kaž'te mi kako su u porodici deca oslovjavala roditelje, baku i deku? Sa ti ili sa Vi?

VU: Sa Vi. Jedino. Kod nas u to vreme sve redom. Još kako. Još kako, ja sam i mojoj mami govorila Vi. Mislim, Vi smo govorili. Svima, svuda, ne samo mi, nego cela moja generacija je roditeljima govorila Vi, i babi i dedi. Baba, baka il'... Mislim, tako smo ih zvali, jel, al' samo na Vi. Ne, ni slučajno se nije smelo nikome kaz'ti „ti”.

AD: A, na primer, stričeve, ujake i tetke?

VU: I njima svima se moralo na Vi.

AD: Dakle, sa svim odraslima?

VU: Svakom ko je, mislim, već bio takav da je, jel, dobrih par godina bilo razlike međ' nama, tom su mlađi Vi govorili, šta ja znam. To je bilo tako bez pogovora, tako je bilo.

AD: Kaž'te, a kad su se deca, na primer, nevaljalila, ili kad nisu slušala, čime su ih, da tako kažem, plašili roditelji? Ili, na primer, kada su bila nestaćna, i onda im kažu: „Ako ne budeš dobra, onda će...” Sećate li se čime su ih...?

VU: Išli su u čošak, klečali na kukuruzima, jel, čak i kod kuće. Onda su bogami kazali i: „No, sad nećeš ići napolje da se igraš sa decom. Tu ćeš ostati unutri jel to i to nisi...” Il' nisi uradila, il' nisi naučila, il' štogod. Pa, mislim, mi smo većma... Nas nije kažnjavala májkja, jel. Pa, i uradile smo sve što se moralo. Al', kažem, i to je tako bilo da... Žalili su nas k'o siročad. Džabe smo imali samo mamu, al' to je već tako jedna tak'a stvar da... Ja uvek kažem da sam ja, jel, bila samo polusiroče, jel sam mamu imala, al' još uvek smo bile siročad i to je meni... Pre je bilo jako puno ti' siročića di je bilo puno dece. Moja mama nije dala da nas odnesu u siročića, jel je trebalo il' nas da odnesu tam, il' da mi oca odnesu. Jer on je, jel, bio 'nako zarazan, od jekštike, tako da nije mog'o ostati. Onda su rekli: „Il' decu u siročiću, il'...” Njega, jel, je trebalo i onda je bolje on otis'o. Kaz'o je: „Decu ne dam”, kaže, neka bolje njega nose u bolnicu, tako da... Pre je bilo puno siročića, jel, puno je bilo siročadi.

AD: A, na primer, kada su bila dobra, ako su slušala, nešto dobro uradila, kako su onda...?

VU: Pa, pohvalili su nas. Pohvalili su nas: „Bila si dobra i zato ćeš sad dobiti jednu jabuku.” Jel eto, to je bilo to da: „Sad si poslušala i...” Dobili bi mi to i onako, al’ to je bilo zato jel: „No, ovu jabuku si zato dobila jer si to uradila”, il’ši danas slušala, il’ šta ja znam. A pre još nisu bile, jel, tak’ e torte, i svašta, ukiselo kolača, i koješta, i onda ako... Onda, da kažem, s makom, s orasima kolač je pre, pa to samo nedeljom. „No, kakav sad ’očeš?” „S makom.” Onda je to zato bilo jel... „Bila si dobra i kad voliš s makom, onda će u nedelju biti s makom kolača.”

AD: A kada je, na primer, dete plakalo, ili kad je bilo tužno, il’ tako nešto, kako su ga onda smirivali? Kako su se na tom malo ličnijem nivou ponašali roditelji prema detetu? Jesu li ga ljljali, ili ljubili?

VU: Pa... Da. Probali su da ga ohrabre tako s nekim pričicama i... Pa da ga poljube i... Da ga očešljaju, i da kažem... No, sad će ti vezati...

AD: Zagrlili?

VU: Da. Vezaću ti jednu mašnu i onda me je izljubila jel, eto: „Ta, nemoj plakati...” Ja sam jako puno padala, jako puno. Noge su mi bile čudo jedno. Bila sam uglavnom tako plačljiva i onda uvek: „No, sad ćemo to lepo oprati, sam’ nemoj plakati.” Onda bi povila ranu i tamo di ne boli, svuda, samo da ohrabri, jel, dete da: „No, dobro je to, sigurno te neće boleti.” Ako je i bolelo, onda je napričala puna kola kako to mene više ne boli, (*smeje se*) tako da... Pa, drugo nije bilo. Mislim, ja sam stvarno, kažem, bila baš... Posekla sam sam se tako tu po prstu, evo, tu je. Sekla sam sebi lebac i sklizno mi je nož. Mama mi je baš onda radila u bolnici u kuhinji kao kuvarica i onda sam skroz otud, sa Telepa, ja sama, tako... Neku krpnu sam stavila tu, tako, i onda sam tako trčala sve do bolnice jel, jao, pa posekla sam (*smeje se*) ruku, prst. (*pokazuje ranu na prstu*) I vidi se da je tu odsečeno i onda su to vratili na mesto, zavili. Al’ kad mi mama nije kod kuće po ceo dan, ja sam znala da je tamo u bolnici, da tamo radi, i onda sam zato trčala tamo, dužom po Cara Dušana ulici, peške. Jedno dete koje, da kažem, pa, šta ja znam, kol’ko sam onda imala? Neki’ osam-devet godina.

/Napravile smo pauzu i sad VU nastavlja sa pričom./

VU: Još kako, mi smo živeli tu blizu Dunava, gde je, je l’, i brodogradilište i ovaj Dunavac i onda tamo baš nismo smeli da idemo sami, tamo dole na Dunav, je l’. Zato smo uvek uspele da namolimo da, eto, idemo malo da se kupamo jer se samo tamo smelo ići, a onda smo uvek nosile kući drva. Onako veće granje, za potpalu, iz šume. Onako otpale grane, i svašta, tako nam je to sudbina donela da... I eto tako su nas, kak’ bi’ rekla, zbog toga falili što smo, eto... Pa, nismo džabe išle. Kupale smo se, ali smo zato i drva donele kući. ’Nako, mala su to drva bila, ne baš bog zna šta, ali smo donele kući, ta nismo samo džabe išle da se kupamo. Mislim, iz tog ugla ipak májka nas je samo tako puštala, ali nismo smelete... Ako je kazala da sad, tada i tada, kad vidite da je sunce tamo, onda smo morale da krenemo kući jer onda nije bilo satova i šta ja znam. Onda smo gledale i žurile kući trkom, da slučajno ne zakasnimo, jel onda sutradan nećemo smeti opet da idemo. I uvek smo išle sa društvom, deca, jedni su čuvali druge, male su veliki čuvali, i nije bilo tako te tuče, ili... Ne, nije bilo tako loše, zlonamerne dece, nego onako iskreno, tako su se starije prema nama ponašale kao da su nam mame i šta ja

znam. Kažem, to što smo drva donosile, to svaki dan kad su nas pohvalili, onda smo opet baš zato nosile jer, jao, pa sad smo nešto dobro uradile kod kuće, donele smo malo drva. Pa dobro je to došlo i onda smo se zbog tog radovale, tako da...

AD: A kada su, na primer, mlada deca bila tužna ili pala i udarila se, kako su ih onda starija deca tešila?

VU: Da, da, tešila su ih, ljubila su ih po obrazima. I, jao, zagrlila su ih, kao to je već... Neće to opet, ne, pazi pa drugi put nećeš pasti, pa ovo si sad samo slučajno pala, pa su nas hrabrilu. Kažem ovako jer sam se ja stalno muvala među starijima jer mi je starija sestra bila među njima, pa sam se onda i ja trudila da s njom... (*smeje se*) Da idem za njom, da uvek budem uz nju.

AD: Rekli ste da su se deca retko svadala. Ali kada bi se posvadala, kako su se onda pomirila ili izgladila situaciju? Kako je to izgledalo?

VU: Ah, nije tu bilo neke ozbiljne svađe, nikad nije bilo neke ozbiljne svađe. Na primer, jedna bi loptom udarila drugu (*pokazuje na levo rame kao da ju je neko u njega pogodio loptom*) i onda ona počne da plače kako (*plačnim dečjim glasom*) „Namerno si me pogodila loptom!” (*utešiteljskim glasom*) „Dobro, nije. Drugi put se neće desiti. Pa sad se tako desilo”, šta ja znam. Nikad ozbiljno, nikad se zaobiljno deca nisu svadala. Daklem, pa dečaci, oni su valjda drugačiji, šta ja znam, od nas devojčica, mi se nismo svadale. Naprotiv, naprotiv. Baš smo se držale zajedno naša generacija. Ja opet kažem, valjda zato što smo mi bile osetljivije i onda smo drukčije gledale na sve ovo. Meni je ostala jedva velika, duboka, kako se zove, u tome što nisam imala tatu. Porodica. Meni je to... I kažem, probam tako i mojoj deci¹¹⁹ da pričam. Saslušaju oni mene, ali oni to ne umeju tako da dožive. Ne mogu oni to tako da dožive i radujem se, fala Bogu, da i oni... Sad već moj stariji unuk ima dvadeset i devet godina, a mlađi dvadeset i pet-šest, ali i njih je moja čerka tako vaspitala. Ne sme se svadati i sve isto dobiju. Dobijali su i dobijaju. Tako da izgleda da je to kod nas porodično. Ja kad kupim, na primer, nešto, štagod da je, uvek ipak kupim po dva. Njima ili nama, ali uvek kupim po dva i to je valjda u meni, u krvi mi je, ili šta već, ne znam zašto. Ne znam.

AD: Kažte, sećate li se u vašem detinjstvu kako su se slavili rodendani? Ili da l' su deca išla u goste? I kad su išla, kako je to izgledalo? Jesu l' vodili decu u goste?

VU: Ne, ne, ne sećam se toga, kod nas to onda nije bila moda da se drže rodendani. Ja sam svojoj već jako držala, još u zabavištu. Tako su ih tada učili, je l', da sad ti imaš rođendan, pa onda da ga proslavimo, je l', u zabavištu. Ali kod nas toga nije bilo.

AD: A jeste li Vi svojoj čerki kod kuće slavili rođendane?

VU: Da, da, svaki. Svaki.

AD: I kako je to izgledalo?

¹¹⁹ Misli na unuke (dva dečaka, sada već odrasla muškarca) jer ima kćerku jedinicu i o njoj uvek govori kao o „mojoj čerki” ili „mojoj devojčici”.

VU: Pa, pozvala je svoje male drugarice, drugare, pravili smo more slika. Kažem, i muž mi je štampar. On je ionako voleo da fotografiše i slikao je svaki rođendan. Pozvala je drugare, pravili smo, je l'... Nije to bilo ništa bog zna kako posebno. Ranije su bili oni obični kolači. A kada je ona imala pet godina, to je jako... I slikali smo kako je baš onda bila bolesna. Imala je pet godina i jednu veliku tortu sam joj napravila i slikali smo je. Mi smo njen već slavili, uvek. A i ona njenima, svima drži rođendane. A i mi našu godišnjicu braka. Već pedeset i sedam godina svaku. Sad će u novembru biti pedeset i sedma i do sada smo svake godine svaku držali, svake godine. I tada se najviše skupilo, jako. Naša porodica je dosta mala jer nigde nije bilo puno dece, je l'. To uvek sa kolegama, prijateljima, šta ja znam, još nije bilo...

E, kada je već počela televizija, mislim kod nas, je l', ovde, onda je moja čerka imala pet godina. Onda je bilo da smo mi kupili naš prvi televizor. Orion, jedan ogroman (*kroz smeh*) televizor i onda je to bilo jako interesantno, je l', ovde je to onda ušlo u modu. Televizija je tek onda počela. I kaže moja čerka: „Id'te vi samo, lezite”, ona će ugasi televizor. Ona će gledati, mi nek legnemo (*smeje se*). Dete! I onda jedna starija žena, tu na čošku je stanovala, u stvari tetka mog Šanjike (*muža*) i onda ona, pa onda je već bila starija, tako osamdeset i kusur godina, i onda je odjedared lepo otišla iza televizora. Kaže: „Jel on sad nas vidi?” Eto, to je tako interesantno bilo, je l', neverovatno kako... Otkud da je sad bioskop došao u kuću, je l'. Bioskop u kući.

AD: A kada se setite svojih drugara iz detinjstva, ko su bila ta deca? Sećate li se nekih imena, kakvi su bili?

VU: Da, sećam se. Sećam se. I to je onda baš tako bilo da je svako od njih imao brata ili sestru. Onda, kažem, skoro kod svakog je bilo po dvoje dece, ali sva su imala tatu. Ja se opet na to vraćam, jer je meni ovo strašno falilo, a oni su uvek drugačije živeli od nas, po meni. Možda i nisu, ali drugačije je bilo. Ona su uvek spominjala tatu, a ja ga nisam imala, pa koga onda ja da spominjem. To je meni jako, jako, jako tužno...

AD: Ko su bila ta deca? Jesu to bila mađarska deca?

VU: Mađarska. Mađarska deca, uglavnom su Mađari bili na Telepu. Na Telepu je retko bio, a da nije bio Mađar. Mađarska, mađarska, ceo Telep je bio mađarski. Znali smo... Recimo, ja sam sa svojima stanovala u *Stanoja Glavaša* i od prve kuće pa sve do kraja u *Stanoglavlavaša* smo znali ko u kojoj kući stanuje. Ja i dan-danas znam: tu je ovaj stanov'o, tamo... Mada je sada već puno kuća srušeno, ponovo nazidano, ali ja sam znala ko je tu stanov'o, i šta je stanov'o, tako da... Znali smo se.

AD: Sećate li se, na primer, neke pesmice kada ste se igrali? Koja Vam je onako ostala? Kada ste se igrali, da ste to recitovali, ili pevali, ili govorili, na primer, kada ste se razbrajali? Na primer, šta ja znam, 'Eci-peci-pec'¹²⁰, tako nešto. Sećate li se takvih kratkih pesmica?

VU: Pa, naravno. *Ipič... Ipič-apač*, ili koji andrak, kako se zvala, ne znam, kad smo se igrali vije i šta ja znam. I onda smo se još igrali i žmurke, i šta ja znam, pa onda je bilo još

120 Izvorni tekst je razbrajalica koju mađarska deca najpre nauče i najčešće upotrebljavaju, što je slučaj i sa pomenutom srpskom pesmicom.

koješta, ali se sad već više ne sećam tako tačno (*smeje se*) šta je to sve bilo, ali znam da, da smo još išli tu u Petefi kao deca, već tada su se zanimali sa nama. Učili su nas tako da pevamo, tak' e narodne pesme, mađarske narodne pesme, i šta ja znam. I matori čika Vitkai se bavio s nama. On je nastavnik muzičkog, je l', i on se bavio s nama. Samo se jako brzo to razišlo, a ipak nas je bilo baš puno. Hteli su i neki dečji hor...

AD: Sećate li se imena pesama možda, ili koju ste pesmu među prvima naučili?

VU: Ovu devojčicu zapravo, zaista, nije majka podigla. Nje se jako dobro sećam. Onda, bilo je tak'ih... O cveću pesme su nas više učili, šta ja znam. Išli smo, išli, ali brzo se to razišlo, ne znam šta je bio razlog da se nije nastavilo, a tako je bilo lepo. Tamo smo se svi držali zajedno. Tamo je bio kanda jedan klavir. Za onog ko je 'teo, je l', da uči muziku, ili štogod. Pa, ja za to nisam imala... Nismo imali baš nikak'ih mogućnosti za to, pa onda ja nisam baš ni... Ja sam da pevam, to sam jako volela, baš sam volela.

AD: A je l' bilo nečega čega se niste smeli igrati? Ili, na primer, ovog se ne igrajte jer nije za vas?

VU: Ne, ne, ne. Ne.

AD: Rekli ste da u Vašem detinjstvu nije bilo televizije, nije bilo svakojakih igačaka. Čime ste se onda igrali? Dakle, bubama, ili nekim biljkama, ili sa kakvim životinjama ste se igrali?

VU: Svaka kuća je imala piliće, patke, guske, svinje, koze. I mi smo imali, sve je to bilo u dvorištu. Onda, mislim, pa njih je, je l', trebalo 'raniti. Mi smo s proleća jako voleli jariće jer su oni bili tako zlatni. Popeli bi se... Skakali su na krovove, i svašta. I još prasiće, uglavnom i male pačice i guske. Čuvali smo guske, trebalo je guske čuvati, to smo radili. To je bio naš pos'o da kad je već bilo gusaka. Svaka kuća je imala životinje jer onda nije bilo frižidera, nije bilo. I to već znam, ustane mágka ujutru, brzo zakolje kokošku, ili šta ja znam, da pristavi ručak, da bude gotov u podne. A ne kao što danas odem, kupim na pijaci i turim u frižider, ili štogod. Onda to nije bilo. Svako dete je volelo, imalo je jednu omiljenu. (*smeje se*) Na primer, baš mi je pre neki dan na pamet pala jedna devojčica iz komšiluka. Pa, moji' je godina i zvali smo je Duduka jer je uvek imala jednu kokošku koja je bila njena, pa je onda ceo dan mazila i nosala kad je imala vremena. I onda: „Jao, Duduka moja, Duduka moja”, i prozvali smo je Duduka. Ona joj je bila sve, ta jedna kokoška. Ona je bila njena i to je bilo.

AD: A van kuće, na primer, kada ste išli na Dunav, jeste se igrali sa zmijama, žabama, šta ja znam, skakavcima?

VU: Uf, ja to nisam, nisam ja to. Ja se i dan-danas jako bojim. Ne bojim se, nego mi je odbojna, recimo, žaba ili miš ili belouška, ili štagod. Pa, ja tako nešto strašno...

AD: A bube? Vilin konjic? Skakavac? Bubamara?

VU: Leptira, leptira, njega smo onako u bašti, je l', tu je bilo cveća. Jako puno cveća je bilo u bašti, svakojakog. O, pa ranije je bila velika, velika bašta i onda smo leptire i skakavce i vilin konjice, njih smo hvatali (*pokazuje kao da lovi mrežom za leptire*) i onda smo ih, pa da,

gledali. Ali onda smo ih uvek i puštali jel su nas učili da se ne sme, da je i to jedan život. Tako da smo ga uvatili, pogledali ga (*pokazuje kao da u ruci i pred nosom drži leptira, okreće ga polako levo desno i proučava ga izbliza*) i onda smo ga pustili. Onda smo tražili: „E, ovo je lastin repak.”¹²¹ Onda, šta ja znam, kavkaski poštar, a bilo je i Idinih plavaca. Tako sitan plav, i onda smo trčali, hvatali ih. Pa, eto, to je bilo. Stvarno je to bila onda zabava (*smeje se*) više nego...

AD: A kada je procvetalo livadsko eveće, i ostalo, jeste li onda išli, na primer, da gledate, evo tu je bulka? Jeste li išli da skupljate lekovite trave i bilje?

VU: Pa, to ne, ali smo zato znali, mislim, sad, recimo, koja lekovita biljka je koja. Kamilica, eto ona je bila, je l', najpoznatija. Lipa, kamilica, to je onda bilo i čajeve smo... I menta, i lipa i, kažem, kamilica i još hajdučka trava. Ovih se sećam da smo išli tu na dolmu i onda smo ih tamo brali, sušili. Jer stvarno smo to na zimu kuvali, čaj od toga. Mislim od onog šipka i... Kako se zove? I zovu, i gloginje. Nisu gloginje, one rastu na drvetu, nego... Drenjine! Drenjine, one su tako nekako plave. Pre ih je bilo puno po, tako, žbunju, i bole su, pa ih onda nismo voleli jer subole. Ali su i bile jako dobre, te drenjine. Onda smo ih sušili, i tako svašta, svašta smo radili, da. Onda smo znali, je l', šta ja znam, sad kol'ko kamilice, onda smo se takmičili ko će više nabrati i šta ja znam. Pa, pre nije bilo tol'ko zagađenja svuda. Danas se tu ni ne može, tu se ne može ništa više brati, tako je sve jako zagađeno. Uf, da ni ne spominjem.

AD: Kažite mi, sećate li se kako su se lečila deca? Pričali ste da ste išli kod mame u bolnicu i tamo-vamo, dakle, kada ste posekli prst, ali kako su pre lečili decu? Na primer, kada ste imali temperaturu ili ste kašljali ili... Dakle, šta su onda sa Vama radili?

VU: Ja sam bila tak'a da sam jako puno tako bila bolešljiva. Tripot sam imala upalu pluća. I onda me je mama zamotavala u vlažan čaršaf natopljen odstajalom vodom i menjala mi obloge i ipak su zvali doktora, zvali su ga. Bio je nekada onaj travar, već ni ne znam kako se zvao, ali on je bio i dečji lekar i njega su uvek zvali zbog tako nečeg i onda je on, pa, kaz'o šta treba, šta ne treba. Inekcije nismo dobijali. Ja sam se tako, baš kad sam trebala da idem na konfirmaciju i te nedelje sam se tako razbolela da sam morala... Ustala sam da idem na konfirmaciju i onesvestila sam se na ulici. I onda na jedvite jade... Ali, bolesna sam bila, i onda sam imala upalu pluća. I onda, kažem, menjali su nam obloge, i tako su tim kojekakvim bapskim... Kako da kažem? Ne vračkama, nego... Ne sujeverjem, nego tim starinskim načinima...

AD: Je l' možete to da mi ispričate, šta su radili? Sećate li se nekih?

VU: Pa, to da... da su nam menjali obloge, i samo na stopala su nam stavljali vlažne krpe na stopala. E, sad valjda je zavisilo od toga kol'ku temperaturu imaš. Onda su nam i ruke alkoholnim... Ali pre nije bilo tako lako nabaviti alkohol, i onda su nas trljali krpama koje su umočili u alkohol (*rukama pokazuje kao da se pere po telu*), s tim su nas prali, i šta ja znam, koliko se ja sećam...

AD: A ko su bile te žene koje su to znale? Bake?

121 Leptir (*Papilio Machaon*, koga ona na madarskom naziva 'leptirom krstašem' koristeći pritom arhaični izraz za leptira /mad. *lige/*); preostala dva su *Colias Caucasicus* (koga ona naziva 'crvenim leptirom', takođe upotrebljavajući arhaičnu reč) i *Plebeius idas* (koga naziva 'plavim leptirom', takođe uz arhaičnu reč).

VU: Pa, tako te seoske... Bake. Starije komšinice.

AD: Dakle, to je bilo neko usmeno predanje u narodu?

VU: Da, da. Tako da eto tako one su jedna drugoj kazale, jao, sad dete, šta ja znam, je l', bokvicu su mu stavljale na rane. I list kupusa kada te je bolela glava. Onda su ti list kupusa stavili na glavu. Mislim, tak' e stvari...

AD: Da, takvi primeri me zanimaju. Kada je dete kašljalo, šta su mu dali?

VU: Pa, čaj od hajdučke trave. Ta hajdučka trava, to već danas ne znam di bi mogli, ili da l' bi uopšte mogli naći, i onda su od toga kuvali neki... I onda jednu kašiku... To je bilo tako gorko, čudo jedno, ne znam od čega, al' to baš nismo voleli. Protiv kašlja je bio čaj od luka. Nije loš taj čaj od luka, to sam još i ja davala mojoj deci i unucima kada su kašljali (*smeje se*). Skuvala sam crni luk u vodi i upržila sam šećera, jel tako su radili, i onda sam s otim prelila i onda smo iz krigli to pili polako, a i ja sam moju time pojila, a i unucima mojim sam to davala. S medom, otkinulo je šlajm i onda je on... Tako je to dobro bilo.

AD: A kada je dete imalo boginje? Šta su radili s detetom koje ima boginje?

VU: Pa, onda je, bome, bio karantin. Onda nije detetu bilo slobodno da izađe, a ni druga deca nisu smela u kuću jer dete ima boginje.

AD: A čime su ga lečili?

VU: Ispisali su na vrata, to je bilo obavezno napisati na vrata da dete ima boginje, da ne b' kogod uš'o. Ni odrasle nisu puštali unutra da ne b' slučajno boginje preneli u drugu familiju. Pa, boginja ima više fela, jel. Ima one ovčije, one što se ne smeju češati, a i šarlah je jako opasna bolest bio, jel. Sad ja baš ni ne znam imal' toga još danas. I onda smo mi svaku bolest imali, svaku bolest smo dobili. Jer onda, kažem, nije bilo slobodno vodom... Boginjavog nije slobodno vodom... Nije se smela voda mećati, kupati, da kažem, dete, onda nije bilo slobodno. Sad, kod koji' je to boginja bilo, kod ovčiji', il' šta ja znam...

AD: Jesu deci davali neke lekove?

VU: Ne, ne. Nismo ništa takvo dobijali što je bilo tak'o, jel, samo domaće lekove.

AD: A čega su se deca plašila kada ste Vi bili mali? Čega su se bojala? Dakle, jesu l' bila sujeverna, na primer, kad grmi ili kada sija sunce i pada kiša? Ili duga, šta su govorila za dugu?

VU: Pa, o dugi su kazala da ona pokazuje kaki će biti rod. Crvena je da će biti puno vina. Zelena – biće puno žita, šta ja znam. Mislim, to su onda tako objašnjavali. Ona boja koja je na dugi šira bila, ona... A sunce opet... A kada je grmilo i sijalo sunce, onda đavo tuče ženu, to je narod (*smeje se*), je l', tako govorio. „No, evo ga, đavo tuče ženu jel sija sunce i grmi.” Onda, pa dašta, kad je grmilo, onda smo se baš i bojali mi deca, kako smo se onda bojali. Onda nismo nigdi išli, a kaz'li su da ni promaju ne smemo praviti u stanu kad seva i grmi, onda se ne sme, šta ja znam. A deci je baš puno falilo, jel... Kad su kaz'li da se ne sme ići napolje jel

grmi, onda mi nismo išli, jel, pa, grmi. Ne sme se stati pod drvo kad seva. I to je uvek istina bilo jel se stvarno ne sme. Pod drvo, tamo se ne sme stati kad seva.

AD: A one obične, male... Ne možemo baš reći bolesti, nego nesvakidašnje pojave, na primer štucanje, ili kada Vam uđe voda u uši, ili tako nešto, kako...

VU: Za ušobolju je bila jedna *kao čuvarkuće* ili kako bih to kaz'la. Svaka kuća, svaki krov je im'o. Onomad mi je neko nudio. Kažem im: „Ne treba to već meni, šta će mi?” Ja to i tako ne b' mećala u uši. I bela luka je trebalo turiti u uvo kad nas je bolelo. I kažem tu, ne znam na mađarskom, onu *čuvarkuće*, tu malu, kao neki kaktus, i onda smo tako... Tako su ga u krpu zamotali i onda su to tako u uvo metnuli. Pa, mislim tak'i bolesti je bilo kod dece, bilo je.

AD: A, na primer, kada je dete dugo piškilo u krevet noću, je l' za to bio neki preporučen lek?

VU: Toga se ne sećam. Ne, ne znam. Uglavnom su, jel, kad već za dete kažu da: „Oče samo da se traži na nošu.” Onda su mu samo stavili pelene i gotovo. Onda su se, je l' da, pelene još prale i svašta. Ne sećam se toga da je tako štogod bilo.

AD: A je l' bilo nekih, na primer, među decom predstava da, na primer, ako hoćeš velika da narasteš, onda treba to-i-to da radiš? Ili ako nećeš da budeš takva-i-takva, onda ovako moraš da se ponašaš? Ili, ne znam, ako hoćeš da imaš lepe, crne oči, onda moraš domaćim sapunom da se umivaš. Je l' bilo toga?

VU: Pa domaćim sapunom je kosu trebalo prati zato da nemaš peruti, tako su kaz'li. Onda je bilo tako kojekakvi', jel, šta ja znam... E sad, onda su kaz'li da ako hoćeš da ti je lepo lice, onda ga samo s pavlakom treba mazati. I s mlekom. Pa u skoro svakoj kući je bilo ili krava, ili koza. I dašta da su onda tako manje-veće devojke to stalno radile, bogami, da im bude lepo lice, onda su ga mlekom umivale i s pavlakom mazale. Juuuuu, pa kad je to onda uskislo! (*smeje se*) Kakva glupost, al' nema veze. Kod nas je bilo i putera, jel, jer smo, kažem, imali kozu, kravu i onda smo tukli mleko tako da bude putera i onda smo, jel, puter smo jako smo ga voleli i koristili smo ga puno jel je svega bilo u kući. U svakoj kući je bilo. E, sad za puter su kaz'li da s otim (*pokazuje kao da maže ruke*) treba mazati ruke da ti bude mekana koža i noge, i pete da od tog koža odmekne. Onda nije bilo drugi' tako svakojaki' kako se zovu, te domaće... Kažem, domaći sapun... Za to znam tačno da smo za kosu, onda nećeš imati peruti.

AD: A sećate l' se kad ste bili dete kako ste sami sebi pravili igračke i kakve su one bile? Od papira, ili od drveta, ili ste od vunice štrikali male lutke? Jeste l' pravili sami sebi igračke?

VU: Ta dašta smo, nego, od upredene vunice smo pravile. To su nas još u zabavištu naučili, jel, tamo smo učili, a onda smo se mi i kod kuće sigrale s lutkama. Bilo je lutaka. U jednom čošku jednog svinjca bilo je naše čoše za lutke, jel. U njim nij' bilo svinja, nego je samo bilo tamo (*smeje se*) nuz svinjac i od onda naše čoše za lutke i onda smo mi tamo u kutije skupljale tak'e končice, pravile smo im noge, i onda smo im tako zavezale vrat da imaju i glavu. Pravile smo mi tak'e. Onda smo se igrale s lutkama, šile smo im haljine za lutke, dugačke, i take male kojekakve, svakojake. Moja málka je bila jako dobra kuvarica jer, jelda, nije nigdje radila, i onda je ona uvek samo kuvala i pravila puno pužića. Jer nekad su pužići,

jel, bili, a i danas su stvarno ostali reformatska tradicija. Pužići, bilo gde. Pa kada je doš'o neki veliki praznik, onda smo pravili pužiće. Učila nas je kako se prave i onda smo pužiće nizale u đerdane, lutkama po kojeg samo i onda tako, jel. Mislim, smišljale smo tako koješta. Zabavljaše smo se, bilo je zato i ranije s čim da se deca zabavljaju.

AD: A kako se prave ti pužići? Je l' mi možete objasniti postupak? Šta treba za njih? Je l' treba neki alat? Kako to sve izgleda?

VU: Naravno. (*Dok objašnjava, iz kuhinjske fioke vadi alat i pokazuje postupak: jednu dasku, čija je gornja površina iskošena i ravnomerno izbrzdana po dužini i na čijem gornjem kraju ima jedna mala ručica, na kojoj se testo savija u pužiće, i jedan mali, zašiljen štapić na koji se pre savijanja namota komadić istanjenog testa.*) Ja sam puno pravila pužića.

AD: Mogu li da slikam?

VU: Kako da ne! Žao mi je što baš sad nemam gotovih pužića. Inače to je tako... Je l' to Vaš? (*kao da je zazvonio telefon, zato pita, a onda ugleda foto-aparat u mojim rukama*) Ja, m-hm, može... To je tako jedna stvar koja se pravi od jednog jajeta, a brašna kol'ko primi, pa se to razvije. Danas već ima i ti' mašina, ali pre smo mi mesile tako i onda smo to na tak'e male kocke, jedan puta jedan centi tako, (*pokazuje na alatu kao da pravi pužića*) nadole, i onda se tu stavi i onda se ovako namota, tako. Pa, videli ste Vi već, je l' niste već videli pužiće? Dašta da ste videli! Pa u EHO-u sam ih ako ne i tri godine pravila svake nedelje. I ovo je važno: ranije ova sprava za pužiće nije bila od drveta, nego je u razboju bio tako neki rebrasti i na tim su žene pravile. Al', jelda, godine su prošle i onda su već izmisliли i onda i' se moglo praviti tak'e jednake. Pa ja mogu da kažem da sam ja sam strašno puno pužića pravila jer i mi kod nas još uvek držimo tu tradiciju da kad dođe praznik, onda Božić ne može da prođe bez pužića. Je l' ne valja? (*foto-aparat mi se zaglavio i tokom razgovora pokušavam da ga popravim, zato pita*) Tako da supa, domaće testo u supi je kod nas i dan-danas jako, kako se zove... Ima i' više oblika i... Ne, mene nemojte slikati, naopako! (*smerno se smeška dok je slikam sa alatom za pužiće u ruci*) Ovo...

AD: Hoćete samo izvući te štapiće? (fotografišem alat sa rastavljenim delovima)

VU: Ovo ovako treba motati. Šteta što stvarno nema sad u kući pužića, al' stvarno uvek... Za dečji rođendan, ili kad se nešto... Jedno dete je rođeno na proleće, moji unuci, a drugo u zimu, na Božić, tako da onda obavezno mora biti pužića jel i' jako vole.

AD: A, kaž'te, kada su sa vama razgovarali roditelji ili baka i deka, kako su su oni sa vama pričali? Onako na dečji način, ne znam... Da l' bi promenili ton, ili način govora, ili kao sa odraslima?

VU: Ne, ne. Kao sa odraslima. Ne, kako bi' rekla, nisu nam tepali kao što se radi s bebama. Ne. Oni su uvek nas po imenu i uvek ozbiljno. Ja sam bila Veronka i uvek sam, štagod da je, nikad nisam bila Verica ili šta ja znam. Uvek sam bila Veronka. Tako da su decu zvali po pravom imenu, ili kako bi' kaz'la... Ne sad: „Jao, dušo moja”¹²² ili „sunce moje”¹²³ Ne, kod

122 Mad. *babám* – doslovno: 'bebo moja'.

123 Mad. *csillagom* – doslovno: 'zvezdo moja'.

nas toga nije bilo. Nije to bila moda kod nas. Ni mi mäjkni nismo kaz'li, jao, sad, mäjkice moja, ili šta već. Mäjka – i gotovo. Njoj je to bilo ime, nije bilo drugog.

AD: Nije bilo toga daje, recimo, Vaša baka, ne znam, bila Marija, a da ste je Vi zvali baka Mara ili je bila samo mäjka?

VU: Ne, ne. Mäjka – i gotovo. Ona se tako zvala, i (Vi) deda. Tako da, jel, mi danas već drukčije radimo, ali je pre tako bilo, s nama je tako bilo da su s nama ozbiljno razgovarali. A ozbiljno smo se i dogovarali: ako sad, danas kažu, recimo, da sutra ideš u dućan. Dvades' filera, to je tako jedan probušen dvadesetoparac. Za to dobiješ jednu kesicu zizija. Ako ste nekad čuli za zizi, to je tako jedna fela *pahuljica*,¹²⁴ tako, kao kokice, samo je bilo u boji, slatko, ofarbanio i jel dvades' filera, pa jedna tak'a pakla zizija, pa to smo cele nedelje imali. (*smeje se*) Mislim, jer smo šparali da nam traje. I još kad smo išle u dućan Štolverk bombone su bile (*sa oduševljenjem*) štogod! Ni ne znam više ima l' danas uopšte Štolverka? (*pokazujem da ima*) Ima!? Pa, nisam znala. Al' to smo jako volele. Al' dašta da nije bilo toga zato da sad svaki dan idem i sad kupim kad se meni jelo i onda odem. To je bilo da sad te novce smemo na to potrošiti da kupimo nama zizija ili Štolverka, ili šta ja znam. One tvrde, ljute bombone, bio je na njima onaki crveni krst na njim, te su bile dobre za grlo, bilo je: „No, to da posisaš.” I bile su ljute. Neko i' nije vol'o, dete, ljuto, al': „To moraš da posisaš jer će ti od tog grlo biti dobro. Od tog će ti grlo ozdraviti.” I jaja. Umutili bi nam žumance i...

AD: Sa šećerom?

VU: Da, sa šećerom, i onda je to jako dobro jer od tog, jel, grlo te neće boleti, nego ćeš od tog još i lep glas imati, i šta ja znam. Daklem, pa tako stari, šta ja znam, taki običaji. I danas i' još ima. Recimo i ja mojima, i ja sam im umutila šećera, jaje, samo što moji nikad baš nisu 'teli to da jedu. Ne. A unuk mi je operski pevač, znate? I, jel, njemu znam da kažem: „Jedi sveže žumance jer je to dobro za tako štogod.” Pa, nekom je dobro, nekom nije. Pa, da.

AD: I na kraju mi kažite kad ste bili dete, jeste l' zamišljali da čete, eto, biti to-i-to kad porastete? To bih volela da budem.

VU: Da l' smo maštali, jel?

AD: Ili, recimo, ovim bih želeta da se bavim, šta ja znam? Dakle, je l' bilo tako nečega? Sećate li se tako nečega?

VU: Ja nisam... Mi nismo imali... Bar ja nisam nikad tako nešto zamišljala. Kako bude – biće, ali, fala Bogu, sudska mi je tol'ko polako proticala da sam zadovoljna. Al' nije bilo nešto tako. Velike planove nikad nisam imala. Htela sam da budem krojačica, al' to nekako nije tako ispalio, šta ja znam. Pre toga znam da je moja baka take male bonove dobila. Dobili smo, jel, jer smo bili siročad, i onda se s otim moglo ići da kupimo materijala za haljine, ili štogod, i onda je to krojačica sašila i onda smo otud dobole tako neke idi mi – dodi mi male parčade što su joj ostali i onda smo od tog probale i mi da šijemo lutkama. Bušile smo i sekle, isekle smo i pogrešno, tako da od tog nije bilo ništa. Al' krojačica... Ja jako volim da radim ručni rad: hekleraj, a i ovako jako volim ručan rad. Bilo je da sam radila, u tri smene sam

radila, a pre toga smo i u subotu radili, i onda dođem kući. Posle deset sati, kad stignem kući, i onda još jedno sat-dva heklam, tol'ko sam volela da heklam. Sad već ne radim tako nešto jer i oči i ruke sad već treba da i' čuvam.

AD: A kad biste sada imali još jednu priliku da ponovo započnete život, da li biste promenili nešto na svom putu, da tako kažem? Da li biste nešto drugačije uradili?

VU: Jako sam želeta da se bavim muzikom, bilo kakvom.

AD: Da pevate ili da svirate?

VU: Da sviram. Na instrumentu da sviram. Klavir, njega obožavam. To mi se nije ostvarilo. Baš sam otoič kaz'la Irenki (*zajedničkoj poznanici*) kažem joj: „Znaš, Irenka, kad bi' se ponovo rodila, ja bi' naučila da sviram klavir, pa taman mi to bilo poslednje.“ Al' mi za to nismo imali mogućnosti, jel. Dobro, i tu u Petefiju je bio jedan klavir, al' to nisu dali da sad mi tamo samo tako klepečemo po njim. Bilo je ko je svir'o harmoniku, učio, i sve, ali ja sam klavir jako volela i to mi je jako krivo što nisam naučila. Jer to se moglo i kasnije, jel, početi, al' eto, nažalost, tako je bilo. Stalno smo se trudili da samo nešto radimo, radimo, da naše dete već ne mora toliko da radi, al' eto. To što imamo, što smo dosad nabavili, to nam je, gotovo, nema više. (*smeje se*)

AD: A šta biste danas poručili ovim generacijama, koje su to važne, suštinske stvari u životu?

VU: Poštenje. Poštenje i rad. Ja mislim da kad je neko iskren prema drugom, od tog bolje ne treba. Ne. Kako da kažem? Ja ne mogu da kažem tako nešto da sad slažem samo zato da bih drugome u očima bila lepa. To nije lepo. A danas, bogami, puno ima ljudi koji nisu iskreni jedni prema drugima. I ta otimačina, pa čemu to? Ta niko neće odneti ništa kad umre, jel, da tako kažem, jer to je jedan narodni običaj, ili jedna poslovica koja kaže da kad se rodi čovek, onda se ovako rodi (*pokazuje pozu bebe koja ruke stiska uz telo*), a kad umre, onda ovako (*pokazuje položaj u kom ruke ispruža od sebe nadole, otvorenih dlanova*), da ništa neće nuz sebe poneti, sa sobom nositi, mislim. I kad ne bi bilo te zavisti. Tako su zavidni, i tako... Ne znam. Ja bi savetovala svima svako nek' samo tol'ko pomogne onom kome to još više treba.

Ja sam, na primer, strašno puno radila. Od prvog dana sam u EHO-u besplatno radila, do dana današnjeg. Sad već, istina, ove godine već nisam išla tamo, ali meni je to bilo tako dobro za moju dušu da mogu da idem i nekome da pomognem. Sve sam to tako, kako se zove, na takav način radila, dijakonijski. Nikad neću zaboraviti kad je počelo. Počevši od prvog dana tamo u slovačkoj crkvi, tamo su imali kancelariju i Karči je u crkvi objavio: ko hoće u nešto da se uključi da... Bez razmišljanja sam se javila, štagod da treba raditi i otad sam strašno puno radila. Štagod je trebalo, svuda. Sad već kad je, jadan, pre nego što će umreti, onda mi je rekao: „No, Veronka kreću ove *Zelene dame*“ (*laička služba podrške teško obolelima i ljudima na samrti u bolnicama*). Kažem, to neću prihvati. Sve ću prihvati, ali to ne. To ne bi' mogla raditi, da idem tamo da hrabrim nekoga za koga znam da mu nema pomoći. To ne mogu. Mislim, osećam da to od mene ne bi bilo iskreno. Ne, rekla sam. „Pa, što? Pa, odeš tamo i malo popri...“ Šta da pričam sa nekim ko umire, za koga znam da mu nema pomoći? I to onda uopšte nisam primila na sebe. Rekla sam da to ne. Sve drugo sam radila, ali to ne. To

je meni jako, kako da kažem, tako odbojno da sad ja tu nekoga hrabrim i znam da mu nema pomoći. To je ono bolno...

AD: Hvala lepo.

Drugi razgovor - 3. marta 2012.

AD: Želela bih da Vas pitam, čega se sećate u vezi sa Drugim svetskim ratom?

VU: Pa, sećam se toga kad su nas bombardovali. I sećam se da je u svakoj kući bio bunker. I mi smo imali u bašti bunker i onda smo tamo morali da siđemo kada su došli, jel. Većma su noćom bombardovali, kako se *ja* (*naglašava ovu reč*) sećam. I ondak smo uvek odelo morale da stavimo sve na jedno mesto da možemo da ga brzo obučemo. Onda nije bilo svetla, nije bilo sijalice. Onda smo mi u stvari imali lampu, nije još bilo u kući struje. Pa, kad je počela da svira *sirena*, i kad su došli, uvek su u ulici bili ti *dežurni* koji su došli i kucali na vrata da mora da se siđe u... I pregledali su stan, kuću uvek, da moraju svi da siđu u bunker. I to je nama, jel, deci u početku jako čudno bilo i strašno, al' smo se posle navikli da, eto, to tako mora biti, nismo mi znali, jel. Ja sam ondak stvarno zdrav' malo dete bila. Pa moja prabaka¹²⁵ je bila ta koja rihtala, da tako kažem, da nas je u red dovodila (*smeje se*) kako šta treba raditi, kako treba brzo se obući, i šta ja znam. I to je bilo zdrav' strašno kad su *sirene* počele da sviraju i kad tu u Kružoku... Sad, mi tak' kažemo Kružok, to je sada Petefi. Na njegovom krovu je bila ta *sirena*. To je bilo zdrav' blizu nama i jako se čulo. Uglavnom, kažem, u zoru su dolazili avioni (*smeje se*) i ono zujanje, to je bilo strašno. U polusnu, jel, probuditi decu, ta onda svak' najdublje spava. Pa, sišli smo u bunker. Onda je tam' već sve bilo namešteno tako da zato ipak mi možemo malo i prileći. Odneli su nas tamo, šta ja znam. Ondak su još bili džakovi sa slamom i onda smo na slameni džak tako, jel, tamo smo kao deca mogli... Nekad su i komšijska deca došla tam' kod nas da kao deca budemo zajedno, da se ne bojimo još većma, tako smo mi onda tamo pričali, posle smo pozaspali, i eto tako. Tak' i stvari se sećam.

AD: A sećate li se šta su Vam mama ili mјajka onda pričale, ili posle, kada je već prošao Drugi svetski rat, kako ste nabavljali namirnice, odeću? Prosto: kako su ljudi živeli?

VU: Kako je moj deda radio na željeznici, i mјajka je imala slobodnu kartu, 'oču reći, dobijala je nešto tako da nije morala da plaća. I rođake smo imali na selu, u Moravici i tamo je moja mјajka uvek išla. I otud je donosila te namirnice: brašna, masti. Nuz to još i duvana, što nije bilo slobodno, to su tako jako, jako pazili da ne saznamo da duvan, jel, nosi mјajka, da s' ne bi dečja usta izrekla. (*smeje se*) I to uvek tak', tak' su se sakrivali i kad su o tim pričali i sve. Daklem, otud je donosila mјajka hranu, najvećma, mislim. Pa bilo je i što se ovde moglo nabaviti: krompira, i ovog-onog. Al' brašna, masti i, jel, ti' tako svinjarija, kobasica i ti'... Onda su nam rođaci toga slali, jel. Da l' je mјajka za to štogod plaćala (*smeje se*), to ne znam, al' najvećma otud smo dobijali hranu, donosila je mјajka.

AD: A jesu l' pričali o tom koga su vredali, koga su dirali tokom Drugog svetskog rata, ko su bili ti koji su napadali, ko su bile žrtve, koga su odvodili? Sećate li se taki' priča?

125

VU koristi reč za prabaku, ali zapravo misli na mјajku (baku).

VU: Sećam se toga da su Rusi ušli. I onda neka fabrika Kulpin da je tu nekako bila. Ja se sad više ne sećam tačno šta je tam' bilo. Tu di je sad Liman. Tu je kadgod bio njin veliki magacin. I onda kad su Rusi došli, pa bilo i' je koji su otvarali, načeli taj magacin. I onda je otud jako puno razvukao narod. Znam, tak' e drvene kutije. U kutijama su bile *marmalade*, i tak' e *konzerve*. To je sigurno tam' bilo za rezervu, ja ne znam, za vojsku, il' za koga, znam da su otud svašta donosili tako. I onda su Rusi išli od kuće do kuće i tražili uvek, jel, šta ima. Razbacali su, bogami, tog se sećam, sve su razbacali. I to znam da je umivaonik, ta onaj stare mode umivaonik je bio, jel, u njemu *lavor*, nije bilo vodovoda, tamo je bila neka mirišljava voda, kolonjska, šta ja znam. Jedan je to popio! Mi smo sam' gledali, sam' smo tak' gledali, al' dašta da nam je mama povezala glavu i mјajka nam je glavu povezala da tako kao male matorke (*smeje se*) izgledamo, šta ja znam. I dolazili su, bome, jako često su dolazili i ondak sve redom. Sad je l' uvek isti ti, il' ne, tog se više ne sećam, al' dolazili su ti, i onda su bome puno šta i odneli što im se svđalo, to su odneli. Pa, namirnice... Ne sećam se da su odneli hrane, nego tako te tehničke stvari, ono što je već onda bilo, jel. Što se njima svđalo, to su odneli! Nisu pitali. Oni su to prosto odneli, gotovo. No, eto, o tim se ja neš' slabo sećam štogod više, tako, samo eto. Zakopali su te *marmalade* mјajkini, da i' ne nađu. Sad valjda zato što su se, jel, bojali da će i' pitati, no, otkud sad to, il' štogod, al' onda je svako otud nosio te neke *konzerve* i svašta. No, sad da l' su oni zato išli da to traže, il' nisu, ne znam, sam' su uvek išli od kuće do kuće.

AD: Da tako kažem: po nacionalnosti, za koga su kazali, na primer, ti su sad napadači, il' ko su bili fašisti, ko su bili oslobođenci, sećate l' se?

VU: Ja ne. Ne. Ne.

AD: A o Romima i o Jevrejima jesu l' štogod pričali posle rata?

VU: Pa, o Romima... Pa, ne mislim da su se oni otad baš puno promenili. Oni su uvek tak' i kak' i su i sad. Oni kako su navikli da svoj život, oni su tako i onda živeli. Sećam se bilo jene tako daleko od nas tako par romski' porodica, i džabe je tam' lepo bilo. Tak'a lepa kuća je bila. Jeste da nije bila velika kuća, mala je bila, al' oni su zato uvek napolju ložili, napolju. Isto k'o i sad što rade. Vidim ja da oni džabe dobijaju stanove, al' oni zato oko nji' tam' napolju kuvaju, peku, il' šta ja znam šta rade. (*smeje se*)

Jevreje, nji' su uvek spominjali kak' sam ja čula da, jel, Jevreji su jako veliki trgovci bili. Bili su zadovoljni s malo novaca, al' su i radili. Tako se sećam da su govorili da je, mislim, njin *mentalitet* taki, navodno, Jevrejima, da su trgovci. Oni zdravo vole da trguju. Al', i radili su, jel, i pre je bilo tako da su bili zadovoljni i s manje, al' da uvek bude posla, da ima posla za narod. I moja mama je radila kod Jevreja, to je tako posle posla išla tamo. A ipak su oni pomagali tako sirot svet, jel. To bi moj muž, on je stariji, on bi bolje znao o tim divanitiji jer je on puno prič'o o svojoj tet... Ne znam da l' sad o tim da pričam? (*rukom pokazujem da nastavi da priča*) Njegova tetka je trgovkinja bila. Bila je tamo u gradu, tu di je sad novo pozorište, tu u toj uličici. Tamo je nekad i tramvaj iš'o i tamo su imali radnju. A njen muž je bio Jevrej. I zdrav' dobro im je išla radnja, i moj muž je, jel, tako od trinajst-četrnaest godina bio i onda je uvek tamo iš'o da im pomaže. I tim bogatim Jevrejima, jevrejskom narodu, jel, je nosio. Taj dode tamo, i oni nisu tako pazarili da su svak' dan friško kupovali. Svak' dan friško, i ondak Šanjika, moj muž (*smeje se*) tako, kao potrčko, im je to nosio na kuću. Onda je uvek dobio od nji' nešto sitni' novaca. Oni su dobri kupci bili jer su, jel, imali novaca. Nisu svi imali novaca.

AD: A jesu za vreme rata njih odveli u zarobljeništvo, Jevreje i Rome? Jeste čuli tak'e priče? Ili, na primer, druge narode? Jeste l' čuli o tim da su narod vodili u zarobljeništvo ili su nekog streljali ili...?

VU: Sećam se tog da su Jevreji... No, sad ja s otim nisam baš bila načisto što su Jevreje... Od danas do sutra su Jevreji nestali odavde. Prosto... To znam i zato što moja mama ondak, jel, više nije išla da radi i to se jednu noć... Oni su to izgleda već ranije znali, il' štogod, sam' tak' najedared jako, jako puno Jevreja je očlo odavde. Moja mama, ta imala je, jel, dve devojčice, i ondak je, jel, bilo tako da su oni tu ostavili... Dobile smo ondak od nji' lutaka, i tako šta su oni imali, a to nije vredilo da nose sa sobom, jel. Pre (*smeje se*) su nosili vrednije stvari, i sam' to znam da su Jevreji zdrav' najedared očli. Valjda, valjda i' nisu deportovali, šta ja znam, jer svako je imao svoj vagon i u nji' su pakovali,¹²⁶ jako puno. Išla je moja mama i da im pomogne, tako, da se spakuju, i šta ja znam, al' ja onda nisam veliko... Prid nama nisu o tim razgovarali. (*smeje se*) A moja mama i mājka i deda oni švapski, nemački... Sad ne znam, pa švapski su razgovarali da mi ne razumemo sve. Jer eto dečja usta. Ne znaju (*smeje se*) šta deca razgovaraju, fantaziraju, i onda da ne b' mi štogod iskokodakali što su oni kod kuće pričali. No, sad, nemački su pričali, pa ni nismo razumeli šta su kaz'li, al' posle smo mi već uklavirili, jel, da (*smeje se*) to ne smemo da čujemo i da zato govore tako nemački. Švapski, ta šta ja znam. Moja mājka ga je perfektno govorila. Sad da l' med' nemačkim i švapskim jezikom da l'... Ta, to je isto, sam' švapski je kao porugano ime, ili?

AD: Švabama su uglavnom nazivani podunavski Nemci.

VU: Dunavske... Jeste! No, jeste. Pa, da. I to, znam da je spominjala Švabe, uvek. Oni su im bili i poznanici.

AD: Na nji' ćemo se još vratiti. 'Tela sam Vas pitati da l' se sećate je l' u porodici im'o kogod radio za vreme rata? Jeste l' slušali radio?

VU: Jako malo nji' je imalo radio. Kod nas u kući nije bilo radija. Mislim, moj deda nije bio taki da b' politizirao, il' tako štogod, al' bilo je ko je već im'o radio. Mi, na primer, naš prvi radio je bio kada smo se venčali, pa posle dve godine, ondak smo kupili radio. I to znam, al' i to da je pedes' šeste, tako, na Mađarskoj¹²⁷ pedes' šeste onaj rat pedes' šeste kad je bio, ondak smo to mi ovde slušali. Onda sam jel (*smeje se*) ja još uvek mlada bila i k'o devojka i žena ja nisam... Nismo pre politizirali tako, al' eto, jel, onda kad smo mi to ovde kupili, onda smo i mi slušali. I ja sam slušala i meni je to tak' nekako bilo i čudno i strano je bilo jel nama još uvek, no dobro. (*smeje se*) Daklem... Tehnika je već ondak počela, jel, sve bolje i bolje da radi.

AD: A je l' neko iz porodice bio u vojsci? I ako je bio, di je bio? Deda, il' tata, il' muž?

VU: Pa, tata mi je bio srpski vojnik. I to sam' sa sliku znam. Ima i sliku kao srpski vojnik, a sad što se on tam' razbol'o, moja mama nikad o tim nije pričala, a tetku nikad nisam pitala o tim. Sad je nedavno umrla. Uvek sam se spremala da malo to istražim da kako je to

126 Novosadska železnička stanica je u to vreme bila u blizini Telepa.

127 Na Radio Budimpešti, državnoj mađarskoj radio-stanici.

bilo pre, jel, jer stvarno o tim nisam znala. Sad, je l' se on tamo pri vojsci razbol'o, je l' tam' dobio jektku il'... Ne znam. Sam' znam da je od tog umro, od jektki.

AD: A je l' neko iz porodice, il' bliže porodice, bio u zarobljeništvu, il' da je poginuo u borbi ili u vojsci? Je l' bilo tak'i?

VU: Moj ujak, mamin mlađi brat je bio jedno kratko vreme, kratko vreme je bio tu kod *marinera*. Bili su zatvoreni, a posle dosta vremena su i' pustili, al' s otim da nisu smeli da izađu iz grada. Al' moj ujak je ipak pobeg'o. (*smeje se*) Očo je odavde. Sam' znam da se javio iz Amerike.

AD: Ko je drž'o tu kasarnu kod *marinera*? Koja vojska i' je držala zarobljene?

VU: Pa, ne znam. Ne znam. To bi možda moj muž znao. Pa, *kao*, i moj svekar je, jel, bio u zarobljeništvu, al' to je već jedna sasvim druga stvar, ja to ne znam. Al' on sigurno zna, no ja ne znam. (*smeje se*)

AD: Kako se sećate toga kada je bilo 'No, sad su nas oslobođili!'? Kako je to izgledalo? Sećate l' se? Onda ste već morali imati šest-sedam godina.

VU: Da. U školi, mislim, jako puno nas je bilo zajedno, u razredu, mislim, puno. Bilo nas je i po četrdes't u razredu. Spojili su nas, i Srbe i Mađare. I onda je to bilo da su nas, jel, oslobođili. Meni je to sam' toliko, mislim, nisam nikad znala to baš da razumem sad što smo morali tako, mislim, tol'ko nas je puno bilo u razredu dece, i Srbci, i Mađari. Tako, jedna učiteljica Srpskinja nas je učila. Egri Desanka, tak' joj se još i imena sećam (*smeje se*). Al' kako je dobra učiteljica bila, jako nas je volela. Je l' se probudio? (*čula je muža u drugoj sobi*) Nije pravila izuzetke med' decom, da sad je l' su Mađari il' Srbci, il' štogod. Sa svima jednako, i uvek je s osmehom bila učiteljica. Pa, ona je tak', jel, već kako je znala da objasni deci, i ko je kako to razum'o. Meni sam' to je bilo dobro u školi smo uvek dobijali užinu i svaki drugi dan, il' kak' je trebalo riblje ulje. To smo dobijali. Sad što smo (*smeje se*) to dobijali, da nam jačaju organizam, il' što, (*smeje se*) sam' znam da ja to zdrav' nisam volela. I jedared tako i sad mu miris,¹²⁸ pa sam tak', zapušila sam nos (*smeje se dok se hvata za nos*) i tak' sam otvorila usta i mal' nisam dobila batina od učiteljice. Nij' ona znala što ja tak' zapušavam nos. Misnila je da... Ne znam. Al' onda me je zdrav' grdila što to radim, i ondak sam plakala da ja to ne volem, ne mogu to da popijem. Pa, taki sitniji štosovi su bili. (*smeje se*) Al' užine je uvek bilo, dobili smo, svi jednako. Znam i da smo u prvom razredu torbu... Nije onda bilo toliko fela, i 'vaka torba, onak'a torba, a moj ujak, onaj što je očo odavde... Pa, onda sam krenula u školu i onda je od tak'og debelog papira, lepenke, tako su ga zvali, od tog mi je napravio torbu. I ondak sam nju nosila, jer eto nije bilo tako... Nije bilo ni novaca za nju, i šta ja znam. Ja sam prvo tak'u torbu imala, i tablicu, pisaću tablu koju smo sa sunđerom brisali. (*smeje se*) Pa, tog se sećam tako iz škole. Posle je već bilo malo redovnije.

AD: A šta su vas učili u školi? Čega se najbolje sećate, šta su vas učili? Šta su predavalici u školi? Gde ste išli u školu? Tu, na Telepu?

128 Mađ. *szag* – doslovno: 'neprijatan miris' (poput engl. *smell*), ali ne i smrad (mađ. *bűz*), dok se za prijatan miris koristi reč *illat* (poput engl. *fragrance*).

VU: Tu, u školu „Jožef Atila”, na Telepu.¹²⁹

AD: A šta su vas učili? Čega se sećate?

VU: I sad je još uvek tak' lepa ta škola, *renovirali* su je, jako je lepa. Pa, mislim, redovne predmete smo imali, jel, pa, matematika, i abeceda, jel, i tako, mislim, prvi razred, drugi. Pa, učili smo tu tako malo iz ti' knjiga tak' e priče, al' to su bile i tak' e političke priče. I tak'u knjigu smo imali. Al', sam' to meni nije zdrav' znalo da drži pažnju... (*smeje se*)

AD: O čemu su bile te priče?

VU: Pa, o vojnicima, mislim, tako, o vojsci, i...

AD: Partizani i Nemci, i tako nešto?

VU: Jeste! Jeste, partizani. Jao, partizani! To nikad nisam s'vatala što sad paritzani i kak'i sve ne, više fela ti', kako se zovu, ti' jedinica je bilo. Ja to nisam baš zdrav' volela, te tak' e političke priče, i sve ondak. Zato što... Ne znam. Devojčica sam bila (*smeje se*) il' što, mene to nikad nij' veliko interesovalo.

AD: A razred, je l' bio mešovit?

VU: Mešovit, mešovit. Bilo je dečaka, devojčica, Mađara, Srba je bilo. Al' jednako, kažem, nije bilo nesporazuma nikad med' decom.

AD: Jeste l' Vi na mađarskom išli u školu?

VU: Na mađarskom. Posle su nas razdvojili i na mađarskom sam išla, jeste.

AD: A je l' bilo tak'i predmeta di su većma devojčice išle, a di većma dečaci?

VU: Nije. Nije. Jednako. Nije.

AD: A je l' bilo sekcija u školi, tak'i, na primer, u slobodno vreme, da se, ne znam, radi ručni rad, il' sportska sekacija, il' tako štogod? Il' muzičko, hor? I ko je na šta iš'o?

VU: Bilo je, bilo. Dašta, bilo je tako da, mislim, jel, fiskultura je bila obavezna, i ondak je bilo tako da smo mi skoro svaki dan morali u školi. Škola je imala tam' di je sad park, izmeđ' Reformatske crkve i škole¹³⁰ tu na Telepu, tam' je bila bašta di smo mi ašovili, deca

129 Prva škola na Telepu, OŠ „Branko Radičević”, građena je od 1929. do 1932. godine na mestu današnje gimnazije „Laza Kostić”, a nastava je u njoj počela 1930. godine. Prvo odeljenje na mađarskom jeziku u telepskoj školi pokrenuto je 1934. godine, dok su pre toga deca koja su nastavu pohađala na mađarskom išla u školu u centar grada u Katoličku portu. Od 1941. do 1944. godine mađarska odeljenja na Telepu vodila su se kao OŠ „Sveta Eržebet”. Posle rata je ime škole promenjeno u Druga osnovna škola, a 1952. godine dobija ime OŠ „Jožef Atila”, koje nosi i danas (Uri 2005: 12–13).

130 Misli na zgradu današnje Gimnazije „Laza Kostić” na Telepu.

su ašovila, i okopavali smo, i svašta, sejali salate, zelena luka.¹³¹ Uvek smo tu baštu tam' mi radili. Boranje. Sad, to smo mi brali, a di je to išlo, za šta... Išlo je to za kujnu, di su nama kuvali, il' šta ja znam. Nije to bilo dosta, al' sigurno da su nas samo malko terali da radimo, a bili su i časovi fiskulture. Išli smo na izlete, išli smo na izlet jednu ulicu niže, tamo, na Dunav (*smeje se*), 'oću kaz'ti na Dunavac. To je bilo najbliže, tamo su nas vodili, jel, na proleće u šetnju. (*smeje se*)

AD: A jeste l' išli na neke veće izlete, da ste nekud putovali sa školom?

VU: Nismo. Ja nisam. Ne sećam se da smo na tako šta išli.

AD: A kako je zapravo izgledao život odma' posle rata, čim se rat završio? Sad su nas oslobodili, sad je počeo slobodni život. Šta se onda desilo? Dakle, je l' se promenio život i na koji način? Čega se sećate?

VU: Ja se toga sećam da je moja mágka, ona je, jel, sa nama bila, dašta, i ona je uvek išla i upisivala nas kao decu i jel, eto, kao sirote, jer, eto, i to su jako puno isticali, jel, da čiji roditelji di rade, i svašta. I onda smo dobili tako te *bonove*, tak'e male *tačkice*, tako smo onda kaz'li, jel, i na nji' smo dobijali materijala za 'aljine, i materijala za posteljinu, i namirnica smo za nji' dobijali. Al', bome, rano je trebalo ustati, rano, tu preko puta Petefija. Pa, još uvek stoji radnja. Onda je tu bila kasapnica i onda smo nosili sa sobom stol'čicu i tam' smo sedeli i čekali da mesar otvori radnju i onda smo mu odneli te naše karte i tol'ko kol'ko smo na nji' dobili. Sad se ja već ne sećam tog kol'ko je to bilo, po glavi kol'ko, za kolk'ko ljudi. Te male *tačkice* su bile, sa *ceduljom* i na to smo dobijali meso. A bilo je, jel, i kad smo još, jel, i brašna, i svašta, tak'e namirnice smo na nji' dobijali. I kažem posteljine, al' to onako poslednje, tak'a je bila da, jao, Bože! (*smeje se*) Danas već stvarno... (*smeje se*) Sećam se da smo išli u red da stojimo, za sve se u red stajalo jer se drukč'e nije moglo doć' ni do čeg. Jel bilo je, jel, nečega kol'ko je bilo – gotovo! Dok zaliha traje, a posle da li se to prenosilo u sledeći mesec, ako nisi podigla sledovanje, tog se već ne sećam. Sigurno da su se mogli iskoristiti ti *bonovi*, *tačkice*, ne znam kako su i' već zvali...

AD: A sećate l' se u okolini, il' možda Vaši roditelji, možda čak i kasnije, jesu l' pričali o tim da su posle rata, na neki način, Madari i Švabe, Nemci dospeli u lošiji položaj tu u okolini? Da su morali da se odsele, il' da su morali otići jer su u Drugom svetskom ratu saradivali sa fašistima? Sećate l' se tak'i neki' priča da su se pričale naokolo?

VU: Ne sećam se, ne. Mi smo imali tu di... Kažem ja... (*smeje se*) Stalno smo tu stanovali, i sve, nismo veliko znali mi tako... Ne sećam se. Nas нико nikada nije terao. Mislim, mi smo tu rođeni, nama je tu... Ne sećam se da je tak' štogod bilo. Sad, možda je drugdi bilo, il' štogod, al' kod nas nije.

AD: A kad ste već bili stariji, il' već malo starije dete u školi, da li se sećate je l' bilo nečeg kao što su radne akcije, il' neke radne brigade, il' tako nešto? Sad je, eto, stigla obnova, i onda se trebalo baviti tak'im društveno korisnim radom? Jesu l' vas iz škole vodili, ne znam, da nešto kopate, il' da zajedno radite...

¹³¹ Mađ. *zöldhagyma* – doslovno: 'zeleni luk', mada se danas mladi luk najčešće kaže *újhagyma* (doslovno: 'novi luk').

VU: Pa, jesu, jesu. Bilo je da smo išli na izlet i ondak smo tamo brali kamilicu. To smo sve brali za školu. Tam' se to sušilo, il' šta ja znam, šta su oni sad s otim radili, sam' znam da smo je brali i ondak je bilo svakom, jel, da ko više nabere, onda bolju ocenu dobije, i šta ja znam, i takve akcije. Pa, dečaci, i oni su išli, svi smo u isto vreme išli. Jedan razred je išao na jedno mesto, ondak drugi razred na drugo. Al' nešt' naročito nisu nas terali da radimo take teške stvari. Pa, šta smo mogli, to smo radili, jel... (*smeje se*) Sad tak' zamisljam kak' današnja deca tako šta apsolutno ne mogu ni da zamisle kako je pre bilo.

AD: A je l' Vaša čerka svojevremeno išla na radne akcije? Onda je već to bilo u modi. Je l' išla na tako nešto?

VU: Nije išla. Ne. Nije išla.

AD: A čega se sećate kad Vam ja kažem 'vreme socijalizma'? Kakav je onda bio život? Čega se sećate, kakvo je to vreme bilo? Šta je ono što je u Vašem životu jako tipično za to vreme?

VU: Ne znam. Ne znam. Ne znam na to da odgovorim. (*smeje se*) Ne znam... (*smeje se*)

AD: Dakle, u školi ste učili, na primer, o državi ili o društvu? Šta su Vam govorili? No, ovo je sad naša država. Šta sad to znači da mi tu živimo i ko smo mi i u kojoj državi? Dobar dan! (javljaju se njenom mužu, koji je nakratko zavirio u kuhinju / trpezaru) Šta je značilo to da sad u ovoj državi živimo, i sad su vas učili šta je to država, i u kakvom društvu živimo? I kako treba živeti u ovom društvu, sećate l' se? Onako kako su nastavnici to govorili.

VU: Jedinstvo... Jedinstveni smo svi bili, barem tako su govorili, jel, ne sme se praviti razlika ni med kim, nego smo svi jednaki. Nisu oni nikada pravili razlike. Ja tako što nisam baš tako pazila, ni me je interesovalo baš naročito, tako da...

AD: Čemu su vas učili? Dakle, bratstvo-jedinstvo, onda da treba pomagati jedno drugom...

VU: Da, jeste, jeste. To je bilo to, da smo, jel, jednaki i da svima isto sleduje. Mislim, kad neko nešto dobije, onda i onaj drugi treba da ima, i nisu nikada pravili razlike med' nama.

AD: Šta biste Vi kaz'li, šta je bilo dobro u tom školskom sistemu, i u tom društvu? Koje su bile dobre osobine takvog načina života, obrazovanja?

VU: Pa, valjda su se deca većma držala zajedno jer smo jednaki. Pa, sad ja to ne znam, ne znam kako bi' to sad svatila.

AD: U redu. Rano ste se udali, to ste i prošli put kaz'li. Starija maloletnica ste bili, a u to vreme, da tako kažem, u to vreme socijalizma – ja to sad tako zovem – šta su savetovali ženama, kako treba žene da se ponašaju? Dakle, sad već jedna odrasla žena, što treba da radi, kako da se ponaša u jednom takvom društvu? Sećate l' se?

VU: Ja sam se stvarno rano udala. Meni tam' di sam radila tam' su većma Mađari bili. Isti' godina k'o ja što sam bila. To je tak'a jedna firma bila di su mlade učili. Nas su tamo učili. Na strugu smo radili. Ondak smo tam' proizvodili i tak'e kišobrane i dečje igračke. Većma smo tak'i svi mlađi tam' radili, koje još nisu prijavili, al' su nam i dali da radimo. Platu smo dobijali, minimalno nešto novaca, al' nas nisu prijavili jer, eto, još smo maloletni. A posle opet ja nisam tri godine radila, posle već... Posle smo već svi bili jednaki. (*smeje se*)

AD: A onda, posle rata, su ljudima oduzeli, da kažem, višak bogatstva. Odnosno, da su ljudima oduzimali zemlju, kuće, imetak. Sećate l' se toga da je, na primer, nekome iz porodice, il' da je u porodici neko prič'o da su nekome oduzeli zemlju, il' kuću, il' tako štogod? Je l' bilo tak'i priča?

VU: Pa, u našoj porodici, oču kaz'ti u okolini, nije bilo tak'i jer je tu svako ko je tu živio, taj je svaki im'o sam' tol'ko kol'ko mu je baš trebalo. Mislim, uglavnom je to bilo tak' četvrt jutra zemlje na čim je i kuća bila, kažem, s velikom baštom i to. Trebalo je to uzbunjati da bi rodilo sve što ima. I nisam čula, nije tuda bilo tak' bogati' koji... Pa, ti su il' bili zdrav' bogati, koji su bili, recimo Asurdžija i šta ja znam, ti veći ljudi sa zemljom. Pa, sad ja sam sam' tako, više puta tako čula od mäjkice, dede, šta ja znam, da taj-i-taj je zdrav' bogat. No, sad, oni su posle nestali. Sad od njih da l' su uzeli zemlju, il' nisu, to ja ne znam. Al' sigurno su im uzeli, puno su *konfiskovali*. Čula sam ja, al' to je tak'a stvar da... Mi nismo imali tol'ko da su od nas mogli štogod uzeti. Nismo nikad imali.

AD: Al', dakle, u gradu je bilo toga, čuli ste da je bilo.

VU: Bilo je. Jeste, bilo je, bilo. Sad imena se... Asurdžija i bio je onaj u Bečeju...

AD: Dunderski?

VU: Dunderski, jeste. No, njega su jako puno pominjali mäjkini i dedini.

AD: Rekli ste prošli put da Vam se jako svidalo što ste mogli da putujete. Kad ste počeli da radite, onda ste i putovali. A kad ste Vi počeli da putujete? Kad ste prvi put išli na taki neki veći put? Kad ste dobili pasoš? Jeste l' išli, na primer, onda je to zdrav' bilo u modi, u Trst, da pazarite?

VU: Pa, ja sam jedno dvaput samo bila u Trstu. (*smeje se*)

AD: I kako je to izgledalo?

VU: (*smeje se*) Pa, to je tako izgledalo da je tu u komšiluku bio jedan čovek koji je im'o kola. No, sa njim sam bila dvaput. Onda sam već bila udata i onda, jel, devojčici sam kupila šta je trebalo i svašta. I bogami smo se bojali na granici, jel, da će... Ju! Ta, nakupovali smo svašta. Al' nije to bilo tak' puno jer nismo imali ni tol'ko novaca da bog zna šta kupimo. Sam' sam detetu kupila uvek šta je baš trebalo, al' da ja prodajem posle nešto, to nisam. Bilo i' je koji su baš direktno često išli preko i s otim su trgovali. Meni to nekako nije išlo. Putovali smo baš dosta još, al' onda sam već bila udata. To su tak'a *kolektivna* putovanja, kako s' kaže, tak' organizovano smo išli. Bili smo i u Rusiji, u Nemačkoj, tam' smo i više puta bili na tak'im grupnim putovanjima. I eto...

AD: Kada se to dešavalo? Otprilike koji' godina? Šezdesetih? Sedamdesetih?

VU: Ček' samo, pedes' sedma... Šezdes' druge, šezdes' treće, tako. Ondak smo počeli tak' malo da idemo. Pa, ja ču sad to ispričati, al' vi će te to izbrisati ak' nije... Očli mi u Rusiju. Meni je to jako čudno bilo, jel, avionom smo išli. Onda sam ja prvi put išla, jel. (*smeje se*) Nisu nam dali da sletimo na moskovski aerodrom zbog lošeg vremena, šta li. I onda je bilo da ćemo morati da se vratimo u *Beograd*. Al', u međuvremenu, mislim, u Kijevu su nam dali da sletimo i tam' smo izašli iz aviona, al' to je tak' *mizerno* bilo. I ondak su bili tam' tidrv... Kroz to i danaske ima tako da prođeš, da vide da l' imaš gvožđa kod sebe, il' šta ja znam, oružje, il' štograd. (*smeje se*) Al' tam' su bili tak'i, kako s' kaže, take staze i po njim je trebalo ići, *kobojagi* da će tamo... Nije tam' bilo nikak' e *elektronike* da to mož' da javi, al' *kobajage* mi smo kroz to morali proći. No, onda nismo tam' bili ni sat-dva vremena i onda smo opet ušli u avion i očli za Moskvu. I tam' smo dobili vođu puta koji nas je vodio na ta poznata... Mislim, u galerije, i u pozorište su nas vodili. To je tak' zdravo organizovano bilo, nije bilo tam' da ti sad odeš u neku drugu ulicu, il' štograd. Sam' tam' di su nas oni vodili je bilo slobodno. I stanovali smo u hotelu. Nije tam' bilo da se peške ide gore stepenicama, sam' s liftom. I na prvi sprat s liftom se moglo ići. I smejali smo se posle kad smo došli kući kako je to bilo interesantno kad smo tak' išli. Dugačak hodnik je bio. Jedna vrata. Bilo je više taki' odeljaka u hodniku. Jedna vrata su se odud otvarala, onda smo prošli, a druga već odud. (*pokazuje rukom kao da sleva, odnosno zdesna otvara vrata*) Nama je to tak' nepojmljivo bilo i onda nam je na kraju objasnio neko, ko je već više puta bio tam' u Rusiji, zašt' je to tako. Ako neko 'oce da pobegne, da onda ne mož' tak' lako da utekne. Sad je l' to istina il' nije, ne znam, al' stvarno nije se moglo. Očli smo da vidimo Lenjina, i tamo. Tamo je on bio, ai dan-danas je, kak' vidim da pokazuju,¹³² izložen. Obeleženo je bilo da stanemo u red. Dugačak red! Stali smo u red od dva kilometra, jer nije sam' nas tam' bilo puno. I ondak su nam objasnili da kad tam' uđemo, ne smemo stati tam' unutri. Sam' sa neke razdaljine pogledati i ići dalje. Nije se smelo razgovarati. U tišini! Stajali smo tam' u redu, i bila je tamo povučena bela jedna štrafta, a moj Šanjika je, kak' smo razgovarali, il' smo se i šalili tam' dok smo stajali u redu, jel, poznanici koji smo svi išli s autobusom, i on je iskoracio iz te bele šrafte. Pa, bogami se stražar jako izvikao na njega da nazad tam', u red jer, eto, ne sme se. Tam' se u tak'om vojničkom redu moralo stajati da je to bilo strašno. Onda smo uveče u deset krenuli, idemo u Lenjingrad iz Moskve, vozom. I odneli su nas na stanicu, a tam' je opet, dašta, bio jedan veliki kip. Mis' im da je i to bio Lenjinov kip, ni ne sećam se više, sam' da je tak' okolo bio s lancem, tak' zaštićen, a moj (*smeje se*) muž stavio kaput na taj lanac. Tako se izvikao na njega onaj vojnik što je tamo bio *dežurni* da ni to ne sme tam' da se mete, ta uvrediće, šta ja znam... (*smeje se*) No, eto tak'e stvari su bile što su nam bile interesantne. Pa, dobro, u Lenjingradu je jako lepo. Stvarno je jako lep Lenjingrad. I tamo su nas vodili u bioskop i objasnili nam da ni slučajno niko... Kak' je ono kaz'o? Boljšoj teatar, tako je. Da ni slučajno neko ne kaže da je to boljševik teatar jer to su, jel, dve stvari obaška. I dašta da nam je i to bilo interesantno da su nam sve, jel, unapred objašnjavalii. Da, sve onak' po vojnički, sve su nam objasnili. Bio je autobus, svi smo bili štampari, odveli su nas i u jednu štampariju. (*uzdiše*) Pa, i ta štamparija je bila tak' nuz našu, pa, jako *mizerna*. Tam' su većma žene radile. Svuda su žene radile. Nama je i to bilo interesantno da su svuda žene. Di su muškarci? Šta rade muškarci?

AD: I jesu l' na to rekli štograd? Il' uopšte niste ni smeli da pitate?

VU: Pa, ne znam baš. Mi i' nismo pitali, al' bome, mislim, mi smo posle sam' med'

132

Implicitira: na televiziji.

nama razgovarali o tim di su. Nismo mi pitali di su. I tam'... Kako se zove? U hotelu! Pa, mi smo navikli, jel, da ovde kod nas to nije tak' strogo zato digod da smo išli. Išli smo i ovde, jel, na tak' e ekskurzije. A tam' smo iz jedne sobe prišli u drugu sobu i tak' neke tacne su bile i mi smo prineli jednu tacnu, našu, iz naše sobe u drugu. I ujutru dođe spremaćica itraži di je tacna. I počela tam' da lupa (*dlanom otvorenim prema dole udara svoj drugi dlan otvoren prema gore*) di je i kaže nam na ruskom di je. Mi uklavirili i brzo pritrčali preko i doneli joj. „To mora tu da bude, to se ne sme tamo prineti!” Ju! Nama je to bilo čudno. (*smeje se*)

Pa, kad smo u Nemačkoj bili, to je već sasvim drukčije bilo. I to je nekako u to vreme bilo, mož' bit maliko kasnije. Nebo i zemlja. Tam' smo išli na Dizeldorfski sajam knjiga. Tam' su nas sasvim drukčije gledali. Sve su nam objasnili, sve pokazali. I, dašta da nismo mi znali tako perfektno nemački da pričamo. Pa, tu i tamo neko, ko je znao nemački da priča taj je, jel, sve objasnio, a (*smeje se*) i to nam je bilo interesantno da su nas pitali šta 'očemo za ručak. Da izaberemo šta 'očemo da ručamo. A nama, jel, svejedno, *allezanc*¹³³ šta će nam dati, svejedno. Don'o onaj *po* (*naglašava*) svinje, don'o nam tam' unutra da nam pokaže, mi doručkujemo, pa da pita šta 'emo ručati. I od te svinje koji deo 'očemo da jedemo. (*smeje se*) Nama je i to bilo tak' interesantno, da pokažemo koji deo 'očemo. *Krmenadlu*, il' od buta (*smeje se*) štagod 'očemo. Pa, mislim, to je sasvim drukčije bilo.

Tam' u Moskvi smo opet videli kad... Sad sam preskočila na drugo, nazad. Tam' smo opet videli veliki *kamion* ide na ulici. Veliki, otvoren *kamion* i tako neku junetinu, velike parčade junetine, il' bivolje polutke su nosili, i šta ja znam. Nit' su pokrivene, ništa. To su nosili tam' u hotel. I ribu, i svašta. Pa, mislim, to je nebo i zemlja. Nama je to bilo interesantno jer, jel, onda smo bili i na Zapadu, jel, i u Rusiji. Pa, tak'i doživljaja sitniji' je bilo više. Posle smo počeli da idemo na more. Ćerka mi je imala četir' godine, ja dvades' četir', i onda smo svake godine išli na more da malo, eto, putujemo, jel, i ondak smo dužom obišli more.

AD: A more je Jadran?

VU: Jadran. Jadran. (*smeje se*) Od Karlobaga, pa sve do Ulcinja smo bili dužom uvek. S jenim malim *fićom* smo nas četvoro išli sam' tako. (*smeje se*)

AD: A kad... kad ste prvi put napravili sebi pasoš? Sećate l' se?

VU: Pa, šezdes't druge-treće, tak' nekako. Nije bilo problema s otim, izdali su nam pasoš jer eto nismo... Nije bilo nikak'i problema.

AD: Prošli put ste pominjali da ste Vi položili vozački. Kako se to desilo da ste to Vi uradili?

VU: Njega [supruga] nij' interesovalo. On nije' teo. Nikad ga nije zanimalo tako štogod. Pa, mene je opet zdrav' interesovalo jer, jelda, onda je počelo da je jedan naš kolega, pa drugi, društvo, jel, i ovaj je im'o *fiću*, i onaj je već im'o, jel, i tako. Pa ondak smo i na *kredit*, dašta. Onda smo stvarno mogli smo na *kredit* da kupimo jer kako smo jedan *kredit* isplatili, podigli smo drugi. Tak' smo kupili i nameštaj, i sve. Tako je lakše bilo. Ti tak'i kratkoročni *krediti* su bili i ondak. Ja sam očla. Upisala se. Koleginicin muž je učio tak' da voze auto, i ondak sam

133 Izmenjen izgovor nemačkog izraza *Alles (ist) eins* – doslovno: 'sve (je) jedno'.

se ja kod njega upisala. Al' on se zvanično s otim bavio. Iz prve sam položila vožnju. No, et' ondak mi je mama pomogla, i ondak smo kupili jednog fiću. Novog smo kupili, jer sam ja, jel, kaz'la da (*smeje se*) ne razume se moj muž mnogo tak' u tehniku. On se pre u drvenariju razumeo. Ni ja se nisam baš jako razumela u to, al' zat' na kraju sam već to sasvim savladala. Nije bilo problema. Išli smo, kažem, nas četvoro na more. Išli smo mi s fićom sve po redu. (*smeje se*)

AD: A muž Vam se nije bunio?

VU: Nije. Ne. Nije.

AD: A porodici to nije bilo čudno?

VU: Pa, šta ja znam... Nije.

AD: Nisu ništa o tim kaz'l il da...?

VU: Nisu. Moja starija sestra, i ona vozi. Njen muž je kasnije, mnogo kasnije položio neg' ona. (*smeje se*) Nekako to nama, izgleda, da je nas nekako više interesovalo. (*smeje se*)

AD: A je l' u Vašoj porodici bilo taki' koji su očli u inostranstvo, tamo da rade i da tamo žive? Ti' gastarbajtera? U Nemačku, ili Švajcarsku, ili Ameriku ste rekli da je neko očo. I kako je njin život izgled'o?

VU: Jeste. Pa, u našoj familiji nije bilo tak'i bliski' koji bi očli napolje da rade. Moj ujak, on je očo u Ameriku, al' on... Ne znam.

AD: Je l' pobeg'o?

VU: Jeste. Kak' bi' kaz'la? On je odavde pobeg'o. Al' ovako u familiji... Bilo je kolega koji su očli u Nemačku u početku. Posle su išli u Kanadu, puno muževljevi' kolega je isto očlo. Oni su još i dan-danas napolju. Pa, ima i' koji su već i pomrli i koješta. Imali su bolji život, tak' kako su oni pisali. Mi nikad nismo bili u tako nekoj poseti. Al' puno su radili. Kako su oni pripovedali i pisali, došli bi kući i onda, jel, zvali smo i' u goste. I pričali su, jel, da treba raditi. I tamo se zdravo, zdravo trebalo raditi ako si 'teo štogod da postigneš. Mi nismo ni računali da idemo napolje. Bilo je jedno vreme kada je jedan njegov /glavom pokazuje u pravcu sobe u kojoj je suprug/ kolega izaš'o u Nemačku. Onda nas je on zdrav' zvao da, ajde, da idemo i mi, ajmo. Al' moj muž nije bio sklon tome da odemo tamo napolje jer su mu roditelji bili stari i, jel, treba i' izdržavati, jel. Mlađi brat mu je bio puno mlađi od njega i mi smo morali da pomažemo i njegovu porodicu. I, jel, mi nismo stajali tako dobro da... Možda smo pogrešili onda, al' sada nam već nije žao. Tu smo se rodili, mi... (*smeje se*) Nismo bili tak'i...

AD: A tada, s otom ondašnjom glacijom, kako ste ona mislili, je l' biste Vi očli?

VU: Ja bi očla. Ja bi očla.

AD: A što? Šta ste onda zamišljali, što b'ste očli?

VU: Pa, meni je nekako kada smo već bili tamo napolju, jel, tamo, i videla sam da je sasvim drukčiji na Zapadu život i šta ja znam. Već ondak više, puno više, na primer, te *mašinerije* (*smeje se*) što ima. Pa, to je tamo mnogo komotniji život bio. Ako tako uzmemo, jel, mislim. Ja bi očla napolje, al eto, moj muž, kažem, on nije 'teo. I kad, eto, imali smo jednu čerku, onda... Imamo, ne imali smo, ne kažem u prošlom vremenu (*smeje se*). Imamo, tako da i kad se i ona ovde rodila i nekako familija, bolje smo se ovako zajedno držali jel siroti smo bili. Nismo mi bili tako zdravo (*smeje se*) bogati da... *Ja*¹³⁴. Pa, muž mi je većma take mirnije prirode bio uvek da on nije... Nismo nikad bili tak'i da puno ištemo. Mi smo samo *fiću* imali. Bilo i' je koji su posle kupovali i veća kola i svašta. Mi uvek samo *fiću*. Imali smo dva *fiće*, al' uvek novog. Jedan je im'o dvanaest godina, šta ja znam. Ondak posle drugi. Pre jedno pet-šest godina smo prodali našog *fiću* jel ja već nisam smela da ga teram. Zdravo sam bila bolesna, 'vatala me nesvest, i šta ja znam, i ondak bolje, kažem, da ga ja više ne teram. Ondak ni *dozvolu* nisam više produžavala, tako da smo se onda tog odrekli. (*smeje se*) Sad već naši unuci i deca, zet i kogod stigne, kad štograd treba, onda nas oni odnesu. Al', ovako ne. Ja bi očla. Onda sam zdravo, zdravo bila za tim da bi očla. Al' to tamo mi se tak' lepo činilo, i svašta, kad gledam nuz ovo ovde.

AD: A šta Vam se naročito svidalo?

VU: Pa, svidalo mi se to što tamo ima reda. Ovde zato nije bilo tako. Mislim, ovde je zato jako trebalo gledati to ko je šta radio i šta je činio. Tamo je bilo većma plaćeno zato ono što si radio. Al' to nam je što nam je. Tako je, sad smo već proživeli naš život.

AD: Kako se sećate vremena kada je Tito umro? Dakle, baš te godine? I još onog: umro je Tito i sad jedno vreme se završilo i šta će biti u državi? O čemu ste mislili kada ste čuli da je umro Tito?

VU: Pa, to je stvarno zdravo interesantno da imali smo u Kamenjaru¹³⁵ jednu... Još i danas imamo jednu malu vikendicu, jel, al' smo je uvek opravljali, obnavljali, jer je u početku bila zdrav' (*smeje se*) zdrav' mala. Majski praznici su bili i išli smo na izlet i tamo napolje su nam uvek dolazili. Tak'o društvo smo imali i dolazile su kolege, svašta. I baš smo krenuli tamo napolje kadradio je u tri sata javio da je umro Tito. Pa, jel, jako smo onda zato bili prestravljeni jer što jes' – jes'. Nama je za vreme Tita bilo dobro. Mi smo mogli da napredujemo. Kol'ko smo mogli. Radili smo, al' kol'ko smo mogli, tol'ko smo napreduvali i nije bilo problema. A posle smo se bojali kakva će biti promena. Pa, i bilo je posle promena, jel, jer... (*uzdiše*) Dok je bilo Tita, dotle je i bilo dobro.

AD: A kako se u Titovo vreme videlo to da je dobro?

VU: Pa, jel smo mogli da kupimo, mislim, tako *kredite* smo uzimali, jedan, pa drugi i to je nama tako zdravo pomoglo. I ondak, bilo je radnih mesta, više radnih mesta je bilo, svako je mog'o da radi ko je 'teo, svako je mog'o da radi onda. Mož' biti da je i ondak bilo nezaposleni', al' onda taj već nije 'teo da radi. Jel onda se moglo raditi. Ko je 'teo, svako je mog'o da radi onda. Ja sam stvarno rano počela svašta da radim, al' i mogla sam da nađem posla. Kad sam moju devojčicu rodila, nisam tri godine radila, a posle sam dobila posao. Onda

134 I u razgovoru VU ovu reč izgovara na nemačkom.

135 Vikend-naselje kraj Dunava u Novom Sadu koje je odmah pored Telepa.

je posle ta firma propala. Tri godine sam tamo radila, posle sam o'ma prešla drugdi. Drugi dan već na drugom mestu sam radila. Nije bilo problema da sad, ej, firma propadne, pa ne radiš. Dobro. Osećali smo sigurnost jel smo dobili tu platu uvek i sve. Znali smo da nam to sleduje i dobijali smo platu.

AD: A kada ste otišli u inostranstvo i rekli da ste došli iz Jugoslavije, iz Titove zemlje, kako su vas ljudi primali?

VU: U Minhenu smo imali poznanika. Kad smo mi tamo bili, ondak su zidali onu podzemnu. Tamo je bio neki podzemni deo, ta sad se ja već ne... Odonda sam bila već puno puta napolju i... Idemo mi tamo, šetamo se i čujemo da strašno psuju se na srpskom (*smeje se*) i tak' pogledamo dole, pa zdrav' duboko, jel su podzemnu pravili. Pa, nije to bilo tak' zdrav' blizu, al' onako izdaleka, jel, videlo se, i sve. (*uzdiše*) I onda su nam kaz'li da (*uzdiše*) da je bolje da ne kažemo da smo Srbi, da smo iz Srbije, oču kaz'ti odavde, iz Jugoslavije. Da im kažemo da smo došli iz Mađarske. E, sad, zašto tako, to ni dan-danas ne znam. Ne znam, jel mene to nije tol'ko interesovalo. Bolje, kažu nam, da kažemo da smo Mađari, i da smo došli iz Mađarske. „Pa”, kažemo mi, „što? Pa, mi smo došli iz Jugoslavije.” Onda je bila Jugoslavija.

AD: A u Rusiji?

VU: Tamo nije. Nije bilo problema. Tamo je bilo dobro što smo bili Jugosloveni. Makar da mi tamo nismo ni imali s kim veliko divaniti. Nismo neš' naročito ni mogli tamo ni s kim razgovarati, da stanemo da nekoga oslovimo i da razgovaramo. Ne! Tamo smo mi imali tačno određen pravac: tu moš' ići, tam' moš' ići, tamo te vode, tu te vode, ništa više. Kažem, i u hotelu, tam' di smo spavalji dole je bio restoran, i ondak tamo. Drugdi mi nismo mogli ići. Sa glavnog puta nismo mogli ići u neku sporednu ulicu. Da vidimo šta je tam' bilo, šta ima. I na glavnom putu, tam' su bile tak'e bude. Pa, svugdi je skoro bila jednaka roba. Tak'e jabuke, sušene jabuke, pun izlog. Tak' tam' pobacano. Meni je to bilo jako interesantno još ondak. Nij' me je nikad kopkalo to zašto je sad, eto, to tako, al' tamo je svugdi isto. Onda je u Moskvi bila, tamo blizu glavnog trga, jel, ne znam više kak' se zvala, tak'a velika robna kuća. Na sprat, velika robna kuća. Sam' tamo smo mi smeli da uđemo, u te manje radnje ne. A na spratovima! Jedan sprat sam' su cipele prodavali. Mi smo mogli, jel, da kupimo cipele ako smo imali novaca, onda smo mogli i kupiti. No, nosili smo mi najljonske košulje. Onda su Rusi bili ludi za najljonskim košuljama. Belim najljonskim košuljama! (*smeje se*) Nosili smo mi. To smo prodali. Spremačica i' je kupila. Sve. I onda je ona sve sredivala, jel. I otud smo mi ondak imali, jel, novaca. Daklem, nije tam' bilo šta da se kupi. To je bilo tak' *mizerno*. To, kažem, na jednom spratu sam' cipele. I nije tamo bilo da sad ja sad kupim broj tries' osam ili trides' sedam. Ne. Danas ima cipela broj četrdes', to kupi. Ako 'oćeš kupiš, ako ne, onda... I ondak smo vid'li, baš smo vid'li da su njini ljudi kupili cipele, i ondak su se napolju na ulici menjali ko koji broj, jel. Sad zašto je to tako bilo ja ne znam. I brushalteri! Na jednom spratu samo su brushalteri bili. Na drugom opet sam' sve jednake 'aljine. Tako, sve jednako. Pa, onda nam je to bilo interesantno. I onda *suvenire*. Pa, doneli smo jedan tak'i mali... Onaj čajnik, kako se ono kaže?

AD: Samovar?

VU: *Samovar!* Tak'i mali. Onda sam već imala starijeg unuka. Mali je još bio, ondak smo mu doneli (*uzdiše*) Kak' se zove? (*rukama pokazuje kao da svira gitaru*)

AD: Balalajku?

VU: *Balalajku*, da! To smo tam' kupili. Bila je tak' velika, to smo kupili u toj robnoj kući. I neki tiganj za palačinke, nešto tako. Al' bio je baš dobro težak, zato smo ga i kupili (*smeje se*) jer će biti dobar tam' napolju na Dunavu. Mog'o se koristiti i na vatri jer je bio tako dobar, težak, makar da je bio od tak' nekog aluminuma, il' već od kak'og gvožđa, šta ja znam. Sam' to smo kupili. No, kada smo se vraćali kući, bilo je, bome, problema sa tim jer su nas snimali sa rendgenom kada smo se vraćali kući. Snimili su nam kofer i vid'li su tamo taj, jel, šta ima u koferu, sve su videli. I mi smo videli šta ima u koferu. Onda su nam naredili da ga otvorimo., „Pa šta je sad ovo?”, „Pa, tiganj za palačinke,” (*smeje se*) kažemo im. No, dobro, 'ajde, nosi. Al, inače su sam' zbog toga pitali „Pa, čemu sad to?”, „Pa, tiganj za palačinke, kupili smo ga.” Pa, nema tam' šta drugo da se kupi. Nije otud bilo šta veliko da se doneše. Devojčici sam donela jednu tako malu lutku za *suvenir*, onak'u *narodnu*. Onu *njanjičku*, i šta ja znam, tak'e sitnice, nije bilo šta otud da se doneše. Al' to je bilo baš smešno da u izlogu stoje same suve, nasečene jabuke. Svugdi je toga bilo. I u jednoj budi su sam' to prodavalci. U drugoj sam' kupusa. Tak' da kad je jedna domaćica 'tela da ide u nabavku, ondak je ona celi dan morala redom da ide od radnje do radnje. U Lenjingradu već nije bilo tako. Kad smo očli u Lenjingrad, bili smo tamo celi dan, noćom smo putovali, deset-dvanajst sati, železnicom, spavaćim kolima smo išli i tam' je već sasvim drugo. To je već bio svet sa sasvim drukčijim mentalitetom. Tam' se već moglo sas nekim i na ulici razgovaratati i radnje su tam' sasvim drukčije. Znam, i ušla sam u jednu šeširidžinicu i kupila sam taki lep sivi šešir (*smeje se*) meni, al' bio je tako jeftin. Nije bio skup. Al' bio je tako lep. Tam' se moglo kupovati.

AD: A jesete znali da nabrojite, onako otprilike, u kojim ste sve zemljama u životu bili? Kuda ste išli, di ste bili? Dakle: Rusija, Nemačka, Italija, čula sam, današnja Hrvatska...

VU: Da. Da. Pa, tamo, Slovenija, Hrvatska. Pa, to je onda još bilo sve jedno kod nas. Nama, jel, to ondak još nije bilo posebno, tamo smo mogli ići. Pa, di sam još bila?

AD: Kod unuka u Austriji?

VU: *Ja*,¹³⁶ pa to već sada, to već sada. Da, kasnije.

AD: Jeste nekad bili kod Rumuna?

VU: Jesam! Bila sam, bila.

AD: I kako je tamo bilo?

VU: Ju, pa tam' da ni ne pričam. I tam' je isto bilo k'o kod Rusa. Mislim, i tam' smo išli da kupimo, da pazarimo *konzerve* i tako koješta. Nosili smo materijal za 'aljine i ondak smo se tamo za to menjali.

AD: Kada je to bilo? Osamdesetih? Il' već sedamdesetih?

VU: Pa, sedamdeseti', sedamdeseti' godina. Sedamdeseti' godina, jeste. Ooo, u

Rumuniji sam bila jedno trired! No, al' posle i kasnije. I sad smo bili, ne tak' davno. Posle sam već i sa EHO-om bila. Ondak sam bila tamo nedelju dana. I lepo je bilo jer je sve drukčije. Al' siroma je narod tamo. Jako siroma. Siromašniji su bili od nas. Makar da ni mi nismo bili bogati, al' oni (*smeje se*) su bili još siromašniji.

AD: Vratila bih se samo na trenutak na školu, obrazovanje. Rekli ste da niste išli u srednju školu.

VU: Nisam. Jeste.

AD: A dok ste još išli u osnovnu školu, jeste l'razmišljali o tim šta biste posle voleli da učite? Šta biste voleli da budete i zašto?

VU: Pa, razmišljala sam, da, sam' što meni tako nekako učenje baš nije... Nije bilo... Kak' bi kaz'la? Nisam bila tak' zdravo odličan đak. Al', u to vreme, jel, sam' na zanat, il' za frizerku, il' krojački, taki neki zanat. Zanat bi' učila da sam išla, jel, dalje u školu. Al', eto nisam dalje išla, pa sam zato počela da radim.

AD: Al' zašto niste dalje išli? (VU jako uzdiše) Jeste l' Vi to odlučili, il' nije za to bilo mogućnosti, il' Vas nisu pustili, il'...

VU: Ma, pustili bi me, nego ja nisam 'tela. Nekako tako...

AD: Niste imali volje?

VU: Nisam imala volje da idem. Ono što se baš moralio, to sam išla, a posle više nisam imala volje da idem. Al', možda bi bolje bilo... Sad već, jel, sa ovom pametij, drukčije bi' mislila, al' meni se ondak tako činilo da, jao, pa mora se novaca zaraditi i to je glavno je bilo da se novci zarade.

AD: A posle kada je Vaša devojčica završila školu, šta ste joj savetovali?

VU: Ona je još od zabavišta med' najboljima bila uvek. Ona je uvek bila odličan đak. Uvek je med' prvima bila. I ipak da nastavi, jel. Rekla sam joj da sam se ja puno toga odrekla u životu zato da bi ona dalje išla. Jel i ja sam mogla ići već odrasle glave u školu da je završim, jer ja sam samo priučeni radnik bila. I mogla sam ići već odrasle glave, jel, al'... I onda je tako bilo, jel, da je meni teško palo jer sam imala i puno drugi' stvari. Mama mi je imala jedan mali vinograd tu preko. Kad je očla u penziju, onda je kupila je tu preko na *Fruškoj gori*. I ondak sam otišla njoj da pomažem. Nije se ondak već moglo i učiti, i kod kuće dete, i raditi, tak' da sam ja zbog tog' zaostala. I onda sam njoj savetovala da još kako ide, i da ide dalje, i idi, i idi. Ona je i 'tela da ide i do dana današnjeg je stvarno uvek med' prvima. Jer njoj je stvarno dobro išla škola i sve. No, moram da kažem: ona je išla na mađarskom, jel, do kraja. A kada je krenula u srednju školu, onda u srpsku je morala ići jer nije bilo srednje škole na mađarskom.

AD: Ekonomске?

VU: Jeste. Ekonomске. I onda, pa, išla je u srpsku. (*uzdiše*) I, eto, u početku, prva tri meseca, onda je maliko, pa ta promena, za koju su i kaz'li: „Zato upišite dete na srpskom da ne

b' posle bilo problema." Nije ona imala tako neki' veliki' problema s otim, al' jedan deo kod učenja, ta valjda sa stručnim izrazima, il' šta ja znam, nije odma' razumela, al' i tamo dobar đak je bila. No, sam' kažem da je posle tri meseca bio taj sastanak, mislim...

AD: Roditeljski?

VU: Roditeljski. A profesorka engleskog joj je bila razredna i onda mi je kaz'la da, eto, što sam upisala dete u srpsku školu kad joj je teško. „Pa,” kažem, „vi’te, ona je to odabrala, ona ’oću u tu školu. Nisam ’tela da je od tog odgovaram. Mislim”, kažem „da ona, kol’ko već ona oće, volje ima, ona je to...” I kad se već završio poslednji deo, prva godina, al' poslednji deo, jel, ondak je opet bio roditeljski i odma' je prva bila koja je pohvalila Editu. S otim je počela roditeljski da kako je devojčica Mađarica i da je odlične ocene dobila, i svašta. Tak' da posle nije više trebalo, onda je već išlo dalje sve. Ona je ondak bila taj *ekonomski*, al' *turistički smer*. Posle je opet ipak ona sama promenila, jel, eto, to nije za nju. Al' to je želeta, tak' da malko putuje, i šta ja znam, al' kao žena, kaže mi, njoj nije... Ona će se udati i zasnovati porodicu, onda već ne ide tako da, jel, putuje naokolo. Ona je to počela i tako je išla tam' u Grčku, i šta ja znam, već sa školom. Ja sa školom nisam baš nikuda putovala, al' ona je na puno mesta bila. Na puno mesta je bila, i fala Bogu njoj je jako dobro išlo sve učenje, i sve.

AD: Odlično! Sad ste pričali o detetu, pa bih onda polako prešla na brak. Imam par pitanja o tome. Prošli put ste pričali o tome. A pre nego što ste se udali, bili ste mladi. To niste samo jednom spomenuli. A šta ste vi zamišljali, šta je to brak?

VU: Pa, nisam se ja puno razmišljala o tim. Ja nisam o tim razmišljala. Sam' sam znala da ja nisam imala tatu i ja sam to tako ’tela da kad ja budem imala dete, da ono ima i tatu. Mislim, porodica se od tog sastoji da ima i tatu i mamu. Da se dete tako vaspita. No, dobro, naravno, nije odma' bilo, nije se rodilo, jel, neg' tek posle tri godine. Za dve i po godine se rodila. Za tri godine mi se rodila čerka i... (uzdiše) Pa, bilo je tako da sam ja kaz'la da dete samo ja mogu istući. On ne. Moj muž ne sme. Ak' bude trebalo, ja ču mu kaz'ti. ’Tela sam ja da je vaspitam. Tako je i bilo. Nisam je tukla. Jedino jedared je nagrajsala kada se vraćala iz zabavišta jer se nije vratila onim putem kojim je naučila jer tu u *Heroja Pinkija* je išla u zabavište, i ondak, jel, ipak je to bilo malko daleko i dolazila je letnja oluja. I ja sam očla prid nju, a ona nije tuda dolazila, i ja stignem u zabavište i vaspitačica i' je ranije pustila jer je videla da ide oluja. I idem tuda, nigdi nikog. Ona opet, jel, drugim putem krenula kući. Onda je od mene dobila dobri' par po turu, al' inače nikad nije bila bivena, jer je nije ni trebalo tući, al' ondak sam ja rekla, tako smo se sporazumeli da ču dete ja vaspitati. Nek i on bude tata, i kad treba, kad je nužno, onda nek i on kaže štogod, to ču ja kaz'ti, tako da... (smeje se) Tog sam se držala. (smeje se) Al' moj muž nije ni bio tako neki grub, nikad nije bio grub. Nikad je ne bi ni tukao, al' nije za tim bilo ni potrebe. Tako da se kod nas nije znalo za to da se deca tuku nigdi u porodici.

AD: A pre nego što ste se udali, da li Vam je mama ili baka dala neki savet u vezi sa brakom? (VU uzdiše) Dakle, došli ste i rekli udaću se, il' ’oću da se udam, i šta su Vam rekle? Jesu l' Vas štogod savetovale, il' možda 'Pa, to će tako biti, il' ovako, il' pazi na ovo, il' 'vodi računa'?

VU: Ne, nisu. To smo već mi tako drugarice, jel, koje su već bile starije, one koje su već bile malo iskusnije one su nam tako pričale. Al' moji roditelji, oću kaz'ti majka i mama, o tim nisu s nama pričale nikad.

AD: A šta su Vam eto savetovale? Jesu l' htele da Vam kažu štogod drugarice? Jesu pričale o svom braku, il' su možda rekle nešto kao 'No, sad pazi na ovo Veronka, ovo će ovako biti, il' onako'?

VU: Pa, kao prvo... Jel da kažem da su mi zavidile? (*smeje se*)

AD: Slobodno! Dakle, ako je to tako, onda nema šta. (*VU se i dalje smeje*)

VU: Bile su ljubomorene na mene što se tako mlada već udajem. Pa, dašta, jel, moj Šanjika je zgodan momak bio. Sam' zdrav' siroma'. Siroti su bili i oni. Pa, baš su mi zavidile drugarice jer nijedna se nije mislim, koje su većma starije bile one su se ranije i udale. Ne, nije bilo nikaki' naročiti' problema s otim, samo kažem da su bile baš zavidne što sam ja, eto, tako mlada, a već ču se udati, a ona eto još se nije udala.

AD: Izgleda da je onda takav red bio da se starije ranije udaju?

VU: Pa, mislim, to je valjda bio red. I moja sestra je starija od mene i udala se godinu dana posle mene. Ta valjda je to sudbina, ne znam. Ipak treba sudbinu... (*smeje se*) Njoj ostaviti da... To je sudbina.

AD: A kako ste se na to odlučili? Daklem, bili ste mladi. Kako ste odlučili: no, sad ču se ja udati? Jel se sećate kako ste onda razmišljali, šta je bilo to što Vas je navelo da pomislite 'No, sad ču se ja udati.' I kako baš za tog čoveka?

VU: Ja se stvarno se toga ne mogu tako... Bila sam zato neozbiljna po tom pitanju. Znam da apsolutno nisam ozbiljno shvatala to da ču se ja sad udati i da sad će se promeniti svet. Ne. Ja sam i dalje ostala ono što sam bila. Sam' da ispričam: na godinu smo mi došli ovde. Godinu dana smo bili *podstanari*, i onda smo posle godin' dana nazidali onu donju zgradu i onda smo došli tu da stanujemo. I, eto, tu, tak' e mlađe od mene, godin'-dve mlađe od mene devojčice su bile tu još, jer sam ipak stvarno i ja još uvek... I,, 'Ajmo, 'ajmo. 'Ajde da idemo tu kod *Kraksnera...*' To je tu u ulici Heroja Ponkija, tu di je *Užar*, tamo je bio *ringišpil*. ' 'Ajmo!' Otišle smo, zvala ja i muža. Neće, taman posla, on ne jde! On je, jel, ozbiljan, ta bio je već stariji.

AD: Al' bili ste već u braku?

VU: Nego! Dašta. Ja očla na *ringišpil*, pa što? Pa, (*smeje se*) ja sam tako osećala da ja još mogu da idem. Ta nisam ja još bila tako stara. I onda je u modi bio onaj hulahop. Jao, čudo! Izašle smo tu na ulicu i onda sam se i ja sa drugom decom jednako igrala hulahopa. (*smeje se*) Ja to nisam ozbiljno shvatala. Ja ne znam što... (*smeje se*) Ne znam zašto ja nisam tak' ozbiljno s'vatila to da sam se sad, eto, udala i da će mi to sad promeniti život.

AD: A kako je to izgledalo kada ste se udali? Onda ste kuvali, i spremali, šta ste u kući radili? Kako je izgledao jedan Vaš dan?

VU: Jeste, jeste. Pa, tako je izgledao da sam ja onda radila, u smenama sam radila. Moj muž je u dve smene radio, al' ne na jednom mestu. On je na drugom mestu radio ondak. Ja sam znala da kuvam, i onda sam kuvala pre podne. Posle podne smo se uvek usput sreli: ja

sam išla, on je dolazio. Kaz'la sam mu: „Tamo ti je ručak na stolu, jedi, gotovo.” Ja sam uveče do deset radila i to je tako išlo, pa, dosta dugo, jel. Ranije mi je, bome, teško padalo to što se moralo u smenama raditi. To je bilo teško, to nisam volela, al' to je bilo, šta da radim? Kuvala sam, prala, spremala. Bila je jedna soba sa kujnom, stan sa špajzom di smo stanovali. Ja sam, mislim, više bila tak' domaćica, za kućom sam bila većma. Ja sam svoj pos'o radila, meni to nije bilo strano jer sam i kod kuće to radila.

AD: Jel Vam muž pomagao u kućnim poslovima?

VU: Pa, nije veliko ni bilo s očim. Nije im'o šta da mi pomogne.

AD: Al' kasnije, kada...

VU: Pa, posle jeste. Kasnije jeste. Onda jeste. Tamo di je sada Liman, jel, tamo su pre zemlju u najam davali, tako u parcele. I onda smo i mi dobili. Preko moje mame smo dobili tamo zemlje, i onda smo je mi radili. Tamo nam je rodio krompir, povrće, salata, sve. Samo godin'-dve, jer posle je, jel, došlo to da su uzeli tu zemlju nazad jer je onda počeo Liman. Gradili su onda tamo Liman. Al' to smo radili, obadvoje smo išli tamo da radimo, i eto tako se moglo. Onda smo imali živine, onda smo već tu stanovali. Bilo je pataka, gusaka, kokošaka, šta ja znam, svega. Pre se moralo tako, nije bilo *frižidera*. Kad smo već imali *frižider*, nama je to bilo nesvakidašnje, jel. Navikli smo mi na to da ujutru rano ustanemo, al' u životu nijedno pile nisam zaklala, i nijednu životinju. To je il' moja svekrva, il' mama radila. Posle sam ja već dalje radila, al' da zakoljem, u životu nijednu još nisam zaklala. Pre je moj muž obično klapa kad treba, al' ja nisam. (*smeje se*)

AD: A kako ste rasporedili kućne poslove kada ste već imali kuću? Kad već, na primer, nije kuća bila samo unutri, nego je i napolju bilo posla.

VU: To je moj muž radio, moj muž, puno. On je radio, pomagao je onda oko kuće sve, on je to radio. Ondak uvek nešto, jer posle smo mi tam' dole zidali. Tam' je bila jedna soba, kujna i predsoblje i jedan mali špajz smo imali. No, onda smo posle napravili i kupatilo, i šta ja znam. To je sve on sam napravio, celu tu kuću dole je on sam nazidao. A struka mu je nebo i zemlja. Al', ne znam. On je spram toga imao većma *talenta*, da kažem, prema zidanju. (*smeje se*) I ovo je on napravio (*pokazuje na unutrašnjost sadašnje kuće*), celu je on sazidao.

AD: Sjajno! A pre nego što ste se udali ono, da tako kažem, vreme udvaranja, kako je to izgledalo? Vreme udvaranja. Pričali ste mi kako ste se upoznali sa mužem. Al', na primer, kako Vas je zaprosio? Je l' otisao kod Vaše majke? Kako je to izgledalo neposredno pre braka?

VU: Da. Tako je on, eto, najpre kod moje mame otisao. Rekao joj je da je on ozbiljni' nameru i šta je mojoj mami, jel, nameru. Pa, moja mama je naravno kaz'la da, kaže: „Vidi, ona je još uvek mlada,” kaže, „mož' se reći još dete. Ima sedamnaest godina i...” Pa, on ima ozbiljnu nameru. No, onda dobro. I bude onda veridba. I, jel, leti je bila veridba. Znam da sam još uveče išla na Dunavac da se kupam. Treba da dođu na veridbu, jel, da zaištu... Njegovi roditelji su, jel, isto došli kod nas, večera, i onda će zatražiti moju ruku. A ja se još pridveče u šest sati kupam na Dunavcu, sve u šesnajst! Ni na kraj pameti mi nije bilo da ču ja (*smeje se*)

danас imati veridbu. Moja mama je sređivala sve. Ja sam bila neozbiljna po tom pitanju, nisam unapred mislila o tim: „No, šta će sad ovo biti?“ Ja nisam nikak'е promene u tim videla. Al', posle, šest meseci sam bila, jeste. Jer u novembru smo se venčali, jel, mislim tako onda dotle sam *kao* bila mlâda. Pa, onda smo išli u bioskop, i tako. Svaki dan u Petefi, jel, pa to nam je bilo zabavljanje. I radili smo. Znam da je večanje, svatovi su tu bili. Nije ova kuća bila, ondak je ona stara kuća bila tu. Tu su bili svatovi. Sad, kol'ko i' je bilo, ne znam, sam' znam da smo jako malo mesta imali jer i' je puno bilo. Puno nas se skupilo, jel, kolege i kojeko, al' i to je prošlo. Pa, ne, ne znam za drugo...

AD: A venčanje, je l' bilo i gradansko i u crkvi?

VU: Jeste. Ondak se moralo mesec dana ranije prijaviti da se možemo venčati u građanskom... Zvanično ono...

AD: Civilno, da tako kažem, civilno venčanje.

VU: Da. Mesec dana pre smo morali da se prijavimo. I sam' posle toga smo mogli u crkvi da se venčamo. Tako da smo se ondak mesec dana ranije prijavili i onda smo dobili datum kada se možemo venčati. Venčali smo se i onda smo se odma' i u crkvi venčali.

AD: I bela haljina, sve, je l'...

VU: Bela haljina, naći ћu i sliku jednom, pokazaću Vam sliku. Bela, dugačka, bela haljina, jer sam bila mršava. Četrdes't osam kila, četrdes't pet kila sam imala, mršava (*smeje se*) sam bila kao... Pa, devojčica sam bila, no. (*smeje se*) Videlo se da sam mlada. Pa, moja mama je sređivala štafir i dobila sam sve što je najnužnije: posteljinu, i tako to što za početak treba, jel, eto. Zato sam radila da mi moja mama kupi štafir, i šta ja znam. Pa, to su pre tako kazali (*smeje se*): štafir.

AD: A šta biste rekli danas, kad bi Vas kogod pit'o, kakav Vam je bio brak? Kako ga se sećate? Na primer, kako ste Vi sa mužem odlučivali u braku? Kako ste se dogovarali? Na primer, rekli ste za dete 'Ja ћu je vaspitati.' Onda je on rekao 'Ne, ne želim da polažem za vozačku dozvolu.' Dakle, kako ste rešavali svakodnevne...?

VU: Sporazumeli smo se. Nije med' nama nikad bilo svađe po tim pitanju. On nije 'teo, dobro. Ti nećeš, ja idem i radim ovako. Il' se on složio s otim da, dobro je. Zajedno, tu smo je zajedno vaspitali. Jako je voleo devojčicu, i dan-danas nam je naša zenica oka. (*smeje se*) Nije nikad od tog bilo problema, sporazumeli smo se: dobro, ti nećeš, onda ja tako 'oću i tako smo radili, tako da nije zato bilo svađe. Malo mi je sam' smetalo što... Pa, pio je. Doš'o je kući, leg'o, spav'o, i naspav'o se i onda je sve išlo dalje po starom.

AD: Nije im'o tešku narav, jel?

VU: Ne, nije. Nikad. Sam' je mene pogađalo to jer nisam znala to što je sad to tako da on piye i dode kući, legne i onda je gotovo. Posle ustane, k'o da ništa nije bilo. No, nije on nikad bio tako pijan da... Sam' ja nisam to znala, to da, eto, sad je to što jeste, ili da... (*smeje se*)

AD: A zašto Vas je to toliko pogádalo? Jeste mislili da ima problema, ili...

VU: Pa, ne. Nisam. Kažem, nije nikada bio grub, il' štogod, sam'... No, dobro. To tako valjda mora biti, i gotovo. Nisam znala kako da s'vatim to da sad to eto... Nije med nama bilo svade. On sad već trides' pet godina uopšte ne piće, ni ne puši, ni ne piće. Ništa. Ništa, kafu, ništa tak' o. Sam' lekove.¹³⁷ (*smeje se*)

AD: A šta biste rekli danas kad biste se osvrnuli na Vaš brak, šta je u braku bilo najbolje? Šta je ono za šta biste rekli: 'No, na ovo sam jako ponosna'? Il' možda da je jako dobro bilo, dobro uspelo u braku?

VU: Pa, ova kuća, što smo ovo nama stvorili. Da imamo nad glavom siguran... I naše dete koje... Sam' što sada mi je već možda i žao što i' nije bilo više, al' tako smo odlučili da čemo ostati na jednom detetu, pa ondak smo jedno i imali i to je to. Al' sad mi je već možda i žao što sam drukčije mislila. Sad bi' se već možda odlučila za još dece, al' sad već...

AD: Razumem. Sad kažete da ste imali jedno dete i da ste tako odlučili da čete jedno imati. I pominjali ste da ste Vi bili poslednja generacija koja se kod kuće porađala. Da li se sećate baš tog vremena, kada ste rodili dete, kada ste bili trudni? Kako ste ustanovili da ste trudni?

VU: Pa... (*uzdiše*)

AD: Mislim, pričali ste da niste puno saveta dobili od mame, mäjke, šta ja znam...

VU: Nisam, jeste.

AD: Prepostavljam da onda niste baš puno znali ni o ovome. I kako ste onda zaključili da ste trudni?

VU: Pa, da. Pa, ima ono, jel, svakog meseca što čovek... Žene, jel, imaju *menzis* i, jel nisam dobila, jel, i kažem „Pa, kanda sam ja trudna.” Mada nismo planirali, al' dobro. Pa, zato dve i po godine, tri godine smo već bili zajedno. No, dobro, on je bio stariji. On je zato ipak znao i pazio je (*kikoće se*), i šta ja znam. No, onda, jel, otišla sam kod ginekologa, i onda je ustanovio. Mama me je odvela kod privatnog ginekologa. *Ivančevićka* se zvala ta doktorka. Tam' joj je bila *ordinacija* di je sad *Trg mladenaca*, tam' gore, baš tam' negdi, u nekoj zgradi. I oče smo tamo, znam da je bilo pridveče (*uzdiše*) i moja mama je išla sa mnom. Zove ona i moju mami i kaže joj „Pa, kako je...?” „Pa, imam muža...” Odnela sam ja i kako-se-zove, venčani list.. „Ma, nije istina,” kaže doktorka. Nije verovala da sam udata. Tražila je venčani list. I eto ponela sam ga, pa dobro. Kaže: „*Pa, ti si dete još,*” kaže, „*šta će ti dete?*” Pa, sad imam dvaes' godina, ta bilo i' je koje su pre još i ranije rodile dete, jel. I onda je moja mama rekla, kaže. „Pa, ne,” kaže. „Ne želimo da od tog bude problema, jel, da skloni dete, ne. ‘Oćemo da ima dete.’” Pa, dobro. Onda sam posle redovno išla na lekarske preglede i sve.

AD: Kod nje ili...?

¹³⁷ Mađ: *orvosság* – doslovno: 'nešto što je lekar dao, prepisao'. Pomalo arhaičan izraz za lekove koji se koristi u tzv. Južnom (mađarskom) kraju, koji obuhvata Vojvodinu, Slavoniju i Baranju.

VU: Kod nje, a onda me je ona posle uputila. Jer kod nje smo privatno išli, a posle nas je uputila, preko *socijalnog* me je uputila. *Materinski dom* je to bio, dve nedelje sam tamo bila da, jel, da mi se organizam... Pa, dosta sam slaba bila, mršava sam bila i svašta (*smeje se*) i onda da sačuvamo bebu. Kažem, ja sam bila poslednja generacija koja je kod kuće mogla još da se porodi. Al' sam se ja zdravo bojala u bolnici. Ja pre tog nisam zdrav' ni bila u bolnici. Kod kuće je isto bila jedna privatno, *Vidićka*, a ona je opet tam' kod Franjevačke crkve, tam' je bila tak'a babica, i onda sam tamo išla već prid kraj poslednjeg meseca i onda sam se s njom dogovorila. Moj muž je otiš'o da joj javi da, eto, sad je već tu beba da će se roditi, onda je ona došla tu napolje, i onda je ona vodila porođaj.

AD: Ona je bila sa Vama? Dakle, ona i vas dve, jel? Vi i babica?

VU: Da, da.

AD: A mama...

VU: Mama je tu bila. Mama je tu bila. No, to je već bio problem, jer svekrva je 'tela da uđe, a onda sam ja odma'nula da „Ne, ne!” i onda zbog tog moja svekrva nije 'tela da vidi bebu. Kad se rodila, tri nedelje nije 'tela ni da je vidi, jer, eto, ja nisam dala da uđe kad se beba rađala. Mama mi je bila tamo, al' nisam 'tela (*smeje se*) da svekrva uđe.

AD: Razumem. A rekli ste da ste redovno išli na te kontrole, kod ginekologa. Kako je to bilo: jednom mesečno ili...?

VU: Da, jeste. Pa, meni je zato uvek kaz'la da idem redovno jer sam bila mlada, mršava sam bila, da ne bude problema.

AD: Kol'ko često ste išli?

VU: Pa, jednom mesečno. Jednom mesečno. Ja sam do zadnjeg... Tak' da sam ja u ponedeljak očla kod lekarke i kaže mi ona: „*Pa, nisi još ti dete u devetom mesecu.*” Baš tako je rekla. A ja sam u sredu... Rodila se beba. A kaže: „*Nisi još u de...*” Nije se na meni videlo, mada sam bila mršava, il' što b' kaz'li...

AD: A kako je izgledao pregled? Nije bilo ultrazvuka. Kako je to izgledalo, šta je doktorica radila? Opipala, ili...

VU: Jeste, jeste. Pa, pregledala me je, mislim, već kao što ginekolog kako se zove, kol'ko...

AD: Razumem. Kako ginekolog...

VU: Jeste, jeste. Kol'ko se otvorila materica, i šta ja znam. I onda znam da još je doš'o ujutru, u zoru jerne da sam se poplašila, al' eto, dobro, znala sam da će sad će biti. Onda je moja mama bila tu, i onda je moj muž otiš'o da joj javi. Došla je i pregledala me, kaže: „*Pa, neće to još biti,*” kaže, „*pre podneva.*” I baš se u frtalj do podne rodila beba. Tako da, ustanovila je ona, kako me je pregledala, jel, po tim kako se otvorila materica, šta ja znam.

AD: A u međuvremenu, dok ste još bili trudni, je l' Vas slala da vadite krv ili nešto drugo?

VU: Jeste, jeste. Pa, posle mislim da sam trired-četir puta bila tako, sad ne znam tačno u kom razmaku, al' tako da vadim krv, i eto na tak'im ispitivanjima. Al', kažem, bila sam dve nedelje u tom *Materinskom domu* tamo da se sačuva trudnoća, da ne dižem teško, i svašta. Jel baš u to vreme, u sedmom mesecu je to bilo, kada je kritično. Al' nije bilo problema.

AD: Al' to je, zapravo, bilo u bolnici, taj *Materinski dom*? Ili je to nešto posebno?

VU: Ne, ne. Tamo sam' tak'e, trudne žene su tam' bile, i još nuz nji' tam' kod... Kako se zove? Kako je Futoška pijaca, pa posle ona... Kako se zove ta ulica? Sad ne znam. Onda se tako zvala (*smeje se*), al' sad mi ne pada na pamet.

AD: Gajeva?

VU: U Gajevoj! Tamo je bio. Tamo je jedna privatna kuća bila, al' bila je sređena. Redovno smo mi tamo bile, nekad i po nas trideset.

AD: Je l' to državana ustanova?

VU: Državna, al' tak'a k'o bolnica. Jeste, bila je redovno sređena, kao bolnica. Tamo su bile tak'e rizične, koje su morale čuvati trudnoću.

AD: A odmah posle trudnoće, jel, jer ste, eto, tek postali mama, je l' Vam dolazila babica kući? Kako je prošla ta, da kažem, faza oporavka?

VU: Dolazila je kući, dolazila je na kuću babica. Dolazila je kući babica dve nedelje da kupa bebu. Svaki dan je dolazila. No, sad se to tako potrefilo da... Dašta da smo joj dali, jel, nešto novaca, al' ona nije tražila. Nije, to je njoj *kao* bila obaveza, al' dolazila je svaki dan da okupa bebu i da, jel, da savetuje kako treba dojiti prvih dana, jel, i pokazivala je kako. Teško je krenulo, naravno, mleko, i onda je eto pokazala kako treba držati dete, i takvo neko *savetovalište*. (*smeje se*)

/Zbog tehničkih poteškoća na snimku nije zabeleženo pitanje koje se odnosi na politiku./

VU: Kod nas već sad, je l', moja čerka... Pa, nismo mi nikad bili tako zdravu političari, al' zato mislim... Možda zato mislim da ja to ne razumem, da odgovorim na pitanje jel... (*smeh*)

AD: Mislim, skoro da zaključujem da je politika muška stvar?

VU: Pa, skoro da je tako. Ja k'o žena nisam politizirala. Ja sam pre išla sam na te tečajeve: za krojačicu, a pre toga sam išla još na... *Domaća radinost* je bila. I onda sam donosila kući tak'e šalove i onda sam i' pravila, još dok sam kod kuće bila sa devojčicom, onda sam ja s otim se bavila. Dali su mi iskrojene podgače, onda sam ja to kod kuće šila. I onda sam to odnela nazad. Za to sam dobila koji dinar i ja sam se pre s otim bavila nego sas politikom. (*smeje se*)

AD: A je l' bilo, još dok ste radili nešto kao čitalački časovi, ili neka politička škola, i jesu tako nešto organizovali u firmi?

VU: Jesu, jesu.

AD: I jeste išli tamo? Je l' bilo obavezno ili...?

VU: Da, jeste. Bilo je organizovano, al' nije bilo obavezno.

AD: A ko je išao na te časove?

VU: Pa, pre uglavnom muškarci i oni stariji koji, mislim stariji su bili. Koji su valjda hteli u politiku, il' šta ja znam. Mislim, ti su većma išli. Al' bilo je, bilo je ti' organizacija i tamo di sam ja radila, al', kažem, nas niko nije zdravo *forsirao* jer smo mlade bile.¹³⁸ Nisu nas *forsirali*, nije bilo obavezno.

AD: A jeste Vi nekada bili članica partije?

VU: Ne, nisam, nikad.

AD: Ni Vaš muž?

VU: Nije. Nikad. Ni u jednoj partiji.

AD: A jesu na poslu znali da ste Vi u crkvi, da idete u crkvu?

VU: Jesu, znali su. Znali su.

AD: I kako su se onda ponašali?

VU: Nisu branili, al' nismo o tim ni pričali. Znali da mi idemo u crkvu i da, šta ja znam, pomažemo crkvenu zajednicu kol'ko smo, je l', već mogli, i sve tako, al' nam od tog nikad nisu pravili problema. Mislim, to nikad ni za šta nije bio razlog. Mene su svuda voleli jer sam ja pos'o uvek jako ozbiljno s'vatala. (*osmeh*) Kad su mi štogod poverili da sad to treba, to radi, to treba uraditi, ondak sam ja to jako poštено radila.

AD: Vratila bih se samo nakratko na putovanja. Nisam Vas još pitala šta mislite tome je l' važno putovati u životu? I što je to važno?

VU: Pa, važno je putovati da čovek vidi drugu kulturu, druge kako se ponašaju tamo ljudi i da ji' upozna. Jako volem da putujem. Volela sam, sad već ne. Volela sam da putujem i da je tako 'telo biti, tako prilike, onda bi' tako očla, tako malko dalje, mislim. Al', nisam za to imala prilike, al' jako volem te tak'e filmove. To ne propuštam da gledam. Na primer, mislim, te stare, ti koji nemaju tu kulturu k'o što mi imamo. Tako da treba putovati.

138 Budući da mađarski jezik nema gramatičko-morfološku oznaku roda, u ovom slučaju nije moguće utvrditi da li govori u svoje i ime svojih koleginica ili u svoje i ime svog supruga. S obzirom na to da na drugim mestima spominje koleginice, kao i da u ovom delu VU govori o tome da su na ove kurseve išli uglavnom muškarci, u prevodu je korišćen ženski rod.

AD: Na primer, je l' ima država koju biste još voleli da vidite? Koju biste voleli da vidite?

VU: Pa, jako, jako, jako je daleko. Brazil! Al' ne zbog karnevala, nego što je to jako interesantna zemlja.

AD: Amazon, i te...

VU: Jeste. To bi' još volela da sam videla, al' jako je daleko. Za to nikad ni ne bi' (*uzdiše*) sigurno imala prilike, jako je daleko. Kažem, ne zbog karnevala. Jer Brazil je po tom' poznat (*smeje se*), al' ne zbog toga. Imali smo jednu jako staru poznanicu koja je očla, udala se i tamo je živela, al' bila je i kod kuće, al' već, nažalost, nije među živima, i ona nam je, je l', tako puno pričala o Brazilu. I onda me je to tako kopkalo što smo, je l', tamo još ipak zato mogli otići. No, nismo. Al' treba putovati! Mladi treba zdravo puno da putuju da vide kako drugi ljudi žive, u kakvim uslovima, i svašta. Ja sada moje unuke jako, uvek ji' podržavam u tim da idu. A i idu oni, bogami, već su svuda bili, priko crkve. Svuda su već bili, na puno mesta. Eto, sad na zimu je moj mladi unuk u Berlinu doček'o Novu godinu. Al' i to priko crkve. Tako da puno pričaju o tim, i tako onda bolje upoznamo (*smeje se*) sveta. I, je l', zdravo se radujem televiziji. Tamo jako puno vidimo, tak' e stvari koje nikad u životu nismo ni mislili da ima tak'i stvari. Tako, to volem.

AD: I još, da tako kažem, ne neposredno, nego indirektno u vezi sa politikom, pitala bi' Vas još o devedesetim godinama. Šta mislite o tim dogadjajima, o ratu, je l', o devedesetim godinama i o dogadjajima koji su se ovde desili na teritoriji bivše Jugoslavije? Kako ste to Vi doživeli? Mislim, kako se to na Vas odrazilo?

VU: Jako strašno, zdrav' strašno, i to onda kad su nas bombardovali, s otim nikako nisam bila pomirena.

AD: Devedeset i devete, je l'?

VU: Jeste. To me jako boli još i danaske, ta što je trebalo tu kod nas svaki most srušiti s bombama. Baš tu kod nas. Pa, ja to znam jel sam ja tu živela na... I tu znam svaki, kako se zove, je l'. I to mi je zdrav' teško palo da su nas tako (*uzdiše*) izbombardovali. Nažalost. Baš sad će biti jedanaest godina?

AD: I trinaest polako. Devedeset i devete...

VU: Jeste, jeste. Baš dvadeset i četvrtog marta, onda će biti tačno trinaest godina otkad su nas bombardovali. To zdravo pamtim taj datum, jer ondak je mom mlađem unuku imendan. Gabor. I znam da sam otisla tamo kod njí i čuli smo već na radiju prvo da će, eto, danas početi da nas bombarduju. I nismo verovali i ondak sam, kažem, ja uveče posle sedam sati rekla: „Jao, deco, idem ja kući jer, kakve smo sreće, nas će danas stvarno bombardovati.“ I stigla sam kući i onda smo seli unutri prid televiziju, baš k'o i sad: dve fotelje, k'o dvoje matori'. Seli smo tamo i gledamo televiziju, kad se odjedared sam' tako zaljuljala fotelja pod nama kad je oko pola osam prva bomba pala na Majevicu, tu su bombardovali. Pa, eto, zdravo sam se uplašila. Al', eto, posle, je l', kasnije su, kako smo čuli, je l', već smo više slušali, je l', sve, i da kanda ne bombarduju civilne kuće, nego, da kažem, tako neke kao...

AD: Kasarne?

VU: Da, kasarne i mostove i... Kako su i kaz'li? Te *objekte*. Tak' e važnije. Posle smo se tako i navikli već, smirili smo se da, eto, valjda nas neće bombardovati, civilne kuće. Prvu noć, prvo veče sam se zdravo poplašila. Dašta, ondak deca nisu išla u školu jedno par dana. Pa, jednom ču, jednom, sad ne mogu da Vam pokažem, al' tak' e velike kao ovaj sto, takve pusle je moj unuk kupio i onda smo to slagali tu u sobici. Po celi dan smo onda to radili. S otim smo bili zaba'ljeni, tako da nismo mislili na bombardovanje. Nismo se zato s otim pomirili, jer smo se ipak bojali, al' smo se s otim malko zabavili, s otim velikim puzlama, il' kako se kaže? Pusle, šta ja znam! Zdravo puno... Tri-četir' tak' e velike smo složili. Još i na leto, je l', tri meseca, il' kol'ko su nas još bombardovali. Tri meseca.

AD: A pre toga kad je počeo, da tako kažem, hrvatski, bosanski rat, pa to se ipak desilo devet godina pre toga. Kako ste živeli u tom periodu? Onda su došli, onda su drugi... embargo...

VU: Jeste. Zdrav' teško. Jeste, zdrav' teško zato što su došle izbeglice i, jelda, eto, ondak već sam radila u EHO. U EHO su dali da u crkvi oglasi popa da ko 'oće da radi tako, na dijakonijskoj osnovi, da se prijavi. Pa, ja sam o'ma med' prvima, jel, se javila, ta o poslu je reč, i ja sam se (*smeje se*) odma' med' prvima prijavila. „Pa, šta ćeete raditi? Šta?“ „Pa,“ kažem, „meni je svejedno šta, sam' da nekako nekom pomognem.“ Onda eto, bilo je tak' da, jel, treba deliti ručak. I ondak sam ja tu u Reformatskoj crkvi, tu sam počela da delim ručak. Sedam godina sam preko EHO delila ručak, svake godine sedam meseci, mislim. Delili smo tako, zimski meseci, jer leti nismo delili. No, a to je jako strašno bilo kad sam počela. Ja sam tu na Telepu odrasla. Mene su i svi poznavali, i kad su došle po ručak tak' e stare žene i čike koji su stvarno na to bili primorani, i ondak su me videli, i zdrav' su plakali što... „Pa, dotle smo stigli...“ Pa, sad šta da radimo, jel? Da i' tešim, il' šta? Pa, sad nij' ona bila jedina. Bilo i' je puno. Počeli smo sa desetak ručkova, a posle je bilo tu i po trista. Dolazili su...

AD: Jesu l' ti ljudi bili ovdašnji il' izbeglice?

VU: Posle već izbeglice, koji su ovde izbegli, posle su oni dolazili, al' isprva, kad smo počeli, ondak su ovdašnji dolazili. Prvo tak' preko crkve, koji su jako bili primorani, stariji. Naročito stariji! I porodice s puno dece. Posle izbeglice. Pa, daklem, bilo je svega. Svega je bilo. Tam' sam tak' svašta čula što me je tak' nekada i bolelo jer su govorili da prodamo kuću, jel, da prodamo kuću kad nemamo novaca. Jer oni su se žalili da nemaju. Pa, ni mi nemamo. I ondak su nam rekli da mi prodamo kuću. To nisam ja izmisnila. Ima tam', tri nas je bilo što smo delile ručak. Da prodamo kuću i imaćemo novaca. „Pa,“ kažem, „i ondak šta da radim? Ondak neću imati kuću nad glavom.“ Kažem. To je istina. „Ondak da budem tak'a *izbeglica*,“ kažem, „da nemam kuću nad glavom, krov?“ Posle smo završili tu temu. Nismo 'teli mi tamo da politiziramo, sam' nekad je bilo tak' da su nam tak' svašta kaz'li. S jednim džakom novaca je došla ovamo, kaže. „Pa,“ kažem ja, „a di su vam sad novci?“ Nije odgovorila di su joj novci. Pa, sad je l' to istina bilo, nij' bilo istina, ja to ne znam. Ondak sam ja i raznosila ručak. Tako, dodem s posla, otud kući, onda tak', usput, odnesem ručak starijima. S otim sam im pomagala. Ja sam ondak stvarno jako iskreno radila taj pos'o.

AD: A kako ste vi kao porodica živeli ti' devedeseti' godina? Mislim, rekli ste da ste devedeset i treće, ako se dobro sećam, da ste onda otišli u penziju. I muž Vam je sigurno već bio penzioner.

VU: Jeste, jeste.

AD: Kako ste živeli devedesetih godina? Onda je bila inflacija i svašta...

VU: Jako, jako teško. Jako teško jer nekad ni penzija nije bila sigurna. I eto nama je to sreća bila da je zato uvek bilo. Tak' samo kod kuće naučila da neka mala rezerva uvek bude. Nakupovali smo, jel. Kad je bilo, onda smo nakupovali. I nas je pomagao taj ručak. Jer mi smo tam' delile ručak, onda smo i mi dobile jednu *porciju* i pola 'leba. Tak' da je i nama to pomoglo. Al' inače je zato bilo teško. Ne sam' nama, nego mnogima. Ja i dan-danas kažem: blagi Bog zato ne da da se čovek izgubi. Hrabrio nas je. Ja sam stvarno vernica i mene ta vera osnažuje.

AD: A kako ste se Vi osećali? Živeli ste u to doba socijalizma, i onda ste napredovali: i krediti, i putovali ste, i sve novo je dolazilo, a posle stiže rat...

VU: (*govori istovremeno dok ja postavljam pitanje*) Pa, ja sam mislila da će uvek tako biti.

AD: ...penzionerka ste, a sad nema penzije?

VU: Jeste. Ja sam mislila da će to uvek tak' ići, nastaviti se, a ondak je, bome, jako... Pa, poplašili smo se da, no, šta će sad biti? Pa, ipak sad eto neće biti sigurne penzije. Kako ćemo živeti? Pa, dobro, nije bilo to tako dugačko nama. Al' ko nije radio tak' k'o ja,¹³⁹ ti su zato još osećali to da ondak nije bilo.

AD: A kako ste se Vi osećali ti' devedeseti' godina? Vi ste Mađarica sa Telepa i porodica Vam je madarska sa Telepa. Kako ste se ti' devedeseti' godina osećali živeći tu u Srbiji kao madarska porodica?

VU: Nisu nas dirali. Nikad nas nisu vređali. No, bilo je kad samo išli autobusom da su onda, al' tak' većma ta mlada deca koja kanda nisu ni znala šta govore. I kad su čuli da mađarski razgovaramo, onda je rekao: „Idi u Mađarsku! Tamo da živiš.”

AD: U gradskom autobusu?

VU: U gradskom autobusu. Ćutali smo, nismo ništa kaz'li na to jer nismo 'teli da se upuštamo u tak' nešto. Bilo je tak'og vređanja, al' to ćemo sad zaboraviti. Ne sme se o tim misliti. Bilo je toga. Bilo je toga. Tu u blizini nije, tu pored nas, i ovaj je Srbin, pored nas, i taj je Srbin, nikad nije bilo problema. Nikad!

/Zbog tehničkih poteškoća izostao je jedan deo koji potom pokušavamo da ponovimo./

AD: Osim što ste rekli da je u busu bilo neprijatnosti, da su Vas mladi prozvali

139 Misli na volontiranje u besplatnoj kuhinji.

zato što ste pričali mađarski, je l' bilo, na primer, tu, na Telepu da su vredali stanovnike?

VU: Pa, da bilo je tak' i slučajeva da su u busu tako ta sasvim mlada deca kazala da idemo tamo, u Mađarsku, odakle smo došli. Kažem: „Ta, ja sam tu rođena, di da idem? Ne mogu ja nigdi ići kad sam ja tu rođena.” No, propustili smo to kraj ušiju, nismo ’teli od tog da pravimo problema u busu. Al' bilo je tak' i slučajeva. I još, kažem, tu po ulici su isto išli i govorili da: „*Idemo da bijemo Mađare!*” To je istina, jel, mislim, ja ne bi’ kaz’la da nije. Al' zato ja to opet tako gledam da valjda ni ne znaju šta kažu ta mlada deca. I škrabaju svuda po zidovima koješta. Meni se to zdravo ne sviđa, al' šta sad da radimo?

AD: Šta biste današnjim ženama poručili? Šta je važno i kako da se vladaju?

VU: Pa, strpljenje, i treba se malko i navići jedno na drugo. Malo mu treba progledati kroz te njegove hirove. Pa, ipak se mora navići jedno na drugo. I dogоворити se o svemu i ne sme se odjedared tako jako, naglo samo „*Ajde, ostaviću te jel, pa, ne ide...*” To ne može. Mora se dogovarati o svemu. (*smeje se*)

AD: A što se tiče Vašeg života kao vernice, rekli ste da ste celog života bili u Reformatskoj crkvi. Kako je to u stvari izgledalo? Mislim, kako izgleda jedan dan, nedelja jednog Reformata tokom svog tog vremena?

VU: Pa, mislim, idemo redovno, spremamo se. Dođe nedelja, idemo u crkvu i gotovo. To je tako normalna stvar dami treba da idemo u crkvu. Čekamo da dođe ta nedelja i navikli smo. Ne znam šta...

AD: Bojala sam se da ste se morali odreći nečega na poslu, u crkvi. Mogli ste to da uskladite, je l' da?

VU: Da. Nije nikad bilo problema što smo mi vernici. To pitanje nam nikad niko nije postavio, a nisu nam ni branili, barem direktno nisu branili. E, sad, iza naši leđa, ili kak' bi kaz’la, da l' je neko možda... Al' nisu. Dok sam još radila meni, niko nikad nije rek'o ne idi u crkvu ili štogod. To je moja privatna stvar.

AD: Hvala lepo.

Treći razgovor - 2. oktobar 2012.

AD: Spominjali ste nekol'ko puta da ste imali kolege, prijatelje u životu. Da ste išli i tu i tamo sa prijateljima, kolegama. Jeste l' imali neku blisku drugaricu?

VU: Jesam. Imala sam. Zajedno smo i radile sa njom. Trides' godina smo zajedno radile i sa njom smo stvarno... Još odranje smo se poznavale. Pa, još i do današnjeg dana se družimo (*osmehuje se*) da tak' kažem, idemo jedna kod druge. No, sad, jeste da je ona bolesna i ondak sad sam' ja idem kod nje, al' jesam, imam.

AD: I kako se družite? Šta je to bilo družiti se sa drugaricom? Kako je to izgledalo?

VU: U stvari, posle i s porodicom. Mi još pre, jel, mi smo drugarice bile, a onda, jel, i

sa porodicom smo zajedno opet nastavile s drugima. Pa, zajedno smo išle u provod. No, nije to sad bio tak' neki veliki provod, tu u Petefiju što je uvek bio. Svake nedelje smo išli tamo, onda još da gledamo televiziju, jel, ondak još nij' bilo ovako da smo imali televiziju. Jako retko je di bilo televizije i ondak, jel, išli smo tamo u Petefi. I eto išli smo tako jedni kod drugi' da se kartamo, da igramo domine, *čoveče ne ljuti se*. Sad (*pokušava da prevede ime ove društvene igre na mađarski*) Čoveče ne ljuti se, il' kako se već to kaže na mađarskom? (*osmehuje se*) I, eto, tako smo išli. Posle kad je, jelda, porodica došla, deca, onda smo jednako tako nastavili: išli smo na izlete zajedno. Pa, to je pre bio provod. I, eto, kažem sad je već njen muž umro, al' mi zato održavamo kontakt. Idem kod nje, posećujem je, i tako. I ona je pre uvek dolazila, išle smo zajedno da se šetamo, i tako da smo malo i samo nas dve sam' tako išle da se šetamo, onda smo mogle tak' na miru da razgovaramo. (*osmehuje se*)

AD: A kada ste tako vas dve same išle, dve drugarice, o čemu ste onda razgovarale?

VU: Najvećma o porodici, jelda, o deci, kako, jao, pa, šta bismo volele, il' kako bismo volele, pa to, jel, tako, da ćemo prepustiti to sudbini. Ona je bila fotografkinja. Mislim tak' e prave slike, jel, je pravila i posle je prešla u „Forum“. I onda sam ja tamo gore očla da radim sas njom, jel je ona onda čekala drugu bebu, i onda je otisla na porodiljsko odsustvo i ja sam nastavila. I odonda baš smo jako, jako bliske drugarice, i bile smo. Pa, sve tako. Ispričale smo šta bi koja volela od dece, i o školovanju. O kuvanju, pečenju. Ona u stvari nije bila tak' zdavo, kak' ona kaže, njojzi je njen stariji brat puno pomag'o u kuvanju, jer se nikad nije ženio, i onda joj je pomag'o da peče i kuva. Ona nij' baš bila naročito spretna u tim, al' posle se jako izveštila, savladala je to dobro. Ak' joj štogod nije išlo, onda je sam' il' je dan ranije pitala, il' već kasnije, jelda, bilo je i telefona, telefonom: „Jao, kako ono treba to da napravim, il' šta...“ Ili: „Ded kaži mi...“ No, tako smo se mi razgovarale.

AD: A da l' se sećate neke takve situacije ili događaja kada Vam je naročito dobro došlo što imate baš takvu drugaricu?

VU: Da, da. Pa, mislim, sa njom sam stvarno mogla o svemu da razgovaram. Kada mi se čerka udala, onda je ona bila na jako puno mesta tak' da slika mlâde, u stvari, jel, svatove, i ondak je ona o tim puno znala kaz'ti ti... Da kažem *ideja? Ideja...*

AD: Zamisli¹⁴⁰? Saveta?

VU: Zamišli, da. Tako da šta je ona vid'la negdi, i kako. Ona je godin'-dve starija od mene, al' o' tog mi smo stvarno iskrene drugarice bile. Ona bi izjadala svoj *problem*, s mužem. Muž joj je bio jako bolesljiv. Pa, moj muž, i on je imao neke manje falinke (*smeje se*) koje se meni nisu baš sviđale, i ondak, jel, tako, i ja sam se njoj požalila. Posle smo ipak, na kraju, eto, dočekali smo pedes'tosam godina zajedno... (*osmehuje se*)

AD: Uuu! A Vaš muž se nije protivio takvim prijateljstvima?

VU: Ne, nije. Jel i on je tamo radio, samo jedan sprat višlje. Zajedno smo bili. A i drugaricin muž je tamo radio, (*smeje se*) na istom odeljenju smo radili.

AD: Rekli ste sad da ste i o deci pričale, i o porodici, i da ste o svemu razgovarale. I pričale smo o tome kako je prošao porodaj, kako ste rodili Vašu devojčicu, itd. Al' to što nisam uspela da čujem u priči je to kako ste sa mužem odlučili da, eto, sad već želimo dete? Skoro tri godine ste bili u braku. Je l' to sam' tako došlo, ili ste to baš planirali?

VU: Nismo, nismo planirali. To je tako sam' došlo, jel. Moj muž je od mene stariji osam godina. Pa, on je, jelda, već bio u tim godinama. Al' ja sam eto još bila mlađa, jel, i onda, pa ja još i nisam zato baš mislila da već imamo bebu, al' eto to je tako ispalio. To je bilo interesantno, jel onda smo već bili u ovoj kući, i svekar mi je bio živ. I jedne subote posle podne, znam, izašla sam na dvorište, jelda, jer smo se spremali da idemo negde, i izadem ja tako, i onda dođe moj svekar i kaže: „Slušaj ti, 'čeri moja, očemo se mi razmnožavati?” (*obe se smejemo*) Jel ja nisam kaz'la, mislim, ni svekrvi, ni svekru. To je nekako... Pa, nisam, šta ja znam. Ni ja nisam bila baš tak' baš sigurna u to, al' izgleda da su oni, eto, ipak primetili. A ja sam, jel, tak' sagla glavu i, jel, 'nak malko stidljivo: „Pa, da. Jeste”, kažem. I ostavi ja tamo svekra! (*smeje se*) Pa, kažem, što me nije svekrva pitala, al' nije. On je pit'o. (*smeje se*)

AD: A kad ste se porodili s bebom, mladi ste bili, pričali ste da je i doktorica, jel, bila malo iznenadena, mislila je da ste mladi. Kako ste se osećali kada se dete rodilo? No, sad je tu taj neko i kakav je to osećaj?

VU: Pa, to je jedan jako dobar osećaj bio. Imala sam sreće jel mi je majka, moja mama je bila tu do kraja pored mene. Mesec dana je tu bila. No, dobro, dašta da je na to trebalo, jelda, trebalo se na to navići da je to, jel, jedna sićušna, živa beba. Dotad nisam nikad ni vid'la novorođenu bebu, samo moju, prvi put. I, jel, mogu kaz'ti da sam se baš i iznenadila (*osmehuje se*) jer, jelda, zdravo mala mi je bila čerka. Pa, mislila sam „Jao, bože, ta oče l' narasti ovo dete već jednom? Ta, tako je zdrav sićušna...” Onda, jel, tu je bila i babica. Srpskinja je bila babica. Kaže: „Imaće vremena, narašće na ovom svetu.” Jel ja sam kaz'la: „Jao, ta ovo je tak' sićušna beba! Ta, šta ču s njom?” Ja je stvarno nisam odma' smela ni u ruke uzeti. Al' posle, jel, čoveku je to već normalno. Navikla sam se, a posle već, mislim, to je stvarno tak' prirodno da eto to ide. Znam da je moja devojčica baš dosta plakala. Pa, tako prvog meseca, šest nedelja, kažu, ondak je tak' promenljivo, jel. I, bogami, moja komšinica noću... Pa, čulo se (*pokazuje u pravcu komšijske kuće*), tu još nij' bilo tako nazidano, i kaže ona sutradan: „No, tako je zdrav” plakala ova bebica, ta neće tā ostati u životu.” Ju, ta onda sam se i ja zdrav... Pa, iznenadila sam se, kak' može jedna žena tako šta u lice da mi kaže. Ja sam se ondak s otim jako uvredila, jel ipak sad, otkud njoj to. Sam' zato što beba plače? Ta, i druga deca plaču, jel tako? Pa, bože moj! (*smeje se*)

AD: A u prvih par meseci kako ste se osećali? Ipak ste morali oko bebe i stalno biti pored nje. Sećate l' se toga? Dok je malo uznapredovala, kakav je to osećaj? Kako je beba rasla...

VU: Ta, dašta! Pa, prvog meseca, ondak je kilu i dvades' deka napredovala. E, to se ondak već video. I ondak se svakog meseca išlo na taj pregled, mislim, na dečje odelenje, tam', ni ne znam...

AD: U savetovalište?

VU: U savetovalište, jeste! I ondak, pa svakog meseca sam išla, i tam' su onda izmerili bebu, onda bi kaz'li da šta... Ja sam nju godin' dana dojila, al' već posle šest meseci su mi

rekli, preporučili da je hranim. Ondak nije bilo tol'ko te hrane za bebe, i koješta. Dašta da su stari govorili da treba upržiti brašno i sa malo razređenog mleka ga naliti, i et' sve tak'e stvari, jel, eto, čuje čovek, jel svako (*smeje se*) 'oće dobar savet da dâ. I ondak su mi tamo rekli da je posle šest meseci počnem 'raniti. Jel imam mleka, al' nije dosta jako. Slabo mi je mleko. I ondak sam je počela 'raniti. Jao, posle je stvarno tako jako svakog meseca uvek napredovala. Ni ne znam, još dugo, dugo sam imala i onu *cedulju* na kojoj su oni vodili to kako je ona. Sad, mož' biti da je još negde imam, al' ne znam. (*osmehuje se*) Tak' da jako lepo se razvijala. Čak su me i pohvalili. I, jelda, uvek sam je lepo oblačila. Nije ondak bilo tol'ko dečji' stvari k'o sada, taki veliki izbor, *ma kakvi!* Nije bilo. Al' zato uvek kad smo išli kod doktora, ondak sam uvek gledala da je u najnovije, i šta ja znam, odenem, i baš sam je udešavala. Stvarno sam je udešavala! (*smeje se*)

AD: Rekli ste da ste posle tri godine išli da radite. I ispričali ste pod kojim uslovima se to desilo. A kako ste se tada osećali? Sad ste tri godine stalno bili sa bebom, a sad odjedared treba da je ostavite?

VU: Pa, teško je bilo. U početku je jako teško bilo što osam sati nisam bila kod kuće, jel. No, jelda, ona je bila nekako baš dosta jaka, a onda je tu bila u kući i moja svekrva sa njom. Tako da nisam morala nešt' zdravo da je nosim nikud da je čuvaju. Tu je bila u kući i ondak sa mojom svekrvom, jel. Njozi to nije bila promena, samo meni. Ta, jurila sam kući, i svašta. No, dobro, nije bila bolešljiva beba, tako da. Dobro se osećala ona i bez mene jel, eto, tu je bilo poznati', jelda, sa njenom bakom. Al' meni je zato malo bilo teško u početku, jer eto ipak je osam sati dugo bilo, osam i po sati, devet sati dok čovek ode, i vrati se, i svašta. Al' dobro. Nije se sa njom desilo ništa, nikakve nevolje nikad, i onda to čoveka već ohrabri da se sa njom ništa nije desilo. Mada, ona je inače bila tak' zdrav' živa devojčica je bila. Uvek se penjala na vr' kapije, i svašta. Na sve strane, u baštu, na sve strane je išla! Sela je pod... Kak' se zove? Nuz čokot. Još je nuz put dužom bilo grožđa, i ondak je sela tam' i birala grožđe, a ja je tražim kad dođem kući. Nije me, jelda, čekala na kapiji, i di je, di je, i vičem je; „Pa, di si?” A ona čuti. A moja svekrva k'o da tako (*oponaša svekrvu kako očima pokazuje*) „Eno je u bašti.” Onda ja izadem i ona se ondak jako smejava kako se ona, eto, sad sakrila, jel. (*smeje se*) Dobro, eto tak' i stvari je bilo. Dečja posla. (*smeje se*)

AD: Šta biste rekli o svom odnosu sa čerkom? Kakav je vaš¹⁴¹ odnos sa čerkom? Dakle, tokom života i još i danas?

VU: Pa, dobar odnos imamo. Ona je zdravo dobar, odličan dak bila sve do kraja. Od prvog do kraja, i dobra devočica je bila. Ne mogu da se žalim da je tak' imala ispade, il' šta ja znam, kako je poslušno dete bila. Devojčica... (*smeje se*) I, jel, kada se udala, ondak je još imala jedan il' dva ispita, ne sećam se više tačno, na fakultetu, da i' nije završila pre neg, što se udala. Venčali su se, pa će kao posle. Al' ja sam zapisala kad treba da izade na ispit i, jelda, čekala sam taj dan da se javi. I pitam je: „Pa, dete moje kako...” Očla sam kod nje. Ne stanuju daleko i očla sam. „Pa”, kaže, „nisam izašla na ispit jer... Pa, biće, biće.” Odložila ga je. Kažem: „Slušaj, ja sam se puno toga... Mi smo se puno toga odrekli da tebe iškolujemo i da na vreme završiš. No, obećavam da ti neću preko praga preći dok ne diplomiraš. Dok ne završiš sa ispitima i sa svim tim.” I onda mi je, jelda, čerka, kao poslušna devojčica, no onda je i ona obećala, i bome je jako... Dva je, mislim, ispita još imala. Položila je, diplomirala,

sve po redu. No, onda sam se i ja (*osmehuje se*) smirila. Inače nije sa njom nikad bilo problema, ona je zdrav' tak'... Kak' bi kaz'la? Tako, volela nas je. Jer eto, kod nas zato nije bilo tak' otvoreni' svađa, il' na puno mesta di su se tukli roditelji, što smo puno o tim čuli. Kod nas tako nečeg nikad nije bilo. A i ona tako vaspitava njenu decu. Kod nji', to kad se skupe, porodica, nji' četvoro zajedno, onda je to nešto zdrav' lepo. A i ona tako vaspitava svoju decu.

AD: A, na primer, kada je trebalo da se uda, il' kada su bili tak' neki trenuci u životu kada, jel, il' kad se desila neka promena, onda je l' Vam se obraćala za savet? Jeste l' je savetovali? Kao, na primer, ženu, il' kao dete?

VU: Pa, ne baš. One su to već sve dogovorile sa drugaricama, šta ja znam. Kad je ostala trudna, onda smo mi bili prvi kojima je kazala da, jel, čeka bebu. Nije bilo nikak'i problema. Pa, nije ona bila tak'... Kak' bi kaz'la? Pa, ipak se mož' kaz'ti da je školovana, i onda su one to veći u školi učile. Je l' smeta? (*pokazuje glavom i rukom prema dvorištu, misleći pritom na lavež psa*) Nije sa njom nikad bilo problema. Al' mi zato je uvek 'nak iskreno puno toga kaz'la, i pričala, kako jel, eto, je proš'o njen porođaj, i šta već ja znam. Mi smo mislili da, jel, kako je već običaj da odma', jao, tražimo poznate tamo da bude lakše. Pa, to nažalost nije išlo. Džabe smo imali poznati', nije vredelo. (*smeje se*) Je l' ne smeta što laje? (*pita zbog psa*)

AD: Učutaće, nemate jeda. Pitala sam Vas onomad, valjda u prvom razgovoru, da l' je Vaša čerka išla na radne akcije? I onda ste rekli da nije išla na velike radne akcije, i da nije išla u crkvu. Je l' biste mi znali nešto o tome kaz'ti? Zašto nije išla na radne akcije i zašto već nije išla u crkvu?

VU: Kaz'li su još dok je u osnovnu išla, to je baš u to vreme bilo, i učiteljica je izjavila da ni slučajno ne sazna da se neko usudio da ide u crkvu, jel ondak će biti kažnjeno. Mislim to je i na roditeljskom iznela učiteljica da nije slobodno da deca idu u crkvu. Ona nije ni išla u crkvu, ona je slušala učiteljicu, tak' da je puno kasnije, kada se to već tak' smirilo, onda posle. Posle je krenula i otad i ide u crkvu.

AD: A na radne akcije?

VU: Pa, na radne akcije, pa, ni sama ne znam. Ondak to nije bilo tak'... Prvo je počela da uči tu *turističku* školu. I onda je ona puno putovala tako, jer trebalo je i iz tog ispite polagati, i svašta, i tako su ondak išli. Al', ovako, na radne akcije nij' išla. Pa, šta ja znam, nije. Išli su na ekskurzije.

AD: Kada je ona rođena?

VU: Pedeset i sedme. Išli su na ekskurzije, i svašta, al' eto to nije to. Ne, nije išla. Ne sećam se tog da je išla nekuda tako.

AD: Sa velikom ljubavlju, naravno, govorite o unucima. Kad ste Vi poslatli baka, koliko ste godina imali otprilike?

VU: Kako da to izračunamo? Unuk mi sad ima trideset godina, onaj stariji.

AD: Dakle, četrdeset i dve, tako nekako?

VU: Pa, tako nekako.

AD: Četrdeset, tako?

VU: Trides't sedme sam se rodila, on opet osamdes't druge. Sad će napuniti trideset godina naš stariji unuk. Pa, ja sam se jako radovala! Jako sam se radovala što sam postala mlada baka, jer eto i ja sam se mlada udala. Dobro, moja čerka, kako je to i bilo? Ona je imala dvades'tri-četir' godine kada se beba rodila. Ja sam se jako radovala što sam tako mlada postala baka. I jako sam se s otim i falila. K'o da s' moji bili, ja sam nji' tako vaspitala. Svaki dan sam bila tamo. Ja sam svaki dan, k'o da s' moji bili. (*smeje se*)

AD: A jeste pomagali čerki kad se porodila? Šta ste joj pomagali?

VU: Pa, bila sam i ja tamo skoro jedan... Pa, ne skoro, neg' sam tamo i ja bila ceo jedan mesec. Uzela sam godišnji i tam' sam bila ceo dan. Pa, ondak je ipak trebalo, jelda, i kuvati, i oko bebe, i svašta. Htela sam i ja nju da poštедим, 'nak' kako je i mene moja mama onomad poštodela, jer i ona je tu bila, jel. Nisam radila onda ništa. I oko bebe je moja mama... Pa, i ja sam tak' oko bebe sve sredila, di je trebalo. Išla sam s njom svak' dan u šetnju, i kuvala sam im, mada je tam' bila, jel, u kući i njena svekrva, i svašta. Pa, bilo je da sam tak' rano ujutru ja već otišla, još pre sedam sati sam bila tamo, pa sam joj ondak ja i doručak napravila. Malo, malo sam i ja 'tela njojzi da ugadaš. (*smeje se*) Jer meni je to jako dobro došlo. Još kako, moja mama je kad je moja čerka već jel... Daklem, ja još nisam radila, te tri godine, al' moja mama je uvek dolazila i svaki dan je nešto donosila. Bilo šta: malo grožđa, il' voća, bilo kakvog voća, što se zimi moglo dobiti, al' ona je dolazila svaki dan, jer je njoj prvo unuče bila moja devojčica, i ona je nju, jel, jako volela. A ja sam to videla, pa sam i ja. Još i dan-danas je tako. Ko šta voli, onda im uvek to pravim. Pečem, i eto. Jako vole. Još dok je moja devojčica bila mala, imali smo jednu plekanu kutiju, tak'u što ima i poklopac. I ondak kad smo išli malo na izlet na Dunav, onda sam uvek u nju stavljala njoj za jelo, malo sen'viča, ovog-onog. Masti i 'leba, i paprike, i paradajza. (*osmehuje se*) Pa, ta žuta kutija, plekana kutija, je tak'a kutija, za to je. Još i dan-danas je imamo, pa i moji unuci kad su bili tak' od četir'-pet godina, pa su videli žutu kutiju, onda su znali da u njoj ima nešto fino. (*smeje se*) Radovali su se žutoj kutiji!

AD: Slatki su! Rekli ste da ste rano postali baka i da ste, jelda, bili u radnom odnosu. A posle tih mesec dana, jeste onda znali da uskladite to da imate bebu u kući i da pomažete čerki, a usput je tu bilo i Vaše sopstveno domaćinstvo?

VU: Pa, jesam. Moglo se to organizovati. Imam jako dobrog zeta. Pa, puno je pomagao, jel, oko bebe. I ondak ona nije išla tako brzo nazad da radi k'o ja. Već ondak je mogla duže vremena da bude kod kuće sa malom bebom. Sve se to tak' organizovalo, nije bilo problema.

AD: AVaš zet i unuci, jesu li oni pobožni? Je li idu oni u crkvu?

VU: Da, da. Jeste, idu, da. Oni su se u crkvi i venčali. I moj zet i oba unuka su se pričestili. Mi smo reformati, mi imamo konfirmaciju. Oni su katolici, jel. Pa, dečaci su. S otim nije bilo problema, nije bilo reči o tim da ako bude dece, šta da budu. Jer moj zet je katolik. Pa,

ja se u to nisam mešala. Odveli su ih da ih krste, nema *problema*. Dečaci su, nek' budu katolici. I ondak na vreme su se pričestili. Ima posle i potvrda vere, i svašta. Ima i slika o tome. Tražila sam tak' malo i par slike da sve tak' nađem. Pa, jako puno, tri dana mije trebalo dok sam ja pregledala slike, jel. (*smeje se*)

AD: A, zapravo sam Vas 'tela pitati, prošli put ste pričali kako ste čitali Svetu pismo i molitvenike. A jeste l' čitali, na primer, neke novine, ili ženske časopise u to doba? U stvari, kakva ste štiva čitali kad ste imali malo vremena?

VU: Mi smo u štampariji radili. Ondak, jel, smo štampali i knjige, tak' svakak' e knjige što su ji', jel, kod nas štampali, to sam čitala. Ja sam zdrav' volela da čitam, to je tačno, sam' sam slabo za to imala vremena. Al' ovako, jel, mislim, od dečji' novina, jel eto bio je „Jo pajtaš”, i „Mezeškalač”, sve smo i' detetu kupovali. Ondak sam i' i ja prvo sve pregledala, pa ondak i' je i ona gledala. I bilo je ti' omladinski' listova, a sada i „Nek lapja”. Ne sada, neg' još i pre. Još dok smo mala deca bile, sa mojom starijom sestrom i nama je naša mama donosila. To je kadgod bio časopis „Dečji svet”. Dečji... Jao, kako se i zvao? Tak' nekako, Dečji svet. Na njega se naša mama preplatila da, eto, i mi čitamo, jel, dečje novine, šta ja znam. Čituckali smo pomalo. Štagod se pojavilo, sve smo pročitali.

AD: Dakle, redom, niste birali?

VU: Ne, sve smo čitali, jel eto stvarno, kažem, u štampariji smo radili moj muž i ja i baš puno knjiga smo tamo štampali. Pa sad, čovek ni ne zna tačno, al' znam da je Grof Monte Kristof, to, kad sam dospela u štampariju, onda smo to štampali u tri toma, iako sam i film gledala, al' zato sam ga zdrav' lepo iščitala. I sad istog tog Monte Kristofa daju opet na filmu. Ja ga i sad kako rado gledam, pa interesantan je. Drugo je knjiga, drugo film. Mislim, sve je to tak' interesantno.

AD: Rekli ste da ste malo slobodnog vremena imali. A je l' bila onda tak'a moda da se, na primer, piše dnevnik, il' tako nešto?

VU: Ah, ne. To nije. Nije. Tak' nešto ja... Šta ja znam,nije.

AD: A što se posla tiče, prosto je upadljivo sa koliko topline govorite o kolegama i o kolektivu. Kažite mi, da li ste Vi bili nekad članica neke grupe unutar firme, na primer, sindikata, il' tak nečega? Jeste bili u njemu? Il' ste možda bili aktivni u tako nečemu?

VU: Ne. Nisam. Moj muž, on je bio u *Upravnom odboru*, i *Radničkom savetu*, i *Sindikatu*. On je u svemu tom, al' ja nisam. Ja ne. On jeste, on je u svemu bio. Bio je i poslovođa i ondak je on... Al' ja nisam. Ja sam' to što se zdrav' moralio. (*osmehuje se*)

AD: A je l' bilo u firmi ti' neki' posebni' programa, na primer, namenjenih ženama, il' muškarcima? Jesu l' bili neki posebni praznici, na primer, jeste l' slavili Osmi mart? I kako je to izgledalo?

VU: Pa, toga je bilo, to da. Ooo! Pa, to je lepo bilo jel nekad smo se zdrav' zajedno držali mi tam' unutri, jel, u štampariji. Baš sam našla i slike, i sve, di nas je bilo i po četrdeset. Veliki sto, puno sendviča, to smo uvek pravili. I, jelda, eto, i muški, i svašta. I uvek smo bili

u tak' lepom prijateljstvu, uvek smo bili dobre volje kad smo se tak' sastajali. Muški su uvek bili zdrav' pažljivi, uvek su nam kupovali poklone, mada ja sam nekako tak' bila da ne treba. Al' zato je to lepa uspomena ostala. I ondak nekako kako je poslednji Dan žena već sada, pre nego što će ići u penziju, pa bilo je to pre neki' već dvedeset i dve godine, doobile smo jedan tak' baš veliki album. I svi muški, ta, bilo i je neki' šesnaest-sedamnaest, i svoje su male slike stavili u njega, i potpisali su se u njega i to smo doobile na poklon. Sam' sam ja baš dosta, tak', zapustila sam to. Ima tol'ko slika. Al' nisam i' još tak' složila, tak' unutra, tak' redom u taj album. Al' sad sam rešila da će sad to uraditi. (*smeje se*) Al' zdrav' puno smo se slikali tako, i eto. Pa, išla sam tak'u preduzeću. Pa, išli smo, jer moj muž je isto išao *na kuglanje*, kako da kažem? Da se kugla. I ondak smo i mi, žene... Sa ženskom ekipom sam i ja išla, al'meni je to bilo tak' zamorno. (*osmehuje se*) Ipak nisam mogla, žao mi je bilo da ostavim moju devojčicu. Nisam po ceo dan kod kuće, onda još da idemo na trening, i svašta, ondak sam se ipak manula. Nisam se baš nešt' sportom bavila.

AD: Šta Vam je značila sama ta činjenica da ste sada Vi mogli ići da radite? Što niste morali baš da ostanete kod kuće i da budete samo domaćica? To što ste imali tu mogućnost. Jeste l' nekad razmišljali o tome?

VU: Ooo, ta dašta sam! Pa, kažem, tri godine nisam radila, mada, jel, ondak se već posle šest nedelja moralio ići da radiš četir' sata. Ondak sam ja odradila ta četir' sada i ostala kod kuće. Posle sam već posle šest nedelja odradila četir' sada, posle opet posle šest meseci već ceo dan. Daklem, redovno radno vreme se radilo. I onda sam ja ostala kod kuće. A posle, kad sam posle tri godine počela da radim, pa dašta, jako puno je značilo jer se iz jedne plate zato nije moglo napredovati. A naša situacija nije bila tak'a, ni mužova, ni moja, da mi možemo iz porodičnog nasledstva, il' šta ja znam. Mi nismo imalo tako štogod. Mi smo morali sami da stvorimo ovu kuću. Mislim, to smo mi morali da zaradimo, za nju novaca. Tako da sam se radovala što sam počela da radim. Zdrav' dobro radno mesto sam imala, opet je dobro. Zdrav' puno sam se radovala. Velika radost mi je bila da sam mogla početi da radim. Ja sam onda odlučila da ćemo školovati dete jel škola ipak jako treba. Već sam' i zato što ja nisam bila u tak'oj situaciji da sam mogla... Teško bi to bilo moguće da ja... No, i još, jel, kad nema ko bi maliko nešt' i kaz'o da „No, 'ajde, idi, i radi ovako, i radi onako...” Moja mama, sirota, radovala se da smo u miru odrasla, tako da...

AD: A onomad ste u jednom razgovoru rekli da, što se tiče braka, da nije bilo briga, da nije bilo problema, opisali ste ga kao jedan lep brak. Jedina stvar koju ste pomenuli, što Vas je nekako diralo, je to da je vaš muž vol'o da popije. I rekli ste da to niste mogli da svarite. A šta je bilo to što Vas je naviše diralo u toj situaciji?

VU: Pa, to da nije... Nije on bio loš, mislim, nije bio grub nikad u tom smislu. Al' ja sam tak' zamislila, jel sam bez oca odrasla, tak' sam zamislila da će sad, eto, mi smo sad jedna porodica, onda daj da se o svemu dogovorimo. On je uvek sve meni prepustio. Kad sam mu ja nešt' kaz'la, ondak: „Dobro, nek bude tako.” On se nije... Kak' da kažem? (*osmehuje se*) Nije se kačio da se protivi: „No, to sad ne mož' tako!” Il' da je grub. Nije. „Dobro je tako.” Mislim da je tako trebalo mal' više da se zajedno dogovorimo o stvarima. On je uvek meni prepustio da: „No, dobro, ako ti tako 'očeš, ondak nek' bude tako.” A meni je to bilo malo čudno. Pa, kad smo već jedared porodica, ja sam to tako zamislila. Baš zato što ja to kod kuće nisam imala, sam' moju mamu i ondak sam ja to tak' zamislila da, eto, 'ajd' da se dogovorimo. Kažem, nij' bio grub. A nij' on ni zdrav' pio, sad 'nak', jao, da se skroz napije, i svašta. Al' dosta što je

popio po jednu-dve, njemu je to još kak' dosta bilo, i ondak se vrati kući i legne da spava. Dok se ne ispava, dotle on... Ondak, Jovo – nanovo. Pa, dobro, bilo je oko kuće posla, i svašta. To je bilo razlog što meni nekako nije išlo u... Nisam mogla s otim da se pomirim, što sad mi ne možemo o tim da s' dogovorimo? Posle sam uvek ja morala da odlučim, još i danas. (*smeje se*)

AD: A jeste l' probali sa njim o tome da razgovarate?

VU: Jesam! Jesam! Opet je sam' rek'o: „Ta, nek' bude tak' kako ti...” On nikad nije 'teo tak' da se udubi. Meni je prepustio. Ako sam ja kaz'la da nešt' tako 'oću: „Dobro, nek' bude tako.” Al', eto, kažem, nikad mi se nije protivio da nešt' bude drugačije. (*smeje se*)

AD: A je l' bilo trenutaka u životu kad ste pomicljali da, na primer, „No, sad mi je već dosta! 'Oću da se razvedem!”

VU: Bilo je! Bilo je. Moja devojčica je imala tak' četir'-pet godina. Pa, kažem, moja mama je zato zdrav' puno dolazila uvek, i tak' smo razgovarale, i šta ja znam. I ondak sam rekla: „Ja više ovo ne mogu ovako da izdržim, ja ču ga ostaviti jer ne mogu više. Ta ne mož' se sa njim dogоворити и ja...” Onda je moja mama rekla: „Pa, draga moja devojčice, nije dobro sa lošim, al' loše je i bez lošeg. Gore je bez lošeg.” U stvari, tak' nekako je rekla da: „Loše je sa lošim, al' još je gore bez lošeg.” Pa, tol'ko je pričala da: „Gledaj i dete zato, jel, pa ti si uvek za tim bila, jel, da imaš porodicu. Opet ćeš bez oca podizati dete?” A ja sam protiv toga, al' istina je da treba puno toga izdržati. Treba strpljenja. Da se porodica sačuva.

AD: A šta je bilo to što, što je odlučilo, presudna stvar da ste ipak ostali u braku?

VU: Pa, to da ipak moje dete ima oca. Da odraste u porodici, jer sam ja bez oca odrasla. Jeste, pa bez oca sam odrastala. I ondak sam ja uvek tak' zamišljala da, jel, kako je dobro onima koji, jel, imaju i oca. A posle sam se stvarno 'nak' zamislila, ta nije on bio tak' loš da se trebalo razvoditi. I to je ono što i sad kažem (*osmehuje se*) Baš sam sad bila na jednom venčanju, i to sam joj poželeta. Dugačak, srećan život da žive i da budu strpljivi jedno s drugim.

AD: Sad tak' hipotetički pričamo. Šta bi bilo to što Vi ne biste mogli svariti u braku, sad kad se na njega osvrnete? Je l' bilo nešto takvo da „No, sad, ovo ako uradiš - gotovo je! Ovo ne mogu da svarim.”

VU: Ne. Ne. Mislim, već posle sam se 'nak' ozbiljnije zamislila. Ne mož' se tak' sama. Ja sam barem tako osećala da ja ne b' mogla sama podići svoje dete. I ondak zato nisam posle više opet ni pomicljala na razvod. Jer mi je moja mama tak' objasnila. Rekla mi je ona da je njen, oću kaz'ti moj otac, da kakav je bio. Ta, ja ču sad ovo kaz'ti: „Trezan je lud bio”, tako je kaz'la. Da on nije pio, al' da je i trezan bio lud. Tak' da on je sasvim *kontra* od tog kakav je moj muž. Da on nij' sam' tako puš'to da moja mama nešt' odluči, neg' je on 'teo da *diriguje*, i ondak ni to nije dobro. Ni to ne valja. Pa sad, ne znam... (*smeje se*)

AD: A opet kad se osvrnete na život, brak, da l' biste mi znali kaz'ti, na primer, je l' bio neki period u životu za koji biste rekli da Vam je bio naročito težak?

VU: Pa, prve godine su teške bile.

AD: U braku?

VU: U braku. Teške su bile jer stvarno nije se imalo. I njegovi roditelji su jako siromašni bili jer mi je svekar umro. Rano se i on razbo'lo i mi smo još morali, trebali da pomažemo. Moj muž je imao jednog mladeg brata, koji je nažalost već umro. Petnaest godina je bio mlađi od muža mi. I njega smo morali da izdržavamo, da ga iškoluje. Moj muž, jel, i ondak već, jel, i ja sam došla u porodicu. Jer on je ondak još mlađ bio. Pa, ni svekrva mi nije radila. Moja mama je radila, ona je imala, jel, i penziju, i svašta, al' moja svekrva nije. I ondak, jel, i ona je kao član porodice, jel, i još i mužev mlađi brat, jako puno smo im pomagali. I zato sam ja morala da idem plus da radim jer, pa, drugačije ne b' ni mogli. I, jel, tu smo zidali, jel, ovo je bila porodična kuća, i ondak nusprostoriju smo mi zidali, jer smo jednu godinu stanovali tak', tam' u komšiluku. Mama di mi je stanovala, tam' je bila jedna prazna kuća i tam' smo godin' dana stanovali. Ništa nismo morali ni da platimo, sam' da stanujemo tamo, da čuvamo kuću. I ondak smo te godine ovde zidali. Prvo sam' jednu sobu, kujnu, špajz, a posle smo uvek nalepili na nju još jedno malo predsoblje, i još jednu sobu. Pa, većito se moralio boriti¹⁴² kroz život. (*smeje se*)

AD: Po Vašem mišljenju, šta su u Vašem životu bili tak' neki najvažniji, najbitniji ti tak'i predmeti ili neke stvari koje su ljudi izmislili i koje su ljudima pomogle? Neki predmet, il' neka mašina, il' nešto tako? Lek neki, šta ja znam? Šta je bila neka tako jako korisna stvar koju su ljudi pronašli i sad Vi mislite da Vam je ona u životu bila korisna?

VU: Jako je dobra stvar to što su pronašli radio, televiziju, jel na to mislite? Radio, i televizija. *Frižider*, i veš-mašina. Pa, to je jako pametna stvar jer kad je moja devojčica još bila mala nije, bome, bilo veš-mašine. U zoru se moralio ustajati da operem pre neg' što odem da radim, pa i posle, tu posteljinu, i odela, to je, bome, teško bilo. Pa, to olakšava ženama pos'o. Al' baš puno! I takote kojekakve... Topla voda unutri, i šta ja znam. Pa, to je jako pametna stvar. Bojler, i šta ja znam. Dobro, mi smo pre, jel, eto sas drvima grejali, i svašta, posle naftarice su stigle, ondak pećke na gas. Pa to je sve tak'a stvar da je jako korisna. Barem da je sada tako da je ipak lakše sam' uključiti gas i već je odma sve gotovo. (*smeje se*) Toplo bude unutri.

AD: A ona hemijska sredstva, il' lekovi? Je l' tu bilo štogod čega se Vi sećate da ste, kad se pojavilo, mislili „Jao, al' je dobro što i tako štogod ima!”

VU: Pa, na primer, mislim, moja mährka je bila šećeraš. I moja mama isto. Pa i sestra mi. Ja ne kažem da sam i ja, al' sklona sam tome. Ja sad već većma pazim. I to je jedna jako pametna stvar što za šećeraše ima taj tak'i lek. A sigurno da ima. Mi još nismo tak' zdravo bolešljivi, tako da ne uzimamo veliko. Sad su ovi lekovi za pritisak zdrav' dobri. Stvarno su dobri. Sam' treba potrefiti svakom pojedinačno šta kome valja. A to, eto, sad ljudima i vek produžava. Sad već zato duže žive ljudi neg' pre. Pre je bilo da od pedes't godina, od šezdes' godina, pa već izgleda k'o stara žena i šta ja znam. Sad već ne. Sad se već ni ja ne osećam k'o da sam stara, a (*smeje se*) preko sedamdes't imam. Valjda što ima puno ti', da kažem, jel, peći na gas, i šta ja znam, to jako pomaže ljudima. Ta valjda smo s otim i mi neš' malo povlaščeni. Pre smo i mi sve, jelda, šporet na loženje i tako na drva, il' ugalj, s čimgod. Al' s otim je sam' više posla bilo. Imalo je i to prednosti, al' zato ovo danas je mnogo bolje. Pa ja

142 Mad. *küszködni* – doslovno: 'boriti se, biti bitke' (metaforički). Implicita: neprestano, uvek iznova, sa nečim što je neizbežno, te stoga i neprijatno, mučno.

volim te *tehnike*, te što su korisne. (*smeje se*) Kuvala za čaj, i za kafu, još kako! Pa to su sve korisne stvari. Sve.

AD: A je l' bilo u Vašem životu nečeg što, na primer, je do dana današnjeg ostalo da ste jako želeti sebi da kupite, al' da ipak iz nekog razloga to niste kupili? Pričali ste da ste kupili bicikli, onda ste kupili kola, onda ste *frižider* kupili. Dakle, je l' bilo nešto tako što ste želeti, al' da od tog ipak ništa nije bilo?

VU: Pa, nije. Ne znam. Ne znam. Ja nisam taka priroda da volem puno to, šta ja znam, zlato. Ja sam pre stavila nešto bižuterije i s otim sam bila zadovoljna. Baš i moja drugarica i ona je tak' volela te zlatne... Zlatnu orglicu je kupila, baš 'nak' debelu, i svašta, i još i narukvicu, i svašta. Ja ne kažem da to nije lepo, al' ja nikad nisam bila tak'a da mi je to falilo. Ni do dana današnjeg. Ja ču pre nešto malo neki jednostavni bisera staviti, il' štogod, ja nikad nisam nosila tak'e stvari. Tako nisam, al' smo inače kupovali sve redom, kako se već moglo: *bicikli*, i kola. Sad već ne vozim ni kola. Radije neću voziti nego da nekom nešto nažao učinim, a i sebi, jel me jedno vreme zdav' vatala nesvest, a ni *bicikli* više ne vozim.

AD: Sad ste spominjali bižuteriju i nakit. A kako ste stajali sa, na primer, 'aljinama,¹⁴³ i sa šminkom, i sa kozmetikom? Jeste to voleli, kupovali, jeste u tom uživali?

VU: Da, dok sam još mlada bila, ondak sam i kosu farbala. Jel jako sam rano počela da sedim, i onda 'nak' na svetlijе plavkasto, mada sam imala tak' neku smeđu kosu. Kao devojčica sam bila plava. Proplava. Posle mi je kosa postala smeđa. Onda kad je počela da sedi, ondak sam je farbala skroz onako da mi je posvetli, al' da ne bude 'nak' jako svetla. Posle mi se već jako nije svidalo kad tak' izraste, onda je tako gadno, onda je često trebalo. Manula sam se toga. Tak' da sam otad' sva seda, već dugo vremena. Kad sam očla u penziju, već sam skroz bela, seda bila. Mada nisam još bila tako stara. Al' tako sa šminkom sam ja zdrav... Malo ruža na usta, jako *solidno*, nisam bila tak' zdravo, šta ja znam. Već posle sam mogla, jel, da lakiram nokte, il' šta... Tako, nekad, kad smo išli na tak' neko *specijalno* mesto, jel. U pozorište smo voleli da idemo i ondak, no, eto, tamo. Pa, novu haljinu, i šta ja znam, to sam, jel, volela. Al' uvek sam imala šta sam 'tela. Uvek sam tak' mislila da eto: „Nek' imam i sto, il' pedes' t' aljina, ja i ni tak' ne mogu sve odjedared obući.” I tako dok dođe to vreme, ondak mi il' budu tesne jel se ugojim, il' izidu iz mode. (*smeje se*) Iz tog ugla je dobro bilo.

AD: A šta Vam je bio neki omiljeni odevni predmet, 'aljina? Dakle, šta ste najviše voleli od odeće?

VU: Većma onaj *solidan kostim*. Te Šanel *kostime* i te tak'e jednostavnije 'aljine. Dobro, kad je mini bilo u modi, ondak sam još sam mlada bila, ondak sam i ja malo tak' u tom mini išla, i svašta. Većma sam volela te *solidne*, jednostavne 'aljine.

AD: A jeste l' nekada nosili pantalone?

VU: Pa, pre nisam.

AD: A kad ste počeli?

¹⁴³ Mađ. *ruhák(kal)* – doslovno: 'sa odećom/haljinama', u onom smislu u kom se za odeću arhaično kaže „(h)aljine”.

VU: Kad sam počela? Da kažemo jedno deset godina sam već bila u penziji. I tek posle sam počela da nosim pantalone. Dotle nisam nosila pantalone. Sam' haljine i suknine, i tako šta. Ja sam nekako od pantalona tak'... A sada, nažalost, sad sam već tako s otim da uvek idem u pantalonama. (*smeje se*) Mislim da je to malko i 'nak' praktično u pantalonama ići, sad u starijem dobu još uvek. Uvek na to mislim: „Jao, bože, da čovek padne na ulici, il' štogod, pa ipak su pantalone – pantalone.“ I udobnije se sedne u busu ili digod drugde u pantalonama. Al' tek odskora nosim pantalone.

AD: Zašto ste to odlučili? Kako je došlo do tog da ste na kraju ipak odlučili, posle toliko vremena, „No, sad ću ja obući pantalone“?

VU: Pa, ondak su počele jako da budu u modi pantalone. Teško sam i' prihvatile, al'... *Biciklom* je isto puno udobnije bilo u pantalonama. Sesti u kola, i svašta, i tako. Nekako je tak' došlo, al' mislim, nisam ja zato bila. Pre tog nikad ne bi obukla pantalone.

AD: A, na primer, u to vreme, kad ste bili mlađi, što se tiče donjeg veša, pričali ste mi da se i to menjalo. Kakav je bio donji veš u to vreme? Je l' bilo nešto tako kao kombinezon, il' onaj donji veš što steže? Kako se zove?

VU: Aaa! Mider?

AD: Mider! Mider, jeste.

VU: Imala sam ga. Al' ja za tim nisam imala potrebe jer sam ja uvek tak' mršava bila, nisam za tim imala potrebe. No, dobro, to sam volela. Donji veš sam volela. Mislim, u početku. Pa, bio je običan. Te čipkane, šta ja znam kak'e, te gaćice nisam zdrav' nosila, neg' te obične. Al', uglavnom tako, sam' te beli' boja sam volela donji veš.

AD: A kombinezon?

VU: Imala sam ga!

AD: Kakav je on bio? Je l' znate da mi opišete kako je on izgledao?

VU: Znam da ga opišem. Pa, bili su i svileni kombineži, i šiveni, ti' koje smo dali da nam se sašiju, još na početku. Mogu da kažem da kombine ne nosim uopšte, al' uopšte, otkad sam počela da nosim pantalone. Jer to nije išlo jedno s drugim. Ondak sam počela da nosim *majice*, jel. Bilo je lepi' svileni' kombinezona, bilo je. Čipkani, i dole na porubu, i gore, i svuda, tako da bilo je. Kupovala sam i' pre neg' što sam očla u penziju, a posle sam i' sve tak', s kutijom zajedno dala u EHO da i' nosi ko može, jer, eto, ja sam ondak jako vitka bila (*osmehuje se*) i bili su mi tesni. A moja čerka, opet, ona ih već više nije nosila. Ona je još ranije počela s pantalonama. Mada ni ona nije baš bila nešto za pantalonama. Al' posle je već i ona prešla na pantalone. Posle kombinezon već više nije ni trebao.

AD: A cipele na štiklu, jeste i' nosili?

VU: Nji' jesam! Nji' jesam! Nji' sam jako volela da nosim i uvek sam i' imala. Još kako! Još kako, i sad ima toliko cipela na štiklu, sam' nažalost sad već... Sad neću uopšte

više moći da nosim one na štiklu (*pokazuje na skočni zglob, koji je nedavno slomila i koji je još uvek otečen i pod terapijom*), iako sam i' jako volela. Uvek sam u štiklama išla. Jako sam volela one na štiklu.

AD: Naravno, kod frizera ste išli?

VU: To redovno.

AD: Sam' da se šišate il'?

VU: Redovno. Meni je prirodno kovrdžava kosa. Prirodno kovrdžavu kosu sam uvek imala. Nije nikad bilo struje il' tog... Ni ne znam kako se kaže ta 'ladna...

AD: Mini-val?

VU: Nisam ja to nikad imala. Ja sam sam' sek... Sekli su mi kosu. Nikad. No, da sam je farbala – jesam. Vodenu ondulaciju mi je radila kad mi je odsekla kosu, jel, malo je uvila. Al' inače sam je ja tak' sam' oprala i to je tak' stajalo.

AD: A jeste li išli kod kozmetičara?

VU: Nisam nikad išla. Nisam išla. Nikad nisam išla. Za to sam uvek mislila da zato ipak nikad meni nije dotešlo nekako. Zagladiti spolja fasadu malo s crvenom. (*smeje se*) Nisam nikad išla kod kozmetičara.

AD: A jeste l' lice nečim negovali, na primer, il' nekim kremama, il' sami da ste pravili maske, il' tako štogod?

VU: Ne, sam tak' e domaće što smo mi, jel, zamutile. Malo krastavaca, kako se zove, listovi. No, sad, jel, eto, sad sam već mal' počela nešto mal'da mažem, al' to je sve malo. Tak' malo sas tim Nivea kremama, to su tak' najobičnije stvari.

AD: Kad smo počele da razgovaramo i kada ste se predstavili, onda ste posle nekog vremena rekli da ste Mađarica sa Telepa, reformatke veroispovesti. To sam htela da pitam, zapravo, Mađarica reformatkinja. Između ta dva kad bi trebalo izabrati, šta je ono što je prvo, šta je ono što je, da tako kažem u prvom, a šta u drugom planu? Je l' se može između ta dva birati? Šta je Vama lično važnije?

VU: Kako? Je l' Mađarica il' reformatkinja?

AD: Da. Jeste.

VU: Pa, nema toga. Moj tata je bio katolik. A ja ne znam kako smo mi postale reformatkinje, jel mi je i mama bila reformatkinja. Al' ja zato ne ne pravim razliku. Odem ja u crkvu, i u katoličku crkvu, ako je tak'a prilika. Recimo, kad su se deca pričešćivala, jel. Ima, šta ja znam, kad su zetovi roditelji... Kod katolika je to moda da tak' drže misu za mrtve, ondak eto odemo i mi, i svašta. Ne b' ja od tog ne bi pravila problema, ja odem ovde i u novu srpsku crkvu. Kad tako osećam da je štogod. Moj prvi put, sad kak' mi je noga

slomljena bila, moj prvi put je bio da sam očla. Ta je najbliža i očla sam u crkvu. Srpska crkva – srpska crkva. Iz mog srca sam se ja na mađarskom molila, i mađarski. Al', ne poznajem zdravo srpske običaje, al' zato kad uđem tamo, ondak... Pa, još me nisu isterali, tako da... Ja verujem da ne činim greh time što odem u srpsku crkvu, il' u reformatsku, il' u katoličku. Al', iskreno, od srca govoreći, ja moju veru ne b' menjala.¹⁴⁴ Ja sam reformatkinja, tako sam se rodila, tako su me krstili, i to ču i ostati.

AD: Razumem. A kad bi' Vas pitala šta je ono na šta ste u životu 'nak' jako ponosni, šta biste mi rekli? Za šta biste 'nak' baš rekli: „No, to je ipak nešto!”

VU: Pa, na moju decu, odnosno na moju porodicu: na moju čerku, zeta, unuke sam jako ponosna. Jako sam ponosna! (*osmehuje se*) Posle ču i slike pokazati. (*smeje se*)

AD: A zašto? Sad, na primer, ja ne poznajem Vašu porodicu. Znam da imate čerku, zeta, dvoje unučadi, dva dečaka. Šta je ono što Vas kod njih čini ponosnom?

VU: Jel su jako poslušni i nisu tak' hiroviti kakvi' danas dosta ima. Oni zdrav' jako vole roditelje. Ne kažem da preteruju, al' oni se uvek jave, uvek se poslušno, mislim, ponašaju. Plašimo se za nji', al' oni su zdrav' iskrena deca. Oni ispričaju: „Sad smo tu bili, tam' smo bili, tu idemo, ondak čemo doći kući.” Na to sam jako ponosna da su mi deca stvarno tak' dobra deca. I unuci su mi dečaci, kažem, sad će trideset godina napuniti stariji mi unuk, al' sam zdrav' ponosna na njega. Sad je baš u Engleskoj.

AD: Znate onu priču, zlatnu ribicu? Tri želje. No, sad bi' Vas pitala: kad biste u'vatili zlatnu ribicu, i ona bi kaz'la za jednu želju, šta bi bila ta jedna želja Vama u ovim godinama?

VU: Zdravlje. Da svi budu zdravi. I koga znam, i koga ne znam, da ne bude bolesti. Zdravlje je najvažnije u životu. Bar ja sad tak' osećam. I svakom to želim, i da ga znam, i da ga ne znam, uvek sam da svi budu zdravi, jel strašno je puno bolesni'. I mladi' ima tak' zdrav' puno bolesni' da je to strašno. I za moju decu se sam' za to molim da imaju zdravlja.

AD: A kad bi Vas neko pit'o šta je to sreća u životu, kako biste mu to objasnili?

VU: Pa, sreća? Hm... Pa, ipak to kad čovek ima ono najnužnije što želi. Pa, dobar... Dobar život? Pa... Sreća?

AD: Kakva je ona osoba koja je srećna?

VU: Ne znam. Pa, ja sam srećna. I ja sam srećna. Srećna sam jer, kažem, deca su mi zdrava. Tol'ko života smo proživeli, odnosno ovol'ko godina imamo i dobro je. Malko bolešljivi, al' to već ide s godinama. Al', eto, muž mi ima osamdeset i četir' godine i još uvek ipak smo tak' nekako. To je sreća da smo još uvek nad dvoje jer ipak mislim da bi samom ipak zdrav' teško bilo već u starom dobu. I džabe imam ja decu, al' to jedan tamo, drugi vamo. Oni nazovu, svaki dan nazovu. Ak' ne jedno, onda drugo, al' stvarno dobru decu imam i meni je to sreća.

144 Mad. Én nem térnék ki. – doslovno: 'Ja ne bih izašla'. Mađarski izraz *kitérni a hit(é)böl* znači 'promeniti veru ili veroispovest'. Ovaj izraz se u svakodnevnom životu inače koristi i kada se želi naglasiti da će neko jako burno ili drastično reagovati na neku situaciju, odnosno da će zbog tog potpuno promeniti način ponašanja.

AD: A kad kažete deCA (naglašavam množinu)...

VU: Deca, jeste.

AD: Jesu to Vaša čerka i zet?

VU: Ne! I moji unuci. Jeste, moja deca. Jeste! Ja i njima uvek kažem, još i sad: „Sine moj”, i šta ja znam. A već su me tako i opomenuli. Još onda kad su ’nak’ bili mali, momčići kad su bili. „Pa, nisam ja više malo dete!” Kažem: „Dragi moj derane, dok su mama i tata živi, dotle ćeš ti uvek biti malo dete. Meni ćeš uvek biti malo dete.” I sad su to već i razumeli. Džabe ja kažem: „Ljubim te, sine moj, zlatni dečače moj...” „Dobro, u redu je to, sine moj.” Oni će za mene uvek ostati „sine moj”.

AD: Na samom kraju 'tela sam Vas pitati, onomad ste rekli da ima jedna pesma koje se rado sećate. Ona:o vu devojčicu zapravo nije majka podigla. Htela sam da Vas pitam, jeste l' imali neku omiljenu pesmicu, il' omiljenu pesmu koju biste mi rado odrecitovali il' otpevali?

VU: Ne znam ja sad već tak' da pevam. To više ne. Volim ja svaku pesmu.¹⁴⁵ Mislim, pesme,¹⁴⁶ i svašta. Volim tako na radiju što bude. Volim i ozbiljnu nuziku jako, volim da je slušam. Nekad smo strašno zdrav' ploča kupovali, jer onda, jel, *gramafon* je bio štogod, i ondak smo kupili jedan *gramafon* i ondak smo ga puno slušali. Ne b' znala sad da izaberem, tak' sad koju. Sve što je lepo, i što onako ulazi u uši, to smo voleli da slušamo. I volimo i do dana današnjeg. Mlada devojka sam bila i kad smo baš tu pesmu učili. Učio nas je čika Vitkai. Pa, bilo i' je i više. Pa, dosta kratko vreme je dolazio da nas uči. Ta mi se tak' jako u uvo urezala. Čula sam je već da je neko pevao tak' na radiju, i ondak sam se tak' malko prisetila i kad sam je ja učila, i svašta. Ne znam ja, sve smo voleli. Svaku vrstu pesme,¹⁴⁷ sve.

AD: Hvala lepo!

VU: Molim.

9.2. Protokol snimanja

Verona (1937), Novi Sad

Razgovore snimila: Ankica Dragin

Transkripcija: Ankica Dragin

Prevod na srpski: Ankica Dragin

Veronu Ubornji /Ubornyi Verona/ upoznala sam kada sam se 2011. godine zaposlila u Ekumenskoj humanitarnoj organizaciji (EHO) u Novom Sadu. Tokom četvorogodišnjeg rada

145 Mad. *nóta* – doslovno: 'nota'. Arhaični izraz za pesmu ili pevanje.

146 Mad. *dal* – doslovno: 'pesma' (u muzičkom smislu, ne literarnom), malo savremeniji izraz od prethodnog, ali danas ipak staromadan.

147 Mad. „*Minden éneket, nótát, dalt...*” – doslovno navodi tri različita izraza za pesmu. Onaj podebljani je najsvremeniji i najopštiji izraz za pesmu koji se danas koristi i kao imenica i kao glagol.

u toj organizaciji redovno sam se sretala sa njom budući da je bila jedna od, kako stažom tako i godinama, najstarijih ali i najuglednijih volonterki u organizaciji. Osim sporadičnih susreta, prvi put sam imala priliku da sa njom razgovaram u proleće 2003. godine, kada sam prikupljala priče volontera i volonterki organizacije za jubilarni desetogodišnji izveštaj o radu EHO. U periodu od 2001. do 2005. saznala sam još i neke osnovne informacije o njenoj porodici, a jednom prilikom sam službeno boravila i u njenoj kući. Tada sam znala da je tzv. stara Telepčanka, tj. Mađarica reformatske veroispovesti, da ima kćer jedinicu koja sa mužem i dva sina takođe živi na Telepu.

Za ovo, odnosno prвobitno za istraživanje za potrebe seminarског rada iz predmeta „Rod i etnicitet“ na master akademskim studijama pri ACIMSI Univerziteta u Novom Sadu, početkom 2011. godine na nju me je uputila Ana Bu /Bú Anna/ iz Novog Sada, u to vreme programska koordinatorka u EHO i moja nekadašnja pretpostavljena. Veronu mi je preporučila kao ženu čiji bi život bio idealan za analizu metodom životne priče budući da je pripadnica dvostruko manjinske zajednice (mađarske i reformatske), da je odrasla u pretežno ženskom porodičnom okruženju, te da je ceo život provela na Telepu. Preporuku sam sa odušeljenjem prihvatala ne samo zbog mog ličnog poštovanja prema Veroni i relativne, više poslovne bliskosti sa njom, nego i zbog toga što sam iz iskustva znala da je Ana Bu, kao jedna od osnivačica Ženskih studija i istraživanja u Novom Sadu, ugledna i nagrađivana aktivistkinja u oblasti rodne ravnopravnosti sa višedecenijskim iskustvom u ovoj oblasti, više nego kompetentna da preporuči adekvatnu sagovornicu na ovu temu. Tada mi se posebno zanimljivim učinio i podatak da Verona nema završenu srednju školu.

Kontakt sa njom sam ponovo uspostavila preko njene kćerke Edite, koja mi je takođe bila koleginica u EHO. Verona se izuzetno obradovala pozivu, mada se doimala iznenađenom što nekoga zanima da se bavi životom osobe poput nje. Pristala je na razgovor jer ju je radovala činjenica da time može nekome da pomogne i učini nešto dobro i korisno.

Sva tri razgovora smo ugavarale telefonom. Svi razgovori (prvi – 16. jula 2011, drugi – 3. marta 2012 i treći – 2. oktobra 2012.) vođeni su u njenoj kući u na Telepu u ulici Petefi Šandora 65. Uvek smo se nalazile po podne, oko pet sati i ugavarale smo u kuhinji, odnosno trpezariji, dok je njen suprug uglavnom dremao ili gledao televiziju u dnevnoj sobi. Ukoliko je bio budan kada bih stigla, uvek me je prvo pozdravio, a posle nas ostavio nasamo da razgovaramo, ali su me na odlasku uvek zajedno ispratili do kapije.

Tokom razgovora se povremeno čuju zvuci iz pozadine (pas iz dvorišta, prolazeњe supruga kroz susednu prostoriju, buka sa ulice), ali to ne remeti bitno tok razgovora. Jednom prilikom je tokom drugog razgovora diktafon zakazao, te smo neka pitanja, odnosno odgovore morale da ponovimo.

Sagovornica je srednje građe, odmerenog držanja, nenametljivo elokventna i nenaviknuta na davanje intervjeta, uprkos tome što je tokom rada u EHO u mnogo navrata govorila i za lokalne medije, odnosno razgovarala sa nepoznatim ljudima. Vrlo pažljivo sluša pitanja i trudi se da na njih da odgovarajući, „pravi“ odgovor. Često me neverbalnim signalima (očima i mimikom) pita da li je u dobrom pravcu krenula sa odgovorom, te sam primorana da koristim neverbalne i supralingvističke znake ohrabrenja kako bi nastavila detaljnije da priča.

Kada govorи o nekim formalnijim stvarima, poput zaposlenja ili školovanja, koristi relativno formalni, standardni mađarski jezik, pa čak prelazi i na srpski, koji govorи gotovo na nivou drugog jezika, ali kada se opustи, onda mađarski govorи u dijalektu. Tokom drugog i trećeg razgovora atmosfera je već bila sasvim opuštena, ali je i tada izbegavала da govorи o temama koje je doživljavala kao povezane sa politikom. Tokom prvog razgovora uočljivo je da neprijatnost u vezi sa nekom temom prikriva smehom i trudi se da se nelagoda ne primeti, dok se tokom drugog i trećeg razgovora više osmehivala kada joj je bilo nelagodno, ali nije izgledalo kao da pokušava da je sakrije. Ton sva tri razgovora je izuzetno pozitivan i topao, dobrim delom i zbog toga što i situacije koje bi se inače tumačile kao neprijatne Verona opisuje na način koji ih čini šaljivim, a samim tim i ljudski(jim), uobičajenim. Na kraju trećeg razgovora Verona i ja smo još skoro sat vremena provele prebirajući po fotografijama i birajući najpogodnije za ilustrovanje pojedinih delova njene priče.

Nakon što su snimci transkribovani, tekst celog transkripta joj je dostavljen na autorizaciju. U kasnjem razgovoru u vezi sa autorizacijom napomenula je da je zbog treme izgovorila nekoliko netačnih informacija u tekstu, ali nakon ponovnog objašnjenja metoda i svrhe životne priče odlučila da ipak nema potrebe da se oni isprave u samom tekstu, odnosno da istraživačici prepusta da po svome nahođenju navede tačne podatke i ispravke tamo gde su potrebni. Saglasnost da se tekst transkripta koristi u istraživačke svrhe i po potrebi objavi – potpisala je na tri mesta (posle svakog razgovora, videti prilog br. 9.5. dole), a njena kćerka i mladi unuk su mi nakon čitanja transkripta i u dogovoru sa Veronom imejtom dostavili još nekoliko pojašnjenja podataka u njemu, kao i još nekoliko fotografija, od kojih su za jednu insistirali da zameni jednu prethodno dobijenu od Verone.

U dokumentaciji se nalazi ukupno 30 fotografija. Sa Veronom smo zajedno izabrale 25 fotografija koje su uvrštene u rad. Tokom razgovora sam prethodno napravila još tri, a kćerka i unuk su mi kasnije poslali još dve fotografije.

9.3. Sažetak

Verona (1937), Novi Sad
Razgovore snimila: Ankica Dragin
Transkripcija: Ankica Dragin
Prevod na srpski: Ankica Dragin

Verona Ubornji /Ubornyi Verona/, rođena Farkaš /Farkas/ Mađarica je, rođena 1937. godine u Vojvodini, na jugu Bačke, u delu Novog Sada koji se zove Telep. Na Telepu, odnosno u Novom Sadu živi i danas, a tu je provela i ceo svoj život. Kao drugo od dvoje ženske dece odrasla je u radničkoj porodici, koju je izdržavala njena majka budući da je njen otac još dok je bila mala prisilno odveden u karantin, gde je i podlegao tuberkulozi. Osnovnu školu završila je u Novom Sadu. Oduvek je volela muziku, da se bavi ručnim radom i da čita. Reformatske je veroispovesti i veru smatra sastavnim delom svog života.

Zbog lošeg materijalnog stanja u porodici počinje da radi još tokom osnovne škole, kada za vreme raspusta pomaze Bugarima vrtlarima u susedstvu. Po završetku osnovne škole, sa šesnaest godina, zapošljava se u jednoj fabričkoj šrafsovi, gde dve godine, do udaje, radi kao nekvalifikovana radnica, isprva neprijavljena, a nakon toga još dve godine, ali ovoga puta prijavljena. Pred kraj osnovne škole na pozorišnoj predstavi i igranci upoznaje svog budućeg

supruga, za kog se kasnije udaje kada je imala nepunih osamnaest godina i sa kim je u braku do danas. Njen suprug je Mađar iz komšiluka, takođe reformatske veroispovesti. Po udaji žive sa njegovim roditeljima u istoj kući. U trećoj godini braka rađa čerku jedinicu i napušta posao, ali je posle tri-četiri godine primorana da nađe posao zbog loše materijalne situacije u porodici. Sa 24 godine se zapošljava u jednoj štampariji koja se ubrzo zatvara, a potom prelazi u novosadski „Forum”, štampariju u kojoj ostaje da kao fotografkinja radi do penzije 1993. godine i u kojoj stiče zvanje kvalifikovane radnice. Tokom rada u „Forumu” stiče zvanje kvalifikovane radnice, dobija svoj prvi pasoš, počinje da putuje, stiče vozačku dozvolu, kupuje svog prvog fiću i prve kućne aparate (frižider, veš-mašinu i električni štednjak).

Čerka jedinica joj se udaje 1979. godine, a početkom osamdesetih godina prošlog veka Verona dobija i dva unuka, koje tokom razgovora, jednako kao i kćer i zeta, naziva „svojom decom”.

Godine 1993. počinje da volontira u Ekumenskoj humaniratnoj organizaciji u Novom Sadu na dijakonijskim i humanitarnim projektima i postaje jedna od najaktivnijih i najuglednijih volonterki ove organizacije. Volontiranjem se intenzivno bavi do 2010. godine.

U slobodno vreme se bavi ručnim radom, naročito kukičanjem i pravljenjem pužića, testa za supu tipičnog za tradiciju vojvodanskih Mađara reformatske veroispovesti, koje često daruje i u dobrotvorne svrhe. Životna želja joj je bila da se bavi muzikom i da nauči da svira klavir, ali za to nije imala mogućnosti. Iako o svojoj sudbini govori kao tužnoj budući da je imala teško detinjstvo – koje sa starijom sestrom proživljava kao siroče bez oca, uz baku koja ih vaspitava i uz majku koja je po ceo dan bila odsutna zbog posla – kao najznačajnije u svom životu ističe to da je tokom svog tridesetogodišnjeg rada u štampariji imala prilike da putuje i da se druži sa ljudima, kao i da po odlasku u penziju pomaže onima oko sebe koji su bili u teškoj situaciji: siromašnima, starima, bolesnima.

Danas sa suprugom živi u porodičnoj kući u koju se i udala i u blizini koje žive njena čerka, zet i mladi unuk. Posebno je ponosna na „svoju decu”: čerku i zeta, kao i na oba unuka. Često sa porodicom putuju u Grac da obiju njenog starijeg unuka, koji tamo studira opersko pevanje, na što je ona kao ljubitelj muzike posebno ponosna. Stoga sada sa posebnom pažnjom prati operu kad god stigne.

Mlađim generacijama poručuje da su u životu najvažniji zdravlje, poštenje, rad i iskrenost.

9.4. Biogram

Verona (1937), Novi Sad

1937.	Rodena u Novom Sadu, na Telepu, kao Verona Farkaš.
Između 1938. i 1940.	Oca obolelog od tuberkuloze odvode u bolnicu u Segedin. Iako je dolazio u kratke posete porodici, više se nikada nije vratio u porodicu za stalno.
1941.	Umire joj otac. Ovaj događaj i odrastanje bez oca doživljava kao lajtmotiv svog života.

1944.	Pošla u osnovnu školu.
1949–50.	Počela na letnjim raspustima da radi u povrtnjaku za nadnicu da bi finansijski pomogla porodici.
Oko 1950.	Upoznaje svog budućeg supruga.
1953.	Završila osnovnu školu i zapošjava se u fabrici šrafova kao NKV radnica.
1955.	Udaje se za svog sadašnjeg supruga, sa kim i danas živi u Novom Sadu. U to vreme kupuje i prvi bicikl.
1957.	Rađa kćer jedinicu.
1960.	Ponovo se zapošjava u štampariji.
Oko 1961.	Kupuju svog prvog fiću (pomaže im njena majka).
1963. Početkom sedamdesetih	Zatvara se štamparija i zapošjava se u štampariji „Forum”, u kojoj stiče zvanje KV radnice i u kojoj ostaje još 30 godina, do penzije. Iste godine vadi pasoš i počinje da putuje sa firmom. Kupuju prve kućne aparate (frižider, veš mašinu, električni šporet).
1979.	Udaje joj se kćerka.
1983.	Postaje baka (u 45. godini života).
1986.	Po drugi put postaje baka.
1993. Oko 1994. Tokom devedesetih	Odlazi u penziju. Počinje da nosi pantalone i potkošulju, izbacuje kombinezon iz garderobe. Zbog inflacije teško živi samo od penzije.
Od 1993. do 2010. Od oko 2005.	Volontira u Ekumenskoj humanitarnoj organizaciji u Novom Sadu u humanitarnim i dijakonijskim projektima (besplatna kuhinja, rad sa starijima, ekumenska i međuverska saradnja). Iz zdravstvenih razloga više ne vozi ni automobil, ni bicikl.
Danas	Živi sa suprugom u porodičnoj kući koju su nasledili od njegovih roditelja. Kći sa svojim suprugom i jednim sinom živi u istom delu grada, na Telepu, dok joj drugi unuk živi i studira u Gracu. U slobodno vreme sa porodicom putuje, najčešće da obidi unuka u Gracu, ide u crkvu i na razne manifestacije u mađarskom KUD „Petefi Šandor” na Telepu u Novom Sadu, uređuje baštu u dvorištu i sa suprugom vodi svoje domaćinstvo. Početkom jeseni 2012. godine pala je i slomila skočni zglob. Otada se teže kreće i ne može da nosi cipele na štiklu.

9.5. Primeri srpskih reči u razgovoru sa Veronom

Ovaj prilog prikazuje leksiku iz razgovora sa Veronkom koju (ona, ali i vojvođanska mađarska zajednica) gotovo nesumnjivo koristi pod uticajem srpskog jezika. Neke od ovih

reči koristi i više puta, odnosno redovno tokom razgovora. Mađarski ekvivalenti su reči i izrazi za koje prepostavljam da bi ih koristili (vojvođanski) Mađari u krajevima koji su manje pod uticajem srpskog jezika i/ili izvorni govornici/govornice u Mađarskoj.

	Reč iz razgovora	Mađarski ekvivalent	Napomena
1.	<i>redovno osnovno (obrazovanje)</i>	rendes általános / elemi (iskola/oktatás)	<i>Elemi (iskola)</i> – stari izraz za 'osnovnu školu'
2.	<i>Neka bije, neka bije Ipics... Ipics-apacs</i>	Nije mi poznato da li postoje imena za ove igre na mađarskom. Grupne igre loptom su jako popularne tokom tzv. katehizacija (letnjih crkvenih kampova za decu, najčešće uzrasta do pred konfirmaciju, tj. do 13 godina), a na internetu su dostupni brojni izvori igara sa loptom na mađarskom. Igru <i>Neka bije</i> u svojoj životnoj priči (u: Savić, Mitro ur. 2006 na strani 63) takođe na srpskom pominje i Veronkina tetka po ocu.	
3.	<i>Szmétál?</i>	Zavar?	Je l' smeta? Izgovara ga mađarskom fonetikom kao /'sme:ta:l/. Pita me 'da li mi smeta (buka)'. Reč izvedena od srpskog <i>smetati</i> .
4.	<i>Stanoja Glavaša/ Stanoglavaša/ Heroj Pinkija/ Užar/ Trg mlađenaca/ Materinski dom</i>	Glavaš Stanoje utca/-ában	Sva srpska imena ulica, firme i institucija izgovara na srpskom. U mađarskom je prilikom imenovanja, inače, uobičajen redosled prezime pa ime.
5.	<i>csuvárkutye</i>	f ü l f ū / f ü l v i r á g / fülfájófű /fülbeecsavaró/ f ü l v e c s e p p e n t ö / fulbeerestő/körzsa ¹	Lat. <i>semprevivum tectorum</i> . Na mađarskom: 'ušna trava/cvet, trava za bolno uho, ono što se zaglavi/ukapa/stavi u uho'.
6.	<i>pahujica</i>	pehely	Misli na hranu u smislu npr. pirinčanih ili zobenih pahuljica, što bi na mađarskom bilo <i>zabpehely</i> ili <i>rizzspehely</i> .
7.	<i>Zelene dame</i>	Zöld hölgyek/dámák	Ime je i u srpski preuzeto od nemačkog <i>Die grüne Damen</i> .
8.	<i>sziréna</i>	riasztó	B ² : (koji/-a) poziva na uzbunu
9.	<i>dezurni</i>	ügyeletes	B: onaj koji dežura
10.	<i>konzervákát</i>	konzerv	Reč je u akuzativu množine i trebalobi da glasi <i>konzervokat</i> . Ovde je očigledan uticaj srpske morfonologije.
11.	<i>átrenoválták</i>	fölújították	'Renovirali / obnovili su nešto'
12.	<i>bónokat, tacskicák</i>	adagjegy /-kártya	B: tiket ili karta sledovanja

13.	<i>kao</i>	(a)mint (hogy); állítólag	Prilog u značenju 'kobajagi, kvazi'; 'navodno'.
14.	<i>cédulával</i>	jegy/adatlap/-kártya	B: karta/list ili karton sa podacima
15.	<i>konfiszkátek</i>	(örökre) elsajátították/ elvették	B: prisvojili/oduzeli su (nešto zauvek). Izgovorenou dijalektu (u standardnom mađarskom izgovor je <i>konfiszkáItak.</i>)
16.	<i>kolektív (utazásnak)</i>	csoportutazásnak	B: grupnim putovanjem.
17.	<i>Beográdba</i>	B e l g r á d b a / Nándorfehérvarba	Veronka izgovara <i>Beográdba</i> (u Beograd, mešavinom srpskog i mađarskog), a trebalo bi <i>Belgrádba</i> . Do XIV veka su Mađari Beograd nazivali <i>Nándorfehérvar</i> (bukvalno: Nandorovo belo utvrđenje, od mađarskog muškog imena Nandor /što je na staromađarskom značilo i „Bugarin”/ i zbog belog kamena od kog je utvrđenje sazidano) ili <i>Bolgárfehérvar</i> (bukvalno: bugarsko belo utvrđenje). Izvor: http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/tiszataj/06-08/sebok.pdf , posećeno: 16. avgusta 2012)
18.	<i>mizerno</i>	szegényes / árvás	B: siromašno, bedno
19.	<i>kobojagi/kobojage</i>	mint ha	B: kao da (je / će nešto uraditi)
20.	<i>elektronika</i>	készülék	B: aparat (impl. na struju)
21.	<i>karmonádli</i>	karaj	Termin tipičan za vojvođanske Mađare.
22.	<i>kamion</i>	teherautó / teherjármű	B: teretni auto / vozilo
23.	<i>fityóval</i>	–	(Išli smo) fićom
24.	<i>kreditek/kreditre</i>	hitel/hitelre	B: nešto što (nam) je povereno
25.	<i>masinériák</i>	készülékek/gépek	B: aparati (impl. na struju), mašine
26.	<i>dozvolámat</i>	(vezetési) engedélyemet	B: moju vozačku dozvolu
27.	<i>szuvenírt</i>	emléktárgyat	B: predmeta za uspomenu (akuz.)
28.	<i>národná</i>	nép(i)-	B: narodna/i, uvek u sintagmi (npr. <i>népviselet</i> – 'narodna nošnja', <i>néptánc</i> – 'narodni ples').
29.	<i>Fruška Goran</i>	Tarcalhegyen	B: na Fruškoj gori
30.	<i>e k o n o m s z k i / turisticski szmer</i>	Közgazdasági/ turisztikai/ utazási tagozat	B: privredna/ turističko/ putničko odeljenje

31.	<i>podstanárok</i>	albérlok	B: podstanari
32.	<i>frizsider/frizsideriünk</i>	hűtő(szekrény)	B. (ormar) koji hladi
33.	<i>menzisz</i>	havi vérzés	B: mesečno krvarenje
34.	<i>ordinációja</i>	rendelője	B: mesto gde prima ljudi i pruža usluge (genit.)
35.	<i>Ivančevičkának (hívták a nőgyógyászt. /Vidička</i>	Ivančevičnének / Vidiénének	Ako je žena udata: '-né' implicira gospodu udatu za čoveka sa tim prezimenom.
36.	„ <i>Pa, ti si dete još</i> ”, asszmonda, „ <i>šta će ti dete?</i> ”	„Hát, te még gyerek vagy,” asszmonda, „minek neked a gyerek?”	Prilikom navođenja tuđeg govora na srpskom jeziku koristi citat.
37.	<i>szocijálno</i>	szociális (szolgálat)	B: socijalna služba/socijalno
38.	<i>Pa, nisi još ti dete u devetom mesecu. / Nisi još u de...</i>	Hát, nem vagy te még gyerekem kilencedik holnapban. / Nem vagy még kile...	<i>Ibid.</i> br. 41
39.	<i>domatyi radinoszt</i>	(hagyományos) kéziminka	B: (tradicionalne) rukotvorine
40.	<i>forszírozta</i>	erőltették	B: prisiljavali su (nekoga na nešto)
41.	<i>objektumokat</i>	épületeket	B: građevinske objekte, zgrade (akuz.)
42.	<i>izbeglica</i>	menekült	B: onaj koji je pobegao (pred nekom nevoljom). Srpski izraz upotrebljen na mađarskom ima konotaciju izbeglica iz devedesetih godina, a često i (sociokulturološki) pežorativni prizvuk.
43.	<i>rezerva</i>	pótlék / tartalék	B: rezerva (u smislu dopune)/ zaliha
44.	<i>porciót</i>	adagot	B: sledovanje (akuz.)
45.	„ <i>Idemo da bijemo Mađare!</i> ”	„Mennjünk Magyarokat verni!”	<i>Ibid.</i> br. 41
46.	’ <i>Ajde,...</i>	(Na,) gyere / gyérünk,...	B: ’Ajde/-mo
47.	<i>probléma</i>	baj, ügy	B: briga/nevolja/stvar (u smislu problema)
48.	<i>csovecse ne júti sze</i>	Ember ne mérgelődj	U razgovoru Veronka i sama prevodi ovaj naziv.
49.	„ <i>Imaće vremena, narašće na ovom... svetu</i> ”,	„Lessz majd ideje, majd megnől ebben a... világban.“	<i>Ibid.</i> br. 41
50.	... <i>ma kakvi!</i>	..., ugyan má(r)! / ..., na dehogy!	B: ..., ma kakvi! / ..., ma daj!
51.	<i>Uprávni odbor / Rádnicski szávet / Szindikát</i>	Igazgatóbizottság / Munkástanács / Szakszervezet	B: prva dva su identična, a treća reč znači strukovni savez
52.	<i>kuglizni</i>	tekézni	B: kuglati se/kuglanje
53.	<i>dirigálni</i>	parancsolni	B: zapovedati/naređivati

54.	<i>kontra</i>	ellenkező	B: suprotan/onaj koji se protivi
55.	<i>bojler</i>	kazán	B: bojler/kazan (impl. u kom se nešto kuva/greje)
56.	<i>tehnikákat</i>	készülékek	B: aparate (impl. na struju, akuz.)
57.	<i>biciklit</i>	kerékpárt	B: par točkova (akuz.)
58.	<i>s z o l i d a n / s z o l i d kosztüm</i>	szolid/tömör női öltözet	B: solidno/postojano žensko odelo (Veronka implicira: sa suknjom)
59.	<i>majicákat</i>	alsó ing/trikó	B: donja košulja/potkošulja
60.	<i>gramafont</i>	lemezjátszót/gramofont	B: (onaj na kome se) igraju/ puštaju ploče (akuz.). Zanimljivo sa fonološkog aspekta: i vojvođanski Srbi ovu reč izgovaraju kao <i>gramafon</i> .

9.6. Odlike Veronine dvojezičnosti

	Nivo dvojezičnosti
Kriterijum	<i>Grupna/kolektivna</i>
1. Odnos zajednice (prema uticaju drugog jezika)	Dvojezičnost je <i>aditivna</i> : reči iz srpskog se dodaju u mađarski jezik (ali za sada izvorne reči ne zamenjuju ili potiskuju u potpunosti), npr. nazivi igara (prilog br. 11.6).
2. Grupa (u kojoj se dvojezičnost manifestuje)	Dvojezičnost prihvata šira (manjinska) zajednica (tzv. „narod“): za razliku od njene elite (koja jezičku interakciju u smislu /neminovne/ asimilacije najčešće smatra posprdnom). Npr. iz priča u: Savić, Mitro ur. 2006 evidentno je da žene sa višim stepenom obrazovanja koje su odrasle i/ili žive u većinski mađarskom okruženju ređe koriste reči i izraze iz srpskog jezika. Dvojezičnost je delimično obostrana (asimetrična): telepsi Mađari češće prihvataju i koriste reči iz srpskog nego što je to obrnuti slučaj (tj. da reči iz mađarskog budu preuzimane u većinski jezik).
	<i>Lična / individualna</i>
3. Posledica (kolektivne dvojezičnosti na ličnom nivou)	Dvojezičnost je <i>aditivna</i> : reči iz srpskog se dodaju u mađarski jezik, ali se i pojedine izvorne reči (najčešće arhaizmi i lokalizmi) zamenjuju ili potiskuju u potpunosti, npr. frižider, ordinacija (prilog br. 11.6).
4. Vreme/period usvajanja drugog jezika	Može biti u ran(ij)oju ili kasnijoj životnoj dobi. Veronka je srpski jezik počela da uči u uzrastu od 8 do 9 godina u osnovnoj školi posle Drugog svetskog rata i to u mešovitomodeljenju.

5. Redosled usvajanja jezika (množina)	Može biti simultani (/bi/lingvizam) ili sa vremenskim razmakom u odnosu na usvajanje maternjeg/prvog jezika (<i>glotizam</i>). Za Veronkinu višejezičnost karakterističan je glotizam kao rezultat instrumentalne motivacije (prvo škole, a posle i šireg gradskog okruženja, tj. praktične potrebe za komunikacijom sa svojim okruženjem).
6. Stepen poznavanja jezika (množina)	Može biti dominantan ili izbalansiran. Veronki je mađarski očigledno dominantni jezik, ali je njen komunikativni i funkcionalni nivo znanja srpskog izuzetno visok, mada nešto više u receptivnom nego u produktivnom smislu.
7. Semantičke sličnosti/razlike	Semantički sistemi jezika mogu kod nekoga biti naporedni ili integrirani, a što zavisi i od drugih, gore navedenih činilaca. U Veronkinom slučaju ovi sistemi su zbog kasnijeg usvajanja srpskog jezika i života u dominantno mađarskom jezičkom okruženju ipak više naporedni, mada su u nekim oblastima (npr. zaposlenje, formalnosti i administrativne procedure, tehnološki razvoj) i integrirani, npr. (vozačka) dozvola, Radnički savet, redovno osnovno (obrazovanje – prilog br. 11.6).
8. Način usvajanja/učenja jezika (množina)	Može biti prirodnji i kontrolisani (npr. u školi). Veronka je mađarski učila kod kuće i u školi, dok je srpski prvo učila u školi, a potom se sa njim susretala i služila u svom širem društvenom okruženju.

*Prilagođeno na osnovu Göncz 2004: 32.

9.7. Primer iskazivanja pola, odnosno roda u mađarskom jeziku

U sledećem dijalogu dajem primer toga kako mađarski jezik iskazuje rod imenica koje označavaju živa bića i predmete:

A: Jön majd a testvérem. Ő tud magyarul.

Doći će mi rođeni/a brat/sestra. **On(a)** zna mađarski.

(Reč *testvér* /složenica od *test* – 'telo' i *vér* – 'krv' / – odgovara engl. reči *sibling* i rodno je neobeležena, te stoga nije moguće zaključiti rod osobe koja dolazi, odnosno da li dolazi sestra ili brat, ali je jasno da se radi o jednoj osobi.)

B: Tényleg? És neked nő vagy férfi testvéred van?

Stvarno? A je l' (ti) imaš sestruru ili brata?

(Bukvalno: A da li (ti) imaš **ženu ili muškarca** rođenog/u brata/sestru?)

A: Van egy húgom és egy öcsém. Ők Szabadkán élnek.

Imam **mlađu sestruru i mlađeg brata**. Oni žive u Subotici.

(Reč *húg* je izraz za mlađu sestruru, a *öcs* za mlađeg brata, dok sufiksi označavaju prisvojnu zamenicu prvog lica jednine /moj/a/. U drugoj rečenici, ista zamenica /ők/ koristila bi se i da su u pitanju dve sestre ili dva brata.)

B: És hogy jönnek? Kocsival? Vagy busszal?

A kako dolaze? Autom / kolima? Ili busom?

(Auto/kola i bus su neživi/predmeti i u mađarskom su jednina.)

*A: Nem tudom. Van kocsijuk, de **az** már alig működik.
Ne znam. Imaju auto, ali **taj** već jedva da radi/funkcioniše.*

(Kod trećeg lica jednine predmeta i pojmove koriste se ili pokazne zamenice ili se reč u sledećoj rečenici ponavlja.)

*B: Milyen kocsijuk van?
Kakav auto/kola imaju?*

*A: B Valami régi Golf(juk van).
(Imaju) neki stari golf.*

*B: Jaj, **olyan** amelyt annak az idején csak valami sárgás színben gyártották?
Jao, je l' **onakov** kakav su svojevremeno proizvodili samo u nekoj žućkastoj boji?*

*A: Nem, **ez** valami kék színű.
Nije, **ovaj** je neki plavi.*

(Bukvalno: Ne, **ovaj** je neke plave boje.)

10. BIBLIOGRAFIJA

10.1. U štampanom obliku

- Adams, Judy. (2011). *Women's Peace Oral History Project Guidelines and Resources*. (Materijal sa kongresa Međunarodne lige žena za mir i slobodu /WILPF/ održanog od 1. do 5. juna 2011. na Univerzitetu Severna Karolina, SAD.)
- Anderson, Kathryn *et al.* (1987). *Beginning Where We Are: Feminist Methodology in Oral History*. Oral History Review 15, str. 103–127.
- Baćić, Slaven. (2005). *Elementi multikulturalnosti u povijesti vojvođanskih gradova*. Habitus, tom VI, br. 11–12. Str. 185–192.
- Barot, Rohit *et al.* (1999). *Rethinking Ethnicity and Gender*. Barot, Rohit *et al.* Ed. *Ethnicity, Gender and Social Change*. Palgrave Macmillan. London. Str. 1–26.
- Baum, Willa K. (1995). *Transcribing and Editing Oral History for the Local Historical Society*. Second edition. American Association for State and Local History. Nashville.
- Božinović, Neda. (1996). *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*. Žene u crnom i Feministička 94. Beograd.
- Bugarin, Radislav. Marinić, Ivo. (2006). *Neke karakteristike razvoja stanovništva Vojvodine*. Zbornik Matice srpske za društvene nauke, br. 121. Novi Sad. Str. 19–28.
- Connell, Raewyn. (2009). *Gender in World Perspective*. Polity Press. Cambridge, UK.
- Čanak, Marijana. (2008). *Sećanje žena: elementi literarnosti i pokušaj žanrovskog određenja*. Savić, Svenka *et al.*, ur. (2008). *A što ću ti ja jedna pričat*. Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja. Novi Sad.
- Ćurčić, Slobodan. (2006). *Jedna malo poznata masovna migracija ka Vojvodini*. Zbornik Matice srpske za društvene nauke, br. 121. Novi Sad. Str. 69–76.
- Dijanić, Dijana *et al.* ur. (2004). *Ženski biografski leksikon: sećanje žena na život u socijalizmu*. Centar za ženske studije. Zagreb.
- Dragin, Ankica. (2002). *Women in the Churches of Novi Sad*. (Neobjavljen diplomski rad napisan u okviru programa dvogodišnjih ženskih studija realizovanih tokom 2001–2002. godine od strane Evropskog ženskog koledža /EWC/ iz Ciriha i ženskih studija i istraživanja „Mileva Marić Ajnštajn“ iz Novog Sada.)
- Dragin, Ankica. (2003). *Mapa verskih zajednica Novog Sada*. EHO i WCC SEEEP. Novi Sad.
- Dragin, Ankica. (2011). *Mäjkine čerke devojčica – Detinjstvo Mađarice sa Telepa*. (Neobjavljen seminarski rad napisan kao predispitna obaveza u okviru predmeta „Rod i etnicitet“ na Diplomskim akademskim studijama Centra za rodne studije ACIMSI Univerziteta u Novom Sadu.)
- Dragin, Ankica. (2012a). *Veronka (1937), Novi Sad*. (Neobjavljen transkript životne priče Verone Ubornji iz Novog Sada na mađarskom jeziku.)
- Dragin, Ankica. (2012b). *Veronka (1937), Novi Sad*. (Neobjavljen prevod transkripta životne priče Verone Ubornji iz Novog Sada na srpski jezik.)
- Dragin, Ankica. (2012c). *Rodni aspekt medijskog prikaza roditelja u kontekstu temerinskih incidenata u septembru 2011. godine*. (Neobjavljen seminarski rad napisan kao predispitna

obaveza u okviru predmeta „Mediji i rod – Kritička analiza medijskog diskursa” na Diplomskim akademskim studijama Centra za rodne studije ACIMSI Univerziteta u Novom Sadu.)

Dunaway, David K. Baum, Willa K. Ed. (1996). *Oral History: An Interdisciplinary Anthology*. Second edition. American Association for State and Local History. Nashville.

Duranti, Alessandro. (1997). *Linguistic Anthropology*. CUP. Cambridge.

Duranti, Alessandro. (2002). *Linguistic Anthropology*. International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences. Elsevier. Oxford. Str. 8899–8906.

Đere, mr Zoltan. (2004). *Skica promena etničkog sastava stanovništva na tlu današnje Vojvodine 1526–1910. godine*. Istraživanja br. 15. Institut za istoriju Filozofskog fakulteta. Novi Sad. Str. 105–123.

Đerić, Gordana. (2009). *Stereotip i studije o Balkanu*. Antropologija, br. 6. Etnografski institut SANU. Beograd. Str. 12–26.

Eckert, Penelope. McConnell-Ginet, Sally. (2003). *Language and Gender*. CUP. Cambridge, UK.

Fábián, László. (2011). *Magyar szólások és közmondások*. Maxim Könyvkiadó. Szeged.

Gábrityné Molnár, Irén. (1997). *A nemzeti és vallási tudat egybefonódása a Délvidéken*. Létünk br. 3–4. Forum. Novi Sad. Str. 263–277.

Gabić-Molnar, Iren. (2006). *Vitalne karakteristike, obrazovna struktura i perspektiva vojvodanskih Mađara*. Zbornik Matice srpske za društvene nauke, br. 121. Novi Sad. Str. 359–368.

Gábrityné Molnár, Irén. Szerk. (2011). *Magyarságkutatás Vajdaságban*. Magyarságkutató Tudományos Társaság. Szabadka.

Golubović, Petar. Marković-Krstić, Suzana. (2006). *Kretanje stanovništva Vojvodine tokom XX i početkom XXI veka*. Zbornik Matice srpske za društvene nauke, br. 121. Novi Sad. Str. 39–48.

Göncz, Lajos. (2004). *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége – Nyelvpszichológiai vonatkozások*. Magyarságkutató Tudományos Társaság. Szabadka.

Grynaeus, Tamás. (1993). *Semprevivum tectorum L. in the Hungarian ethnomedicine*. Actes du 2e Colloque Européen d’Ethnopharmacologie et la 11e Conférence internationale d’Ethnomedecine. Heidelberg, 24–27 mars 1993. Str. 256–257.

Harding, Sandra. (2005). *Multikulturalnost i nauka*. CID. Podgorica.

Helms, Elissa Lynelle. (2003). *Gendered Visions of the Bosnian Future: Women’s Activism and Representation in Post-War Bosnia-Herzegovina*. (Doktorska teza na Univerzitetu u Pitsburgu, SAD.)

Huijer, Marli. (2010). *New and Unexpected: Female life practices resonating in the philosophy of time*. Time & Society. Sage. London. Vol. 19, str. 72–80.

Janković, Branimir. (2010). *Teorijsko-istraživački pristupi/Historija sjećanja i pamćenja*. Historijski zbornik, god. LXIII, br. 1. Str. 269–311.

Janjetović, Zoran. (2005). *Deca careva, pastorčad kraljeva – Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*. Institut za noviju istoriju Srbije. Beograd.

Jarrett, Bakos Petra. (2010). *Border-Novel or Bordered Novel – A Feminist Reading of Erzsebet Borcsok's Eszter*. Gender Studies MA Paper with the CEU. Budapest.

Kéri, Dr. Katalin, ur. (1999). *Tollam szívárványba mártom (Források az európai nőtöténet köréböl az Ókortol a 20. századig)*. Pécs. (Samizdat).

Kovács Rácz, Eleonóra. (2011). *Az előnyelvi kommunikáció nyelve a vajdasági magyarság körében*. Hungarológiai Közlemények, 1. szám. Bölcsészettudományi Kar. Újvidék. Str. 83–96.

Košarac, Biserka. (2006). *Društveni položaj i pol*. Sociološki godišnjak Sociološkog

društva Republike Srpske br. 2. Str. 367–380.

Krel, Aleksandar. (2009). *Bilibismo i Kinezi, samo danas ostave na miru: (re)konstrukcija etničkog identiteta Nemaca u Vojvodini*. Antropologija, br. 9. Etnografski institut SANU. Beograd. Str. 131–146.

Kristeva, Julia et al. (1981). *Women's Time*. Signs. The University of Chicago Press. Chicago. Vol. 7, No. 1. Str. 13–35.

Kuburić, Zorica. (2010). *Verske zajednice u Srbiji i verska distanca*. CEIR. Novi Sad.

Lazar, Žolt. Marinković, Dušan. (2003). *Regionalni, lokalni i globalni identitet Vojvodana*. Sociologija, tom XLV, br. 2. Str. 155–166.

Laki, Boglárka. (2011). *Vajdasági magyar nők beszéltyelvi élettörténetek vizsgálata kognitív és funkcionális szempontok alapján*. Hungarológiai Közlemények, 1. szám. Bölcsészettudományi Kar. Újvidék. Str. 155–169.

Mikeš, Melania et al. (1972). *Afőnévicsoportalapkérdezései*. Szerbhorvát-magyarkontrasztívnyelvtan 2. A Hungarológiai Intézet Nyelvészeti Füzetei II. Hungarológiai Intézet. Újvidék.

Milinković, Milesa. (2011). *Rod i invalidnost*. Milojević, Ivana. Markov, Slobodanka. ur. (2011). *Uvod u rodne teorije*. Mediterraen Publishing. Novi Sad.

Milojević, Ivana. (2011). *Zaključak: Moguće i poželjne budućnosti roda i rodnih studija*. Milojević, Ivana. Markov, Slobodanka. ur. (2011). *Uvod u rodne teorije*. Mediterraen Publishing. Novi Sad.

Milojević, Ivana. Markov, Slobodanka. ur. (2011). *Uvod u rodne teorije*. Mediterraen Publishing. Novi Sad.

Mirnics, dr Zsuzsanna, Nacsá, Nella. (2011). *Vajdasági magyar identitás a Volkan-elmélet tükrében*. Gábrityné Molnár, Irén. Szerk. (2011). *Magyarságkutatás Vajdaságban*. Magyarságkutató Tudományos Társaság. Szabadka.

Nađ Abonji, Melinda. (2012). *Golubije srce*. Laguna. Beograd.

Okihiro, Gary Y. (1981). *Oral History and the Writing of Ethnic History: A Reconnaissance into Method and Theory*. Oral History Review 9. Str. 27–46.

Oral History: Methods for Documentation and Research. (2005). Historical Society of Cecil County and Cecil County Public Schools. Baltimore.

Papić, Žarana. Sklevicki, Lidiya. ur. (2003). *Antropologija žene*. Biblioteka XX vek. Knjižara Krug. Centar za ženske studije. Čigoja štampa. Beograd.

Penev, Goran. (2006). *Vojvodanske migracije tokom 1990-ih: više doseljenih, manje odseljenih*. Zbornik Matice srpske za društvene nauke, br. 121. Novi Sad. Str. 77–84.

Peto, Andrea. Ed. (2003). *To Look at Life Through Women's Eyes: Women's Oral Histories from the Former Soviet Union*. Open Society Institute. Budapest.

Petrović, Vladimir. (2009). *Etnopolitika smrti: Sreten Vukosavljević i mađarska manjina u Jugoslaviji*. Heretikus br. 3. Str. 97–106.

Petrović, Tanja. (2009). *Srbi u Beloj Krajini – Jezička ideologija u procesu zamene jezika*. Balkanološki institut SANU i Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Beograd/Ljubljana.

Prelić, Mladena. (2009). *Istraživanje etničkih manjina: lična iskustva i dileme*. Antropologija, br. 9. Etnografski institut SANU. Beograd. Str. 41–54.

Putinja, Filip. Stref-Fenar, Žoslin. (1997). *Teorije o etnicitetu*. Biblioteka XX vek. Čigoja štampa. Beograd.

Pušić, Ljubinko. (2008). *Jedna slika multikulturalnosti u Vojvodini: jezik kao pretpostavka za komunikaciju*. Sociologija, tom L, br. 2. Str. 175–190.

Raduški, Nada. (2006). *Etnički diverzitet stanovništva Vojvodine – Popis 2002. godine*.

- Zbornik Matice srpske za društvene nauke, br. 121. Novi Sad. Str. 369–374.
- Reinharz, Shulamit. Lynn Davidman. (1992). *Feminist Methods in Social Research*. Oxford University Press. New York.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. (1988). *Etnologija naše svakodnevice*. Školska knjiga. Zagreb.
- Rokai, Petar et al. (2002). *Istorija Mađara*. Klio. Beograd.
- Roberts, Brian. Kyllonen, Riitta, ur. (2006). *Biographical Sociology*. Qualitative Sociology Review, tom II, 2. izdanje.
- Sarvak, Tibor. (2006). *Identitet, tradicija, društvo. Iskustva iz južnomadarske regije Velike nizije*. Zbornik Matice srpske za društvene nauke, br. 121. Novi Sad. Str. 457–464.
- Savić, Svenka. (1993). *Diskurs analiza*. UNS – Filozofski fakultet. Novi Sad.
- Savić, Svenka. (2006). *Multikulturalizam i žene: Mađarice*. Savić, Svenka. Mitro, Veronika, ur. (2006). *Vajdasági magyar nők élettörténetei*. Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja. Novi Sad.
- Savić, Svenka. Mitro, Veronika, ur. (2006). *Vajdasági magyar nők élettörténetei*. Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja. Novi Sad.
- Savić, Svenka et al., ur. (2008). *A što ču ti ja jedna pričat*. Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja. Novi Sad.
- Savić, Svenka et al., ur. (2009). *Rod i jezik*. Ženske studije i istraživanja i Futura Publikacije. Novi Sad.
- Savić, Svenka. Spariosu, Laura, ur. (2011). *Rumunke (1921–1974)*. Udruženje građana Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije. Novi Sad.
- Sikimić, Biljana, ur. (2004). *Skrivene manjine na Balkanu*. Balkanološki institut SANU. Beograd.
- Sikmić, Biljana. (2008). *Etnolingvistički terenski rad: konceptualizacija rizika*. Zbornik radova Etnografskog instituta SANU. Beograd. Str. 81–93.
- Slapšak, Svetlana. (2001). *Ženske ikone XX veka*. Biblioteka XX vek. Knjižara Krug. Čigoja štampa. Beograd.
- Smit, Antoni D. (2010). *Nacionalni identitet*. Biblioteka XX vek. Knjižara Krug. Čigoja štampa. Beograd.
- Srbulović, Đorđe M, ur. (2011). *Kratka istorija Novog Sada*. III izdanje. Prometej. Novi Sad.
- Stojaković, Gordana. (2001). *Znamenite žene Novog Sada I*. Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja. Novi Sad.
- Stojaković, Gordana. (2012). *Rodna perspektiva u novinama Antifašističkog fronta žena (1945–1953)*. Zavod za ravnopravnost polova. Novi Sad.
- Stojšin, Snežana. (2006). *Promene u kretanju stanovništva grada Novog Sada u periodu između dva popisa*. Zbornik Matice srpske za društvene nauke, br. 121. Novi Sad. Str. 119–126.
- Székely András, Bertalan. (1990). *Vallás és egyház a jugoszláviai magyarság életében*. Új Symposion br. 1–2. Forum. Novi Sad. Str. 45–61.
- Šobot, Ankica. (2010). *Rodna neravnopravnost – Izazov savremene demografije*. Sociologija, Tom LII, br. 1. Str. 41–54.
- Tepavčević, Tatjana. (2010). *Women's Memory Project: Methods and Politics of the Presentation of Memory*. (Seminarski rad napisan kao deo master programa na Katedri za istoriju Centralnoevropskog univerziteta u Budimpešti.)
- Todorova, Marija. (2006). *Imaginarni Balkan*. Drugo izdanje. Biblioteka XX vek. Krug. Čigoja štampa. Beograd.

- Tompson, Pol. (2012). *Glas prošlosti – Usmena istorija*. Klio. Beograd.
- Tot, Renata. (2010). *Osobitosti mađarskog jezika*. Hrvatistika – Studentski jezikoslovni časopis, god. 4, br. 4. Osijek. Str. 143–148.
- Uri, Ferenc. (2005). *Százéves az újvidéki (Darányi) Telep*. Ideal. Novi Sad.
- Van der Zwaard, Joke. 'Nowdays your Husband is your Partner': *Ethnicity and Emancipation as Self-Presentation in the Netherlands*. Andall, Jacqueline. Ed. (2003). *Gender and Ethnicity in Contemporary Europe*. Berg. Oxford / New York. Str. 139–154.
- Vukmirović, Dragan. ur. (2013). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji. Stanovništvo – Veroispovest, maternji jezik i nacionalna pripadnost – Podaci po opštinama i gradovima*. Republički zavod za statistiku. Beograd.
- Zaharijević, Andrijana, ur. (2007). *Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*. Žene u crnom, Centar za ženske studije, Ženski fond „Rekonstrukcija“. Beograd.
- Zaharijević, Andrijana. (2010). *Postajanje ženom*. Ženski fond „Rekonstrukcija“. Beograd.
- Žikić, Bojan. (2005). *Etnokulturna dualnost i (etnički) stereotipi*. Glasnik Etnografskog instituta SANU, knj. br. 53. Str. 67–81.
- White, Anne. *Mother Russia: Changing Attitudes to Ethnicity and National Identity in Russia's Regions*. Andall, Jacqueline. Ed. (2003). *Gender and Ethnicity in Contemporary Europe*. Berg. Oxford / New York. Str. 179–198.

10.2. U elektronskom obliku

Navedena onim redom kojim se pojavljuju u radu:

- <http://www3.telus.net/public/judimlee/documents/Life%20Story.pdf> – o ličnoj istoriji, posećeno 18. avgusta 2012.
- <http://www.puma.vojvodina.gov.rs/mapa.php> – O službenoj upotrebi mađarskog jezika u lokalnim samouprava na teritoriji AP Vojvodine, posećeno 20. februara 2013.
- <http://www.szrke.com/index-hir.html> – Vest o rukopoloženju novog biskupa Hrišćanske reformatske crkve u Republici Srbiji, posećeno 15. aprila 2013.
- http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljeniePublikacije/_Popis2011/Knjiga4_Veroispovest.pdf – Podaci o broju vernika Hrišćanske reformatske crkve u Republici Srbiji, posećeno 30. marta 2013.
- http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljeniePublikacije/_Popis2011/Knjiga4_Veroispovest.pdf – O broju stanovnika, odnosno Mađara u Novom Sadu na osnovu popisa iz 2011. godine, posećeno 30. marta 2013.
- <http://en.wikipedia.org/wiki/Telep> – O Telepu, posećeno 20. februara 2013.
- <http://www.youtube.com/watch?v=kBeSoBWoawk> – O starijoj verziji prve pesme koje se Veronka seća iz detinjstva, posećeno 12. avgusta 2011.
- <http://www.youtube.com/watch?v=BtgahU6gpfE> – O novijoj verziji prve pesme koje se Veronka seća iz detinjstva, posećeno 12. avgusta 2011.
- <http://napocska.hu/Jo-Pajtas-es-Mezeskalacs-Ujvidek> – O dečijim časopisima „Jo pajtaš“ i „Mezeškalač“, posećeno 10. decembra 2012.
- http://hu.wikipedia.org/wiki/N%C3%B3k_Lapja – O ženskom časopisu „Nek lapja“, posećeno 10. decembra 2012.
- http://sr.wikipedia.org/sr/Никола_Танурџић – O novosadskoj porodici Tanurdžić, posećeno 16. avgusta 2012.
- <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/01/30/srpski/R01012904.shtml>, <http://www>.

new.visitserbia.org/srpski/blog/_sr/3283-dvorac_iz_snova.html – O bečejskoj porodici Dundžerski, posećeno 16. avgusta 2012.

<http://cuccos.com/boszikonyha/index.php?op=dyndcont&contid=517> – Fotografija pužića i alata za njihovo pravljenje, posećeno 31. marta 2013.

<http://www.egyhaziprotokoll.hu/html/protokoll/> protokoll_14_4.htm – O verskim simbolima Hrišćanske reformatske crkve u Mađarskoj i Srbiji, posećeno 1. aprila 2013.

http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_6/colloques2/010005548.pdf – U vezi sa mađarskim nazivom za biljku / kaktus čuvarkuću, posećeno 1. aprila 2013.

<http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/tiszataj/06-08/sebok.pdf> – U vezi sa mađarskim nazivom Beograda, posećeno: 16. avgusta 2012.

(Footnotes)

1 Izvor: http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_6/colloques2/010005548.pdf, posećeno 1. aprila 2013.

2 B = bukvalno.

O ZAVODU ZA RAVNOPRAVNOST POLOVA

Zavod za ravnopravnost polova je pokrajinska ustanova osnovana 2004. godine Odlukom Skupštine AP Vojvodine. Osnivanjem Zavoda i donošenjem Deklaracije i Odluke o ravnopravnosti polova zaokružen je sistem institucionalnih mehanizama na pokrajinskom nivou i utemeljen je pravni okvir za ostvarivanje rodne ravnopravnosti na teritoriji Vojvodine u oblastima koje su u nadležnosti Pokrajine.

Zavod je osnovan kao stručno telo u cilju promovisanja koncepta rodne ravnopravnosti i izrade preporuka za integraciju rodne perspektive u sve politike, mere, akcije i programe koje pokrajinska vlada donosi i sprovodi.

Delokrug rada Zavoda obuhvata istraživačke programe i projekte u cilju stvaranja baza preciznih i aktuelnih podataka o položaju žena kao osnova za izradu preporuka za poboljšanje položaja žena; edukativne programe u cilju povećanja nivoa znanja o značaju rodne ravnopravnosti i potrebi ugrađivanja rodne perspektive u sve društvene sfere života, kao i promociju koncepta rodne ravnopravnosti na teritoriji AP Vojvodine i pružanje podrške lokalnim samoupravama u sprovođenju politike jednakih mogućnosti.

U okviru izdavačke delatnosti Zavod za ravnopravnost polova pokrenuo je ediciju „Roza Luksemburg“ koja je posvećena doktorskim i master radovima na temu rodne ravnopravnosti sa ciljem da predstavi i afirmiše stručnjake i stručnjakinje koji se bave rodnim politikama. U okviru ove edicije do sada su objavljeni radovi:

- Mirjana Dokmanović, Globalizacija i razvoj zasnovan na ljudskim pravima iz rodne perspektive, 2012. (doktorski rad)
- Gordana Stojaković, Rodna perspektiva u novinama antifašističkog fronta žena 1945-1953, 2012. (doktorski rad)
- Ksenija Kričković Pele, Vantelesna oplodnja: rodne i društvene kontroverze“, 2014. (master rad)
- Marina Ileš, Terminologija rodne ravnopravnosti u engleskom, srpskom i mađarskom jeziku – uporedna kritička analiza, 2014. (master rad)
- Anja Hemon Đerić, Politika jednakih mogućnosti u Evropskoj uniji i Autonomnoj Pokrajini Vojvodini – rodna ravnopravnost i diskriminacija u domenu zaposlenja, 2014. (master rad)
- Slavica Denić, Rodni identiteti i interkulturnalnost: kritička analiza afirmativnih mera na visokoškolskim institucijama u Srbiji: 2000-2013. godine, 2015. (doktorski rad)

Sve publikacije dostupne su na www.ravnopravnost.org.rs